În cel de al V-lea an de apariție (1960) *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* cuprinde aceleași serii:

I. matematică, fizică, chimie;
II. geologie, geografie, biologie;
III. filozofie, economie politică, psihologie, pedagogie, științe juridice;
IV. istorie, lingvistică, literatură.

Fiecare serie apare anual în 2 fascicule.

V. (1960-as) évfolyamában a *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* változatlanul az alábbi sorozatokat öleli fel:

I. matematika, fizika, kémia;
II. geológia, földrajz, biológia;
III. filozófia, politikai gazdaságtan, lélektan, pedagógia, jogtudomány;
IV. történet-, nyelv- és irodalomtudomány.

Minden sorozatban évenként két füzet jelenik meg.

На V году издания (1960), *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* выходит теми же сериями:

I. математика, физика, химия;
II. геология, география, биология;
III. философия, политэкономия, психология, педагогика, юридические науки;
IV. история, языкознание, литературоведение.

В каждой серии ежегодно выходят два выпуска.

Dans leur V-me année de publication (1960) les *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* comportent les mêmes séries:

I-e mathématiques, physique, chimie;
II-e géologie, géographie, biologie;
III-e philosophie, économie politique, psychologie, pédagogie, sciences juridiques;
IV-e histoire, linguistique, littérature.

Chaque série comprend deux fascicules par année.

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES IV FASCICULUS 2

1960

PHILOLOGIA

COMITETUL DE REDACŢIE — SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ — COMITÉ DE RÉDACTION

Acad. Prof. C. DAICOVICIU (redactor responsabil), Conf. I. CETERCHI, Conf. V. I. CÎMPIANU, Prof. J. DEMETER, Conf. Ö. FELSZEGHY, Conf. M. KALLÓS, Prof. N. LASCU, Prof. T. LÁSZLÓ, Prof. D. MACREA, Prof. GY. MÁRTON, Prof. T. MORARIU, membru coresp. Acad., Conf. L. NAGY, Prof. I. PÉTERFI, membru coresp. Acad. (redactor responsabil adjunct), Acad. Prof. E. PETROVICI, Prof. GH. PIC, Prof. T. POPOVICIU, membru coresp. Acad., Prof. E. A. PORA, membru coresp. Acad., Acad. Prof. R. RIPAN, Prof. Al. ROŞCA, Conf. I. URSU

Redacţia:
CLUJ, str. Kogălniceanu 1
Telefon 34—50

SUMAR — TARTALOM

Recenzii — Könyvismertetések

СОДЕРЖАНИЕ

SOMMAIRE — SUMMARY

SL. *ŽĘTICA „ZER“ ÎN LIMBA ROMÎNĂ, ÎN LIMBILE SLAVE ȘI ÎN LIMBA MAGHIARĂ

de

Acad. E. PETROVICI

Încă de pe timpul lui Miklosich și Kałużniacki, lingviștii au fost în general de acord că păstorii romîni au răspîndit în ucraineană, poloneză, slovacă și maghiară formele: ucr. *žentyća, žyntyća, žantyća*, pol. *żętyca, żencica, żyntyca, żencyca, żenczyca, żynczyca, zyntyca, zintyca*, slov. *žentica, žintica, ženčica, žinčica*, magh. *zsendice, zsengice, zsentica, zsincica*[1]. Toate aceste forme provin din rom. *jintiță*, care la rîndul său este de origine slavă: **žętica*. Dar, după apariția studiului lui D. Crînjală (Krandžalov) asupra influenței romîne în Carpați, o seamă de cercetători au început să pună la îndoială intermediarul romînesc pentru formele slave de vest, ucrainene și maghiare. D. Crînjală, plecînd de la faptul că, după părerea sa, rom. *jintiță* nu e cunoscut decît în extremitatea nordică a teritoriului romînesc, presupune că maghiarii au împrumutat acest termen de la slavii de sud, din Panonia orientală sau din Transilvania, și l-au transmis apoi romînilor, slovacilor, ucrainienilor și polonezilor. Aceasta s-ar dovedi prin sufixul *-ălău* de origine maghiară al derivatului *jîntălău* „jintuitor, unealtă cu care se bate laptele închegat înainte de a-l pune în strecurătoare“[2].

Dar, dacă acest termen ar fi fost împrumutat de maghiari de la slavii de sud într-o epocă foarte veche, adică înaintea denazalizării vocalelor nazale, atunci — după I. Kniezsa — ar trebui să prezinte forma **zsénce*. Formele maghiare *zsendice, zsengice, zsentica, zsincica* indică prin aspectul

---

[1] Vezi Fr. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpathen*, Viena, 1879, p. 11, 21 urm.; id., *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena, 1886 s. v. *žinčica*; St. Wędkiewicz, *Zur Charakteristik der rumänischen Lehnwörter im Westslavischen*, în „Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien“, herausgegeben von W. Meyer-Lübke, I, Heidelberg, 1914, p. 281 urm.; A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków—Warszawa, 1927, s. v. *żętyca*; Z. Gołąb, în „Македонски јазик“, X, p. 28—29.

[2] Vezi D. Crînjală, *Rumunské vlivy v Karpatech, se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku*, Praga, 1938, p. 428.

lor fonetic un împrumut recent (din romînă sau slovacă)[3]. Un împrumut mai vechi ar fi prezentat de asemenea sincoparea lui *i* din silaba a doua.

În ce priveşte sufixul *-ălău,* cu ajutorul căruia se formează nume de instrumente şi augmentative, el nu poate servi drept dovadă a originii maghiare a unui cuvînt, deoarece el se adaugă şi la teme de origine latină, cum e, de exemplu, cazul lui *bătălău* „bătător", care e derivat de la *a bate*[4]. De altminteri *bătălău* a luat naştere prin schimbare de sufix, căci forma mai frecventă este aceea de *bătător.* (Sufixul *-ător* a fost înlocuit cu *-ălău,* mai expresiv, fiind un augmentativ[5]). De asemenea, şi pentru a denumi bătătorul cu care se bate laptele închegat, forma cea mai frecventă este *jintuitor. Jîntălău* este fără nici o îndoială o formaţie recentă, de altfel ca şi derivatul *bătălău,* amintit mai sus.

Bazîndu-se cu siguranţă pe afirmaţiile lui St. Wędkiewicz şi D. Crînjală, care susţin că termenul *jintiţă* e cunoscut numai în extremitatea nordică a teritoriului romînesc[6], V. Machek presupune că termenul *žinčica* a luat naştere în Carpaţii polonezi, ceea ce s-ar dovedi prin păstrarea nazalei[7].

Dar cuvîntul romînesc *jintiţă* este răspîndit pînă în extremitatea sud-estică a teritoriului dacoromîn[8]. În limba romînă el face parte dintr-o întreagă familie de cuvinte derivate din tema slavă **žęt-*. Tratamentul *in* (*în*) al lui **ę* (*e* nazal) din această temă este cu totul normal în limba romînă[9]. El se întîlneşte şi în toponimice. (Cf. *Colintina* — formă înlocuită recent prin *Colentina* — afluent al Dîmboviţei < sl. **Kolętina* < *nume* de pers. **Kolęta* + suf. *-in-*; *Bolintin,* numele a trei sate din raionul Domneşti < sl. **Bolętinъ* < nume de pers. **Bolęta* + suf. *-in-*). Acest tratament e paralel cu acela al lui **ǫ* (*o* nazal) slav redat în elementele slave ale limbii romîne prin *un, în* (*in*) şi care se întîlneşte şi în toponimicele slave din R.P.R.[10]. Prin urmare, conservarea nazalităţii în reprezentanţii actuali ai lui **žętica* nu poate servi drept dovadă a originii poloneze a acestui termen. De altfel, tratamentul grupului $t + i$ în formele poloneze pledează pentru altă origine. Deoarece limba romînă posedă mai mulţi termeni avînd la bază tema **žęt-,* e foarte probabil că ei au luat naştere în Carpaţii romîneşti, acolo unde populaţia slavă daco-moesică a păstrat nazalitatea pînă la asimilarea ei în masa romînescă. Ciobani sau, mai just, baci care vorbeau

---

[3] Vezi Kniezsa István, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai,* Budapesta, 1955, I, p. 576.

[4] Vezi G. Pascu, *Sufixele romîneşti,* Bucureşti, 1916, p. 417 urm.

[5] Rom. *bătălău* a trecut şi în ucraineană sub forma *batalew,* avînd sensul lui *jîntălău.* Vezi Miklosich, *Über die Wanderungen, o. c.,* p. 20.

[6] Vezi St. Wędkiewicz, *o. c.,* p. 281; D. Crînjală, *o. c.,* p. 428.

[7] Vezi V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praga, 1957, s. v. *žinčice.*

[8] Vezi *Atlasul lingvistic romîn,* Serie nouă (ALRsn), Bucureşti, 1956, vol. II, harta 418.

[9] Vezi O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine,* t. I, Paris, 1901, p. 270 urm.; Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne (sec. VI—XII),* Bucureşti, 1954, p. 69 urm.

[10] Vezi E. Petrovici, *Toponymes roumains d'origine slave présentant le groupe „voyelle + nasale" pour sl. comm. *ǫ,* în „Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958", Bucureşti, 1958, p. 33 urm.

romîna şi slava meridională daco-moesică au creat acest termen, a cărui formă iniţială a fost **žęta syrovatъka* „zer presat" sau — într-un grai slav mai expus influenţei romîneşti — **žętъ dzerъ*[11]. Cu siguranţă au fost întrebuinţate şi formele simple **žęta* şi **žętъ*[12], precum şi derivatele *žętica* şi **žętьcь*.

E de presupus că aceşti termeni au fost cunoscuţi şi de păstorii romîni şi slavi din Balcani. Se ştie că păstorii transhumanţi din Carpaţi şi din munţii Haemus îşi iernau turmele — pînă în secolul al XIX-lea — pe cele două maluri ale Dunării de jos[13]. Cu toate acestea, cei doi termeni amintiţi mai sus nu circulă în Peninsula Balcanică, cu excepţia Bosniei, unde Petar Skok a semnalat forma *žetica* cu sensul de „zer (din lapte de oaie)"[14]. Aceasta este o dovadă că în trecut termenul **žętica* circula şi la sud de Dunăre. Dacă aceasta este adevărat, atunci teritoriul pe care a luat naştere acest termen va trebui plasat în spaţiul daco-moesic de care ţineau atît Carpaţii romîneşti cît şi munţii Haemus. Între aceste două masive muntoase de la nord şi de la sud de Dunăre s-au desfăşurat în cursul evului mediu migraţiile sezoniere ale păstorilor romîni. Graiurile slave vorbite odinioară în acest spaţiu cuprins între Carpaţi şi Haemus erau de tip bulgar. După Petar Skok păstorii romîni au împrumutat termenul **žętica* din sîrbo-croată şi l-au transmis apoi slavilor de nord. Mi se pare însă mai just de a presupune că romînii originari din Haemus au dus acest termen în regiunile occidentale ale Peninsulei Balcanice. Se ştie că romînii semnalaţi în evul mediu în ţările sîrbo-croate au venit aici ca păstori nomazi din regiunile — puternic romanizate în antichitate — situate de-a lungul cursului inferior al Dunării[15].

Trebuie remarcat că termenii **žęta* (**žętica*) sau **žętъ* (**žętьcь*) nu desemnau acelaşi produs lactat ca **syrovatъka* sau **dzerъ*. Pentru a ne da seama de această deosebire, e bine să cunoaştem diferitele procedee prin

---

[11] Referitor la termenul *dzer* (< rom. *dzer*) la huţuli şi la ucrainenii din Bucovina vezi M i k l o s i c h, *Über die Wanderungen, o. c.* p. 14.

[12] Participiu trecut pasiv al lui *žęti, žьmą*. Privitor la etimologia lui *žęt-*, *žętica* vezi M i k l o s i c h, *Etym. Wörterb. d. sl. Spr.*, s. v. *žinčica;* W ę d k i e w i c z, *o. c.*, p. 281; G o ł ą b, „Македонски јазик", X, p. 29.

[13] În evul mediu migraţiunile pastorale care legau iernaticele de pe malurile Dunării de jos cu văraticele situate în Carpaţi şi Haemus au avut cu siguranţă caracterul unui nomadism de munte, asemănător aceluia pe care îl practică unele grupuri de romîni din Albania (descris de T h. C a p i d a n, în *Romînii nomazi*, Cluj, 1926, p. 66 urm., şi în *Fărseroţii, Studiu lingvistic asupra Romînilor din Albania*, în „Dacoromania", VI, p. 1—210).

Privitor la drumurile de transhumanţă ale păstorilor romîni din Carpaţi şi Haemus vezi harta intitulată *Drumurile de transhumanţă ale păstorilor romîni*, publicată în „Limba romînă", V (1956), nr. 1, p. 14—15.

[14] Vezi „Archiv für slavische Philologie", XXXV (1914), p. 348. Nu văd nici un motiv pentru a pune la îndoială această mărturie (vezi C r î n j a l ă, *o. c.*). După K n i e z s a (*o. c.*, p. 575) forma slavă meridională corespondentă (**žętica*) este cu totul necunoscută în limbile slave de sud. Această afirmaţie surprinde, deoarece forma dată de P e t a r S k o k (*žetica*) este identică cu cea presupusă de slavistul maghiar.

[15] Vezi H. B a r i ć, *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*, în „Godišnjak", knj. I Balkanološki institut), Sarajevo, 1957, p. 1 urm. Cf. şi E. P e t r o v i c i, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii romîneşti*, în „Limba romînă", IX (1960), nr. 1, p. 79—83; id., *Problema romînilor „apuseni"*, SCL, XI, p. 198; id., *Le problème des Roumains „occidentaux"*, „Revue de linguistique", VI, p. 28.

care se obțin, în stînele din Carpații romînești, cele două feluri de zer denumite prin termenii amintiți.

Primul lichid seros care se separă de caș a fost numit de romîni **dzer* (astăzi *zer, dzăr, zăr*), iar de slavi **syrovatъka* (cf. bulg. *surovatka*, s.-cr. *surutka, sirutka*, sloven. *sirotka*, rus. *сыворотка*, ucr. *syrovatka*, pol. *syrowatka*, slovac. *servatka* etc.). El e relativ limpede, separîndu-se de laptele închegat după ce acesta a fost frămîntat cu mîna și bătut cu *jintuitorul* (*jîntălăul*). De asemenea el se scurge din cașul pus într-o strecurătoare[16]. „A bate laptele închegat cu jintuitorul" se zice în unele ținuturi ale țării a *jintui*[17]. După ce s-a scurs zerul limpede, strecurătoarea conținînd cașul se așază în *crintă*[18], un fel de albie pătrată făcută dintr-un butuc scorbit, în care se presează cașul[19]. Procedeul acesta se numește *a jintui* (*jîntui*), *a jentui, a jămțui, a jănțui, a stoarce jîntuitul* (*jîntuiala*), *a alege jîntuiala, a face jîntuiala, a scoate janțul* etc.[20] Presarea se face de obicei cu ajutorul unei pîrghii fixate cu un capăt între bîrnele stînei. Pe capătul celălalt al pîrghiei se lasă un om cu toată greutatea, apăsînd cașul. În urma presiunii, din cașul proaspăt se scurge un lichid gras, un fel de smîntînă, numit, după regiuni *janț, janță, jantiță, jintuit* (*jîntuit*), *jintuială* (*jîntuială*), *jintuită* (*jîntuită*), *jantuit, janțuit*[21], din care se face unt sau care se întrebuințează la prepararea unor mîncări (ca, de exemplu, balmoșul)[22]. Așa dar acest produs, *janțul*, precum am spus mai sus, a fost numit de slavii din Carpații meridionali **žęta syrovatъka, *žętъ dzerъ* (adică „zer presat") sau simplu **žęta, *žętъ*, iar, după adăugarea sufixelor *-ica* sau *-ьcь* (a căror funcțiune era, între altele, și aceea de a substantiva adjectivele și participiile) **žętica, *žętьcь* > rom. *jintiță, *jinț* (**jînț*)[23], ultimul termen devenit ulterior *janț*. Prin urmare, la origine termenul **žętica* desemna — potrivit etimologiei — nu „zerul" în general, obținut prin simpla separare a lui de caș și prin strecurare, ci *janțul* obținut din caș prin presare. (În slavă *žęti* înseamnă „a presa": cf. v. sl. *žęti* „comprimere").

Trebuie remarcat că extragerea *janțului*, numit și *jintuială*, prin presare, nu este practicată pe întreg teritoriul țării noastre. Se pare că ea

---

[16] Privitor la numele strecurătoarei, numită și *sădilă, sidilă* (< bulg. цедило) vezi ALRsn, II, harta 412.

[17] Vezi ALRsn, II, harta 416.

[18] Etimologia îi este poate sl. *krinica* (cf. bulg. *krinica* < *krina*). Vezi *Dicționarul limbii romîne* (Academia Romînă), București, tom. I, partea 3-a, 1941, s.v. *crintă*. În același articol se descrie și felul cum se presează cașul.

[19] Vezi desenul crintei pe harta 417 (ALRsn, II) unde sînt descrise diverse procedee de tescuire a cașului.

[20] Am notat aceste forme cu ocazia anchetelor întreprinse pentru ALR II, întrebarea 5436: „A jintui cașul". Huțulii din Brodina (numărul cartografic 366) zic: *žęntičit ser* „(baciul) jintuiește cașul". Vezi și *Dicționarul limbii romîne, o.c.*, s.v. *jintui*.

[21] Vezi ALRsn, II, harta 422. Huțulii din Brodina numesc janțul *masnéį dzär* „zer gras". Vezi și *Dicționarul limbii romîne, o.c.*, II, 2, s.v., *janț* și *jintui*.

[22] Mîncarea cea mai obișnuită făcută cu jintuială *(janț)* este *balmoșul (balmuș)*. Cuvîntul acesta există și în limba maghiară *(bálmos)* și în ucraineană *(balmus, balmuš, bamuš, banuš*. La huțuli *banuš*-ul se face cu smîntînă. Vezi О. Н. Трубачев, **Из названий** ***каш*** **в славянских языках**, în „Slavia", XXIX (1960), I, p. 19.

[23] Referitor la tratamentul sl. **žętьcь > rom. *jinț (*jînț)* cf. bulg. *klunec*, sl. *kolьcь* (bulg. *kolec), němьcь, skripьcь* (bulg. *skripec*), *zǫbcь* (bulg. *zăbec*) > rom. *clonț, colț, scripț* (forma literară e *scripete*), *zimți (zîmți)*. În ce privește pe *a* al formei *janț* (< *jinț*) vezi mai jos p. 11 (5).

este cunoscută în primul rînd în regiunile unde există pășuni alpine grase, unde laptele conține grăsime suficientă pentru ca să poată fi supus acestei operațiuni. De asemenea procedeul e cunoscut și în unele regiuni de cîmpie legate de regiuni muntoase prin mișcările de transhumanță ale turmelor. În alte părți presarea janțului e necunoscută. Pe alocuri însă, de exemplu prin părțile Clujului, unde cașul nu este destul de gras ca la tescuire să se scurgă din el janț, se obține totuși *jintuiala* prin opărirea cașului proaspăt cu zer clocotit, care topește untul din caș. Operația aceasta se numește *a jintui cașul.*

Zerul relativ limpede, care se separă de caș și care e cunoscut pe tot teritoriul țării, se pune la fiert. În urma fierberii se separă urda care plutește pe suprafața zerului al doilea, și mai limpede ca primul. (Cu acest zer fiert se jintuiește pe alocuri cașul pentru a se extrage *jintuiala* prin topirea grăsimii de caș.) Zerul acesta amestecat cu urdă se numește *jintiță, jîntiță, jindiță, jînchiță, jînghiță* și chiar *janț*[24]. Cuvîntul se întîlnește și la slavii de pe teritoriul țării noastre. De exemplu huțulii din Brodina (raionul Rădăuți) numesc acest produs lactat *žęntiécia z uúrdou*[25]. Jintița se mănîncă caldă sau rece — după ce a fermentat și s-a acrit (avînd un gust asemănător cu acela al iaurtului). De obicei însă jintița nu se consumă, ci se extrage din ea — cu ajutorul unei linguri mari găurite — *urda.* Pentru ca aceasta să fie mai grasă, pe alocuri se adaugă, la zerul pus la fiert, și janțul.

*

Rezultă din cele spuse că formele **žęta syrovatъka* și **žętъ dzerъ* — sau simplu **žęta* și **žętъ* — desemnau la origine *janțul* (obținut prin tescuire). Termenii aceștia au existat cu siguranță și în limba romînă sub formele **jintă* sau **jint,* de la care a fost derivat verbul *a jintui* „a presa cașul pentru a extrage din el janțul"[26]. Derivatele slave *žętica* și *žętьcь,* avînd același sens de „janț", au trecut în limba romînă sub formele *jîntiță* (accentuat și *jintíță*), **jinț* (**jînț*). De la acesta din urmă a fost derivat verbul *a *jințui > a *jînțui > a jănțui,* avînd același sens ca *a jintui.* Din *a jănțui* a fost refăcută o bază *janț* (cf. *a dănțui — danț, a înlănțui — lanț*) care a înlocuit pe vechiul **jinț* (**jînț*). Termenul *jintiță,* care la origine însemna „janț", cu ocazia propagării sale pe teritoriile unde nu e posibilă extragerea janțului, a luat înțelesul de astăzi, înlocuind termenul mai vechi, care va fi fost „zer fiert". De altfel, așa se numește jintița și astăzi în Banat. Acest sens al lui *jintiță* a devenit general, chiar și în regiunile unde produsul obținut prin presare e numit *janț* (< sl. **žętьcь*), *janță*[27] sau

[24] Vezi AIRsn, vol. II, harta 418.

[25] Vezi aceeași hartă, în localitatea desemnată prin numărul cartografic 366.

[26] Sufixul *-ui-* (< sl. *-ujǫ, -uješi*) servește la formarea unor verbe derivate din substantive: *cîrmă > a cîrmui, păcat > a păcătui, plan > a plănui, preț > a prețui, rînd > a rîndui* etc. Vezi Pascu, *Sufixele romînești, o.c.,* p. 372 urm. *Dicționarul limbii romîne* presupune existența în slavă a unui verb **žętovati* (derivat din *žęti*) care a fost redat în limba romînă prin *a jintui.* (Asteriscul care ar fi trebuit să precede forma **žętovati* a fost așezat din greșeală înaintea formei *žęti.* Forma *žętovati,* fără asterisc, e dată ca etimon al rom. *a jintui* și în *Dicționarul limbii romîne moderne* [București], 1958, s.v. *jintui*).

[27] Forma feminină se datorește fără îndoială influenței lui *jintiță.*

jintuială, jintuit, jantuit[28], *jențuit*[29] etc. Dar forma *jantiță*[30] și-a păstrat pînă astăzi sensul vechi de „janț“, suferind în același timp și influența fonetică a lui *janț* de la care a împrumutat pe *a* din prima silabă.

Cu sensul de „zer fiert cu urdă“, termenul *jintiță* a trecut și în limba maghiară[31]. Pentru „janț“, acolo unde e cunoscut, maghiarii întrebuințează *termenul de zsintujăla* (< rom. *jintuială*)[32].

Se pare că trecînd la slavi, termenul *jintiță* (> sl. *žintica, žentica* etc.) a suferit o nouă degradare semantică, deoarece aici el are sensul general de „zer (de oaie)“. Totuși, în graiurile ucrainene din Bucovina el desemnează același produs ca termenul romînesc, adică „zer fiert din care a fost extrasă urda“[33]. E posibil ca în graiurile carpatice ucrainene și poloneze, precum și în slovacă, acest termen să fi păstrat încă pe alocuri sensul care astăzi e general în limba romînă.

Catedra de slavistică

СЛ. *žętica* „СЫВОРОТКА (ОВЕЧЬЯ)" В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ, В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ И В ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКЕ

(Краткое содержание)

Считалось что славянские и венгерские формы как укр. *žentyća,* польск. *żętyca,* слов. *žęntica,* венг. *zsendice* и т.д., со значением „сыворотка (овечья)" происходит из рум. *jintiță* (<сл. *žętica*). В последнее время было высказано мнение, что не румыны, а венгры распространили это слово, заимствованное ими от южных славян, некогда обитавших в Паннонии или Трансильвании. Согласно другой теории, слово возникло в польских Карпатах, что можно доказать сохранением носового звука. Однако это слово, распространённое до юго-восточного предела дако-румынской территории, относится к целому гнезду румынских слов, происходящих от основы *žęt-*. Общеизвестно сохранение носового звука в более древних славянских элементах румынского языка. Значение слова *jintiță,* а главным образом слов *janț* (<сл. **żętьcь*) и *jintuială* (< рум. *a jintui* < **jint* + суф. *-ui-* < *сл. žętъ*) объясняется из значения слова *žęti* „жать". В начале **žęta, *žętъ* и субстантивизированные разновидности **žętica*, **žętьcь* имели значение „жирной сыворотки, полученной сжиманием свежего овечьего сыра", (рум. *janț* или *jintuială* „прессованная сыворотка"; срвн. *a jintui* „отжимать сыворотку из свежего овечьего сыра"). Позже *jintiță* (< сл. **žętica*) получило значение „варенная сыворотка, из которой не была извлечена урда", то же самое значение как и венгерское слово *zsendice*. Переходя к украинцам, полякам и словакам оно означает

---

[28] Forma *jantuit* (vezi *Dicționarul limbii romîne,* s.v. *jintui*), se explică prin depalatalizarea lui *j (ž')* a formei *jintuit*, devenită *jîntuit*, apoi *jăntuit* și în sfîrșit *jantuit*. Trecerea lui *ă* protonic la *a* este frecventă în graiurile romînești (care de altminteri nu opun pe *a* lui *ă* în poziție atonă, cu excepția poziției inițiale și mai ales finale).

[29] E un derivat al lui *janț* cu ajutorul sufixului *-ui-: a jănțui*. Caracterul palatalizat al lui *j (ž') a provocat* trecerea lui *ă* la *e: a jențui.*

[30] Vezi *Dicționarul limbii romîne,* s.v. *janț.*

[31] Vezi Czuczor G. — Fogarasi J., *A magyar nyelv szótára,* Budapest, 1874, s.v., *zsendice*; Szinnyei J., *Magyar tájszótár*, Budapest, 1897—1901; s.v. *zsendice;* Herman Ottó, *A magyar pásztorok nyelvkincse,* Budapest, 1914, p. 537, 711.

[32] Vezi Herman, *o.c.*, p. 711.

[33] Huțulii din Brodina (raionul Rădăuți) numesc „zerul“, „jintița“ și „janțul“: *dzär, žęntiécia z uúrdou* și *masnéi dzär*. Pentru a obține janțul, baciul tescuiește cașul *žęntičit ser*). Vezi mai sus p. 10(4), precum și notele 20 și 21.

„овечья сыворотка" вообще. Учитывая сказанное до сих пор, можно предполагать, что слово *žętica — как и *žętьсь — возникло в румынских Карпатах или же в дако-мизийской области, в которых в течение средневековья происходили регулярные сезонные кочёвки румынских пастухов между летними пастбищами, расположенными в Карпатах и Гемусе, с одной стороны, и зимними пастбищами, расположенными на берегах нижнего Дуная, с другой.

SL. *ŽĘTICA* „SORTE DE PETIT-LAIT", EN ROUMAIN, DANS LES LANGUES SLAVES ET EN HONGROIS

(Résumé)

Les formes slaves et hongroises comme ukr. *žentyća*, pol. *żętyca*, hong. *zsendice* etc.: au sens du roumain *zer* (petit-lait de brebis), ont été considérées comme provenant du roum. *jintiță* (< sl. **žętica*). Dans les derniers temps on a émis l'opinion que ce ne sont pas les Roumains mais les Hongrois qui auraient répandu ce terme, après l'avoir emprunté aux Slaves du sud qui habitaient autrefois la Pannonie ou la Transylvanie. Suivant une autre théorie le terme aurait pris naissance dans les Carpathes polonaises, ce qui serait prouvé par la conservation de la nasale. En fait ce terme, répandu jusqu'à l'extrémité sud-est du territoire daco-roumain, fait partie de toute une famille de mots roumains dérivés du thème **žęt-*. On notera le maintien de la nasale dans les éléments slaves plus anciens du roumain. Le sens de ce mot et surtout celui des termes *jinț* (< sl. **žętьсь*) et *jintuială* (< roum. *a jintui* < **jinț* + suff. *-ui* < sl. *žętъ*) „petit-lait pressé", s'expliquent par le sens de *žęti* „presser". Au début **zęta*, *žętъ* et les variantes substantivées **žętica*, **žętьсь* avaient le sens de „petit-lait pressé" (roum. *jinț* ou *jintuială* „petit-lait pressé"; *a jintui* „presser le fromage"). Plus tard *jintiță* (< sl. **žętica*) a pris le sens de „petit-lait bouilli" (dont n'a pas encore été extraite la substance caséeuse dite „urdă") sens que possède aussi le hongrois *zsendice*; puis, passant en ukrainien, en polonais et en slovaque, le terme a pris le sens de petit-lait de brebis en général.

Si l'on tient compte de ce qui précède, on peut supposer que le terme **žętica* — comme **žętьсь* — a pris naissance dans les Carpathes roumaines ou dans l'espace daco-mésien, où, durant le moyen-âge, se sont effectués les mouvements réguliers de transhumance saisonnière des bergers roumains entre les pâturages d'été situés dans les Carpathes et l'Hémus, d'une part, et les pâturages d'hiver situés au bord du Danube inférieur, d'autre part.

A PÁPAI PÁRIZ SZÓTÁR-KIADÁSOK MAGYAR SZÓKINCSÉNEK ROMÁN KÖLCSÖNSZÓ-ANYAGA

SZABÓ T. ATTILA

1. Amióta 1958-ban a Babeş—Bolyai egyetem magyar nyelvészeti tanszéke tervébe iktatta a magyar szókincs feudalizmuskori román kölcsönelemei vizsgálatának kérdését, a szókészletbeli nyers anyagnak a levéltári meg más forrásokból való szakadatlan gyűjtögetése mellett halaszthatatlan feladatnak tekintettem és tekintem a továbbiakban is az e kérdés körébe tartozó tudománytörténeti mozzanatoknak minél részletezőbb tisztázását. Noha a román kölcsönszavak vizsgálatának kérdésében a magyar kutatók — a korabeli szóba jöhető anyag egybeállításával — már a múlt században is jelentős eredményeket értek el (l. Edelspacher Antal: NyK. XII, 87 kk.; Szinnyei József: Nyr. XXII, 23 kk., XXIII, 5 kk.), mégis eddig minden e kérdésre vonatkozó tudománytörténeti összefoglalásban Vass Józsefet szokták olyanként emlegetni, mint aki 1863-ban Kapnikbánya magyar nyelvéről közölt kis monográfiácskájában elsőül tett közzé egy román kölcsönszókból álló jegyzéket (NyK. II, 373 kk.). Az ezt megelőző időszakból mindeddig nem tartott nyilván a kutatás egyetlen egy olyan mozzanatot sem, amely a magyar nyelv román kölcsönszavai vonatkozásában az érdeklődés ennél előbbi, valamelyes formában való meglétére mutatna. Ilyen korábbi mozzanatra vonatkozó utalást hiába keresünk Bárczi Gézának a magyar szókincs eredetét összefoglaló egyetemi tankönyvében és egyben e kérdés legmodernebb tudományos összefoglalásában is (l. tőle: A magyar szókincs eredete². Bp., 1958. 119). Ennek ellenére számomra már régóta valószínűnek látszott, hogy a tudománytörténeti előzmények tekintetében ennél előbbi mozzanatok kimutatására is rövidesen sor kerülhet.

Valóban magam már régebben Gáspár Jánosnak (1816—1892) egy mindaddig kéziratban levő, 1838—1841 között összeállított erdélyi magyar tájszó-gyűjteményében több tájszó esetében határozott utalást találtam arra, hogy Gáspár ezeket a szókat román kölcsönszóknak tartotta. Bármilyen szerény adalék is volt ez, mégis ennek ismeretében a román kölcsönszók iránt való múlt századi érdeklődése kezdetét az eddig elsőül

nyilvántartott Vass-féle mozzanatnál egy negyedszázaddal előbbi időpontig lehetett visszavinni[1]. Nemrégiben azonban tanszéki tervmunkánk anyagszolgáltató forrásainak számbavétele során ráterelődött figyelmem az újabb nyelvtörténeti jellegű szótárak mellett a feudalizmuskori szótárak anyagára is. Minthogy ilyen vonatkozásban természetesen elsősorban az Erdélyben keletkezett s az erdélyi magyar köz- és népnyelv szókészletét is számbavevő szótárak vizsgálata kecsegtetett kutatási körünkbe tartozó anyaggal, elsőnek Gyarmathi Sámuel szófejtő szótárát[2] vizsgáltam át. Mikor a magyar szófejtés e tekintélyes forrásából kérdésünkre nézve meglepően értékes és viszonylag gazdag anyagot szedhettem össze, és így tudománytörténeti vonatkozásban a román kölcsönszavak iránti érdeklődés kezdeteit a múlt század elejéig, sőt — a sejtekezés fokán — a XVIII. század végéig, Gyarmathi Nyelvmester-e (1794), illetőleg híres Affinitas-a (1799) megjelenése koráig sikerült visszafelé követnem[3], a román kölcsönszóanyag jelentkezése tekintetében különösen sokat reméltem a XVIII. század nagy erdélyi szótárírójának, Pápai Páriz Ferenc latin—magyar és magyar—latin szótára (a továbbiakban: PP.) különböző XVIII—XIX. századi kiadásainak átvizsgálásától. A vizsgálatra a szótáríró erdélyi származása mellett az az eléggé ismeretes tény is ösztönzött, hogy a PP.-szótárkiadások jelentős hatást gyakoroltak nemcsak a magyar, de a román szótárirodalom fejlődésére is (vö. Melich János, A magyar szótárirodalom: NyF. 46. sz. Bp., 1907. — Drăganu Nicolae, Mihail Halici, Contribuţie la istoria culturală romînească în secolul al XVII-lea: Dacoromania IV, 77—169 és róla Kristóf György ism. ErSz. IV, 408—10. — Göbl László, A magyar szótárirodalom hatása . . . : NyK. XLVIII, 68 kk. — Tagliavini Carlo, Despre „Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum": Academia Romînă. Mem. Secţ. Lit. Ser. III. 6/4. 1932—4. 189 kk. — Gáldi László: Melich Eml. 182 kk.), s így közelebbi megvizsgálásuk a mi kérdésünk szempontjából is valamelyes eredménnyel kecsegtető feladatnak látszott.

2. Mielőtt e szótár kiadásainak bennünket most közelebbről érdeklő szóanyagát kiszemelgetnők, előljáróban e kiadások egymáshoz való viszonyára vonatkozóan néhány könyvészet-, illetőleg szótártörténeti tényt emlékezetbe kell idéznem.

Az 1708—1801 közötti nem egészen egy századnyi időközben öt kiadást megért Pápai Páriz-féle szótár kiadásai két fő-típusba sorolhatók (vö. Melich, im. 189): α) Az első főtípusba tartozik az 1708-i lőcsei, első kiadás és ennek jóval Pápai Páriz halála (1716) után megjelent szinte változatlan nagyszombati, jezsuita kiadása (1762). E két kiadás két-két — latin—magyar és magyar—latin — részben az ábécé-rendes latin szóanyag magyar, illetőleg a magyar szóanyag latin értelmezését tartal-

---

[1] Az itt említett tájszó-gyűjtemény teljes anyaga *Gáspár János tájszó-gyűjteménye 1838—1841-ből* címen tördelt állapotban megjelenés előtt áll.

[2] *Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy. — Szótár, mellyben sok magyar szókhoz hasonló hangú idegen nyelvbeli szókat rendbe szedett* Gyarmathi Sámuel . . . Bétsben, 1816.

[3] Az erre vonatkozó eredmények *Román kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvhasonlításában* címen előreláthatólag a „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények" IV. (1960). kötetében jelennek meg.

mazza. Tehát mindkét kiadás kétnyelvű. A β) főtípusba tartozó három kiadást az előbbi kétnyelvű kiadásokkal szemben a három nyelvűség (latin, magyar német) jellemzi; a német nyelvi adatok azonban csak értelmezésként állanak. E három kiadás közül a) az 1767-it Bod Péter már törzsanyagában is jelentősen megbővítve, sőt a törzsrész nyomtatásának befejezése után még Addenda-val is megtoldva adta ki. Felhasználta Bod az elődje hagyatékából kezébe került bővítő-javító jegyzeteket, s fel a maga gyűjtötte szóanyagot is. A Bod-féle kiadás tehát tetemesen javított, német nyelvű értelmezésekkel bővített kiadás. b) A Bod halála (1769) után nem egészen másfél évtizeddel megjelent 1782. évi kiadás tartalmára és terjedelmére nézve — még sajtóhibáiban is — egyszerű lenyomata az 1767. évi Bod-féle kiadásnak. Éppen ezért ez az újabb kiadás puszta címlap-kiadásnak tekinthető (így Melich, i.m. 186). c) A β) főtípusba tartozó harmadik kiadás (1801) latin—magyar része címlapján „Editio Nova, aucta et emendata" jelent meg, azonban általában kevés benne a változtatás, még sajtóhiba is van benne annyi, mint az előzőkben (Melich, i. m. 187). A magyar—latin—német rész[4] azonban annál bővebb. Az előbbi kiadásokhoz viszonyítva különösen sok benne a nyelvújítási szó. A magyar—latin—német részt gondozó Eder József Károly a magyar szóanyagot székely tájszók beiktatásával is bővítette (vö. Steuer János: Nyr. XVIII, 370. — Melich, i.m. 189 és uő: MNy. III, 121. — Szűcs József, A népnyelvi kutatás története. Bp., 1936. 15. — Éder székely tájszó-gyűjtésére nézve l. még Gunda Béla: EMúz. L, 104).

A Pápai Páriz-szótár öt kiadása egymáshoz való viszonyának ismeretében az α főtípusból tehát csak az I., 1708-i kiadást (PP), a β főtípusból meg csak a Bod-féle, azaz a III. (PPB.) és az Eder-féle V. kiadást (PPE.) kellene számba vennünk. Mégis — biztonság okából — a román kölcsönszóanyag szempontjából megvizsgáltam az előbbiekben jelzett összes kiadásokat azzal a céllal, hogy megállapíthassam: a) voltak-e már e szótár I. kiadásában a magyar szóanyagban román kölcsönszók, s ha voltak b) milyen mértékben bővült — esetlegesen — milyen mértékben csökkent az egyes kiadások román anyaga. E kettős kérdésre való válaszadás céljából a következőkben sorra veszem az egyes kiadásokat s megvizsgálom a bennük található román kölcsönszavak kérdését[5].

3. A Pápai Páriz életében megjelent 1708-i (I.) kiadás (PP.) latin—magyar (PPl.) és magyar—latin részéből (PPm.) az itt tárgyalt szempontból

---

[4] E kiadás is a németet csak értelmező nyelvként alkalmazza, de külön, rendkívül nehézkesen használható német szómutatót is csatol a magyar—latin—német részhez (vö. Melich, i. m. 187—8).

[5] Ezúttal csak a kiadások magyar—latin részének anyagát vizsgáltam meg. A latin—magyar résszel kapcsolatban végzett ellenőrző visszakereséseim alkalmával ugyanis azt találtam, hogy a magyar—latin részben a román eredetű kölcsönszók esetében a magyar címszó után megadott latin értelmező szó, illetőleg kifejezés sokszor a latin—magyar részben nem lelhető meg, illetőleg más magyar szó és nem a román eredetű kölcsönszó áll a latin szó értelmezéseként. Ennek ellenére a latin—magyar rész ilyen szempontból való átvizsgálását is ezután okvetlenül elvégzendő feladatnak tartom. A latin—magyar részekből idézett adatokra *l* mellékjelzéssel (PPl) utalok. A gót-betűs német értelmezéseket — az ſ és ß jel megtartásával — nyomdaműszaki okokból átírásban közlöm.

ezek a címszók tarthatnak számot érdeklődésünkre[6]: *Afonnya* (!) Myrtillus, Baccae myrtilli (PPm.). Myrtillus Havasi tsereſznye, *Afonya* (!) (PPl). *Áfonya* Vaccinia nigra (PPPar.) | *Alakor* Spelta | *Baraboly* Myrrhis, idis (PPm.). Myrrhis *Baraboly*, Vad turbolya (PPl). | *Berbéts* Vervex. *Berbéts* hátulsó tzimere Coxa vervecina | *Tzáp* Hircus. *Tzáp*bör: Hircina pellis | *Tzimbora:* Consortium, Pactio. *Tzimborálni* Pasisci, Contrahere, Inire consortium | *Tserge:* Gauſape, Gauſapina, Stragulum | *Tsobány:* Culigna | *Eſztrenga:* Claustrum ovilis, Locus mulctus | *Eſztrengára* hajtani Pecus ad mulctra cogere, ad Clauſtrum pellere | Hajó vonó ember, *Fitsór:* Helciarius (PPPar.) | *Fußuly,* Horgas bab: Phaſeolus, Phaselus | *Huruba:* Catogeum (PPPar.) |*Iſzkompia:* Rhus coriariorum (PPPar.; l. még *szkompia* al.) | *Málé:* Placenta miliaria | Édes *orda:* Mollis caseus, caseus recens | *Poronty:* Numeroſa proles, Puſionum caterva, Puerorum cumulus | *Szimbora:* Partitio, Conſortium. *Szimboráló:* Partiarius, Conſors. *Szimborálok:* Patior, iris. Paciſcor, eris, vide *Tzimborálok* | *Szkompia:* Rhus coriaria (PPPar.; l. még *iszkompia* al.) | *Szokmány* Sagum rude, villoſum. *Szukmány:* Symbalota, Gauſape. *Szukmányos* Gauſapatus | *Tóka,* fa harang Symadrum (PPPar.). — Amint látható, a PP.-ból kiszemelgethető kétségtelenül román eredetű kölcsönszók száma 17, illetőleg két szó két-két alakváltozatával (*iszkompia* ~ *szkompia, szokmány* ~ *szumány*) együtt 19. Ezeken kívül még egy összetételben (*cápbőr*), egy kifejezésszerű értelmezés (*berbécs hátulsó címere*), illetőleg egy kifejezés (*esztrengára hajt*) egyik tagjaként is szerepel egy-egy román eredetű szó. Előfordul egy román eredetű alapszóból *-l* képzővel alkotott ige (*cimborál* ~ *szimborál*), illetőleg belőle képzett igenévi forma (*szimboráló*), sőt egy főnévből *-s* képzővel alkotott melléknév (*szukmányos*) is.

4. A magyar szótártörténeti kutatás a PP. esetében már régóta kimutatta azt, hogy e szótár magyar szókészletét Pápai Páriz jórészt az erdélyi magyar társalgási és irodalmi nyelv, kis részében az erdélyi magyar tájnyelv szavaiból szedegette össze. A szótár szóanyaga tehát lényegében a XVII. század végi és XVIII. század eleji erdélyi magyar köznyelv alapvető szókészletét foglalja magába (Melich, i. m. 175).

Ez érthető is. A szótáríró Pápai Páriz Ferenc apja, Imre (1618—1667) ugyan egy pápai kalmárcsalád fiaként került Désre, (Szinnyei, MÍr. X. 406—7) fia, Ferenc azonban már apja dési papsága idején e kis erdélyi városban született (1649). Iskolai tanulását öt éves korában itt kezdte meg, majd atyja fejedelmi udvari pappá történt meghívása (1655) után a fejedelmi udvar környezetében, Gyulafehérváron folytatta. Az országos válságok következtében atyjának innen előbb Kolozsvárra (1685), majd a désiek meghívására ismét Désre kellett húzódnia, de ez utóbbi helyen is alig másfél-két évig, 1661-ig tartózkodott. Mikor 1661-ben a tatár csapatok Erdély jó részével együtt Dést is elpusztították, a Páriz család Besztercére menekült. Néhány évi besztercei magán úton, majd Marosvásárhelyt való tanulás után Ferenc a Gyulafehérvárról Nagyenyedre áthelyezett református kollégiumba került. Itteni tanulmányai bevégezése, majd öt évi németországi és svájci tanulmányútja után előbb magán, később fejedelmi udvari orvosként a Brassó vidéki Földváron és Nagyenyeden élt ez utóbbi helyen tanári

állásban töltött szolgálata után 1716-ban bekövetkezett haláláig (Életére és munkásságára nézve l. Szinnyei, MÍr. X, 400—6. — Kádár József, Szolnok—Doboka vm. mon. Deésen, 1900. III, 153—4. — Dézsi Lajos, Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században: Magyar Történeti Életrajzok. Bp., 1899. 211 kk. Pintér, MIt .III, 585—6).

Pápai Páriz élete folyásának legalább ilyen változatos ismerete feltétlenül szükséges ahhoz, hogy lássuk: Pápai Páriz az erdélyi köznyelvben nőtt fel, más vidékek magyar köz- és tájnyelvével csak külföldi útjáról hazafelé tartva, futólag érintkezhetett. A szótáríró Pápai Páriz életrajzának az a negatív adata, hogy két-három évi besztercei tartózkodása alatt nem tanult meg németül (németországi tanulmányútja kezdetén ez sok nehézséget okozott neki), mondom, ez óvatossá tehet bennünket a tekintetben, hogy valamelyes mérvű román nyelvtudásának lehetőségével számoljunk. Ha azonban számításba vesszük, hogy egész életében olyan vidékeken (Dés, Beszterce, Gyulafehérvár, Földvár, Nagyenyed) tartózkodott, ahol a mindennapi élet folytatásához legalább a román népnyelv ismeretére feltétlenül szüksége volt, valamelyes román nyelvtudása lehetőségét a valószínűség körében kell számon tartanunk. Bármilyen mértékben is ismerte vagy nem ismerte azonban Pápai Páriz a román nyelvet, minthogy kora erdélyi értelmiségi rétegének magyar szókincsén nevelkedett fel, az állattartásra, a mezőgazdálkodásra meg az élet más köreire vonatkozólag ismernie, illetőleg használnia kellett elég jelentős számú román kölcsönszót is. A leghasználatosabb kölcsönszók egy része — erdélyi magyar köznyelvi szóként — valóban be is került szótárába: belőlük tevődik össze a PPm, és a PPl. fennebb ismertetett román kölcsönszóanyaga.

5. Amit előbb a PP. kiadások egymáshoz való viszonyáról mondottam (l. 2. pont), már eleve is valószínűvé teszi, hogy a szótár Nagyszombaton (Tirnaviae) 1762-ben megjelent második kiadásában (PPNSz.) az első kiadáshoz viszonyítva a román eredetű kölcsönszavak vonatkozásában különösebb változásra nem számíthatunk. Még ha a szótárt a második kiadás alkalmával át is dolgozták volna, akkor is a nagyszombati átdolgozótól inkább a román kölcsönszóanyag egyes elemeinek kihagyását várhatnók, az olyan tájnyelvi szintű szókészleti elemek kimaradását, amelyeket az átdolgozó nem tartott a közmagyar nyelvet beszélők számára szánt szótárba felveendőknek. A szótártörténeti kutatás azonban már régebben megállapította, hogy az e kiadást sajtó alá rendező, személyére nézve egyelőre ismeretlen jezsuita, az első kiadás latin és magyar anyagán nem változtatott; módosításai csak elrendezésbeli, hiba-eltüntető, javító jellegűek voltak (Melich, i. m. 181—2). Valóban a szótár román kölcsönszóanyagában úgyszólván semmi változtatással nem találkozunk. A fennebb — az I. kiadásból — kiemelt kölcsönszók mindenike ugyanazokkal a latin értelmezésekkel megvan a PPNsz-ben is, a PPPar. néhány szavát azonban az átdolgozó a szótár törzsanyagába dolgozta bele. Érdekességként megjegyezhetjük, hogy egy ilyen PPPar-ból a törzsanyagba átiktatott szó esetében az átdolgozó az értelmezésbe első pillanatra lényegtelennek látszó, de mégsem egészen jelentéktelen kiegészítést tett. E változás a következő:

PP.	PPNsz.
Tóka, fa harang Symandrum	*Tóka* vagy Fa harang a' Görög Ekkléſiákban: Simantrum.

Mindkét értelmezéssel kapcsolatban először is azt az észrevételt tehetjük, hogy a *tóka* (vö. r. *toacă*) maga nem 'faharang', mint ahogy mind a két értelmező mondja, hanem — mint magam helyszíni megfigyelésből tudom, illetőleg a DLRM.-ben olvasom — 'placă de lemn sau de metal pe care se bate ritmic cu două ciocane, pentru a anunţa anumite momente ale serviciului religios la biserică sau la mănăstire'. Második észrevételem a PPNsz. kiadásának jezsuita gondozója értelmezés-kiegészítésére vonatkozik: a gondozónak, illetőleg az értelmezés megfogalmazójának vagy erdélyinek kellett lennie, vagy Erdélyben román falusi környezetben meg kellett fordulnia, illetőleg környezetében valaki olyan erdélyivel kellett értekeznie, aki fevilágosította, hogy csak a „görög" (értsd: görög keleti és görög katolikus) eklézsiában használatos a *tóka.* A változtatás maga ezen túlmenően olyan jellemző jezsuita „éberség"-et árul el, amely a vallási kérdésekben a felekezeti szokások éles elkülönítésére még ilyen jelentéktelen mozzanatokkal kapcsolatban is kínosan ügyel, holott más vonatkozásban a szótár anyagát szinte teljes egészében változatlanul nyomtattatja újra ki. Ennél egy jóval jelentéktelenebb észrevételt is tehetek: A PPNsz. gondozója a PP. hibáit, tévedéseit itt-ott kijavította, pótlásait a megfelelő helyre beiktatta ugyan, de egyes hibákat nem vett észre, vagy a hibás szavakon még maga rontott, illetőleg a hibásan szedett szöveget nem javította ki. A román eredetű kölcsönszókkal kapcsolatosan csak egyetlen ilyen esetre akadtam: a PPm. hibásan, ékezetlen kezdőbetűvel és az *ny* ikerítésével kikerült *Afonnya* címszava változatlanul ékezet nélkül került bele a PPNsz. latin—magyar és a PPNsz. magyar—latin részébe, ez utóbbi részbe azonban a kiadás gondozója ezt a hibás írású alakot a 'Myrtillus Baccae myrtilli' értelmezéssel sorolta be a szótár anyagába úgy, hogy eléje önálló címszóként a növény-, illetőleg gyümölcsnevet a valóban szokásos *Áfonya* alakjában is 'Vaccinia nigra' értelmezéssel külön szótározta. Hogy ez puszta elnézésből vagy abban a hitben történt-e, hogy a két, hangalakjában valamelyest eltérő szóhoz külön-külön jelentés is fűződik, ez nem tartozik a ma eldönthető kérdések közé. Mindennek egyébként a mi szempontunkból elég csekély a jelentősége. A PPNsz. kiadással kapcsolatban összefoglalóan megállapítható, hogy e kiadásban a PP.-hez viszonyítva a román eredetű kölcsönszók szempontjából semmi jelentősebb változás nem állapítható meg. Érthető, hogy a román eredetű szóanyagot a román—magyar népi érintkezés területétől távol működő gondozó nem gyarapíthatta, de érthető egyben az is, hogy az akkor már tekintélyes, jól használhatónak bizonyult szótár anyagából nem hagyott ki egyetlen, számára (ha a gondozó nem erdélyi volt) bizonyára ismeretlen román eredetű kölcsönszót sem.

6. Nem kétséges, hogy a Pápai Páriz-szótár kiadásai közül a Bod Pétertől sajtó alá rendezett, illetőleg 1767-ben Sárdi Sámuel nagyszebeni nyomdájából kikerült latin—magyar, illetőleg magyar—latin—német szótár a legjelentősebb. Alkalmasint Pápai Páriz Ferencnek egy későbbi kiadást előkészítő jegyzetei birtokában, de saját anyaggyűjtése alapján is Bod a

PP.-hez és a PPNsz-hoz viszonyítva sokban bővítette, javította saját kiadványa anyagát (Erre nézve l. már a címlapot, az előszót, továbbá Melich, i. m. 183 kk.). Bod felhasználhatta nemcsak a PP-t és a hozzá Pápai Páriztól készített kiegészítő-javító jegyzeteket, hanem használhatta a PPNsz.-et is[6]. Hogy Bod mit vett át Pápai Páriz jegyzeteiből, s mit toldott bele a szótár törzsébe maga, ma — Pápai Páriz jegyzeteinek elpusztulása (1849) után — megállapítani nem tudjuk. Valószínű azonban, hogya román kölcsönszóanyag bővítése tekintetében Bod keveset kaphatott Pápai Páriz jegyzeteiben. Ezt abból következtetem, hogy a PPB-ban az előbbi két kiadással való összehasonlításban új román kölcsönszók legtöbbje a PPB. toldalékában (PPBAd.) van. Ebből pedig arra következtetünk, hogy ezekre Bodnak csak a szótár anyagának kiszedése, illetőleg kinyomatása után terelődhetett rá a figyelme. Minthogy ki nem hagyhatónak ítélte őket más szókkal együtt az *Addenda*-ba való besorolásukkal igyekezett pótolni a szótár törzsanyagában e tekintetben is mutatkozó hiányt.

A PPBm. törzsanyagában benne vannak és olyan formában vannak benne mindazok a román eredetű kölcsönszók, amelyeket a PP.-ból és a PPNsz.-ból előbb, a 3. és 4. pontban elésoroltam[7]. A PP.-ben, a PPNsz.-ban és a PPBm.-ban egyként meglevő szavak elhagyásával itt csak először a PPBm-ben szótározott román kölcsönszókat gyűjtöm egybe:

a) A szótár törzsanyagában a következő négy, eddig nem szótározott román eredetű kölcsönszóval találkozunk: *Burdo.* Gyalogok'háti turbája: Aſcopera, Sacculus coriaceus, Culeus arcinarius. ein lederner Sack, Sattel-Taſche | *Katrintza* a' gyermek mellyén (így!): Strophinum pectorale. Bruſt-Tuch der Kinder | *Mokány:* Alpinus, Montanus. ein wilder grober Bauer | *Radina:* convivium pauperarum. Kindbetts-Mahlzeit, Kind-Meß. — Ugyancsak a törzsanyagba, de már külön címszóként iktatja bele Bod az első két kiadásban még csak az *édes orda* jelzős formában szótározott *orda* szót. Bod mind rövid ideig tartó hévízi udvari, illetőleg falusi papsága (1746—1749), mind pedig két évtizedes magyarigeni lelkészsége (1749-től 1769-ben bekövetkezett haláláig) idejéből jól ismerhette e júhtej-terméket, s így tudhatta, hogy maga az orda szó is — Erdélyben 'é d e s ordá'-t jelent[8].

b) Ha az előbbi csoportba sorolt szavakkal kapcsolatban fel is tehetjük, hogy esetleg Pápai Páriz hátrahagyott jegyzeteiből kerülhettek Bod tolla alá, a PPBAd-ba utólagosan, nyilván a szótár nyomási munkálatainak

[6] Jóllehet Melich a PPNsz.-kiadás Erdélyben való elterjedésében kételkedik (i. h. 182), úgy látszik, Bod mégis használhatta a PP. és a saját kiadása közé ékelődő PPNsz.-et is. Az *áfonya* szóval kapcsolatban az előbbi pontban szóvá tett, először a PPNsz.-ben jelentkező kétalakúság és kettős jelentés a PPB.-ben is megvan s innen természetesen tovább vándorol PPB. 1782-i változatlan lenyomatába is. A PPNsz. használatára mutat az is, hogy a PPBm.-ben is megvan a *tóka* szócikk alatti bővítés, amely először a PPNsz.-ben jelentkezik (l. előbb az 5. pontban írtakat).

[7] Természetesen az egyes címszók a PPBm.-ben német nyelvű értelmezésekkel bővültek (E Felmer Márton nagyszebeni hitszónoktól készített német értelmezésekkel azonban már a kortársak sem voltak megelégedve. Erre nézve l. Melich, i. m. 185—6).

[8] Egy Magyarigenből 1764. július 16-án, tehát éppen a PPB. munkálatai idején gr. Teleki Ádámhoz írt levelében Bod — a gróf küldeményét, egy sajtot is megköszönve — panaszkodik, hogy ott „pénze után" sem kaphat „juhgyűjteményt"-t, azaz juhtej-terméket, „hanemha messzére küldene, de abban mód nincsen". (A levelet — Bod több más levelével együtt — kiadta Kelemen Lajos: EMúz. XXIV, 387—8).

előre haladott szakaszában, sőt talán már a nyomás befejezése után pótlásként összeállított szóanyagba iktatott román kölcsönszók a legnagyobb valószínűséggel Bod gyűjtéséből kerülhettek bele a szótárba. A következő szótári adalékok tekinthetők ilyeneknek: *Armás.* Latro. der Anführer unter den Raubern, Bandit | *Bálmos:* Casearium. aus Frischbutter-Höffen gemachte Mehlspeise | *Kaláka:* Auxilium spontaneum. ein freywillige Hülfe (!) | *Kalákos:* Furti index. Diebstahls Angeber, Verräther | *Kalák-pénz:* Taxa indicii. der Lohn des angezeigten Diebstahls | *Kompona:* Libra. die Waage.

A PPBm. tehát a PP.-ban szótározott 16—17 román kölcsönszóhoz még 8 tőszóval, 1 képzett származékkal (*kalákos*) és 1 összetételben (*kalák-pénz*) szereplő román kölcsönszóval, összesen tíz szóval gyarapította a szótár román eredetű anyagát.

7. A 2. pontban a PP.-kiadások egymáshoz való viszonyáról mondottakra hivatkozva a PPB. megjelenése után 1782-ben közzétett címlapkiadást figyelmen kívül hagyhatónak ítélem[9], s így a továbbiakban a szótár magyar—latin részének utolsó, 1801-i Eder József Károlytól sajtó alá rendezett kiadásával (PPE.) foglalkozom. A román kölcsönszók tekintetében e kiadásban is további bővítés állapítható meg. A megelőző kiadásokból már ismert román kölcsönszók mellé a PPE.-ből a következő szócikkek emelhetők ki:

a) Külön csoportba kívánkozik néhány — először e szótárban jelentkező — szócikk. Először ezeket sorolom fel: *Báts:* Tyropoeus, Casei confector. Käsemacher | *csercse* : *Tsertse,* Fülfüggő. Inauris[10]. Ohrgehenk | *Dohot*[11] | *Haritska:* Polygonum fagopyrum. Heidekorn, Buchweizen. *Tatár-haritska.* Polygonum tataricum. Tatarisches Heidenkorn. *Szulák-haritska.* Polygonum convulvulus. Kornwinde | *Pakulár, Pakurár:* Pecuarius. Schafhirt |*Plájás:* Custos limitum. Excubiae limitaneae. Gränzwache, Gränzhütter (Eigentlich ein Wächter auf der Gebirgsgränze).

b) A PPE. egyes érdeklődésünk körébe tartozó román kölcsönszó-cikkei bővebbek, mint az előbbi kiadások szócikkei. Két ilyen példát találtam; íme: *Áfonnya: (Fekete Áfonnya)* Vaccinium Myrtillus. Heidelbeere. *Veres Áfonynya* Vaccinium Vitis Adaea, Preiselbeere, Rhote Heidelbeere, Mehlbeere | *Alakor:* Spelta. Dinckel, Spelz. *Fejér alakor:* Triticum Monococcum, kleiner Spelt. — Ez arra mutat, hogy a XIX. századfordulón az *áfonya* és az *alakor* legalább is az erdélyi köznyelvben olyan meggyökeresedett szó volt, hogy jelzős összetételben velük már különböző alakokat is jelöltek. Nem árt itt utalni arra, hogy az á f o n y a ma a magyarban tudományos műszó: a magyar növényrendszertan ugyanis négyféle: f e k e t e, v ö r ö s, h a m v a s

---

[9] A román kölcsönszó-anyag szempontjából ezt a lenyomatot is átvizsgáltam, de úgy találtam, hogy e szótár a román kölcsönszók száma tekintetében a PPBm.-hez képest valóban változatlan.

[10] A latin—magyar részben e latin címszó alatt azonban csak az előbbi magyar értelmezés áll.

[11] A PPE. e címszóról a szokásos *vide*-vel a következő címszóra utal: *Deget, Degenet: Axungia, Bitumen petroleum.* Bergöl Wagen chmier. — Ez alakok közül a *dohot* nagy valószínűséggel román eredetű; a magashangú hangzós formáknak egymáshoz és a mélyhangú változathoz való viszonya, illetőleg a magashangúak eredete tisztázatlan (vö. EtSz., Kniezsa, SzlJöv. 624).

és tőzeg-áfonyá-t ismer és áfonyások-ról beszél (vö. Jávorka Sándor, Magyar flóra, Bp., 1925. 801—2; Jávorka—Csapody, Erdő-mező virágai. Bp. 1958. Mut.) Az *alakor, fejér alakor, alakor búza, piros alakor* nevet azonban Jávorka (Magyar flóra 114—5) már csak régiségbeli névnek jelzi.

c) A PPE. román anyagára vonatkoztatható észrevételek teljessége kedvéért megjegyzem, hogy e legutolsó kiadásban az előbbi kiadásokba *c*-s és *sz*-es szókezdettel beosztott *cimbora* ~ *szimbora* szó és származékai az *sz*-es szavak közé sorolva, de sajátságosan mindhárom szó — előttem legalább is egyelőre ismeretlen okból — *s*-es írásváltozatban olvasható. A PPE.-ben a román eredetű kölcsönszó-anyag tehát hét újabban szótározott szóval, két alakváltozattal bővült, s a régebben vagy e kiadásban bekerült román eredetű szókkal alkotott összetételek hat szótári adattal gazdagították az utolsó kiadás román eredetű elemeinek számát.

8. A PPE. román eredetű magyar szóanyagának ez a bővülése egészen érthető, ha tudjuk, hogy a szerkesztő Eder jól ismerhette nemcsak az akkorában a nyelvújítás alkotásaival gazdagodó közmagyar, de különlegesen éppen az erdélyi magyar köznyelvet is (l. még erre nézve a 2. pontban e szótárról mondottakat). Eder ugyanis Brassóban született (1760) és — szótára megjelenésének évtizedében — Nagyszebenben halt meg (1810). Római katolikus teológiai és egyetemi tanulmányait magyar környezetben, Budán végezte, s bölcseletdoktori oklevele megszerzése, valamint pappá szentelése után egy ideig Marosvásárhelyt a római katolikus gimnáziumban tanított. Innen 1787-ben Nagyszebenbe került, s bizonnyal mint a magyar nyelvet alaposan ismerő és külföldön is jónevű tudósra[12] terelődött rá a szebeni és a pozsonyi kiadó figyelme akkor, amikor a PP. Bod-féle második kiadása (1782) példányainak elfogyása után a szótár új, javított-bővített kiadásának sajtó alá rendezése anyagi szempontból is jó üzleti vállalkozásnak ígérkezett. Noha a brassói születésű és Nagyszebenben működő Eder kétségtelenül tudhatott románul, szótára román eredetű kölcsönszavainak gyarapodása mégsem elsősorban evvel, hanem az erdélyi magyar köznyelvben való forgolódásával magyarázható. Az, hogy idegen anyanyelvűsége ellenére, ha számszerűleg szerény mértékben is, de az addigi kiadások román eredetű anyagához képest mégis román eredetű szókkal bővítette szótára anyagát, ez minden kétséget kizáróan azt bizonyítja, hogy ezeknek a szóknak valóban olyan mértékben közhasználatúaknak kellett lenniök az erdélyi magyar köznyelvben, hogy ezeknek egy magyar—latin szótárba való felvételét Eder — szótára kelendőségének, illetőleg használhatóságának növelése érdekében — elengedhetetlenül szükségesnek tarthatta.

9. A PP.-kiadások egyenként való elemzése után most összefoglalóan egybeállíthatjuk a három legfontosabb kiadás (PPm., PPBm., PPE.) román eredetű kölcsönszóanyagát azért, hogy jobban lássék e kiadások közös anyaga s az egyes kiadások román anyagának egymáshoz viszonyított bővülése. Íme:

---

[12] A Göttingai Tudó Társaság éppen a szótára megjelenése előtti években (1798) választotta tagjává Edert. A szótár kiadása után, 1804-ben Eder ugyane Társaságnak külföldi titkára és ügynöke lett. (Ezt és a fentieket l. Szinnyei, Mír. II, 1192—4).

a) A PPm-, PPBm. és a PPE. közös román kölcsönszóanyaga: *áfonya, alakor, baraboly, berbécs, cáp (cápbőr), cimbora (~ szimbora), cimborál (~ szimborál), cserge, csobány, esztrenga (esztrengára hajt), fuszuly, huruba, iszkompia (~ szkompia), málé, (édes) orda, poronty, szimboráló, szokmány, szukmány, szukmányos, tóka.* A puszta alakváltozatokat figyelmen kívül hagyva összesen tehát 17 tőszó és 3 származék (*cimborál, szimboráló* és *szukmányos*).

b) A PPBm. és a PPE. közös román kölcsönszó-anyaga: Az előbbi 17 + 3 szó, valamint a következő szók: *armás, bálmos, burdó, kaláka, kalákos (kalákpénz), katrinca, kompona, mokány, radina.* A PPm.-hez viszonyítva a bővülés: 9 szó. E két szótár közös román kölcsönszavainak száma 26 tő- és 3 származékszó, összesen tehát 29 szó. Egy összetétel (*kalákpénz*) egyik tagja szintén román kölcsönszó.

c) A PPE.-nek az előbbi kiadások román kölcsönszó-anyagához viszonyított többlet-anyaga: *bács, csercse, deget (degenet), dohot, haricska, (szulák-haricska, tatár-haricska), pakulár, plájás.* — Az utolsó kiadás tehát újabb hat-hét román kölcsönszót és két alakváltozatot szótározott. E kiadásban tehát már 35 román eredetű tőszó van. Ha számításba vesszük, hogy itt már a magyarban alakult összetételek egyik tagjaként négy esetben szerepel román kölcsönszó (*fekete áfonya, veres áfonya; szulák-haricska, tatár haricska*), ez az előbbi kiadásokban is szótározott származék-szókkal és öszetételekkel együtt annak bizonysága, hogy a román kölcsönszó-anyag a XIX. század fordulóján számra nézve sem jelentéktelen számú tőszóval — a magyarban kínálkozó gazdag szóalkotási lehetőségek felhasználásával — tevékenyen részt vehetett legalábbis az erdélyi magyar szótári szókészlet gyarapításában.

10. A magyar szókészlet ilyen úton való gyarapodásának mértékére nézve a PP. kiadások természetesen több okból sem nyújthatnak még megközelítően sem pontos szótári adatokat.

a) Ismeretes ugyanis, hogy csak a gyakorlati célokból készült olyan szótárak, mint amilyenek a PP.-kiadások is voltak, sőt még a későbbi tudományos szótárak, illetőleg címszójegyzékek is, az élő képzőkkel és az összetétel szokásos módjain alakult legközkeletűbb szavak egy nem csekély részének tudatos kirekesztésével szándékosan csökkentették és csökkentik ma is a szótári címszók számát (erre nézve l. pl. az AkCímszój. Tájékoztató-ja IV—V. l-ját, sőt CzF. I, 2 kk, és az ÉrtSz. Tájékoztató-ját: I. köt. VII. l.). Éppen ezért nyilvánvaló, hogy a fennebb felsorolt román kölcsönszók szótári szókészletbeli szerepe jóval nagyobb lehetett már a XVIII. század folyamán is, mint amilyen szerep a PP.-kiadásokból kiemelt szócikkekből kitetszik.

b) Jóllehet már a PP. s még inkább a későbbi kiadások — anyaguk javarészében — az erdélyi magyar köznyelv szavait voltak hivatottak szótározni, a szótárszerkesztési módszerek XVIII. századi kialakulatlanságának fokán ezt — érthetően — csak tökéletlenül végezhették el. Bátran állítható, hogy az előbbiekben megvizsgált PP.-kiadásokból kimutatható román kölcsönszó-anyagnál jóval több volt az erdélyi magyar köznyelvben egykor bizonnyal közkeletű román eredetű kölcsönszónak a száma.

c) Ennek kétségtelen bizonyítéka az, hogy a rendelkezésre álló magyar történeti szótárak (NySz., OklSz.) adatai meg saját oklevélszótári anyaggyűjtésem csak kis részében rendezett anyaga figyelembe vételével a történeti forrásokból ismert, de a PP.-kiadásokból teljesen kimaradt egykor, sőt részben ma is közkeletű román kölcsönszókból ilyen sorozatot állíthatunk egybe:[13] *beszerika* (1645), *boér* (~ *bojér*) (1502), *brindza* (1546), *dajnál* (1700 k.), *diák* 'kántor' (1714), *dránxica* 'nagyobb zsindely-fajta' (XVIII. sz. eleje), *fáta* (1789 k.), *furulya* (1714), *góbé* (? 1670), *gornyik* 'erdőpásztor' (1737), *gusa* 'golyva' (1767), *kalugyer* (1686), *kirlány* (XVII. sz.), *kurtány* 'fejedelmi udvari zsoldos a Havaselvéről' (1645), *macsuka* 'furkósbot', *muntyán* 'havaselvi' (1643), *mióra* 'egyéves nősténybárány' (1649), *monasztéria* (1714), *pópa* (1787), *nótin* 'egyéves bárány' (1684), *oltyán* 'Oltvidéki' (XVII. sz.), *tretyina* 'állatgazdálkodási szolgáltatás-nem' (1594). — A ritkábban használt és éppen ezért itt fel nem sorolt szavakkal ez a sorozat még jócskán bővíthető.

d) Vannak olyan román kölcsönszók is, amelyek a PP.-be még nem, csak a későbbi kiadásokba kerültek bele, holott oklevelesen már a PP. megjelenése előtti időből, illetőleg a megjelenés időpontja tájáról adatolhatók. Ilyenek például a következők[14]: *armás* (1572), *bács* (1634/1801), *bálmos* (XVII. sz. második fele, 1767), *burdó* (1585/1767), *haricska* (1637/1801), *pakulár* (1692/1767). — E szók a XVI—XVII. századi erdélyi okleveles adatok tanúsága szerint már jóval a PP. megjelenése előtt széles körben használatosak lehettek nemcsak az erdélyi nép-, de a köznyelvben is. Némelyik az irodalmi nyelv szintjéig is eljuthatott, hiszen egyikre-másikra egyebek mellett Kemény János fejedelem és Bethlen Miklós kancellár emlékiratából is idézhető adat.

11. Mikor az egyetemi magyar nyelvtudományi tanszék öt éves tervmunkája eredményeképpen majd előttünk áll a magyar szókincsnek a lehetőségig teljes román kölcsönszó-anyaga, végleges feleletet lehet adni arra a kérdésre is, hogy a) az élet milyen területére vonatkozó szókincselemek kerültek át a románból a magyarba és b) milyen gazdasági-társadalmi körülmények között történt maga a kölcsönzés. E két kérdésre most a PP.-kiadások rendelkezésünkre álló, kétségtelenül hiányos román kölcsönszó-anyaga alapján — az ideiglenesség kiemelt hangoztatásával — a következő feleletet adhatjuk:

a) Érthető, hogy mivel a magyar—román érintkezés a legrégibb időktől kezdve elsősorban a nagy néptömegek, a jobbágy-, illetőleg zsellérsorban élő román és magyar parasztság között volt a legközvetlenebb és a legállandóbb, a PP.-kiadásokban jelentkező román kölcsönszók elsősorban a mezőgazdálkodás, az állattartás és általában a falusi élet köréből kerültek bele az egyes kiadások anyagába. Alig van e kiadásokban néhány olyan szó, amely az életnek nem erről a területéről való volna. Az ilyen szempontból első pillanatra közömbösnek látszó szó, mint például a *csercse* 'fülbevaló' csak a falusi női ékszerdarabra vonatkozhatott, s a *deget* (~ *dohot*)

[13] Az adat után ( )-ben álló évszám az első előfordulásra utal.

[14] A ( )-ben levő első évszám az első okleveles előfordulásra, a | vonalka után álló pedig a PP.-kiadások-béli szótározás időpontjára utal.

'kocsikenőcs' is a csíki és háromszéki falusi környezetben terjesztett árucikke lehetett.

b) E megállapításból önként következik a szókölcsönzés gazdasági-társadalmi körülményeire vonatkozó felelet: Az olyan közvetlen népi együttélés eredményeként jelentkező nyelvi hatás esetében, mint amilyen közvetlen érintkezésben a románság és a magyarság az RNK területén évszázadok óta élt, nem lehet feltűnő, hogy az átvett kölcsönszavak gazdasági szempontból is a lakosság főfoglalkozása, a mezőgazdálkodás és az állattartás köréből valók. Ezen túlmenően — részben az itt vizsgált anyag, részben meg az itt fel nem használt okleveles adatok alapján — tudjuk, hogy főként a XVI—XVII. századi közösen viselt török iga, illetőleg a török elleni közös harcok idején az állami és a katonai szervezet vonatkozásában is jelentkezett valamelyes román szókészletbeli hatás (Erre nézve l. Alexics György: MNy. VII, 211—4).

Az itt felvetett és a még ezután felvehető kérdésekre megnyugtató választ csak a tanszék tervmunkájának befejezése után adhatni. Az itt előre bocsátott szerény részleteredmények ismeretében valamelyes joggal remélhetjük, hogy a gyűjtőmunka befejezése és az itt vizsgált szókincs-anyagnál jóval gazdagabb román kölcsönszókészlet alapján a gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet, valamint a történeti nyelvföldrajz szempontjainak alkalmazásával az egyetemi tanszék munkaközössége majd e konkrét kérdés megoldásán túl utaló, általánosabb jellegű megállapítások megfogalmazására is sort keríthet.

Magyar nyelvtudományi tanszék

ÎMPRUMUTURI ROMÎNEȘTI ÎN LEXICUL MAGHIAR AL EDIȚIILOR DICȚIONARULUI LUI PÁPAI PÁRIZ

(Rezumat)

1. Încă de un secol și jumătate lexicologia maghiară face eforturi însemnate în vederea prelucrării cuvintelor împrumutate din alte limbi. În urma acestor încercări s-a ajuns în mod firesc și la studierea împrumuturilor din limba romînă. Pînă în prezent se știa că prima inițiativă de a arăta elemente romînești în limba maghiară datează din 1863. Catedra de limba maghiară a Universității „Babeș—Bolyai" a inclus în planul cercetărilor sale încă din 1958 studierea împrumuturilor romînești mai vechi, datînd din epoca feudalismului. În urma trecerii în revistă a istoricului problemei s-a reușit să se arate momente cu mult anterioare celor cunoscute pînă în prezent. Pe baza cercetărilor sale în această direcție, autorul arată că unul din cei dintîi reprezentanți maghiari ai lingvisticii comparative-istorice, Gyarmathi Sámuel (1751—1830) în marea sa gramatică maghiară (Cluj 1794), apoi în vestita sa lucrare „Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis demonstrata" (Gottingae 1799) a demonstrat că în limba maghiară există un însemnat număr de împrumuturi din limba romînă, iar în „Vocabulariumul" comparativ (Viena 1816), o lucrare foarte însemnată în lingvistica comparativă maghiară și în istoria cercetării împrumuturilor în limba maghiară, el a inclus și cîteva cuvinte romînești în seria etimologiilor a cuvintelor maghiare provenite din alte limbi.

2. Studiind împrumuturile intrate în limba maghiară în epoca feudalismului, autorul lucrării a descoperit unele momente și mai vechi de istoria științei referitoare la această problemă. Studiind din acest punct de vedere cele cinci ediții 1708, 1762, 1782, 1801 ale dicționarului latin—maghiar al lui Pápai Páriz Ferenc (1649—1716), dicționar de mare importanță atît pentru istoria lexicografiei maghiare cît și pentru cea romînească, autorul

lucrării de față a constatat că deja în materialul lexical al părții latino-maghiare a primei ediții (1708) se găsesc 18 împrumuturi de origine romînească. Caracterul viu, productiv al acestui material lexical ni-l dovedește faptul că printre ele există nu numai cuvinte radicale ci și derivate formate cu sufixe maghiare. Dintre cercetătorii istoriei lexicului maghiar în deosebi Melich János a fost acela care a arătat că dicționarul lui Pápai Páriz poate fi considerat drept un dicționar al limbii literare și de conversație și — în parte — chiar un dicționar al dialectului maghiar (secuiesc) din Ardeal. Pápai Páriz s-a născut în Ardeal, în mediu romînesc, la Dej, și și-a petrecut toată viața în localități ca Alba Iulia, Bistrița, Oradea, Cluj, Feldioara, unde contactul cu mediul romînesc favoriza în permanență pătrunderea împrumuturilor romînești în limba maghiară.

Este foarte instructivă studierea creșterii numerice a cuvintelor de origină romînă în edițiile următoare în comparație cu prima, singura apărută în viața lui Pápai Páriz. Cercetările trebuiau efectuate de fapt numai pe trei ediții, deoarece edițiile dicționarului pot fi grupate în două tipuri fundamentale. Tipului α îi aparțin edițiile din 1708 și 1762. Dintre ele ediția a doua este o reeditare aproape fără nici o modificare a primei ediții. In privința împrumuturilor de origine romînă se poate constata doar o singură modificare izvorîtă din tendința spre mai multă claritate în redarea sensului unui cuvînt. Tipului β îi aparțin trei ediții (1767, 1782, 1801), dintre care cea din 1872 este o retipărire nemodificată a ediției din 1867. Această ediție putea fi deci complet neglijată de către autor în cursul cercetărilor și investigațiilor. Dintre edițiile de tipul β cea din 1767 a fost pregătită pentru tipar de către Bod Péter (1712—1769) printr-o prelucrare și îmbogățire considerabilă a ediției I. In această ediție, pe lîngă cuvintele de origine romînească existente în ediția întîi, au mai fost introduse 8 cuvinte radicale romînești, un derivat și un cuvînt romînesc element al unui cuvînt compus, deci în total 10 cuvinte de origine romînească. In ultima ediție aparținînd tipului β, cea din 1801, apărută sub îngrijirea lui Eder József Károly (1760—1810), materialul lexical de origine romînească s-a mai îmbogățit cu 7 cuvinte radicale prpoaspăt înregistrate, 2 variante și cu 6 cuvinte care apar în cuvinte compuse. Prin urmare în ultima ediție se pot găsi deja 35 de cuvinte radicale de origine romînească intrate în limba maghiară.

3. Acest material lexical de origine romînească, însemnat din punct de vedere numeric, constituie — după părerea autorului — numai o parte infimă a împrumuturilor de origine romînească care între secolele al XVII-lea și al XIX-lea erau — fără îndoială — în circulație. Pe baza materialului arhivistic bogat adunat în cursul unei munci de cercetare de trei decenii și jumătate, precum și pe baza datelor referitoare la această problemă, cuprinse în dicționarele istorice, autorul arată că în ediția I (1708) a dicționarului lui Pápai Páriz au fost omise circa 25—30 de cuvinte împrumutate din limba romînă care după cum dovedește materialul arhivistic, cel puțin în limba comună din Ardeal, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea, puteau fi de o circulație generală. Unele din ele au ajuns chiar la nivelul întrebuințării literare, fiind prezente în memoriile principilor și ale nobililor.

4. Accentuînd faptul că constatări definitive asupra împrumuturilor de origine romînească din epoca feudală se vor putea face numai după încheierea cercetărilor ce se efectuează în prezent la catedra de limba maghiară a universității „Babeș—Bolyai", autorul face următoarele constatări cu caracter provizoriu:

a) Au existat legături directe și permanente între masele largi ale iobagilor romîni și maghiari. De aceea împrumuturile de origine romînească din limba maghiară, în majoritatea lor, se referă la agricultură și creșterea animalelor.

b) In timpul luptelor comune ale romînilor și ungurilor împotriva turcilor, au pătruns în limba maghiară și unele cuvinte romînești referitoare la organizația de stat și cea militară.

In încheiere autorul subliniază că soluționarea definitivă a problemelor ridicate de dînsul și a acelora care se vor mai ivi în urma rezultatelor muncii de cercetare a Catedrei de limba maghiară este posibilă numai pe baza studierii întregului material de împrumuturi din epoca feudală. La încheierea planului de cercetare științifică de cinci ani (1957—1962), pe baza aplicării punctului de vedere economic-social-cultural și al geografiei lingvistice istorice, colectivul Catedrei, pe lîngă soluționarea definitivă a acestei probleme concrete, va putea ajunge cu siguranță și la alte constatări cu un caracter mai general.

ВЕНГЕРСКИЕ СЛОВА РУМЫНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В РАЗЛИЧНЫХ ИЗДАНИЯХ СЛОВАРЯ ПАРИЗ ПАПАИ ФЕРЕНЦА

(Краткое содержание)

Относительно появления венгерских слов румынского происхождения до настоящего времени венгерская лексикология не имела в виду тот факт, что уже в конце XIII и в начале XIX вв. венгерские словари содержат большое число таких слов. Автор статьи отмечает, что в словаре Париза Папои Ференца, вышедшем в первом издании в 1708 г. и отражающем общий венгерский язык из Трансильвании, находилось 18 венгерских слов румынского происхождения. В следующих изданиях (1762, 1767, 1782, 1801 гг.) их число увеличивается, а в издании 1801 г. оно уже повышается до 35. Подчёркивается что это число слов является лишь частью венгерских слов румынского происхождения, так как письменные документы в венгерском языке показывают, что было использовано гораздо больше таких слов. Автор разъясняет экономическо-политические обстоятельства, в которых были сделаны эти заимствования и отмечает, что на кафедре венгерского языка при Университете „Бабеш-Бояи" работают теперь над составлением полного списка венгерских слов румынского происхождения эпохи феодализма.

MOTS HONGROIS D'ORIGINE ROUMAINE DANS LES ÉDITIONS SUCCESSIVES DU DICTIONNAIRE DE PÁPAI PÁRIZ FERENC

(Résumé)

Touchant l'apparition des mots hongrois de provenance roumaine, la lexicologie hongroise n'a pas pris garde jusqu'ici que dès le début du XVIIIe siècle les dictionnaires magyars contiennent une quantité notable de tels mots. L'auteur de l'article relève de fait que dans le Dictionnaire de Pápai Páriz Ferenc, qui a paru en première édition en 1708 et qui reflète la langue hongroise commune de Transylvanie, il se trouve 19 mots hongrois d'origine roumaine. Dans les éditions suivantes (1762, 1767, 1782, 1801) leur nombre s'accroît, et dans celle de 1801 il s'élève déjà à 35. On souligne le fait que ce chiffre ne représente qu'une partie des mots hongrois de provenance roumaine, à l'époque féodale: en effet, les documents rédigés en langue hongroise montrent qu'on utilisait des mots de cette espèce en bien plus grand nombre.

L'auteur élucide les circonstances économico-politiques dans lesquelles ont eu lieu ces emprunts et signale que la Chaire de langue hongroise de l'Université Babeș—Bolyai travaille aussi au problème des mots hongrois d'origine roumaine à l'époque féodale.

„CONTEMPORANUL" ŞI PROBLEMELE LIMBII ROMÎNE LITERARE*

de

LIVIA POPESCU

Cunoscuta revistă ieşeană, de la a cărei apariţie s-au împlinit în 1956 trei sferturi de veac, a jucat un rol deosebit de important în determinarea unui curent nou, progresist în evoluţia ştiinţei şi a culturii romîneşti din ultimele două decenii ale secolului trecut cu serioase rezonanţe pînă în epoca actuală.

Intreaga noastră presă a sărbătorit acest eveniment, subliniind variatele aspecte pozitive ale revistei în domeniul popularizării ideilor socialismului ştiinţific şi a ştiinţei adevărate, bazată pe concepţia materialist-dialectică. Preocupările lingvistice ale revistei însă, au fost aproape trecute cu vederea, cu axcepţia unei note de F. Manu[1], fie din motivul că ele n-au fost înscrise în programul „Contemporanului", fie pentru că nu li s-a atribuit o importanţă deosebită.

Deşi neformulate în „Cuvîntul adresat cititorilor", aceste preocupări sînt prezente în coloanele revistei. Pe de o parte, urmărind scopul propus de „a face cunoscut publicului romînesc cum priveşte ştiinţa contemporană lumea"[2], era inevitabil să se ajungă şi la studiul ştiinţific al limbii[3]; pe de altă parte, în cadrul luptei duse de „Contemporanul" pentru ridicarea nivelului cultural al maselor se punea problema revizuirii manualelor şcolare şi a cursurilor universitare în vederea înlăturării ideilor neştiinţifice pe care, eventual, le conţineau. Această acţiune, împreună cu ceea ce „Contemporanul" numea „lupta împotriva şarlatanismului" (= mania plagiatului, n.n.), a dezvăluit colaboratorilor revistei o tristă realitate în privinţa limbii în care erau scrise nu numai manualele şi cursurile, ci şi traduce-

---

* Comunicare prezentată într-o formă sumară sub titlul „Preocupări de limbă literară la »Contemporanul«", la sesiunea ştiinţifică a Universităţilor „Victor Babeş" şi „Bolyai" din Cluj, din 14—16 decembrie 1956.

[1] E. Manu, *Preocupări lingvistice la „Contemporanul"*, în L.R., VI (1957), nr. 6, p. 105—107.

[2] „Contemporanul", I, p. 1.

[3] Amănunte în E. Manu, *art. cit.*

rile şi, de multe ori, chiar creaţiile originale, precum şi publicaţiile periodice[4].

Cu acelaşi curaj cu care au demascat plagiatele, colaboratorii „Contemporanului", în frunte cu redactorul revistei, Ioan Nădejde, au criticat, uneori cu mult simţ al umorului, greşelile întîlnite. Sub semnăturile semnificative: *Verax, Audax, Mordax* sau sub diverse iniţiale, în articole intitulate sugestiv: „Monstruozităţi literare şi ştiinţifice"[5], „Monstruozităţi poetice"[6], „Un schiloditor de limbă pripăşit la revista „Asachi"[7], ei au dus o luptă necruţătoare împotriva denaturării limbii, a nerespectării normelor ortografice şi fonetice ale limbii literare, a abuzului de neologisme şi de construcţii străine care o desfigurau.

În aceste preocupări, „Contemporanul" se întîlnea cu „Convorbirile literare", organul burghezo-moşierimii reprezentate prin „Junimea", cu care, de altfel, era în permanentă luptă de opinii.

Ioan Nădejde adoptă ca îndrumător în domeniul lucrărilor de lingvistică pe Al. Lambrior, pentru care avea un adevărat cult şi ale cărui concepţii le popularizează[8], neţinînd seama de faptul că acesta era un colaborator al „Convorbirilor literare". El subliniază meritul deosebit al învăţatului lingvist în „aplicarea metodei ştiinţifice în studierea limbii"[9]. La rîndul său, Al. Lambrior apreciază elogios activitatea „Contemporanului" în domeniul îmbunătăţirii limbii manualelor, alăturîndu-se luptei inaugurată de această revistă[10].

Preocupările de limbă literară la „Contemporanul" se pot împărţi în două categorii: pe de o parte, o activitate practică de „cultivare a limbii", dusă de I. Nădejde şi de colaboratorii săi mai ales în primii ani ai apariţiei revistei, şi o activitate teoretică de clarificare a problemelor de limbă literară, dusă de redactorul revistei, care se simte îndemnat la aceasta de „lipsa de cunoştinţe filologice" dovedită de mulţi cercetători şi de „multă aplicare la metafizică", aşa cum singur ne mărturiseşte[11].

Elaborarea studiilor teoretice de limbă literară se încadrează pe deplin scopurilor de combatere a ideilor neştiinţifice, a prejudecăţilor, a idealismului, urmărite de „Contemporanul".

Problemele teoretice expuse de I. Nădejde nu au un caracter abstract, ci ele servesc la lămurirea inconsecvenţelor observate în limba literară a epocii şi urmăresc fixarea normelor unitare ale limbii literare.

---

[4] Dăm cîteva titluri de ziare şi reviste criticate de „Contemporanul": Verax, *Dl Matheescu şi Ziarul „Paloda"*, în „Contemporanul", I, p. 530—535; Verax, *Foaia literară şi ştiinţifică a societăţii „Progresul"*, ibid., p. 717—721; Verax, *Limbă şi ştiinţă la „Universalul"*, în „Contemporanul", II, p. 832—834; Audax, *Noua Revistă*, ibid, III, p. 438—440 şi 471—473; Mordax, *De prin lume adunate şi la lume iarăşi date*, în „Contemporanul", IV, p. 715—720; Verax, *Spicuiri limbistice din „Higea"*, în Contemporanul", II, p. 159—160.

[5] „Contemporanul", I, p. 102—103.

[6] Ibidem, I, p. 553—554.

[7] Ibidem, II, p. 365—366.

[8] E. Manu, *art. cit.*

[9] I. Nădejde, *Direcţia urmată de „Contemporanul"* în „Contemporanul", II, p. 43.

[10] Lucia Pop, *Preocupări lingvistice la „Convorbiri literare"*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" (Iaşi), seria III, (Ştiinţe sociale), VI (1955), nr. 3—4, p. 285.

[11] I. Nădejde, *Limba literară*, în „Contemporanul", V, p. 543.

În ce măsură a reuşit I. Nădejde să realizeze acest deziderat se va vedea din studiul de faţă.

Analizînd acţiunea de „cultivare a limbii" desfăşurată de „Contemporanul", ne putem da seama de starea de atunci a limbii noastre literare, de greutăţile pe care le mai întîmpinau cărturarii vremii în adoptarea unor forme care să fie unanim acceptate, de haosul ce domnea mai ales în domeniul ortografiei. Regulile ortografice aprobate de Academia Romînă în sesiunile generale din 1880—1881, chiar dacă nu se mai bazau pe etimologismul riguros care a stat la baza ortografiei adoptate în 1869, dar nu erau fundamentate nici pe principiul scrierii fonetice, ci pe un aşa-zis „etimologism romîn"[12]. Mulţimea greşelilor şi a inconsecvenţelor semnalate de revistă, chiar şi la scriitori de mîna întîi ca Delavrancea şi Vlahuţă, ne dovedeşte, în parte, şi necunoaşterea regulilor ortografice, dar mai cu seamă faptul că şi acest sistem era prea complicat, greu de însuşit şi, în consecinţă, fiecare scria cum se pricepea mai bine.

Pentru ilustrarea celor spuse, vom da cîteva exemple din cele semnalate de colaboratorii revistei.

La „Universalul" vocala *î* este scrisă cînd cu *î*, cînd cu *ă*: „*ăl* slei, *îi* respunse, *ăl* cuprinse, *îl* remarcase".

Cînd *î* se găseşte într-o terminaţie gerunzială, se scrie cu *â* şi cu *ĕ*: „plăngându-se ţinĕnd, ve*d*ând"[13].

Aceeaşi inconsecvenţă o remarcăm şi în scriera lui *z*, cu *d*, *s* şi *z*: „pătrunzător, zice, trei*d*eci, vă*d*u, positiv, miserie, civilisatie, caracterisează"[14].

Delavrancea scrie şi el: „zi, fisiologie, crea*d*ă, ver*d*i, frunze, încredinţez"[15].

I. Nădejde îl critică pe Delavrancea pentru că scrie pe *ă* cu *ĕ* şi cu *ă*, pe *î* cu *ê*, *î*, *â*, pe *z* cu *z*, *s*, *d*[16] etc.: la fel şi pe Vlahuţă, care scrie unele cuvinte cînd cu *ă*, cînd cu *ĕ* („căpătĕiu, căpătâiu, apĕsat, nepăsătoare"), inconsecvenţa aceasta calificînd-o drept „babilonie"[17].

Mulţimea greşelilor în scrisul lui C. Milea (C. Mille) îi produce de-a dreptul indignare[18].

Astăzi ne dăm seama că inconsecvenţele care se repetă la mai mulţi scriitori şi în diverse publicaţii au fost generate de ortografia etimologizantă a Academiei Romîne şi că nu puteau fi învinuiţi scriitorii de necunoaşterea unei ortografii care presupunea studii serioase de lingvistică[19].

---

[12] *Ortografia limbii romîne*. Regule primite de Academia Romînă în sesiunile generale din anii 1880—1881—1895. Adunate şi însoţite de explicaţii şi exemple de Ioan Bianu, Bucureşti, 1899, p. 3.

[13] „Contemporanul", II, p. 832.

[14] Verax, *Vai de limbă*, în „Contemporanul", III, p. 393—394.

[15] „Contemporanul", V, p. 558.

[16] Ibidem.

[17] Ibidem, p. 561.

[18] Ibidem, p. 564. I. N. susţine că o asemenea lipsă de consecvenţă nu se mai găseşte la nici un popor cult.

[19] Ortografia din 1880—1881 a Academiei Romîne prevedea, de pildă că *î* „se scrie cu *ă*, *ê*, *î*, după cum formele flexionare ale cuvîntului se vede că provin din una din aceste vocale: cu *â* — toate gerunziile verbelor în *-ă*: lăudând, căutând, dând cu *ê* —

I. Nădejde ia atitudine împotriva unor forme fixate de ortografia Academiei, de pildă scrie în mod consecvent *sînt* în loc de *suntu*, justificînd această abatere prin faptul că „aşa se rosteşte în limba romînă“[20]. Principiul fonetic stă şi la baza scrierii cuvintelor *ieste* (este), *iel* (el), *iele* (ele), forme ce depăşesc tradiţia literară şi care nici nu s-au impus[21]. El însă, nu se ridică împotriva ortografiei stabilite de Academia Romînă şi nu o critică cu curaj, ci se mulţumeşte să o atace indirect, semnalînd inconsecvenţele ortografice în limba unor scriitori şi publicişti ai vremii, de unde reies inconvenientele ei.

Mai mult decît atîta, I. Nădejde o apără în diferite ocazii. Astfel, în critica adusă limbii ziarului „Liberalul“ sub semnătura „Mordax“, subliniază greşeala ziarului de a nu fi ţinut seama de ortografia Academiei[22], iar mai tîrziu, răspunzînd redactorului acestui ziar, N. I. Roman, care criticase lucrarea sa „Istoria limbei şi literaturei romîne“, justifică scrierea diftongului *ea* cu *ea, é* şi *ia*, a grupului de sunete *şt* cu *sc* şi *şt* etc. prin faptul că aşa prevede ortografia Academiei Romîne[23].

Totuşi, revista susţine principiul fonetic în scrierea cuvintelor (cu oarecare concesii făcute etimologismului)[24], neadmiţînd, bineînţeles, forme dialectale ca *chicior, picere, bghine*[25] sau moldovenisme ca *vergè, avè, mè* sau *barbat*[26].

Acţiunea dusă de „Contemporanul“ n-a dat rezultate imediate, dar scoaterea în evidenţă a inconsecvenţelor generate de o asemenea ortografie greoaie şi complicată a impus opiniei publice ideea revizuirii ortografiei, a simplificării ei, ceea ce s-a concretizat în adresa din 25 mai 1903 a profesorilor de limba romînă, care cer Academiei să-şi revizuiască ortografia[27].

Am arătat la început că revista „Contemporanul“ a dus o luptă necruţătoare împotriva greşelilor de limbă de tot felul, descoperite în publi-

---

toate gerunziile verbelor în *-ea* şi *-e:* tăcênd, veḑênd, putênd, făcênd; cu *î* cuvinte ca *vînd* (vinde), *cuvînt, sfînt* (sfinţi), *mormînt* (morminte) şi verbe terminate în *-i* sau *-î:* urî, urît.

Cînd formele flexionare sau derivaţia nu arată vocala din care provine acest sunet se scrie cu *ă* în mijlocul cuvintelor: *cănd, căt, atăt, rănd*... (p. 12 şi 13).

Tot regulile ortografice ale Academiei Romîne prevedeau scrierea lui *ă* cu *ă* şi *ĕ* (p. 12), sau a lui *z* cu *z, ḑ, s* (p. 9, 11).

[20] I. Nădejde, *Istoria limbei şi literaturei romîne*. „Contemporanul“, VI, p. 223.

[21] Justificarea acestei ortografii este formulată astfel: „aşa se rostesc aceste cuvinte de către toţi romînii fără deosebire“, în „Contemporanul“, II, p. 43.

[22] „Contemporanul“, IV, p. 715—720.

[23] „Contemporanul“, VI, p. 223—226.

[24] I. Nădejde foloseşte, de pildă, pe *ĭ* şi *ŭ*, scrie ţerani, remănea, besereceşti etc., dar întrebuinţează consecvent pe *î:* amînată, sînt, curînd, pe *ea* şi *oa* etc.

În susţinerea ortografiei fonetice, I. Nădejde îl urmează pe Al. Lambrior, care a şi dat o fundamentare ştiinţifică acestui sistem ortografic şi a criticat concesiile făcute etimologismului de T. Maiorescu.

În combaterea formelor dialectale I. Nădejde e condus tot de ideea lui Al. Lambrior că aceste fonetisme sînt o stavilă în calea procesului de unificare a limbii romîne.

[25] „Contemporanul“, II, p. 44.

[26] Ibidem., p. 360.

[27] L. Pop, *art. cit.*, p. 270 şi 272.

caţiile vremii. Ea semnalează astfel lipsa de acord a articolului posesiv[28], lipsa articolului posesiv[29], articularea substantivelor nedeterminate sau precedate de prepoziţie[30], precum şi nearticularea substantivelor în cazuri în care limba romînă cere articol[31] etc.

Alte greşeli remarcate sînt: lipsa de acord a predicatului cu subiectul[32], întrebuinţarea pronumelui relativ *ce* pentru *care*[33], construcţii neromîneşti[34] etc.

Colaboratorii revistei semnalează şi unele construcţii cu dativul, întîlnite şi la scriitorii noştri contemporani[35] şi numeroase fraze cu înţeles echivoc[36].

---

[28] „Germanii care au venit din nord-est *ai* Europei" — „epopee *al* evului mediu", „floarea sălbatică *ai* imaginaţiei populare", („Contemporanul", II, p. 62—63).

[29] „Iată plăcutul debut unei romancie lui Thibaut" (= *al* unei romancie *a* lui Thibaut), (ibid., II, p. 62—63).

„N-avem decît să răsfoim scrierile fiziologice şi patologice bătrînului Ioan Frederic Mechel" (= *ale* bătrînului), (ibidem, III ,p. 152).

[30] ... „a cumpăni cu *echitatea*" (= echitate) (ibid.). „Nu se temea de *şerpele* (= şarpe) (ibidem), „felicită în mod călduros pe *„jurnalistul"* (= jurnalist); „să te serveşti de *coatele"* (= coate) (ibid., III, p. 393—394). „De la *animalele* (= animale) învaţă fără îndoială prima mumă datoria-i cea mai necesară" (ibid., I, p. 717).

[31] „Toate *progrese* (= progresele) pe care trebuiau cei dentîi să le facă" (ibid.); „a cufundat rădăcinile ei în toate *direcţiuni"* (= direcţiunile) (ibid., II, p. 365). *„La drac* (= la dracul) cu pielea D-tale" (ibid., I, p. 717).

[32] „Şi a lor *frumuseţe* deplină
Toată ziua mă-ncîntau" (= subiectul la sg., predicatul la pl.).
„Numai cînd este unire, numai cînd este frăţie
Prospereaz-orice cetate, *lucruri* mici *devine* mari." (= subiectul la pl. — predicatul la sg.) („Contemporanul", II, p. 492).

[33] „Te invidiez din suflet, O Drişcule, poete,
Ce într-un act scrii drame şi-n patru canţonete" (= care) (ibid.).

[34] „Pre ceriul! Strigă el cu spaimă" (Contemporanul", III, p. 152—153).

„Nu, nu *pre* vischy (sic!) nu cutez să-l ating" (= nu cutez să mă ating de whisky) (ibid.).

(Prin întrebuinţarea morfemului pre înaintea unui substantiv nume de lucru, se obţine un efect comic, neintenitonat de traducător).

„Nu trebuie să ne disperăm din providenţă" (ibid. I, p. 531).

„Aceşti bani sînt *cele* dintîi *care* cîştig în viaţa mea" (= cei dintîi pe care-i cîştig); „Pentru ce să plătiţi la *mine* mai mult, pe *cît* la alţii tot preţul acesta?" (= să-mi plătiţi... cînd altora le plătiţi (ibid.).

Asemenea greşeli justificau, fără îndoială, părerea exprimată de un colaborator că cei ce le au făcut nu cunosc limba romînă.

[35] *„Furtunii* nu puteau scăpa, dar poate *pericolului"* (= de furtună... de pericol).

„Delăsase scaunul şi se apropiase *colţului* (= lăsase scaunul şi se apropiase de colţ) (ibid. III, p. 153).

C. Milea întrebuinţează asemenea construcţii în romanul său „Dinu Milian": „caută să se adăpostească *vederii* lui Mucius" (= de vederea lui) (ibid. V, p. 566).

[36] Tot la C. Milea se găsesc fraze cu înţeles echivoc:

„I-am scos pălăria de departe" (= Mi-am scos pălăria de departe (văzîndu-l) (ibid.).

„Mă vei vedea curînd ca şi tatu tău pe masă" (= pe tatu-tău).

„Numai cînd m-am pus în pat, mă năbuşi plînsul ca un nebun, gîndind la ticăloşia mea) (= ca un nebun se referă la plîns, deci fraza trebuia construită altfel, de pildă, „am început să plîng ca un nebun") (ibid.).

Asemenea greşeli s-au găsit şi într-un manual de geografie, „Pămîntul (Elveţiei) produce păşuni bune şi *brînzeturi* renumite", „Pămîntul (Olandei) produce păşuni bune, *brînzeturi, unt"*, (ibid., I, p. 244).

Cele mai multe observații însă sînt în legătură cu vocabularul limbii romîne literare. Colaboratorii revistei remarcă în primul rînd abuzul de neologisme, întrebuințarea greșită a unora dintre ele, efectul comic produs de latinisme și franțuzisme în poezie.

Uneori propun înlăturarea unor cuvinte împrumutate, pe care totuși limba le-a păstrat, ceea ce dovedește că se cere multă perspicacitate și un deosebit simț lingvistic pentru a putea prevedea care vor fi cuvintele eliminate din limbă în dezvoltarea ei și care se vor încetățeni[37].

„Contemporanul" în coloanele sale luptă împotriva „stricătorilor de limbă" și mai ales împotriva celor două curente la modă atunci: latinomania și galomania, ridiculizate în mod genial de marele nostru dramaturg I. L. Caragiale.

Deși curentul latinist suferise o serioasă înfrîngere prin respingerea Dicționarului lui Laurian și Massim de către opinia publică, rămășițe ale latinomaniei se mai întîlneau pe ici, pe colo, mai ales la poeții lipsiți de talent.

Criticînd poeziile lui Zaharia Antinescu, apărute în volumul intitulat „Flori de Carpați", revista ne dă cîteva mostre caracteristice pentru cei atinși de această boală[38].

Exemplele date pentru ridiculizarea galomaniei sînt mult mai numeroase, după cum era și firesc, franțuzismele făcînd parte din jargonul burghezo-moșierimii.

---

[37] Se cerea astfel, înlăturarea cuvintelor *abil, asimila, interpreta, provenit, prodigioasă, remarca, stagnațiune* (păstrat sub forma stagnare), *vigoare* care s-au păstrat („Contemporanul, II, p. 832) sau a cuvintelor *epuizat, glisat, amuzarisi* (care s-a păstrat fără sufixul neogrecesc *-isi*), precum și expresia: *a fi tradus* în fața unui tribunal, care se folosește și azi (ibid. I, p. 569).

Colaboratorii revistei semnalează neologisme de prisos în manuale: *abitate* (= locuite), *copioase* (= numeroase „rumegătoare copioase"), *sulevațiune* (= ridicare) în „Elemente de geologie", „Contemporanul", II, p. 229; *surfețe* (= suprafețe), picături *grasoase* (= de grăsime fr. crasseuses), *am parvenit* (= am ajuns) într-un tratat de anatomie (I, p. 739).

Intr-o traducere se semnalează: *ramparturi* (întărituri), *precipitate, companioni, divizat, fondat, hereditară, frivol* și *inconstant, maniind spada,* strîngînd-o cu *transport* („Contemporanul", II, p. 422—423), de asemenea și în texte cu caracter științific, unde franțuzismele puteau fi evitate: „cîteodată în *pasagiul* sau se oprește în ganglioanele limfatice" (= în drumul său); „Condițiunile cele mai favorabile pentru dezvoltarea regulată a tinerelor *sujete*" (= subiecte, cu sens medical) (ibid., II, p. 159—160).

In limba ziarului „Universalul", colaboratorii „Contemporanului" remarcă, alături de neologisme păstrate în limbă, unele care nu s-au împămîntenit: *astuție, expiere, servagiul, veritate* (ibid., II, p. 832).

Aceste neologisme sînt întrebuințate, uneori, în sens impropriu: „Piciorul lui abia se vedea că calcă dușameaua, parcă i-ar fi fost teamă să nu *consume* pantofii) (= să nu uzeze) (ibid., I, p. 531).

„O mantie cusută cu fir de mătasă care dovedea *utilitate* de mulți ani" (= întrebuințare (ibid.).

„...ideea de a *revoca* memoria marelui om" (= a evoca) (ibid., II, p. 365).

„...am făcut totul spre a-l *remedia*" (= a-l lecui, a-l tămădui) (ibid., II, p. 422).

[38] „Du-te, zboară cu *urgință*
In cuibu-ți la puișori,
N-o mai fi mîncat din zori
Așteptînd a ta *presință*" („Contemporanul", II, p. 625).
„A poporului cangrenă arsă trebuie cu foc,
Cu foc sacru de *vergină* care vindecă pe loc" (ibid.).

Colaboratorii revistei semnalează şi critică expresiile franţuzeşti calchiate[39], construirea unor fraze după model franţuzesc[40], cuvinte franţuzeşti neadaptate sistemului morfologic al limbii noastre[41] şi, mai cu seamă, franţuzismele în poezie[42].

În cei zece ani de apariţie (între 1881—aprilie 1891), „Contemporanul" a desfăşurat o activitate susţinută şi rodnică pentru eliminarea din limba romînă literară a denaturărilor de orice natură, pentru respectarea normelor ei, în măsura în care aceste norme erau fixate, pentru îmbogăţirea ei cu noi elemente, cu noi cuvinte, atunci cînd acestea denumeau noţiuni noi. Critica necruţătoare cu care au fost analizate greşelile de limbă, mai ales în primii ani de apariţie a revistei, au dat roade. Cititorii şi-au putut da seama care sînt formele corecte, acceptate de limba literară, iar scriitorii au văzut că nu se poate scrie fără a ţine seama de ele.

Prin această luptă, precum şi prin gruparea în jurul său a unor scriitori realişti şi a unor filologi de seamă ca M. Gaster şi alţii, „Contemporanul" a adus o contribuţie importantă la dezvoltarea limbii romîne literare.

---

[39] „...dar ce-mi pasă *după toate*?" (après tout) („Contemporanul", II, p. 423).

„În toate cazele *unde* invaziunea a fost considerabilă (= în care < fr. où) (ibid., II, p. 159).

„Să-şi *retragă* cămaşa, pentru a-şi prinde acest costum" (retirer = a retrage, dar şi a scoate, prendre = a lua: corect: să-şi scoată cămaşa pentru a-şi lua...) (ibid., III, p. 394).

Unele traduceri din limba franceză dovedesc necunoaşterea acestei limbi de către traducători: *attaque de goutte* e tradus prin „atac de picături", făcîndu-se confuzia între „gută" şi „picături", omonime în limba franceză (ibid., I, p. 102); „*une bonne farce gauloise*" se traduce prin: „o bună şagă „galeşă" (în loc de galică, franceză) ibid., II, p. 68); „*dégoutant du meurtre*" e tradus prin „dezgustat", în loc de „plin de sînge" (fig. picurînd de sînge) (ibid., IV, p. 804).

[40] I. Nădejde îl critică pe C. Milea pentru întrebuinţarea unor construcţii de tipul „avec ton cheval ou avec celui de ton père", de exemplu: „în faţa jupinesei şi în aceea a bucătăresei"... „care şi ea avea slăbiciuni tot de felul acelora ale Ilenei". Asemenea construcţii încarcă în mod inutil fraza, după părerea lui I. Nădejde („Contemporanul", V, p. 564—565).

Fraza „Je suis celui qui apporte", C. Milea o traduce prin „Eu sînt acela care aduc ziare, veşti..." I. Nădejde propune o simplificare a expresiei: Eu aduc... (ibid., p. 565).

[41] „după *manierul* d-lui Forst" (= maniera) (ibid., II, p. 739); „în toate *cazele*" (= cazurile) (ibid., II, p. 159).

[42] În poezie, exemplele de galomanie sînt, poate, şi mai elocvente:

„Atunci din gură în gură
Al meu nume ar *vola* (= ar zbura)
Multe veacuri peste ţară
Cu furtuni au *parcurat*" (= au trecut) (ibid. II, p. 625).

„Cînd cugetul îmi zboară la tine, columbellă
Prin munţi, păduri, văi, dealuri, pe unde *am passat*" (= am trecut).

„Ţi-aduci aminte dragă, cum braţ în braţ pe lună
Piaţa taciturnă *urgent* o traversam" (ibid. II, p. 493).

Prozaismul acestor versuri e mărit prin folosirea neologismelor.

Culmea galomaniei o găsim în poezia „Dorul", care ne aminteşte de „Comedia vremii" (Franţuzitele) a lui C. Faca:

„*Şarmantă* damicelă
Cu ochii de gazelă,
Ornată precum eşti
Pe toate l-*eclipseşti* (ibid., II, p. 491).

La „Contemporanul", așa cum s-a amintit, pe lîngă preocupări practice de „cultivare a limbii", s-au manifestat și preocupări teoretice în legătură cu limba romînă literară, dar și acestea sînt strîns legate de probleme practice[43].

În coloanele „Contemporanului" apar și studiile teoretice de limbă literară ale lui I. Nădejde, importante pentru cunoașterea concepției sale privitoare la această problemă, precum și pentru metoda de cercetare folosită.

Ideile sale privitoare la limba romînă literară sînt în mare parte juste, înaintate, dar găsim la el și urme serioase ale influenței etimologismului, mai ales în încercările lui de fixare a normelor limbii literare.

El se declară categoric pentru metoda istorică de cercetare, necesară în studierea oricărei limbi, dar cu atît mai mult a limbii noastre, care, după părerea sa, „încă nu era bine fixată"[44] în acea epocă.

Scrierea studiului intitulat „Limba literară" a fost provocată, ne mărturisește autorul, de apariția unor păreri ale criticului de la „Națiunea" (amintit sub pseudonimul d-l Delta-Gama)[45], dar fără îndoială că a tras mult în cumpănă și dorința sa de a urma lucrarea începută de veneratul său „dascăl" Al. Lambrior, la care face aluzie în introducerea studiului său.

În unele privințe, I. Nădejde își însușește părerile lui Al. Lambrior și le popularizează prin scrisul său, în altele însă se îndepărtează de el sau chiar îl combate. Studiul amintit este un fel de sinteză a observațiilor sale împrăștiate în coloanele revistei prin diverse articole mărunte, precum și o reluare, pe un plan superior, a celor susținute de dînsul în gramatica sa în legătură cu problemele limbii literare[46].

Dar în acest studiu aduce și o seamă de idei originale care, mai tîrziu, vor fi reluate de criticul și istoricul literar ieșean, G. Ibrăileanu.

I. Nădejde îl urmează pe Al. Lambrior cînd constată lipsa de continuitate a tradiției literare cauzată de introducerea literelor latine. Aceasta a fost o necesitate, dar a avut consecințe dăunătoare, deoarece a dus la necunoașterea literaturii scrise cu chirilice de către intelectualii epocii sale. Acest fapt a provocat o ruptură nefirească în cultura poporului romîn[47].

Al. Lambrior, care la rîndul său a fost influențat de Al. Russo[48], susține același lucru[49].

---

[43] Se discută, astfel, între altele, problema articulării numelor proprii în „Contemporanul", I, p. 599—662.

[44] „Dacă s-a găsit de cuviință întrebuințarea metodei istorice pentru limba franceză, care e o limbă literară fixată bine, apoi ce să mai zicem de limba romînă în care fiecare scriitoriu (sic!) are o altă limbă literară?" („Contemporanul", V, p. 220).

[45] I. Nădejde, *Limba literară*, în „Contemporanul", V, p. 543—570.

[46] I. Nădejde, *Gramatica limbei romîne*, Iași, 1884.

Aici în Introducere dă definiția limbii literare și face delimitarea ei de limba populară (p. 1). — De asemenea, în această lucrare, încearcă să stabilească normele limbii literare.

[47] „Contemporanul", V, p. 543.

[48] Cf. Despina Ursu, *Probleme de limbă în revista „Romînia literară" din 1855"*, în „L. R.", IV (1955), nr. 1, p. 47.

[49] Al. Lambrior susține că dezvoltarea firească a limbii romîne a fost întreruptă prin intervenția transilvănenilor... (ca urmare) „limba romînească cea istorică, în care s-a urzit începutul bun al literaturii noastre a fost părăsită și în locul ei s-a ridicat o amestecătură fără nici un caracter hotărît", *Limba veche și nouă* (în „Convorbiri literare", VII, nr. 9, p. 332).,

Tot pe Al. Lambrior îl urmează şi în privinţa teoriei formării limbii romîne literare, pornind de la existenţa a trei dialecte vorbite în patria noastră, dintre care unul s-a impus ca limbă literară. Aceste trei dialecte sînt, după părerea lui I. Nădejde: cel rotacizant[50], cel „vorbit de ţăranii din Moldova" şi dialectul care „modificat întrucîtva prin înrîurirea celorlalte două a ajuns literar"[51].

I. Nădejde se fereşte să numească „muntean" cel de-l treilea dialect şi susţine că e o greşeală să se creadă că limba literară a moldovenilor e luată de la munteni[52], respingînd prin această afirmaţie teza susţinută de Al. Lambrior şi socotită valabilă şi azi că dialectul muntean s-a impus ca bază a limbii literare, întocmai ca în Franţa dialectul vorbit la Paris şi în Ile de France[53].

După părerea lui I. Nădejde, acest dialect, care a păstrat labialele nealterate, a devenit limba literară a romînilor pentru că era *al nobilimii din Dacia Traiană,* era mai răspîndit şi mai bine văzut pretutindeni la „cei mari". În acest dialect s-au scris cărţile bisericeşti, care, la rîndul lor, au contribuit la răspîndirea şi creşterea influenţei dialectului „bisericesc"[54]. Documentele slavone din Muntenia şi Moldova din secolele al XIV—XVI-lea, precum şi cele latineşti şi neogreceşti din Ardeal din secolele al XII—XVI-lea prezintă cuvinte romîneşti fără aspect dialectal, ceea ce îl determină să creadă că păturile culte şi „de bună seamă şi o mulţime de ţărani" vorbeau *dialectul literar* cu cîteva sute de ani înainte de tipărirea cărţilor bisericeşti în Transilvania[55].

Părerile lui I. Nădejde despre dialectul devenit „literar" trebuie însă întregite cu cele despre dialectul moldovenesc pentru a putea trage o concluzie valabilă.

El afirmă că dialectul „vorbit de ţăranii din Moldova" n-a fost folosit niciodată de „nobilimea veche" şi că nici o carte nu s-a scris sau tipărit în provincia amintită în acest idiom[56]. Această afirmaţie ne duce la conclu-

---

[50] I. Nădejde afirmă că dialectul cu *n* vechi prefăcut între vocale în *r* s-a vorbit de către o populaţie numeroasă pentru care, în secolul al XVI-lea, s-au tradus Apostolul, Psaltirea etc. În acest idiom a scris şi Popa Grigore din Măhaci. Acest dialect este înrudit cu cel vorbit de romînii din Istria. I. Nădejde crede că el a murit în lupta cu celelalte două şi în limba literară a lăsat cîteva urme de rotacism (mă*r*unt, că*r*unt, re*r*unchiu, pă*r*inc). (I. N ă d e j d e, *op. cit.,* „Contemporanul", V, p. 545).

Al. Lambrior afirmă că acest dialect, pe care-l numeşte „de la Măhaci", s-a stins sub influenţa tipăriturilor de la Braşov, *Carte de citire,* ed. III, Iaşi, 1893, p. LXVIII—LXIX.

[51] I. N ă d e j d e, *op. cit.,* „Contemporanul", V, p. 548.

[52] Idem, ibid., p. 551.

G. Ibrăileanu nu admite o prioritate a graiului muntenesc asupra celui moldovenesc şi susţine că în epoca veche romînii scriau în limba vie a claselor de sus. Cf. G h. I v ă n e s c u, *Problemele capitale ale vechii romîne literare,* Iaşi, 1947, p. 60.

[53] Al. Lambrior afirmă că dialectul muntenesc e mai arhaic deci are „pronunţia întocmai cu tradiţia literară", în „Convorbiri literare", XIV, p. 75.

[54] I. N ă d e j d e, *op. cit.,* „Contemporanul", V, p. 550.

[55] Idem, ibid., p. 549.

[56] Idem, ibid., p. 547.

Dialectul moldovenesc l-a preocupat pe I. Nădejde, care l-a prezentat într-un studiu aparte, publicat în „Contemporanul", III, p. 734—738 şi 761—766.

După părerea sa, acest dialect, general în Moldova, se vorbeşte şi în Ardeal, cu excepţia Haţegului, în cîteva judeţe din Muntenia şi a fost adoptat şi de moţi. Caracteristicile lui sînt formulate de I. Nădejde şi ele constau în:

zia că I. Nădejde are o concepţie eronată despre limba literară veche, atribuindu-i un caracter de clasă. Din cele susţinute de dînsul reiese că boierii moldoveni vorbeau o altă limbă decît ţăranii, teză reluată de G. Ibrăileanu[57]. În sprijinul acestei afirmaţii, autorul reproduce un fragment din „Descrierea Moldovei" a lui D. Cantemir, ajungînd la concluzia că limba literară a Moldovei avea neînsemnate deosebiri faţă de cea muntenească: *gi*ur, pentru *j*ur, dumne*dz*eu, pentru dumnezeu[58].

Documentele din secolul al XV-lea şi al XVI-lea arată că în aceste veacuri şi la moldoveni pe lîngă labialele nealterate se găsesc forme ca *jude, şarpe,* pe cînd în secolul al XVIII-lea întîlnim mai ales formele *giude, şărpe* sau *şerpe*[59].

G. Ibrăileanu va ajunge la aceeaşi concluzie în epoca noastră[60].

Dacă nu putem primi teza că „în toată Dacia Traiană limba claselor stăpînitoare era cea care a ajuns apoi literară", sîntem de acord cu autorul studiului că dialectul literar (noi am zice limba literară) a suferit influenţa celui popular[61]. Această influenţă e puternică nu numai la Dosoftei, care, după părerea lui I. Nădejde, s-a apropiat mai mult de limba poporului[62], ci şi la Varlaam[63] şi la cronicarii moldoveni, în limba cărora găsim acele particularităţi fonetice date de I. Nădejde ca specifice dialectului moldovenesc, cu excepţia palatalizării labialelor (în afară de f > h), care s-au impus nealterate datorită tradiţiei literare.

---

a) palatalizarea labialelor *b, p, f, v, m;*

b) prefacerea lui a precedat de *s, ş, j, z, dz, z, r* în *ă* şi reducerea diftongului *ea* la *a* (*şadă, prăjască, sară*). Această prefacere a avut şi o consecinţă morfologică.

c) prefacerea lui *i* în *î* după aceleaşi consoane: *şî, păşî,* slujî, sîn, sînt, sîngur (pentru sin, sint, singur), ţîp, păţî, dzîc, zîdi etc.
din *j* latinesc şi cel din diò = *ĝ;*

I. Nădejde apropie acest dialect de cel vorbit în Tracia, Macedonia, Epir, şi Tesalia (care însă păstrează pe *cl, gl, n* muiat şi preface pe *ĉ, ĝ,* în *ţ, dz*) idem., ibid., p. 545—547).

[57] Afirmaţia lui I. Nădejde că „dialectul moldovenesc n-a fost vorbit *niciodată* de *nobilimea veche*" credem că trebuie interpretată în sensul pe care i l-a dat G. Ibrăileanu şi anume că „clasa moldovenească de sus" venind din Maramureş a adus cu sine un grai maramureşean rotacizant (din această cauză vorbea altfel decît ţăranii).

G. Ibrăileanu susţine că e foarte natural ca deosebitele clase sociale să vorbească deosebit şi că între limba claselor de sus şi a celor de jos era o diferenţă vizibilă la cronicarii munteni şi la traducătorii cărţilor populare (apud Gh. Ivănescu, *op. cit,* p. 58—59).

[58] I. Nădejde, *op. cit.,* „Contemporanul", V, p. 552.

[59] Idem, ibid., p. 551.

[60] G. Ibrăileanu susţine că în secolul al XVII-lea limba literară din Moldova nu se deosebeşte de cea din Muntenia (apud Gh. Ivănescu, *op. cit.,* p. 60).

[61] I. Nădejde, *op. cit.,* ibid.

[62] I. Nădejde afirmă că Dosoftei a primit prefacerea lui *e* şi *i* în *ă* şi *î* după şuierătoare, fenomen caracteristic dialectului moldovean, precum şi prefacerea lui *fi* în *hi.* (op. cit., ibid.).

G. Ibrăileanu este de părere că Dosoftei a stricat limba literară acceptînd numeroase forme populare. El admite că şi Varlaam şi cronicarii au forme populare (apud Gh. Ivănescu, op. cit., p. 59).

[63] In limba „Cazaniei" lui Varlaam sînt numeroase fonetismele specific moldoveneşti. Cf. L. Onu, *Observaţii cu privire la contribuţia lui Varlaam la dezvoltarea limbii romîne literare,* în volumul „De la Varlaam la Sadoveanu", p. 42—43.

Existenţa fonetismelor populare moldoveneşti, cu excepţia palatalizării labialelor în limba scrierilor bisericeşti şi a cronicarilor moldoveni, dovedeşte lipsa de temeinicie a afirmaţiei categorice a lui I. Nădejde că „nici o carte nu s-a scris sau tipărit în Moldova în acest dialect". Bineînţeles că nu ne gîndim la reproducerea aidoma a limbii vorbite, cu toate caracteristicile ei, ci la anumite particularităţi care deosebesc totuşi limba cărturarilor moldoveni de cea a cărturarilor din Ţara Romînească.

De altfel, însuşi I. Nădejde se contrazice atunci cînd admite că Dosoftei a primit aceste prefaceri (proprii limbii vorbite în Moldova).

Această constatare e legată de alta, pe care o face analizînd limba textelor din secolul al XVI-lea, şi anume că „nu s-a scris curat în dialectul cu labialele păstrate"[64], ceea ce corespunde concepţiei noastre că dialectul care se impune ca bază a limbii literare primeşte elemente şi din celelalte dialecte[65]. I. Nădejde se gîndeşte la prefacerea lui *e* şi *i* în *ă* şi *î* după şuierătoare, prefacere admisă de cărturari, care însă se feresc de alterarea labialelor[66].

În concluzie la capitolul privitor la formarea limbii romîne literare I. Nădejde susţine o idee neştiinţifică şi anume că, dacă ea ar fi evoluat normal, ar fi rămas ca în Biblia lui Şerban, idee apropiată de cea enunţată de Al. Lambrior cu prilejul analizei limbii întrebuinţate în tălmăcirea Cugetărilor lui Oxenstiern[67]. Se deosebeşte însă de acesta, atunci cînd afirmă că prin intervenţia învăţaţilor din Transilvania „vechiul dialect literar a primit *un ajutor* de la limba latină".

Deci, I. Nădejde priveşte această intervenţie ca ceva pozitiv, în timp ce Al. Lambrior o socoteşte inoportună[68].

Acest ajutor constă în alegerea de către latinişti a formelor celor mai apropiate de limba latină dintre formele în luptă, ceea ce a dat o lovitură de moarte dialectului cu labialele alterate[69].

Prezentînd asemenea forme în luptă, autorul se declară pentru impunerea acelor forme care sînt literare, fiindcă se găsesc *în textele vechi* şi *în limba latină*[70].

---

[64] I. Nădejde precizează caracteristicile dialectului devenit literar în felul următor:
a) păstrarea nealterată a labialelor;
b) prefacerea lui *e* şi *i* în *ă* şi *î* şi a diftongului *ea* în *a* după şuierătoare (dar nu ca fenomen general: alături de *sară, ţară* etc. se găseşte *seară, ţeară* etc.);
c) џ (ğ) provenit din *i* consonans latinesc s-a prefăcut în *j* (ж); *putrejune, jug, jur* etc. (I. Nădejde, *op. cit.*, „Contemporanul", V, p. 548).

[65] A. S. Cicobava, *Limba naţională, limba literară şi dialectele teritoriale*, în „L. R.", II (1953), nr. 2, p. 18.
I. Nădejde spune că limba literară „dintr-un dialect local, absorbind forme şi din alte dialecte cu care se luptă, a ajuns de rău de bine (sic!) să fie limba scrisă a tuturor romînilor luminaţi". I. Nădejde, *Gramatica limbii romîne*, Iaşi, 1884, p. 235.

[66] I. Nădejde, *op. cit.*, p. 551.

[67] Al. Lambrior, *Limba romînă veche şi nouă*, în „Convorbiri literare", VII, nr. 9, p. 532.

[68] Idem, ibidem.

[69] I. Nădejde, *op. cit.*, p. 553.

[70] Între formele: *serbare, secară, secere, ţeran, ţeri, şes, şerpe, zece, rece*, şi *sărbare, săcară, săcere, ţăran* ori *ţaran, ţări, şăs, şărchi, zăce, răce* sînt de preferat formele cu *e* neprefăcut în *ă*, acestea fiind literare (I. Nădejde, *op. cit.*, p. 553).

Iată o primă concesie făcută etimologismului, atenuată prin recomandarea de a se lua în considerare formele latineşti numai pînă la o anumită limită (să nu se ajungă la forme închipuite sau dispărute din limbă). El este de părere că trebuie privite ca exagerări nu numai acelea ale lui A. T. Laurian, T. Cipariu etc., ci şi ale acelora care zic *sunt* în loc de *sînt*[71] (deci ale Academiei Romîne, n. n.).

Influenţa etimologismului asupra lui I. Nădejde este mai vădită în a III-a parte a studiului său, în care, ocupîndu-se de aspectele actuale (sincronice) ale limbii romîne literare, analizează limba lui Delavrancea din „Trubadurul"[72], a lui Vlahuţă din volumul „Din durerile lumii"[73], cea a lui C. Milea (Mille) din romanul acestuia „Dinu Milian"[74], precum şi limba revistei „Convorbiri literare"[75], pe care o găseşte mai aproape de cerinţele limbii literare, prezentînd mai puţine abateri de la normele ei. Această analiză este extrem de interesantă, pe de o parte pentru că ea înfăţişează starea de atunci a limbii literare, pe de alta, pentru că dezvăluie concepţia lui I. Nădejde despre normele limbii literare şi arată străduinţa acestuia de a impune anumite forme unitare.

Greşeala lui Nădejde constă în faptul că nu ţine seama de limba vorbită, de etapa de evoluţie la care a ajuns aceasta şi recomandă primirea unor forme pe care limba le-a depăşit. El nu sesizează elementul nou, nesusţinut de tradiţia literară, dar care va învinge, înlăturînd formele învechite.

Astfel, I. Nădejde condamnă scrierea substantivelor cu sufixul *-ar, -or*, care, după părerea lui, „n-au dreptul să alunge din limbă formele vechi şi corecte" terminate în *-ariu* şi *-oriu*[76]. De aceea, Delavrancea „greşeşte" cînd scrie: *buzunarul, îndurător, nesimţitor, asupritor*[77]. La fel greşeşte şi Vlahuţă cînd foloseşte formele „rele" cu sufixul *-ar, -or*, în loc de *-ariu, -oriu*[78].

E interesant de observat că lui I. Nădejde nu i-a spus nimic întrebuinţarea formelor condamnate de dînsul nu numai de către scriitorii analizaţi în acest studiu, ci în publicistica vremii sale şi continuă războiul, început încă în anul I al apariţiei revistei[79], împotriva formelor socotite de el neliterare.

I. Nădejde este un susţinător consecvent al principiului etimologic şi în scrierea lui *ŭ* final. Acest *-ŭ* se aude foarte bine în limba literară, după părerea sa, el există în cărţile bisericeşti; căderea lui e un „moldovenism" şi contrazice tradiţia limbii literare[80]. De aceea îl critică pe Delavrancea

[71] Idem, ibid.
[72] Idem, ibid., p. 553—558.
[73] Idem, ibid., p. 558—561.
[74] Idem, ibid., p. 561—567.
[75] Idem, ibid., p. 567.
[76] Idem, ibid., p. 553.
[77] Idem, ibid.
[78] Idem, ibid., p. 559.
[79] I. Nădejde, în „Contemporanul", I, p. 662 susţine că limba noastră literară încă nu-i aşezată şi în viitor se va zice nu *lucrător*, ci *lucrătoriui*, nu *cărţii*, ci *cărţei*.
[80] I. Nădejde, *op. cit.*, „Contemporanul", V, p. 593.
I. Heliade-Rădulescu susţinuse şi el menţinerea lui *u* final (cf. „Opere", tom. II din ediţia D. Popovici, Bucureşti, 1943, p. 223 F. R.).

care scrisese: *trifoi, obicei, doi, mai întîi, m-oi duce* etc. (în loc de trifoiŭ, obiceiŭ etc.).

Deci, ca şi în cazul precedent, I. Nădejde susţine formele învechite în dauna celor noi, bazîndu-se pe „tradiţia literară".

Din faptul că I. Nădejde în toate cazurile de inconsecvenţe sau „greşeli" trimite la limba cărţilor bisericeşti reiese că şi el, ca şi alţi cărturari din vremea lui, este un adept al principiului „literarizării", termen pus în circulaţie de I. Heliade-Rădulescu şi explicat de G. Ibrăileanu drept o reîntoarcere la limba lui Coresi din punctul de vedere al fonetismului, o alungare a tot ce a intrat din limba vie populară[81].

Credincios acestui principiu şi urmînd recomandările lui Al. Lambrior de a se curăţi limba de „năvălirile rostirilor provinciale locale şi personale" în vederea creării unei limbi literare comune pentru toţi romînii[82], I. Nădejde condamnă folosirea unor forme populare, deci „neliterare", de către unii scriitori.

E criticată, astfel, folosirea lui *i* pentru *e* neaccentuat: „deos*i*bite, fulger*i*le, încăl*i*caiu, îngălb*i*nesc"[83], recomandînd formele: „nemărg*e*nite, întun*e*rec, molat*e*că, c*e*tit"[84], dintre care nici una n-a rezistat pînă azi.

De asemenea socoteşte „neliterare" formele cu *ă* şi *î* după *s, ş, j, ţ, z, r*, criticînd pe drept cuvînt pe Delavrancea pentru întrebuinţarea formei dialectale izbutis*ă*ră, dar şi a formelor r*ă*ceală şi r*ă*mîi[85], care s-au impus în limba literară.

În această privinţă trebuie să remarcăm că I. Nădejde înţelege să fixeze normele limbii literare printr-o *uniformizare*. Astfel, dacă forma izbutis*ă*ră e incorectă, fiindcă provine dintr-un *e* prefăcut în *ă* după *s*, tot aşa sînt incorecte formele r*ă*mîi, r*ă*ceală, provenite tot dintr-un *e*, de astă dată precedate de *r*.

De aceea I. Nădejde propune să se scrie: „s*e*rbare, s*e*cară, s*e*cere, ţ*e*ran, r*e*ceală, r*e*mîi" etc., deci în mod consecvent cu *e* neprefăcut în *ă*. Prefacerea lui *e* în *ă*, după şuierătoare şi r, fiind un fenomen propriu dialectului moldovean, e socotit de el „neliterar" şi, în consecinţă, condamnat[86].

Aşa se explică de ce socoteşte ca greşeli formele: sur*î*d (pentru surid), r*î*sul (pentru risul), str*î*ng (pentru string)[87].

Îi reproşează chiar lui Vlahuţă lipsa de consecvenţă în scrierea lui *i* precedat de *r* sau şuierătoare[88]. Problema acestei ortografii a fost mult discutată[89], dar la I. Nădejde se explică prin concepţia sa despre normele

[81] G. Istrate, *O problemă controversată: literarizarea*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", (Iaşi) VII (1956), fasc. 1, p. 9—10.

[82] Lucia Pop, *op. cit.*, p. 270.

[83] I. Nădejde, op. cit., p. 555—556, 561, 563.

[84] Idem, ibidem,

[85] Idem, ibidem, p. 556.

[86] Idem, ibidem, p. 553 şi 556.

[87] Idem, ibidem, p. 556.

[88] I. Nădejde se întreabă de ce a scris Vlahuţă *vîjîiau* şi nu *vijiau*, de vreme ce a scris *obrajilor* şi nu *obrajîlor*. El a scris s*i*ngură nu sîngură, atunci pentru ce *sîn*: *înţeleg* nu înţăleg atunci pentru ce ţ*ă*ran etc. (I. Nădejde, *op. cit.*, p. 558).

[89] Al. Rosetti şi B. Cazacu, *Probleme de fonetică în studiul limbii romîne literare din secolul al XIX-lea*, în „L. R.", IV, (1955), nr. 2, p. 32 şi G. Istrate, *op. cit.*, p. 7—9.

limbii literare, care, la rîndul său, își găsește explicația în teoria sa privitoare la formarea limbii literare.

I. Nădejde ia într-un singur caz atitudine împotriva etimologismului. În gramatica sa critică scrierea cu *e* pentru *ie*: *pept, meu, fer* etc., ca o „modă născocită pentru a apropia măcar în scris cuvintele de forma lor latină clasică"[90]. În studiul analizat, el critică inconsecvența lui Delavrancea, Vlahuță etc. în întrebuințarea formelor cu *ie* și cu *e*. El afirmă că *ie* este bine întrebuințat în cuvinte ca „p*ie*pt, v*ie*rs, v*ie*rme, p*ie*rdut" etc., unde provine dintr-un *e* deschis accentuat latin; în schimb este greșit folosit *e* în cuvinte ca „meu, fer, perise, persic" etc., adăugînd că, deși în limba latină și în textele vechi aceste cuvinte au *e*, nu se mai poate reveni la formele vechi[91].

Și din aceste observații, ca și din celelalte analizate înainte, reiese că I. Nădejde înțelege o uniformizare a pronunțării și scrierii. Deci dacă se scrie: *piept, vierme* etc. să se scrie și f*ie*r, p*ie*rsic, p*ie*rise, forme devenite literare, dar și m*ie*u, care nu s-a impus.

O altă problemă asupra căreia insistă I. Nădejde, reluînd-o și într-un studiu aparte[92], este cea a scrierii genitiv-dativului articulat al substantivelor feminine.

Analizînd limba lui Delavrancea în „Trubadurul" subliniază greșeala pe care o face acesta scriind „d'ale gur*ii*, științ*ii*, sintez*ii*, văduv*ii*, fe*ții*, grădin*ii*" (pentru gurei, științei, sintezei, văduvei, feței, grădinei). După părerea lui I. Nădejde formele cu *ei* sînt literare, cele cu *ii* populare[93]. Aceeași greșeală o face și Vlahuță[94], care întrebuințează însă și forme „corecte" ca *„sfinției tale, paginei, pieriei, mamei, nevestei, grijei, vîrstei* etc. În articolul amintit, I. Nădejde, răspunzînd articolului lui H. Tiktin, intitulat „Călăuza ortografică", prin care acesta stabilea regula formării genitiv-dativului articulat al substantivului feminin din forma nearticulată+*i* (ex. a mes*ei*, fet*ei*, zil*ei*... păc*ii*, vie*ții* etc.), de la care se abat numai substantivele terminate în *ie* care au genitiv-dativul *iei* și nu *iii* (ex. a *viei, moșiei, ariei, primejdiei*) și considera forme ca păr*ței*, păc*ei*, vie*ței*, bucă*ței* etc. ca falsificări gramaticale, încearcă să stabilească evoluția formelor de genitiv-dativ articulat ale substantivelor feminine plecînd de la cele mai vechi texte. I. Nădejde găsește substantive terminate în *-ei* (-ieei, -eei, -iei) pînă la jumătatea secolului al XVII-lea. Cercetînd documentele din secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, I. Nădejde află aici forma cu *-ii* în luptă cu *-ei* (lumii, cetății, țării, legii, vieții etc.). El ajunge la concluzia că prefacerea formei *ei* > *ii* s-a produs fără excepție în graiurile populare, dar că în limba literară s-a păstrat forma cu *-ei*.

Această prefacere a avut loc, probabil, într-un dialect cu labialele alterate, apoi a început lupta între terminația în *-ei* și cea în *-ii*. De la o

---

90 I. Nădejde, *Gramatica limbii romîne*, p. 19.

91 I. Nădejde, *op. cit.*, p. 555.

92 I. Nădejde, *O chestie de limbă literară*, în „Contemporanul", VII, p. 336—344, 385—393.

93 I. Nădejde, *Limba literară*, în „Contemporanul", V, p. 554

94 I. Nădejde, *op. cit.*, în „Contemporanul", V, p. 560.

vreme, în limba literară a început să se aleagă forma cu *ei* pentru toate substantivele, şi „această tendinţă trebuie s-o luăm ca bună"[95]. Şi în această problemă, I. Nădejde este un partizan al literarizării. El doreşte să impună formele vechi literare în *-ei* în mod uniform, deşi constată prezenţa formei în *-ii* la numeroşi scriitori. Totuşi nu le admite, pe motivul că sînt populare.

Aceste forme în *-ei* au şi rezistat încă multă vreme şi se găsesc chiar şi în primele decenii ale sec. al XX-lea[96]. Astăzi formele corecte de genitiv-dativ articulat al substantivelor feminine sînt bine precizate, pornindu-se de la formele nearticulate, după regula emisă de H. Tiktin şi contestată de I. Nădejde[97].

În ultima parte a studiului său, I. Nădejde pune problema vocabularului limbii romîne literare.

Părerile sale, în această privinţă, sînt juste, valabile şi azi în cea mai mare parte. Autorul urmează calea trasată de înaintaşii săi şi de multe ori preia ideile progresiste ale lui Al. Lambrior.

În primul rînd, I. Nădejde, combate pretenţia nejustificată a criticului de la „Naţiunea", amintit sub pseudonimul Delta-Gama, cel care a prilejuit scrierea acestui studiu, de a se primi în limba literară numai cuvintele folosite în triunghiul Bucureşti—Oltenia—Turnu-Măgurele.

Această propunere nu poate fi acceptată, susţine autorul, în primul rînd pentru că limba literară este formată şi nu e vorba să fie creată acuma, în al doilea rînd, pentru că un asemenea procedeu ar sărăci limba[98].

I. Nădejde este de părere să se primească în limba literară *„toate cuvintele ce-s întrebuinţate de popor, fie şi numai în cîteva judeţe"*[99].

În favoarea acestei teze el aduce cîteva argumente convingătoare. Prin promovarea elementelor populare, afirmă I. Nădejde, limba literară se îmbogăţeşte cu cuvinte pline de vlagă şi foarte plastice[100].

Cunoaşterea cuvintelor folosite într-o regiune prin intermediul scriitorilor de către cei ce locuiesc în alte regiuni contribuie la strîngerea legăturilor morale şi culturale dintre toţi romînii.

Scriitori ca Creangă, Ispirescu, Slavici, Delavrancea, Vlahuţă etc. au întrebuinţat cuvinte regionale. Prin răspîndirea operelor lor, aceste cuvinte au început să fie cunoscute în toate provinciile romîneşti[101].

---

95 I. Nădejde, *O chestie de limbă literară*, în „Contemporanul", VII, p. 393.

96 Astfel, în primele decenii ale acestui secol Institutul de lingvistică din Cluj se numea „Muzeul limbei romîne".

97 I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, ed. 1954, p. 313.

98 Dacă am folosi numai limba (cuvintele) vorbită în triunghiul Delta-Gama ea ar fi „ofticoasă, calică"), (I. Nădejde, *op. cit.*, p. 568).

O idee asemănătoare găsim la M. Sadoveanu, care subliniază sărăcia relativă a glosarului dunărenilor şi susţine dreptul cuvintelor moldoveneşti de a fi întrebuinţate în limba literară, cf. Gh. Bulgăr, *M. Sadoveanu şi problemele limbii literare*, în „L. R.", II (1953), p. 41.

99 I. Nădejde, *op. cit.*, p. 568.

100 Al. Lambrior este un admirator entuziast al graiului popular, care, după părerea lui, trebuie să fie elementul de bază al exprimării în scris. El recomandă culegerea lui şi folosirea lui în limba scrisă (= literară), după ce a fost curăţit de „provincialisme" (L. Pop, *op. cit.*, p. 281).

101 I. Nădejde, *op. cit.*, p. 568.

Concluzia la care ajunge I. Nădejde este că scriitorul trebuie să învețe limba tuturor romînilor; el trebuie să urmărească neîncetat felul cum vorbeşte poporul[102].

Urmîndu-se această cale s-ar înlătura „nămolul“ de cuvinte franțuzeşti şi latineşti din limba noastră literară şi ea ar deveni o limbă „care să fie totodată limba veche a cărților scrise cu chirilice şi limba vie a poporului“[103].

Această contopire şi unificare este un proces necesar pentru ca poporul să se poată bucura de creațiile literaturii culte[104].

Părerea exprimată de unii cărturari ca să se primească în limba literară numai cuvintele răspîndite pe întreg teritoriul patriei noastre o respinge pe motiv că aceasta ar sărăci limba[105].

I. Nădejde nu este şi nici nu putea să fie împotriva cuvintelor străine, a împrumuturilor. El susține un principiu foarte sănătos că atunci cînd cuvîntul vine cu o idee nouă, trebuie primit[106].

În activitatea revistei s-a ținut seama de acest principiu. Publicînd în traduceri fragmente din operele clasicilor marxişti, „Contemporanul“ a familiarizat cititorii cu termenii ideologici necesari. Revista a dezbătut şi cele mai variate probleme de ştiință, în special de ştiințele naturii, ceea ce a adus cu sine folosirea unei terminologii ştiințifice speciale.

Dar „Contemporanul“ a dus în acelaşi timp, aşa cum am văzut, o luptă susținută împotriva neologismelor de prisos şi a construcțiilor neromîneşti.

I. Nădejde se referă însă şi la cuvintele vechi de origine străină, pe care nu trebuie să le alungăm din limbă, mai ales dacă sînt frumoase[107]. Autorul cere nu numai cuvinte romîneşti, ci şi construcții romîneşti, nu străine, franțuzeşti sau nemțeşti, aşa cum a întîlnit la Vlahuță şi Delavrancea[108].

I. Nădejde recunoaşte dreptul scriitorului de a folosi cuvintele în alt sens decît cel obişnuit şi de a crea expresii figurate, dar el completează, „numai nevoia de a arăta vreo idee sau o simțire nouă dă cuiva dreptul să născocească figuri sau construcții noi“[109], ceea ce ne arată că este împotriva formalismului, a folosirii cuvintelor şi expresiilor figurate pentru ele însele, acestea trebuie să fie determinate de conținut, de o idee sau un sentiment.

Pentru algerea unor asemenea expresii, I. Nădejde îndreaptă pe scrii-

---

[102] I. Nădejde, *op. cit.*, p. 568.

[103] I. Nădejde, *op. cit.*, p. 568.

[104] I. Nădejde, *op. cit.*, p. 568.

[105] I. Nădejde, *op. cit.*, p. 569.

[106] Al. Lambrior arată că numai acele cuvinte îmbogățesc limba care denumesc idei noi. „Aşa că nu se îmbogățeşte numai dicționarul, ci şi magazia cunoştințelor noastre“. (Ideea aceasta o regăsim la L. Rădăceanu, *Cu privire la dicționarul limbii romîne literare contemporane şi la fondul principal de cuvinte al limbii romîne*, în „L. R.“, V (1956), nr. 4, p. 48); Al. Lambrior, *Limba romînă veche şi nouă*, în „Convorbiri literare“, VII, nr. 9. p. 332.

[107] Al. Lambrior combate tendința latiniştilor de a se scoate din limbă elementele nelatine. Înlăturarea cuvintelor vechi ar aduce sărăcia limbii de bogăția expresiilor legate de ele şi ar provoca o pierdere gravă pentru vocabularul poetic. (L. Pop, *op. cit.*, p. 279).

[108] I. Nădejde, *op. cit.*, p. 569.

[109] I. Nădejde, *op. cit.*, p. 570,

tori spre literatura nescrisă a poporului, din care încă multe generaţii vor putea culege figuri şi construcţii „care se lipesc de inima omului"[110].

În concluzia studiului său, autorul observă că nu-i posibil să se scrie literar şi frumos fără muncă şi băgare de seamă şi lingvistica îşi are importanţa ei, ea fiind chemată să dea îndrumările ştiinţifice necesare[111].

Prin această lucrare a lui I. Nădejde, activitatea practică de „cultivare a limbii" este completată printr-un studiu teoretic remarcabil pentru vremea lui. Deşi el conţine unele erori ştiinţifice, ca aceea a atribuirii unui caracter de clasă limbii literare vechi şi a admiterii unor principii etimologiste în propunerile de fixare a unor forme pe care el le socoteşte „literare", totuşi este vrednic de reţinut efortul pe care-l face pentru a explica probleme atît de importante ca formarea limbii romîne literare şi baza ei dialectală, chestiuni controversate încă şi în zilele noastre.

Studiul său ne prezintă şi o imagine fidelă a limbii literare din epoca sa. Greşelile şi inconsecvenţele semnalate în limba scriitorilor analizaţi nu erau proprii numai acestor scriitori, ci se întîlneau şi la alţii şi, în general, erau prezente în limba literară a vremii. De aici putem deduce că nici în această epocă încă nu se poate vorbi de norme unitare, bine statornicite, de aceea străduinţele lui I. Nădejde de a le da o fundamentare ştiinţifică sînt cu atît mai merituoase.

În sfîrşit, în problema vocabularului limbii literare, chiar dacă exagerează puţin, cerînd să se primească toate cuvintele populare (această afirmaţie categorică este atenuată de sugestiile pe care le face în legătură cu valoarea stilistică a cuvintelor ce pot fi primite), îndrumările sale se situează pe linia celor puse în evidenţă de revistele progresiste din deceniile anterioare şi de cărturarii de vază, între care Al. Lambrior, maestrul său recunoscut.

Catedra de limba romînă

„CONTEMPORANUL" (СОВРЕМЕННИК) И ВОПРОСЫ РУМЫНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

(Краткое содержание)

Автор показывает заботу к литературному языку, проявленную журналом „Contemporanul" в течение десяти лет, его издания (1881—1891).

В первой части работы прослеживается деятельность ввиду „усовершенствования", развёрнутая сотрудниками журнала во главе с Иоаном Нэдежде, и подчёркивается необходимость и эффективность такого действия, принимая во внимание положение, в котором находился тогда румынский литературный язык.

Во второй части работы автор рассматривает взгляды И. Нэдежде в связи с происхождением и образованием румынского литературного языка, подчёркивая

---

[110] I. Nădejde, *op. cit.*, p. 569.

Al. Lambrior afirmă că numai vorbirea poporului e capabilă de a crea mari valori artistice (L. Pop, *op. cit.*, p. 279).

[111] I. Nădejde analizînd limba lui Delavrancea afirmă că: „Fără o cunoaştere ştiinţifică a limbii nu se poate scrie o limbă curată şi cu adevărat literară". (I. Nădejde, *op. cit.*, p. 556).

ненаучный характер некоторых выводов, к которым приходит руководитель журнала, но и его заслугу в том, что он затронул вопросы, так мало исследованные в его эпоху.

Относительно попыток установления норм литературного языка, в работе подчёркивается ошибочный взгляд о „единообразии" письма, основанного на принципе „литераризации", находящемся в то время в моде, то-есть возвращения к языку церковных текстов.

И, наконец, в статье излагаются взгляды И. Нэдежде по вопросу словарного состава литературного языка, и отмечается продолжение прогрессивной традиции автором, проанализированного исследования.

LA REVUE „CONTEMPORANUL" ET LES QUESTIONS RELATIVES A LA LANGUE LITTÉRAIRE ROUMAINE

(Résumé)

L'étude embrasse les dix années 1881—1891 d'apparition de la revue.

La première partie étudie l'activité de „culture de la langue" due aux collaborateurs de la revue, surtout à Ioan Nădejde, et met en relief la nécessité d'une telle activité ainsi que son efficacité dans la situation où se trouvait alors la langue roumaine.

La deuxième partie traite des idées de Nădejde sur l'origine et la formation de la langue littéraire roumaine et souligne le caractère non scientifique de certaines des conclusions du directeur de la revue, mais aussi le mérite qu'il a d'avoir abordé des problèmes si peu étudiés à cette époque.

Touchant les essais de fixation des normes de la langue littéraire, l'étude met en évidence la conception erronée d'uniformisation de la graphie, fondée sur le principe, alors à la mode, de „literarizare", c'est à dire de retour à la langue des textes ecclésiastiques.

L'article présente enfin les vues de I. Nădejde sur la question du vocabulaire de la langue littéraire et souligne le fait que ces vues s'inscrivent dans la suite de la tradition progressiste.

AZ IKES RAGOZÁS ÁLLAPOTÁRÓL A FEKETE-KÖRÖS VÖLGYÉBEN

MÁRTON GYULA

1. Az RNK Akadémiája kolozsvári Nyelvtudományi Intézete az egyetemi tanszékek nyelvjáráskutatóinak bevonásával 1949 októberében kéthetes kiszállást szervezett a Krisána tartományi Fekete-Körös völgye román és magyar tájszólásának tanulmányozása céljából[1]. A helyi magyar tájszólás vizsgálatára Szabó T. Attila, Gálffy Mózes és Márton Gyula vállalkozott. Szabó T. Attila az ugyancsak 1949-ben megkezdett moldvai csángó nyelvföldrajzi felvételezéshez használt kis kérdőfüzetet kérdezte ki tizenegy Fekete-Körös völgyi helységben és öt kutatóponton a Sebes-Körös völgyében[2]. Gálffy Mózes és Márton Gyula a mintegy 2200 kérdést tartalmazó nagy kérdőfüzettel a nyelvjárási alakulat négy legfontosabb s egyben legjellegzetesebb pontján gyűjtött: Remetén, Jánosfalván, Tárkányban és Gyantán. Szabó T. Attila gyűjtése ez alkalommal elsősorban a tanulmányozandó tájnyelvi alakulat nyelvészeti felderítését, valamint a vidék tájnyelvi atlaszához szükséges anyag összegyűjtését célozta, Gálffy és Márton gyűjtése pedig a vidék nyelvjárási monográfiájának megírásához szükséges anyag egy részének összegyűjtését. Mivel a nagy kérdőfüzet főleg hangtani és szóföldrajzi kérdéseket ölelt fel, kikérdezte a két gyűjtő a jelzett négy ponton a kérdőív függelékében található negyven ige és negyven névszó ragozását is.

A Fekete-Körös völgyében gyűjtött anyagból eddig egy tanulmány készült el és látott napvilágot. Ebben az igealakok szerepét mutattam be

---

[1] A gyűjtésben résztvettek néprajzkutatók és folkloristák is. Feladatuk a vidék néprajzának és folklórjának tanulmányozása volt. Egy román nyelvész-kartársunk, Vladimir Drimba a Fekete-Körös völgye magyar tájszólását ért román hatást tanulmányozta. Remetén gyűjtött anyaga alapján közölte *„Influenţe româneşti în graiul maghiar din Valea Crişului Negru"* című tanulmányát (Fonetică şi Dialectologie I, 113—22).

[2] A következő kutatópontokon gyűjtött: 1. Remete (röv. R), 2. Jánosfalva (J), 3. Tárkány (T), 4. Várasfenes (Vf), 5. Nyégerfalva (Nyf), 6. Sonkolyos (S), 7. Belényesújlak (Bú), 8. Gyanta (Gy), 9. Kisháza (Kh), 10. Bélfenyér (Bf), 11. Tenke (Tk), 12. Pósalaka (Pl), 13. Mezőtelki (Mt), 14. Rév (Rv), 15. Magyarkakucs (Mk) és 16. Örvind (Ö). Az első tizenegy helység a Fekete-Körös völgyében, az utolsó öt a Sebes-Körös völgyében fekszik. A Sebes-Körös völgyéből származó adatokat, elsősorban összehasonlítás céljából, lapalji jegyzetben közlöm a megfelelő helyen.

elsősorban a Gálffy és Márton jegyzetfüzeteiben található gazdag példamondat-anyag alapján (l. MNyj. VI, 44—55). Ez alkalommal az ikes ragozás állapotára vonatkozó anyagot dolgozom fel. A bemutatásra kerülő anyag jelentős része saját gyűjtésemből való. A tanulmányozott negyven ige közt szerepelt kilenc ikes ige is: *alkuszik, alszik, bujik, esik, eszik, iszik, romlik, ugrik, verekszik.* Ezek ragozását mind a négy nagy kérdőfüzetes ponton kikérdeztem. Ugyanakkor felhasználtam Szabó T. Attila és Gálffy Mózes kérdőíves gyűjtésének adatait, valamint a mindhármunktól gyűjtés közben lejegyzett példamondat-anyagot is[3].

2. A Fekete-Körös völgye magyar tájszólásáról a múltban mindössze két, alaktani kérdéseket is érintő közlés jelent meg. Az egyik Böszörményi Géza kis leírása: *A jánosfalvi nyelvjárás* (NyF. 29. sz.), a másik Szendrey Zsigmondnak *A biharmegyei Tárkány nyelvjárása* című pár lapos közlése (Nyr. XLIII, 161—8). (A többi kisebb, főleg szóközlésekre nézve l. Lőrincze—Benkő: *MNyjBibl.* 45 kk). A két tanulmány szerzője csak a fontosabb nyelvjárási jelenségeket mutatja be, ismertetve röviden néhány igeragozással kapcsolatos jelenséget is. Az ikes ragozásról szólva Böszörményi megállapítja, hogy a jánosfalvi tájszólás „pontosan megkülönbözteti" az ikes és iktelen ragozást, „sőt olyan ikes alakjai is vannak, melyek a köznyelvben nem ikesek". Példaként felhozza a *kǫcagik, röhögik, fạrrik, rogyik, hozódik, tallózik, bogárzik* igéket. Majd így folytatja: „*Eszem, iszom, fekszem, alszom*-ot ejtenek ellentétben a közeli szalontavidéki nyelvjárás *eszek, iszok, alszok*-féle alakjaival" (i. m. 22). Az ikes ragozásra vonatkozó megjegyzéseket a következő észrevétellel zárja: „Itt említem meg azt a különös analógiás szerkezetet, mellyel a feltételes mód [sic!] 1. és 3. személyében egy pár ige ragozásánál találkozunk: *hulljon* helyett *hulladjik, menyik, legyik*" (i. m. 23.).

Szendrey mindössze a *fekszik* ige ragozását közli a jelentő mód jelen idő egyes és többes számában, valamint a felszólító módban és a feltételes mód jelen idejében (i. m. 164). Ugyanott utal röviden arra, hogy a felszólító mód egyes szám 3. személyében minden igét ikesen ragoznak.

A jelenség tüzetesebb leírását a fenti kép elnagyolt és rendkívül hézagos volta már egymaga indokolttá teszi. Csak fokozza a leírás szükségét az a körülmény, hogy a két közlés megjelenése óta (1906, illetőleg 1914) — amint látni fogjuk — az ikes ragozás állapota a Fekete-Körös völgye magyar tájszólásában is változott.

3. Megfigyelésünk szerint az ikes igék csoportjába a Fekete-Körös völgyében nagyjából ugyanazok az igék tartoznak, mint az irodalmi nyelvben. Néhány eltérő esetet azonban megemlíthetünk. Ikes igeként él a *fagyik* 'fagy' (Bú, S, T, Vf) ~ *fogyik* (J, S) és a *fagyik* 'fogy' (J), valamint az *izzadik* (J, R, T), *koslatik* (T), *sárhatik* (T). Remetén gyűjtött anyagunkban az iktelen *mekfagy* alak fordul elő. A Böszörményitől említett (i. m. 22) *kǫcagik, röhögik, tallózik* alakokkal nem találkoztunk. Ingadozást észleltünk a következő esetekben: *hàjlik* ~ *hajùl* (J, R), *fàr* (J) ~ *forik* (T). Az *esik* ige rendszerint ebben az alakban fordul elő. Az *és* alakot

---

[3] Gálffy Mózesnek és Szabó T. Attilának köszönetem nyilvánítom azért, hogy anyagukat a legnagyobb készséggel bocsátották rendelkezésemre.

mindössze Tárkányban hallottuk, az *esik* igealak azonban itt is gyakoribb. Tárkányban gyűjtött anyagunkban a *hazudik* és *pipázik* iktelen (*hazud, pipáz*) alakban fordul elő. Találkoztunk a *dógaz* alakkal is (Bú). — *Natyszemü hó esik. Nagyonn esik az eső* (R). *Ésik a hó. Beléesik a testibe, mint tovàp-tovàb megy. Nállunk is fagyik* (= fogy) *a té* (J). *Fagyik mek szegíny* (T). *Mekhajòl vélle* (J). *Filek má, ha mekfar a bar. Valaki pipáz, valaki veszen a patikábu àrbándzzsírt* (T).

4. A következőkben a jelentő mód jelen idő egyes szám 1. személyében, a felszólító mód egyes szám 1. és 3. személyében, valamint a feltételes mód jelen idejének egyes 1. és 3. személyében vizsgáljuk meg az ikes ragozás állapotát.

a) A jelentő mód jelen idő egyes szám 1. személyében a következő adatokra hivatkozhatunk: *àlkuszam* (R), *àlkuszok* (J, Gy), *àlkudak* (T) | *àlszam* (R), *àlszok* ~ *àlszom* (J), *aluszak* (T), *aluszok* (Gy) | *buvak* (R, T), *buvok* (J), *bujok* (Gy) | *(bé)csapodam* (T) | *csudálkazak* (R), *dógazak* (J) | *emlékszek* ~ *emlékezek* (J), *emlíkszek* (T, Gy), *emlikszek* (R) | *érkezek* ~ *írkezek* (T) | *esek* (R, J, T, Gy) | *eszek* (Bf, Bú, Gy, J, Nyf, S, T, Vf), *ëszek* (Tk) | *fekszek* (R, T) | *gondàlkazak* (R) | *harakszam* (R), *harakszak* (T) | *fẽhengeredek* (J) | *hízak* (T) | *iszok* (Bf, J, Tk), *iszak* (Bú, J, Gy, Nyf, S, T, Vf) | *jáccak* (T) | *lílegzek* (T) | *romlok* (R, J, Gy), *romlak* (T) | *találkazak* (Gy) | *ugrok* (J, Gy), *ugrak* (R, T) | *verekedek* (R, T), *verekszek* (J, Gy) | *veszekedek* (T)[4].

— *Bécsapodam sakszẽ vélle* (T). *Csudálkazak ràjta* (R). *Dógazak, töket főzek a disznoknak* (J). *Emlékszek a fakság idő alat vót ety fogòj kösztünk* (J). *Emlékszek eggy asszanra* (T). *Még uccaàjtó hejett is vót, emlikszek rá* (R). *Mijúta én emlékszek, nem visèlnek tűszüt* (Gy). *Nem is írkezek fijam it trankanyálni* (= tereferélni). *Dogam van, nem érkezek*. Ha *lefekszek, csak evẽ hálak* (T). *Azan gandàlkazak. Minygyá mekharakszam* (R). *Harakszak rád* (T). *Mék fẽhengeredek itt* (J). *Úty teccett, hízak, mikòr ehettem. Én ha oda menygyek, veszekedek véllik* (T).

Látható, hogy a Fekete-Körös völgyében a jelentő mód jelen idő egyes szám 1. személyében az ikes *-m* személyrag csak ritkán fordul elő. A felsorolt 69 igealak közül mindössze négyhez járul az *-m* végződés, a többi *-k* személyragot kap. Böszörményi idézett tanulmányában még kiemelte (22. lap), hogy a jánosfalvi nyelvjárásra az *-m* személyrag használata jellemző, ellentétben a Szalonta vidékivel, ahol a *-k* személyrag az általánosan használt. Ha Böszörményi tanulmányának megjelenésekor csakugyan ez volt a helyzet, az azóta eltelt fél évszázad alatt a Fekete-Körös völgyében is bekövetkezett az *-m* személyrag kiszorulása és a *-k* személyrag általánossá válása. E megállapítást jól szemlélteti Böszörményi két adatának összevetése is az 1949-ben gyűjtött anyaggal. B: *alszom* — ma: *àlszok* ~ *àlszom*, B: *emlékszem* — ma: *emlékszek* ~ *emlékezek*.

Semmi okunk nincs arra, hogy Böszörményi megállapításának hitelét kétségbe vonjuk. Szendrey Zsigmondnak a tárkányi nyelvjárásról szóló kis

[4] A Sebes-Körös völgyéből valók a következő adatok: *csuklok* (Mk), *suklok* (Bú), *csuklak* (Rv) | *emlikszek* (Mt) | *ëszëk* (Mt), *ëszek* (Mt, O), *eszek* (Pl, Rv) | *iszok* (Pl, Mt, Rv, Mk, Ó).

leírásából azonban arra következtethetünk, hogy ebben a faluban már akkor el volt terjedve a *-k* személyrag használata. A *fekszik* igének nála a jelentő mód jelen idő egyes 1. személyében csak *fekszek* alakja fordul elő (i. m. 164). Valószínű tehát, hogy az *-m* személyrag háttérbe szorulása a jelentő mód jelen idő egyes szám 1. személyében már abban az időben erőteljes volt a Fekete-Körös völgyi tájszólás egy részében, s a jelenség azóta terjedt el az egész tájszólásban. A Sebes-Körös völgyéből származó néhány adat is arra utal, hogy az *-m* személyragot ott sem használják (vö. a 4. sz. lapalji jegyzettel).

b) A felszólító mód egyes szám 1. személyéből már kevesebb adattal rendelkezünk: *àlkuggyak* (R, T, Gy), *àlkugyak* (J) | *alugyak* (R, J, Gy), *alugyam* ~ *alugyak* (T) | *bujjak* (J, Gy), *bújak* (T), *bujak* (R) | *dógazzak* (Gy) | *dęglęggyęk* (T) | *essek* (R, J, T, Gy) | *egyek* (R, J, Gy) | *igyak* (R, J, T, Gy) | *romojjak* (Gy), *romājak* (T), *romloggyak* (J), *romlaggyak* (R) | *ugòrjak* (Gy), *ugàrjak* (T), *ugraggyak* (J) | *verekeggyek* (R, J, T, Gy).

— *Gandalam, mijen jó vóna, egyek én rucát. Mas főzek, alig váram, hagy egyek* (R). *Haggyák, hagy dęglęggyęk, ha azakat nem bánták* (T). *Mika maga ül le, én dógazzak* (Gy). *Az ęrdęg még abba járt, hagy vátazgassík, feküttem le, hagy alugyak e kicsint* (T).

A felsorolt 37 adatban az *-m* személyrag mindössze egyszer fordul elő. Az *-m* ikes személyrag tehát a felszólító mód egyes szám 1. személyében is kiszorulóban van, helyét itt is a *-k* személyrag foglalta el.

c) A felszólító mód egyes szám 3. személyében elénk táruló kép már nem olyan egységes. Mivel a 3. személy *-ék* személyragja a Fekete-Körös völgyében nemcsak ikes igékhez járulhat, hanem iktelen igékhez is, külön vizsgáljuk meg az ikes és külön az iktelen igék viselkedését.

Anyagunkban a következő ikes igék fordulnak elő: *àlkuggyan* (R, T), *àlkuggyon* (J), *àlkuggyék* (Gy) | *alugyik* (R), *aluggyik* (J), *alugyan* (T, Gy), *alugyon* ~ *alugyík* ~ *alugyik* (J) | *bújan* (T), *bujjan* (J, Gy), *bujan* (R) | *dógazzík* (T) | *essék* (Gy), *essen* (R, T), *essen* ~ *essék* (J) | *egyék* (Gy), *egyen* ~ *egyik* (J), *egyen* ~ *egyék* (R) | *feküggyík* (T) | *hibázóggyík* (T) | *intiszkegyik* (Gy) | *igyík* ~ *igyik* (R), *igyik* (J), *igyék* ~ *igyon* (Gy), *igyan* (T) | *kinlóggyík* (T) | *melegeggyik* (J), *melegeggyen* (R) | *amlaggyan* (R) | *ēpostalóᵘggyík* (Gy) | *romlaggyan* (R), *romloggyan* (J), *romojjan* (T), *romojjan* ~ *romlaggyik* (Gy) | *savanyagygyík* (T) | *ugraggyik* ~ *ugraggyan* ~ *ugroggyon* (J), *ugàrjan* (T), *ugórjon* (Gy) | *verekeggyen* (R, J, T), *verekeggyék* (Gy).

— *Ne hat te, elalugyík a tűz* (J). *De nem lehet, hagy ne dógazzík, se nem hevèrhet* (T). *Kakas, kakas, hē, hagy a kés egyem mek tígedet!* (R). *Le kelle feküggyík. Asz fē isz szakták nyamni, hagy ne hibázóggyík meg* (T). *Intiszkeggyik ű, ha összerukták a patkóᵘt* (Gy). *Hàjtuk, hogy igyík* (R). *Sóᵘsavat kellet, hogy igyon* (Gy). *Jó vóna, ha az eső megásztatná a fődet, hogy ne kinlóggyík mind az embèr, mind az állat* (T). *Haz bé idesapám, melegeggyem meg* (R). *Űjik le, heverjik, melegeggyik* (J). *Hogy ne amlaggyan* (R). *Csak ne haggyuk, hogy ēpostalóᵘggyík a szilva.*

Csak az agyveleje kē hagy megromlaggyik, ha valaki megbolandul, az esze (Gy). *Ehaggyák taváp, háty savanyaggyík* (T). *Megvágja, hogy a gaz ugroggyan a tetejibe* (J).

A részben rákérdezéssel, részben passzív megfigyeléssel gyűjtött anyagban előforduló 53 felszólító mód 3. személyű igealak közül 29-ben található meg az ikes ragozás *-ék* végződése, 24-ben pedig az iktelen ragozás *-n* személyragja. A felsorakoztatott példatár korántsem tekinthető kielégítőnek, azt azonban nyugodtan megállapíthatjuk ennyi adatanyag alapján is, hogy a felszólító mód egyes 3. személyében az ikes személyrag gyakoribb még ma is. Ennek alátámasztására a kétféle ragozási típus puszta számarányának feltüntetésén kívül felhozhatjuk még azt is, hogy a huszonnégy *-n* személyragos alak közül mindössze négy fordul elő példamondatban, a többi a rákérdezéssel gyűjtött anyagból való. Az előző két esetben a rákérdezéssel gyűjtött és a példamondatokban előforduló igealakok közt alig volt ebből a szempontból valami eltérés. Az iktelen igealakoknak példamondatokban való ritka előfordulása is minden kétséget kizáróan amellett szól, hogy a mindennapi nyelvhasználatban az ikes személyragot használják gyakrabban a beszélők.

Még elfogadhatóbbá teszi a fenti megállapítást a Fekete-Körös völgyi tájszólásnak az a sajátossága, hogy a felszólító mód egyes szám 3. személyében az iktelen igék is gyakran felveszik az *-ék* személyragot. Szendrey szerint (i. m. 164) Tárkányban minden ige az *-ék* ragot veszi fel. Böszörményi a jelenséget mindössze „egy pár" iktelen igére korlátozza (i. m. 23). Saját gyűjtésünkből e jelenségre a következő példákat hozhatjuk fel: *aggyík* (T), *aggyik* (Gy, J), *aggyan* (R) | *ájjík* (Gy, T), *ájjan* (J) | *beszélgessík* (S) | *bóldogújík* (T) | *csinájjík* (Gy) | *dagaggyon* (J) | *igjík* (J), *igjik* (Gy, J), *igjen* (T) | *íjik* (T) | *engeggyík* (T) | *faggyík* (T) | *fájík* (T) | *figyējík* ~ *figyejík* (J) | *fonnyík* (J) | *fàrdiccsík* (J) | *főjík* (J), *főzzen* (R) | *gyógyújík* (T) | *hàlgassík* (T) | *harapjík* (T) | *hasaggyik* (J) | *hozzík* (S), *hozzik* (Tk) | *hùrcàjan* (R) | *hevèrjík* (J), *hevèrjík* (Gy) | *híjík* (Gy) | *hűjjík* (J), *írjík* (J), *írík* 'írjon' (T) | *járjan* (Gy) | *járkájík* (J) | *jőjjík* (Gy, Tk), *jűjjík* (J, S, T), *jüjjík* (Vf), *jüjjik* (J, Vf), *jűjík* ~ *jüjjik* (T), *jőjík* ~ *jőjön* (Gy), *jöjjön* (R), *jüjjen* (S) | *kaszájan* (R) | *kèljen* (R) | *kóustajjan* (Gy) | *kűggyík* ~ *kűggyen* (R) | *lakhassík* (Gy) | *lássík* (T) | *legyík* (Gy, T), *legyik* (Gy, J, T), *legyik* ~ *legyen* (J), *legyen* (R) | *lepegjen* 'fecsegjen' (T) | *maraggyik* (Gy), *maraggyan* (R) | *mennyík* (T), *mennyik* (J, Gy, S, T, Tk), *mennyen* (R) | *monygyík* (T), *monygyik* (Tk) | *mossík* (J) | *nevessík* (Tk) | *pászājík* (Gy) | *sepregessík* (S) | *sűjjík* ~ *sűjjön* (Gy) | *sűjeggyík* (T) | *szállásājík* (Gy), *száncsík* (Gy), *száncsan* (T) | *száraggyan* (R) | *szóujjík* ~ *szójjík* (Gy) | *szűjjík* (S) | *takàrjík* (J) | *taníccsík* (J) | *tanújík* (J), *tanújjík* (Tk) | *tegyík* (Tk) | *űjík* (T), *űjík* (J, Gy), *űjjík* (Gy) | *vágjík* (J) | *vátazgassík* (T) | *verjík* (J) | *vigyík* (R), *vigyik* (Tk)[5].

---

[5] A Sebes-Körös völgyében: *aggyik* (Mt, Ö), | *jöjjik* (Ö) *jöjjik* (Mt), *jöjjik* ~ *jöjjön* (Mk) | *legyék* ~ *legyik* (Pl), *lëgyik* (Ö), *lëgyen* (Mt) | *süjjik* ~ *süjjön* (Ö) | *szalaggyik* (Ö) | *várjik* (Mt).

— *Erzsi néni, aggyík ide a szennyesruhát* (R). *Most is maga aggyik* (J). *Aggyon az ő krumplijiból* (R). *Hogy ájjam meg a pàrt?* (J). *Aszt akàrják, hagy bòldogújík* (T). *Dagaggyom meg* (J). *Kapàr le aszt a hamut, hogy igjík* (Gy). *Vam mibül íjík. Asz manygya, hagy ű muszáj engeggyík. Csak hagy ne faggyík ki ippen. Ē ke annak jűni, haty fájík* (T). *Na, a csürkére figyejík. Idefigyējík, most! Kèl fonnyík* (J). *Hagy jabban igjen a fa* (T). *Teszek ada ety kis töket, hoty főjík* (J). *Ēn nem bánom, főzzen* (R). *Ez a kizsgyèrmek meggyógyújík. Van neki mán elík, hàlgassík. Hun lèjek mán kutyát, hogy mekharapjík tíged* (T). *Ojam vót, hagy vót mit hùrcàjam belẹlle* (R). *Üjík le, hevèrjík, melegeggyik* (J). *Hadd ē, hevèrjík. Van itt kit híjík* (Gy). *Kiteszi, haty hűjjík* (J). *Irík* (írjon) *még!* (T). *Muszáj, hoty szeresse aszt az illetőt, muszáj, hogy járjan utánna* (Gy). *Mikā jűjík, anyámasszan? Letiltattuk, hagy míg a házba se jűjík senki. Káccsá neki, gyòrsan jüjjík ki* (T). *Jőjig be! Had jőjön ki* (Gy). *Összegyúrja azzal a kovásszal s haggya másnapik, hoty kèljen* (R). *Kóustajjam mán ety kis langallóut* (Gy). *Küggyík má haza ingem is! Nem mandám meg neki, hogy ety kípet küggyen nekünk* (R). *Amijóta beteg, úgy rimánkadik, csak eccē lakhassik jol* (Gy). *Szeretné, neki is legyík. Annak, nagyapám kē legyík valami neve. Lehetetlen, hogy ne legyík. Időkẹzbẹ adaathatam, de úty, hogy ẹstére legyík ithan. Ritkán tẹrtint mek, hogy ekkorára hó ne legyík a havasan* (T). *Nem ojan, hogy ódala ne legyik* (Gy). *Mekhattuk, legyik a kecske meg. Álkapcája kē legyik. Leganézam, hoty kövírebb legyík. Hát akkā ne legyik* (J). *Ijen hasszu legyen? Hadd èl, legyen a züvék!* (R). *Ne min lepegjen* (fecsegjen) *itt!* (T). *Az igizet ēmaraggyan, az ém bubám megmaraggyan* (R). *Igízet, fűfájás min semmibe mennyík, ez a kizsgyèrmek meggyógyújík* (T). *Nem jó kedvibe hatta it, hogy mennyik è* (J). *Péter ke mennyik* (Gy). *Kē mennyen Rózsa a zannyáha. Mennyen ē ëdesapám. December ēsejin úra be kellet mennyen. Üzent a zannya, mennyen le* (R). *Nincs mit mossík* (J). *Haty pászàjík a szóu, ha mindembe belédugad a nyèlvedet? Be kē tenni a rostit, hogy ne szállásājig be ide az a kutya* (Gy). *Hoty száncsan?* (T). *Sénki ety szóut ne szóujík* (Gy). *Jűjík idesanyám, takàrjig be! Nem vót ojan tanító, aki úty taniccsik. Odateszük, hogy tanújík* (J). *Az apósam nincs itt, űjík. At kē üjík az annya vélle* (T). *Üjík le mán!* (Gy). *Nem vót, aki úgy üjen a lú hátán* (T). *Csuda dolag esz, hagy ijem fijatalembèrt józanan levágjík* (a vonat) (J). *Az ẹrdẹg még abba járt, hagy vátazgassík, feküttem le, hagy alugyak e kicsint* (T). *Vèrjík meg minket az eső!* (J). *Mindenki vigyík magának* (T).

A Fekete-Körös völgyéből származó 107 felszólító mód egyes szám 3. személyű igealak az ikes ragozás szempontjából a következőkép oszlik meg: 85 esetben az ikes ragozás *-ék* (itt: *-ík* ~ *-ik*) ragja, 22 esetben pedig az iktelen *-n* személyrag fordul elő. Nyilvánvaló tehát, hogy az *-ék* személyrag használata ma nem általános jelenség. Az iktelen alakok többsége Remetéről származik, ami arra utal, hogy az ikes alakok háttérbe szorulása itt a legerőteljesebb. Abból, hogy a rákérdezéssel tanulmányozott s itt nem tárgyalt 26 iktelen ige paradigmáiban (pl. ad, csépel, fed, fúj, hagy, hív, ír, jön, kel, lel, les, megy stb.) kizárólag az *-n* személyragos alakok

fordulnak elő, szintén az a következtetés vonható le, hogy az *-ék* személyrag az iktelen igék ragozásában háttérbe szorulóban van. A Szabó T. Attila kis kérdőfüzetes gyűjtéséből származó adatok arra utalnak, hogy az *-ék* személyrag használata a Sebes-Körös völgye magyar tájszólásrészlegének nyelvhasználatában is erőteljes, az *-n* személyragos alakok azonban ott is előfordulnak.

d) A feltételes mód jelen idő egyes szám 1. személyére a következő adatokat soroljuk fel: *àlkudnék* (R, J, T, Gy) | *alunnék* (R), *aludnék* (T, Gy), *aludnék* ~ *alunnék* (J) | *buknék* (R) | *bunnék* (R, J, T), *bujnék* (Gy) | *esnék* (R, J, T, Gy) | *ennék* (R, J, T, Gy) | *innék* (J, T, Gy), *inník* (R) | *romlanék* (J, Gy), *romlannék* (R, T) | *ugrannék* (R, J), *ugòrnék* (Gy), *ugàrnék* (T) | *verekednék* (R, J, T, Gy)[6]. — *Minél többet àlszok, annál többet alunnék* (J). *Lebuknék* (R). A felsorolt 38 igealakban az ikes ragozás *-m* személyragja egyszer sem fordul elő. Ebből arra következtethetünk, hogy a felszólító mód jelen idő egyes szám 1. személyében az ikes és iktelen ragozás közti különbség kiküszöbölődése már végbe is ment az iktelen ragozás javára. Szendrey *fekünnék* adata (i. m. 164) arra utal, hogy a folyamat, legalább is Tárkányban, már századunk elején, ha ugyan nem régebben, megindulhatott.

e) Ugyanezt állapíthatjuk meg az ikes igék viselkedéséről a feltételes mód jelen idejének egyes szám 3. személyében: *àlkudna* (R, J, T, Gy) | *aludna* (T, Gy), *alunna* (R, J) | *bùjna* (Gy), *bunna* (R, T), *bunna* ~ *buna* (J) | *esne* (R, J, T, Gy) | *enne* (R, J, T, Gy) | *inna* (R, J, T, Gy) | *romlana* (R, T) | *ugòrna* (Gy), *ugranna* (R, J), *ugàrna* (T) | *verekedne* (R, J, T, Gy). — *Mijen jó kibunna a búzánk!* (J). A felsorolt 37 igealak közt egyetlen ikes ragozású alak sincs. Az ikes személyrag háttérbe szorulása ezek szerint a feltételes jelen egyes szám 3. személyében is bekövetkezett. A két hivatkozott tanulmány a jelenséget egyáltalán nem említi, mégis az iktelen alakok teljes hiánya, valamint Böszörményi egyik példamondata (*Be buna még mọga is niéha a fúrújukba:* i. m. 10) arra utal, hogy régi keletű.

4. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a rendelkezésünkre álló adatanyag korántsem tekinthető teljesnek, éppen ezért nem vonhatunk le teljes értékű, minden részletjelenségre kiterjedő következtetéseket. Az ikes ragozás állapotának általános képét azonban remélhetőleg ennyi anyag alapján is sikerült bemutatnunk.

Amint láttuk, a tanulmányozott tájszólásban az ikes személyragok használata teljesen háttérbe szorult a feltételes mód jelen idő egyes szám 1. és 3. személyében. Csak ritkán fordul elő az ikes személyrag napjainkban a jelentő mód jelen idő egyes szám 1. személyében, valamint a felszólító mód egyes szám 1. személyében. Az ikes ragozás sorsának alakulása tehát a Fekete-Körös völgyében is beilleszkedik nagy vonalakban az általános fejlődésbe, azaz háttérbe szorulóban van (vö. Horger Antal, *Magyar nyelvjárások.* Bp., 1934. 144; Szabó T. Attila, *A bábonyi népnyelv igealakjai:*: MNny. I, 49—64; Márton Gyula, *A nagymoni népnyelv igetövei és igealakjai.* MNny. III, 189—232 és kny. K-vár, 1942;

[6] A Sebes-Körös völgyében: *ënnék* ~ *ennék* (Mk).

Uő, *Az ikes igék ragozása a Borsavölgyén:* MNy. LII, 501—12; Murádin László, *Az ikes ragozás állapota és használatának nemzedékek szerinti megoszlása Háromszéken:* NyIrKözl. I, 75—86)[7].

Viszonylag erősen tartja magát az ikes ragozás a Fekete-Körös völgyében a felszólító mód egyes 3. személyében. Ennek a felszólító módú igealakok gyakori előfordulása mellett nyilvánvaló oka az, hogy ebben a módban és személyben az ikes személyrag használata átterjedt az iktelen igékre is. (A jelenség okára vonatkozó, nem egészen meggyőző magyarázási kísérletet l. Horger, i. m. 151). A felszólító mód egyes 3. személyében nyilvánvalóan erősíti az ikes személyrag helyzetét az is, hogy az előbbi jelenség meglehetősen nagy területen el volt és el van valószínűleg még ma is terjedve (vö. MNy. V, 209; Nyr. XLII, 217; NyF. 26. sz. 13; Horger, i. m. 150—1). Az ikes személyrag háttérbe szorulása azonban a Fekete-Körös völgyében már ebben az igealakban is megkezdődött, s amint láttuk, a jelenség az ikes és iktelen ragozású igékben egyaránt megfigyelhető.

Magyar nyelvtudományi tanszék

DESPRE CONJUGAREA VERBELOR ÎN *-ik* ÎN GRAIUL DIN VALEA CRIŞULUI NEGRU

(Rezumat)

Institutul de lingvistică din Cluj al Academiei R.P.R. în colaborare cu dialectologii de la catedrele universitare, în toamna anului 1949 a organizat, cu participarea etnografilor şi folcloriştilor, anchete în Valea Crişului Negru cu scopul cunoaşterii graiului, etnografiei şi folklorului populaţiei romîneşti şi maghiare din această regiune. Cu această ocazie dialectologii maghiari au făcut anchete în primul rînd cu chestionare; tot atunci în patru localităţi ei au studiat şi unele probleme morfologice, în special declinarea numelor şi conjugarea verbelor.

Pe baza materialului adunat autorul prezintă conjugarea verbelor cu terminaţia în *-ik* şi constată că acest fenomen specific limbii maghiare, în momentul de faţă se găseşte în următoarea stare: Terminaţiunile specifice ale acestui grup de verbe nu se folosesc de loc la modul condiţional, se folosesc numai rar la modul indicativ timpul prezent, şi la persoana 1 a imperativului. În persoana a 3-a a imperativului terminaţiunea specială a verbelor în *-ik* s-a extins în acest grai şi asupra conjugării celorlalte verbe pe baza analogiei, în prezent însă şi la această persoană a imperativului este în curs slăbirea conjugării în *-ik*. Fenomenul se explică pe baza analogiei şi s-a putut produce deoarece în limba maghiară contemporană nu mai există nici o deosebire funcţională între verbele în *-ik* şi fără *-ik*, deosebire care în limba veche exista.

---

[7] A hivatkozott tanulmányok közül csak kettő foglalkozik ugyan az ikes ragozás kérdésével, a fontosabb ikes igék ragozását azonban a többiben is megtaláljuk. Meglehetős pontos képet alkothatunk magunknak a jelenségről a *Szamosháti Szótár* alapján is. Vámszer Márta szíves szóbeli közléséből tudom, hogy az ikes ragozás Kalotaszegen is megbomlott. A jelenségről megfelelő alapossággal fog tájékoztatni bennünket készülő „Kalotaszegi igeragozás" című kandidátusi értekezése.

О СПРЯЖЕНИИ ГЛАГОЛОВ НА *-ik* В ГОВОРЕ ИЗ ВАЛЯ КРИШУЛУЙ НЕГРУ

(Краткое содержание)

На основании материала, собранного в результате вопроса, проведенного осенью 1949 г. коллективом диалектологов кафедры венгерского языка Университета им. Бабеша-Бойаи в Клуже автор анализирует спряжение глаголов на -ik в говоре венгров из Валя Кришулуй Негру. Устанавливается, что особые окончания данной группы глаголов близки к исчезновению. Это оъясняется тем обстоятельством, что в современном венгерском языке уже не существует функциональной разницы между глаголами на -ik (напр., eszik ест) и глаголами без -ik (напр., ír пишет).

SUR LA CONJUGAISON DES VERBES EN *-ik* DANS LE PARLER DE LA VALLÉE DU CRIȘ NOIR

(Résumé)

Il s'agit du parler magyar de cette vallée; l'étude de la conjugaison de verbes en *-ik* en est effectuée par l'auteur d'après les matériaux rassemblés au cours d'une enquête menée par une équipe de dialectologues appartenant à la chaire de langue hongroise de l'Université Babeș—Bolyai de Cluj.

L'auteur constate que les terminaisons spécifiques de ce groupe de verbes (*ik*es igék) sont en voie de disparition, ce qui s'explique par le fait que la différence fonctionnelle entre les verbes en *-ik* (ex. eszik „il mange") et les verbes sans *-ik* (ex. *ír* „il écrit") n'existe plus dans la langue hongroise contemporaine.

CÎTEVA OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA PROBLEMA DELIMITĂRII DINTRE LIMBĂ ŞI DIALECT*

de

ROMULUS TODORAN

Una dintre problemele viu dezbătute în lingvistica romînească din ultimii ani este cea privitoare la delimitarea dintre limbă şi dialect. Discuţia prezintă un interes particular pentru limba romînă, deoarece, făcîndu-se o aplicare a diverselor criterii propuse, se ia în dezbatere problema dacă idiomurile romanice din sudul Dunării sînt limbi sau dialecte[1]. Rezolvarea

---

* Comunicare prezentată la sesiunea ştiinţifică a Universităţii „Babeş—Bolyai", din 21—24 aprilie 1960, cu unele adausuri şi modificări ulterioare, impuse de apariţia lucrării acad. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. Variantă nouă, [Bucureşti], 1960.

[1] Bibliografia problemei, care cuprinde rezultatele discuţiilor de pînă acum, este următoarea: Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, [Bucureşti], 1955, p. 112—127; id., *„Dialectele" limbii romîne*, în „Limba romînă", V (1956), nr. 4, p. 66—69; id., *Prefaţă* la I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromîna)* [Bucureşti], 1957, p. 5—6; id., *Limbă, dialect şi stat*, în „Viaţa romînească", XI (1958), nr. 3, p. 98—102; *Introducere în lingvistică* de un colectiv sub conducerea acad. Al. Graur, Bucureşti, 1958, p. 233—236; D. Macrea, *Despre dialectele limbii romîne*", în „Limba romînă", V (1956), nr. 1, p. 15—24; id., *Cîteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii romîne*", în „Limba romînă", V (1956), nr. 4, p. 70—75; id., *Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă şi dialect*, în „Cercetări de lingvistică", IV (1959), p. 189—195; R. Todoran, *Cu privire la o problemă de lingvistică în discuţie: limbă şi dialect*, în „Cercetări de lingvistică", I (1956), p. 91—102; I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromîna)*, [Bucureşti], 1957, p. 7—16; id., *Şi totuşi istroromîna este limbă*, în „Studii şi cercetări lingvistice", IX (1958), nr. 3, p. 391—393; id., *Le roumain et le développement du latin balkanique*, în *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 Mars au 3 Avril 1959, Bucarest, 1959, p. 41—50 (cf. şi versiunea romînească *Criteriile de stabilire a dialectelor limbii romîne*, în „Limba romînă", VIII (1959), nr. 1, p. 7—15; Al. Rosetti, *Limbă sau dialect?* în „Studii şi cercetări lingvistice", IX (1958), nr. 1, p. 101—102; id., *Limbă sau dialect?* (II), în „Studii şi cercetări lingvistice", IX (1958), nr. 3, p. 395—397; B. Cazacu, *Autour d'une controverse linguistique: langue ou dialecte?* (Le problème de la classification des idiomes romans parlés au Sud du Danube), în *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne, Bucarest, 1959, p. 13—29 (cf. şi versiunea romînească *În jurul unei controverse lingvistice: limbă sau dialect?* (Problema clasificării idiomurilor romanice sud-dunărene), în „Studii şi cercetări lingvistice", X (1959), nr. 1, p. 17—34). Cf. şi C. Otobîcu, în „Limba romînă", VI (1957), nr. 6, p. 84—86; I. Turcuş, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", (serie nouă), secţ. III (ştiinţe sociale), t. III (1957), fasc. 1—2, p. 436—437.

acestei probleme este de cea mai mare importanţă pentru tratatul de istorie a limbii romîne, în curs de elaborare, prin colaborarea tuturor lingviştilor romîni.

În lucrarea *Studii de lingvistică generală* (Bucureşti, 1955, p. 112—127), acad. Al. Graur formulează un criteriu nou pentru delimitarea limbii de dialect, care constituie punctul de plecare al discuţiilor.

N-am împărtăşit părerea acad. Al. Graur, pe care am combătut-o în articolul *Cu privire la o problemă de lingvistică în discuţie: limbă şi dialect* (publicat în „Cercetări de lingvistică", I (1956), p. 91—102). Modul în care am pus problema şi, în parte, argumentele noastre au fost examinate de acad. Al. Graur într-o cronică a limbii din „Viaţa romînească" (XI (1958), nr. 3, p. 98—102), cu titlul *Limbă, dialect şi stat,* precum şi, mai recent, în *Studii de lingvistică generală,* variantă nouă (Bucureşti, 1960, p. 298—300 şi 304—311).

Dacă reluăm problema, o facem pentru a ne lămuri punctul de vedere, înţeles greşit de d-sa, şi mai ales pentru a ne preciza poziţia faţă de „teoria" care ni se atribuie şi, în acelaşi timp, faţă de criteriul al cărui autor principal, nemotivat, sîntem consideraţi. Avem convingerea că reluarea discuţiei, în limitele obiectivităţii ştiinţifice şi a luptei de opinii, nu poate să fie decît folositoare.

Acad. Al. Graur propusese criteriul subordonării, numit astfel mai tîrziu, pentru delimitarea limbii de dialect. D-sa precizează astfel „diferenţa esenţială între limbi şi dialecte: dialectele se pot reuni şi se reunesc de obicei astăzi, în cadrul unei limbi unice, pe cînd limbile, chiar cînd sînt înrudite între ele, nu se pot contopi niciodată (exceptînd situaţia viitoare, în societatea comunistă)"[2]. Asupra acestui criteriu revine peste un an: pentru a şti dacă anumite idiomuri sînt limbi sau dialecte, „trebuie să ţinem seama de condiţiile în care s-au dezvoltat acele idiomuri şi să cercetăm dacă ele au sau nu perspectiva de a se contopi în sînul unei limbi naţionale unice"[3]. Aromîna, meglenoromîna şi istroromîna, de care se serveşte pentru a face o aplicare a criteriului propus, după acad. Al. Graur, sînt limbi independente, fiindcă nu se varsă în limba romînă naţională, nu i se subordonează acesteia şi nici nu au perspective de a i se subordona.

În formularea acad. Al. Graur, citată mai sus, există o contradicţie· pe de o parte se vorbeşte de o diferenţă e s e n ţ i a l ă între limbi şi dia-

---

[2] *Studii de lingvistică generală,* [Bucureşti], 1955, p. 125.

[3] *„Dialectele" limbii romîne,* în „Limba romînă", V (1956), nr. 4, p. 67.

Criteriul subordonării, propus de acad A l. G r a u r este admis şi susţinut de I. C o t e a n u (în *Cum dispare o limbă (istroromîna)...,* p. 8—9, cap. *Limbă sau dialect?*). După d-sa, „chestiunea subordonării este e s e n ţ i a l ă (subl. n.), înţelegerea şi structura dialectelor sînt secundare" (p. 9); „nu putem ieşi din această dilemă (Limbă sau dialect?) decît admiţînd teza acad. A l. G r a u r, după care deosebirea f u n d a m e n t a l ă (subl. n.) dintre dialect şi limbă constă în subordonarea unuia de către celălalt" (p. 8); „în felul acesta se tranşează definitiv chestiunea dialectului faţă de limbă" (ibid.); cf. şi Studii şi cercetări lingvistice", IX (1958), nr. 3, p. 391. Cu aceste afirmaţii acad. A l. G r a u r este de acord, din moment ce — după propria d-sale mărturisire — la cele spuse de I. C o t e a n u are de adăugat doar „u n s i n g u r l u c r u (subl. n.) şi anume că în această chestiune trebuie să ţinem seama de tradiţia culturală a vorbitorilor" *(Prefaţă* la I. Coteanu, *Cum dispare o limbă...,* p. 5).

lecte, care, aşa cum se vede şi din exemplele citate, constă în faptul că dialectele, spre deosebire de limbi, se contopesc, în cadrul unor limbi unice, iar pe de altă parte se ridică rezerve, arătîndu-se că dialectele se pot reuni şi se reunesc de obicei astăzi în cadrul unei limbi unice. Din cele două afirmaţii nu putem reţine decît una: ori diferenţa menţionată dintre limbi şi dialecte este esenţială şi în cazul acesta nu se pot face rezerve, ori, dacă se fac rezerve, diferenţa nu este esenţială. Opinîndu-se pentru a doua ipoteză[4], deoarece numai de obicei dialectele se varsă în limba naţională, aromîna, meglenoromîna şi istroromîna nu e obligator să fie considerate limbi; ele pot fi, ca şi pînă acum, şi pe mai departe dialecte. În acest caz, criteriul general propus de acad. Al. Graur nu poate fi invocat pentru susţinerea tezei d-sale că aceste idiomuri romanice din Peninsula Balcanică sînt limbi independente.

Criteriul pus în circulaţie de acad. Al. Graur l-am combătut prin invocarea a două idiomuri: corsicana şi idiomul ceangău, cărora le adăugăm acum pe al treilea: idiomul galician din Spania, vorbit în provincia Galicia. Acesta din urmă, pe baza elementelor specifice ale limbii spaniole în opoziţie cu cele ale limbii portugheze, este considerat un dialect al limbii portugheze, care dispare prin încrucişare cu limba spaniolă[5]. Atît idiomul corsican şi cel ceangău, cît şi idiomul galician, deşi, în condiţiile istorice specifice dezvoltării lor, nu se subordonează limbilor din care s-au desprins, sînt totuşi *dialecte*. Exemplele pe care le-am adus ne-au permis să arătăm caracterul relativ al criteriului subordonării propus de acad. Al. Graur şi să tragem concluzia că „contopirea dialectelor în limba naţională... nu mai poate fi considerată o caracteristică esenţială a acestora, în măsură să ne ajute să le delimităm de limbi“[6]. Din acest punct de vedere, aromîna, meglenoromîna şi istroromîna pot fi considerate, aşadar, pe mai departe dialecte. Am numit acest fel de dialecte atipice sau divergente, în opoziţie cu dialectele tipice sau convergente[7].

[4] Cf. *Limbă, dialect şi stat*, în „Viaţa romînească“, XI (1958), nr. 3, p. 101. Aici ni se reproşează că n-am ţinut seama de rezervele ridicate în formularea d-sale, prin *„de obicei“*. Puşi în faţa unei dileme, am optat pentru „diferenţa *esenţială*“, deoarece pe aceasta, fiind vorba de esenţa fenomenelor, am crezut-o mai importantă.

[5] Cf. Bárczi Géza, *Nyelvjárás és nyelv* (Dialect şi limbă), în „Magyar nyelv“, LII (1956), nr. 4, p. 399; Iorgu Iordan, *Introducere în lingvistică romanică*, Bucureşti, 1957, p. 84 (curs litografiat).

[6] R. Todoran, *art. cit.*, p. 98.

[7] Despre utilitatea unei asemenea distincţii, vezi B. Cazacu, *În jurul unei controverse lingvistice...*, p. 20, 31.

D. Macrea (*Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă şi dialect*, în „Cercetări de lingvistică“, IV (1959), p. 191) afirmă că „teza lui Al. Graur despre relaţiile de subordonare dintre dialect şi limbă, drept criteriu al deosebirilor dintre ele, este împărtăşită numai de I. Coteanu şi, într-o formă proprie de R. Todoran. Împărţirea dialectelor făcută de R. Todoran în tipice şi atipice sau convergente şi divergente este o altă variantă a celor susţinute de Al. Graur prin formula subordonării dialectelor sau prin tendinţa lor de a se vărsa sau nu în limba naţională“. Considerăm că e necesară o precizie. Distincţia între cele două categorii de dialecte am făcut-o ţinînd seama de criteriul subordonării, dar ea ne-a ajutat să combatem punctul de vedere al acad. Al. Graur şi să ajungem la concluzii opuse: aromîna, megloromîna şi istroromîna, deşi nu se subordonează limbii naţionale romîne, sînt totuşi dialecte, şi anume: dialecte divergente. În acest caz cele afirmate de noi nu credem că constituie o variantă a celor susţinute de acad. Al. Graur şi nici nu ne considerăm un adept al tezei d-sale.

În varianta nouă a *Studiilor de lingvistică generală*, criteriul subordonării devine „criteriul posibilităţii de contopire" (p. 304). Acad. Al. Graur renunţă acum de a mai considera posibilitatea de contopire drept o diferenţă e s e n ţ i a l ă între limbi şi dialecte şi recunoaşte caracterul relativ al criteriului propus de d-sa (cf. p. 305). Ni se reproşează însă că am interpretat greşit spusele d-sale, fiindcă: a) nu a afirmat că toate dialectele se varsă obligator în limba naţională şi b) exemplele aduse de noi (autorul se raportează numai la idiomul corsican) nu sînt utilizate în funcţie de modul în care d-sa a conceput criteriul subordonării.

Să examinăm mai îndeaproape aceste două observaţii.

a) Cum s-a putut constata din cele spuse mai sus (vezi p. 58—59), formularea criteriului propus de acad. Al. Graur în prima variantă a lucrării d-sale este echivocă şi contradictorie, dînd posibilitatea interpretării noastre. Dar chiar dacă ne raportăm la varianta nouă a lucrării acad. Al. Graur, observaţia nu este justificată. Dacă nu toate dialectele se varsă obligator în limba naţională, dacă dialectele numai s e p o t reuni şi numai d e o b i c e i se reunesc în cadrul unei limbi unice, înseamnă că acad. Al. Graur recunoaşte existenţa unor *dialecte* care nu se subordonează limbii din care s-au desprins. Asemenea dialecte — cum am arătat — sînt: dialectul corsican (numit ca atare de d-sa, cf. p. 305), dialectul ceangău, galician, aromîn, meglenoromîn, istroromîn etc., adică toate dialectele d i v e r g e n t e (sau a t i p i c e).

De altfel trebuie să mai menţionăm că criteriul posibilităţii de contopire, din noua variantă a lucrării acad. Al. Graur, este în contradicţie cu alte afirmaţii ale autorului din aceeaşi lucrare. Cum se împacă afirmaţia că nu toate dialectele se varsă în limba naţională (p. 305), care rezultă din p o s i b i l i t a t e a de contopire a dialectelor, cu aceea că „ideea subordonării este cuprinsă în definiţia dialectului" sau cu aceea că „nici un dialect nu poate fi subordonat unei limbi diferite" (p. 307)? Dialectele divergente nu se subordonează limbii din care s-au desprins — cum am arătat — şi sînt totuşi *dialecte.*

b) Acad. Al. Graur, pentru a arăta cum trebuie interpretate exemplele aduse de noi, în spiritul criteriului propus de d-sa, se raportează la idiomul corsican. Din capul locului, — spune d-sa —, nu ne interesează corsicanii care adoptă limba franceză, cum nu ne interesează pentru problema în discuţie — adăugăm noi — acei istroromîni, aromîni şi meglenoromîni care s-au deznaţionalizat. Dar dacă toţi corsicanii sau istroromînii ar adopta o limbă străină, înseamnă că odată cu dispariţia vorbitorilor idiomului respectiv a dispărut şi problema dacă idiomul lor a fost limbă sau dialect? După dispariţia istroromînilor, idiomul istroromîn, atestat într-o anumită perioadă din existenţa lui, va continua să fie considerat un dialect al limbii romîne, precum dalmata, deşi toţi vorbitorii ei au trecut la o altă limbă, continuă să fie considerată o limbă romanică.

Acad. Al. Graur la întebarea: ce este idiomul corsican vorbit în Corsica? răspunde astfel: „d a c ă, în condiţii favorabile pentru corsicani, idiomul lor s e m a i p o a t e vărsa în italiană", corsicanii vorbesc un *dialect,* „iar d a c ă, scăpînd de sub influenţa franceză, corsicana a r c o n t i n u a să se dezvolte independent, atunci ea a r f i *limbă*" (p. 305; subl. n.).

Să încercăm să aplicăm acest fel de rezolvare a problemei la idiomul istroromîn: dacă istroromîna s-ar mai putea vărsa în limba naţională romînă, idiomul istroromînilor ar fi un dialect, iar dacă, scăpînd de sub influenţa limbii croate, s-ar dezvolta independent (adică: dacă ar primi funcţia culturală), ar fi o limbă.

Acest mod de a discuta ocoleşte rezolvarea problemei şi are cusurul că în loc să pornească de la realitate, de la condiţiile social-istorice existente în trecut şi astăzi, se bazează exclusiv pe ipoteze. Situaţiile presupuse de autor sînt, şi într-un caz şi într-altul, în funcţie de existenţa unor condiţii social-istorice care cel puţin în unele cazuri sînt neverosimile. Luînd în considerare situaţia reală, concretă, din trecut şi de astăzi a corsicanilor şi a corsicanei, a istroromînilor şi a istroromînei, constatăm că în condiţiile existente corsicana, ca şi istroromîna, nu se varsă în limba din care s-a desprins, italiană sau romînă, — de unde rezultă, în concepţia acad. Al. Graur, că nu sînt dialecte — şi, în condiţiile existente, nu au şanse de a scăpa de influenţa franceză sau croată şi a se dezvolta, ca limbi independente (cel puţin istroromîna), pe baza funcţiei culturale, — de unde rezultă că aceste idiomuri nu sînt limbi. Aşadar, după aplicarea şi interpretarea acad. Al. Graur a propriului criteriu, raportate la condiţiile social-istorice existente, corsicana şi istroromîna nu sînt nici dialecte, nici limbi. Realitatea ne arată că aceste idiomuri dispar ca dialecte prin adoptarea de către vorbitorii lor a unei alte limbi. În situaţia acestora se găsesc şi aromîna, meglenoromîna ş. a., adică toate dialectele divergente.

În urma celor discutate aici, nu vedem cum acest mod de a r e z o l v a problema, ineficace şi inoperant, este o *„soluţie"* şi încă una care „se adaptează n e s t î n j e n i t (subl. n.) la orice exemplu s-ar aduce" (p. 305).

Pentru documentarea criteriului propus, în prima variantă a lucrării d-sale, acad. Al. Graur se raportează la mai multe exemple: limba chineză, olandeză, provansală, slovacă şi macedoneană. Lăsînd la o parte chineza, toate celelalte limbi au evoluat diferit de germană, franceză, cehă şi bulgară. „Dar aromîna, meglenoromîna şi istroromîna — am arătat — nu se găsesc în situaţia nici uneia dintre limbile citate, cu toate că s-au despărţit de mai multă vreme de dacoromînă şi nu au nici o perspectivă de a se contopi cu aceasta. Atît olandeza, cît şi slovaca şi macedoneana *sînt limbi naţionale, în plină dezvoltare. Ele îndeplinesc toate funcţiile limbii naţionale: se întrebuinţează în şcoală, în administraţie, în presă, la radio, în literatură, ştiinţă etc. Vorbitorii acestora s-au constituit în naţiuni* cu organizaţii politice statale proprii. Aromîna, meglenoromîna şi istroromîna *nu s-au dezvoltat în limbi naţionale,* iar vorbitorii lor nu şi-au înjghebat organizaţii statale, care s ă p o a t ă a s i g u r a d e z v o l t a r e a l i m b i l o r l o r"[8].

Pornind de la cazurile concrete, aduse în discuţie de acad. Al. Graur, am încercat cu rezerve o generalizare: „Fără a avea pretenţia de a fixa un criteriu general valabil, credem că putem afirma, cel puţin pentru epoca modernă, că un dialect devine limbă independentă *cînd preia funcţiile limbii naţionale sau ale limbii literare comune, adică atunci cînd se întrebuinţează*

[8] R. T o d o r a n, *art. cit.*, p. 98.

în școală, în administrație, în presă, în literatură, știință etc. Aceasta nu este posibil, în general, decît într-o organizație politică statală proprie vorbitorilor limbii respective. Limba ucraineană, și ca aceasta și olandeza, slovaca și macedoneana, este limbă independentă, deși gradul de diferențiere față de rusă nu e prea accentuat, deoarece *a devenit limbă națională (cu multiplele ei funcții)* a unui popor cu o organizație statală de peste 300 de ani"[9].

Raportîndu-ne apoi la idiomurile romînești din sudul Dunării, am făcut următoarea afirmație, pe care de asemenea o reproducem aici: „În lumina acestor considerente am putea afirma, în mod ipotetic, că aromîna, meglenoromîna și istroromîna au apucat, prin izolarea vorbitorilor lor secole de-a rîndul, pe calea dezvoltării în limbi independente, dar nu au fost ajutate de condiții istorice favorabile. Dacă aceste grupuri romînești izolate, care vorbesc idiomuri ce nu dau posibilitatea de înțelegere, *și-ar fi dezvoltat o cultură (literatură și știință) și s-ar fi instruit în limbile lor proprii* și dacă și-ar fi înjghebat organizații statale, am vorbi cu toții, mai mult decît probabil, de trei limbi deosebite, atît între ele, cît și față de dacoromînă"[10].

Am reprodus citatele de mai sus cu intenția de a repune la îndemîna cititorului textul integral al afirmațiilor noastre și, totodată, pentru a sublinia ideea esențială asupra căreia am revenit mereu.

Acad. Al. Graur[11] extrage din aceste afirmații o „teorie", pe care ne-o atribuie. „Teoria" noastră — după părerea acad. Al. Graur — „are un punct fix, rigid, și fără îndoială greșit, dacă ținem seama de concepția marxistă în problema națională". În ce constă această „teorie"? După acad. Al. Graur, constă în condiționarea existenței limbilor de existența statelor. Din afirmațiile noastre acad. Al. Graur nu a reținut decît teza, pe care, fără justificare, ne-o atribuie, și anume că „nu există limbă, dacă nu este susținută de un stat"[12]. Dar noi n-am formulat și n-am susținut o asemenea teză. În varianta nouă a *Studiilor de lingvistică generală* (p. 298), această „teorie" este prezentată drept criteriu de delimitare a limbii de dialect („criteriul apartenenței la același stat"), al cărui autor principal, firește, este considerat subsemnatul.

Nesocotind ideea centrală a afirmațiilor noastre, subliniată în citatele de mai sus, acad. Al. Graur absolutizează o observație, valabilă fără

---

[9] Id., *ibid.*, p. 99.

[10] Id., *ibid.* Semnalăm că acest citat, în articolul menționat al acad. Al. Graur, cu titlul *Limbă, dialect și stat*, precum și în varianta nouă a *Studiilor de lingvistică generală* (p. 298), e reprodus astfel: „Dacă aromîna, meglenoromîna, istroromîna «și-ar fi înjghebat organizații statale, am vorbi cu toții, mai mult decît probabil, de trei limbi deosebite, atît între ele, cît și față de dacoromînă» (p. 99)". Lăsînd la o parte faptul că citatul e introdus greșit (aromîna, meglenoromîna și istroromîna nu-și pot înjgheba organizații statale, ci numai vorbitorii lor!), observăm că s-a omis partea lui esențială; astfel se scoate în relief concluzia categorică — atribuită nouă — că aromînii, meglenoromînii și istroromînii nu s-au constituit în state, deci idiomurile lor nu sînt limbi, ci dialecte.

[11] În *Limbă, dialect și stat*..., p. 101.

[12] *Ibid.* Cf. și D. Macrea, *Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă și dialect*..., p. 192.

îndoială, pe care, cu toate rezervele clar formulate[13], o ridică la rangul de principiu general, pentru ca apoi să descopere o „teorie" greşită, cu un punct fix şi rigid, pusă pe seama noastră şi să o combată pînă la ultimele ei consecinţe.

Din afirmaţiile noastre se desprinde, fără greutate — credem —, ideea pe care am susţinut-o. Lărgirea funcţiilor unui idiom, care aduce după sine creşterea importanţei sociale a acestuia, drept consecinţă a condiţiilor istorice, prin întrebuinţarea lui în cultură (presă, literatură, ştiinţă), în şcoală şi administraţie etc., poate să fie şi este determinant în considerarea idiomului respectiv drept limbă. Avînd în vedere „epoca modernă", adică perioada formării şi dezvoltării limbilor naţionale, factorul deosebitor dintre o limbă şi un dialect poate fi şi este ceea ce unii au numit funcţia literară, evident în accepţiunea largă a cuvîntului[14]. Aceasta se identifică cu întrebuinţarea idiomului ca instrument de cultură, din care cauză pentru a înlătura eventuale echivocuri, mai just şi mai precis ar fi să se numească funcţia culturală.

Acest criteriu a fost susţinut şi aplicat de Fr. Diez, mai demult, şi, acum în urmă, de C. Tagliavini şi A. Monteverdi[15]. La el s-a gîndit şi G. Weigand, care afirmă următoarele: „Închipuiască-şi cineva că dialectul aromîn ar fi avut cu cîteva secole înainte o limbă scrisă, din care mai apoi s-ar fi dezvoltat o limbă literară; în cazul acesta, noi nu l-am fi considerat azi ca un dialect al limbii romîne, ci ca o limbă aparte care s-ar fi părut pentru dacoromîni tot aşa de neînţeleasă ca şi însuşi dialectul vorbit azi, cu elementele sale străine şi de provenienţă cu totul opusă aceloraşi elemente străine din limba dacoromînă. Iar raportul dintre aromînă şi dacoromînă ne-ar fi părut astăzi ca acela dintre olandeză şi germană"[16].

Valoarea criteriului în discuţie, ca şi a altora a fost, recent, analizată, sub un anumit unghi, de lingvistul maghiar Géza Bárczi[17]. După acesta criteriul conform căruia „acel dialect devine limbă care a ajuns la treapta scrisului" este numai parţial şi aparent valabil, fiindcă numeroase exemple ne arată că s-a scris în dialecte, fără ca acestea să se fi transformat în limbi. „E clar că, — afirmă G. Bárczi —, dacă scrierea ajută dialectelor să devină limbi, ea nu poate să aibă în acest proces decît rolul unuia dintre factori; în sine nu poate fi considerată criteriu, nu poate cauza în mod necesar această transformare în dezvoltare"[18].

---

[13] În articolul nostru am afirmat explicit că nu avem pretenţia de a formula un criteriu general valabil (p. 99) şi că, restrîngînd problema la „epoca modernă", „un dialect devine limbă independentă cînd preia funcţiile limbii naţionale sau ale limbii literare comune, adică atunci cînd se întrebuinţează în şcoală, în administraţie, în presă, în literatură, ştiinţă etc. Aceasta nu este posibil în general, decît într-o organizaţie politică statală, proprie vorbitorilor limbii respective" (ibid.); cf. şi B. Cazacu, *art. cit.*, p. 20, nota 6. Peste rezervele formulate de noi trece cu uşurinţă şi D. Macrea, în *art. cit.*, p. 191—192.

[14] Cf. B. Cazacu, *ibid.*, p. 28—29.

[15] Cf. B. Cazacu, *ibid.*

[16] *Despre dialectele romîneşti*, în „Convorbiri literare", XLII (1908), p. 442.

[17] *Nyelvjárás és nyelv* (Dialect şi limbă), în „Magyar nyelv", LII (1956), nr. 4, p. 393—401.

[18] G. Bárczi, *art. cit.*, p. 395.

Constatarea cunoscutului lingvist maghiar este desigur justă şi cazurile citate sînt concludente. Concluzia sa poate fi documentată şi prin exemple din domeniul limbii romîne. În dialectul aromîn s-au scris mai multe cărţi: *Codex Dimonie, Noua pedagogie* a lui Constantin Ucuta, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea ş.a., iar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului nostru, pînă la cel de al doilea război mondial, s-a dezvoltat chiar o literatură aromînească cultă[19]. Acest fapt nu a determinat totuşi considerarea dialectului aromîn ca o limbă independentă. De asemenea s-a scris în subdialectul bănăţean o literatură dialectală[20]; se constată că această unitate lingvistică dacoromînă nu numai că nu s-a dezvoltat în limbă, dar nici măcar nu a prezentat, în perioada de cristalizare a limbii literare, tendinţe divergente faţă de limba naţională.

Trebuie să aducem însă o precizare. G. Bárczi, discutînd acest criteriu, n-a avut în vedere funcţia literară decît într-un sens foarte restrîns, limitînd-o doar la aspectul scris al unui idiom. Dar limba scrisă nu se poate identifica cu limba literară[21] sau, altfel spus, cu funcţia ei literară, înţeleasă în sensul precizărilor de mai sus.

În timp ce se dezvolta o literatură cultă aromînească, în timp ce se încerca o literatură dialectală în grai bănăţean, funcţiile dialectului aromîn şi ale subdialectului bănăţean nu se lărgesc, rămînînd pe mai departe — în continuă scădere — reduse la întrebuinţarea ca mijloc de comunicare între vorbitorii lor, în practica vieţii de toate zilele. Aromînii se cultivau în trecut în limbile ţărilor în care locuiau şi, mai apoi, şi în limba naţională romînă, iar astăzi numai în limbile acelor ţări (greaca, albaneza ş. a.), de care fac uz şi în raporturile lor sociale şi administrative — exceptînd pe aromînii din ţara noastră —, iar bănăţenii, evident, numai în limba naţională romînă. Dialectul aromîn şi subdialectul bănăţean nu cunosc registrul bogat şi variat de funcţii al limbii naţionale, despre care face menţiune B. Cazacu[22].

G. Bárczi, întrebîndu-se cînd un dialect încetează de a mai fi dialect şi devine limbă, arată că, după părerea sa, numai atunci cînd se suprapune altor dialecte pe care le „subjugă" ca o variantă supradialectală şi serveşte drept verigă între diverse teritorii şi diferiţi vorbitori, cînd, însuşit de clasele conducătoare sau de pături sociale mai culte, primeşte prestigiu şi ajunge să aibă un caracter corect. Dialectul a devenit în felul acesta limbă literară şi limbă curentă. „Dacă această concepţie este justă şi generalizabilă — afirmă Bárczi — urmează că dialectul este o variantă teritorială de limbă... faţă de limba literară şi cea curentă care s-a suprapus variantelor locale"[23]. În opoziţie cu limbile, „rămîn dialecte toate acele variante teritoriale de limbă care nu s-au suprapus unor alte dialecte, care se deosebesc de dialectele învecinate, care nu au devenit mijloc de expri-

---

[19] Cf. T. Papahagi, *Antologie aromânească*, Bucureşti, 1922, p. 151—354.

[20] Cf. T. Bănăţeanu, *Poezia dialectală şi Victor-Vlad Delamarina*, în „Revista fundaţiilor", IX (1942), nr. 8, p. 339—352.

[21] Cf. Iorgu Iordan, *Despre limba literară*, în „Studii şi cercetări lingvistice", V (1954), p. 154.

[22] *Art. cit.*, p. 29.

[23] G. Bárczi, *art. cit.*, p. 396.

mare a unei vieţi culturale mai înalte într-un anumit loc şi într-o anumită epocă"[24].

Pe aceeaşi linie se găsesc şi constatările lingvistului sovietic E. A. Bokarev. Acesta, ocupîndu-se recent, într-o expunere sintetică, de problema delimitării dintre limbă şi dialect, aminteşte şi de criteriul „comunităţii social-istorice şi culturale", care nu este de fapt decît cel discutat mai sus, avut şi de noi în vedere. Dînsul arată că „limbile scrise de obicei sînt privite ca limbi independente chiar şi în acele cazuri cînd ele sînt foarte apropiate una de alta şi permit posibilitatea înţelegerii reciproce şi invers: adesea unităţile lingvistice diferenţiate unele de altele, sînt considerate ca dialecte ale uneia şi aceleeaşi limbi, dacă ele sînt deservite de una şi aceeaşi limbă literară"[25].

Am recunoscut şi subliniat de la început, prin rezervele formulate, limitele acestui criteriu. El, ca şi celelalte, nu are o valoare absolută. În conformitate cu criteriul în discuţie idiomurile care au funcţie culturală sînt limbi, dar nu toate limbile au funcţie culturală. Realitatea ne arată să sînt numeroase idiomuri care nu au funcţie culturală şi cu toate acestea ele sînt limbi şi nu dialecte. E adevărat însă că în perioada existenţei limbilor naţionale, la care ne-am raportat, eficacitatea acestui criteriu este mărită, deoarece toate limbile naţionale sînt în acelaşi timp şi limbi literare[26].

Dezvoltarea multiplelor funcţii, altfel spus dezvoltarea funcţiei culturale a unui idiom, poate fi şi este de obicei favorizată şi asigurată de constituirea vorbitorilor idiomului respectiv într-un stat, într-o organizaţie politică statală, fapt care, evident, nu e posibil decît după formarea conştiinţei naţionale. Prin aceasta recunoaştem rolul statului în promovarea culturii naţionale şi, totodată, a funcţiei culturale a unui idiom. De aici însă, se înţelege de la sine, nu rezultă că existenţa limbii este condiţionată de existenţa statului, că „nu există limbă dacă nu e susţinută de un stat"[27].

Trebuie să arătăm, de altfel, că criteriul funcţiei culturale în delimitarea limbii de dialect şi rolul statului în promovarea acesteia sînt susţinute, direct sau indirect, şi de acad. Al. Graur, oricît ar părea de ciudat acest fapt. Luînd în discuţie argumentele noastre, prin care am arătat caracterul relativ al criteriului subordonării, d-sa se opreşte asupra idiomului corsican şi vine cu două ipoteze: corsicanii „care n-au adoptat franceza, sau continuă să se simtă italieni, şi atunci, în ipoteza că li s-ar acorda dreptul de autodeterminare, ar adopta pentru învăţămînt limba italiană, iar dialectul lor corsican s-ar vărsa în limba italiană, sau nu continuă să se simtă italieni, şi atunci, lăsaţi să-şi aleagă singuri limba de

[24] *Ibid.*, p. 399. G. Bárczi consideră că trebuie să se ţină seamă în delimitarea noţiunii de limbă de cea de dialect şi de conştiinţa vorbitorilor, la care s-a gîndit şi acad. Al. Graur. Acest criteriu nu e absolut, decisiv în toate cazurile, dar, după învăţatul maghiar, nici nu este cu totul de neglijat.

[25] E. A. Бокарев, *Понятия «язык» и »диалект« в применении к бесписьменным языкам, Тезисы докладов на V всесоюзном координационном совещании, посвященном вопросам изучения диалектов и говоров на территории СССР*, Кишинев, 1959, p. 1.

[26] Cf. A. S. Cikobava, *Limba naţională, limba literară şi dialectele teritoriale*, în „Limba romînă", II (1953), nr. 2, p. 17.

[27] Cf. şi B. Cazacu, *art. cit.*, p. 29.

cultură, ar adopta corsicana, care astfel s-ar transforma într-o limbă diferită de italiană“[28]. Aşadar corsicana ar deveni o limbă, dacă ar primi funcţia culturală, întocmai cum am susţinut şi noi despre aromînă, meglenoromînă şi istroromînă.

În varianta nouă a *Studiilor de lingvistică generală* (p. 310), acad. Al. Graur din nou se referă la criteriul funcţiei culturale. Aducînd în discuţie situaţia saşilor, d-sa arată că aceştia, deoarece „au avut mereu ca limbă de cultură limba germană literară, deoarece s-au considerat întotdeauna germani şi doresc să rămînă germani, idiomul pe care îl vorbesc este un dialect al limbii germane şi nu o limbă independentă“; de aceea — afirmă d-sa — nu s-au instruit în săseşte. De aici rezultă că dacă ar fi avut o limbă de cultură proprie, alta decît germana, şi învăţămîntul în săseşte, considerîndu-se altceva decît germani, idiomul lor s-ar fi transformat în limbă, fiindcă — am zice noi — ar fi primit funcţia culturală. Se susţine, aşadar, din nou teza noastră[29].

În aceeaşi lucrare, subliniind faptul că delimitarea dialectelor de limbi este o problemă politică, acad. Al. Graur afirmă următoarele: „Dacă recunoaştem că un idiom oarecare a devenit limbă, trebuie să recunoaştem implicit că populaţia care îl vorbeşte are dreptul să-l folosească în învăţămînt, în administraţie etc. şi mai departe că are dreptul să-şi decidă singură soarta“ (p. 308). Oare nu e determinată şi aici calitatea de limbă a unui idiom de funcţia culturală?

Dar nu numai atît. Din comentariul acad. Al. Graur asupra corsicanei se mai desprinde încă un lucru, care, în discuţia noastră, merită a fi reţinut: adoptarea corsicanei ca limbă de cultură, după afirmaţiile acad. Al. Graur, reproduse mai sus, ar deveni posibilă numai în ipoteza că li s-ar acorda corsicanilor dreptul de autodeterminare. Dar autodeterminarea presupune, în acest caz, existenţa sau crearea unei organizaţii statale proprii. În mod indirect se recunoaşte, aşadar, şi rolul statului în promovarea funcţiei culturale a unui idiom. Autorul alunecă, involuntar, după cum se vede, şi în această privinţă, spre teza noastră.

Înţelegînd astfel lucrurile, argumentaţia bogată a acad. Al. Graur şi exemplele invocate pentru a dovedi existenţa unor limbi fără ca vorbitorii

---

[28] *Limbă, dialect şi stat...*, p. 101.

[29] Autorul consideră că „în acelaşi fel trebuie judecate raporturile idiomului ceangău cu limba maghiară“ (p. 310). Dar situaţia nu e identică: cîtă vreme saşii au adoptat limba literară germană, ceangăii au adoptat şi adoptă limba literară romînă.

Criteriul funcţiei culturale e avut în vedere de acad. Al. Graur şi cînd afirmă că în problema delimitării limbilor de dialecte „trebuie să ţinem seama de tradiţia culturală (subl. n.) a vorbitorilor: saşii vorbesc dialecte germane şi nu limbi germanice aparte, pentru că de cînd se ţin minte au considerat necesar să înveţe la şcoală nu în săseşte, ci în limba germană literară, pe care au privit-o şi o privesc ca pe limba lor. Olandezii vorbesc limba olandeză, şi nu un dialect al limbii germane, pentru că de multă vreme, în şcolile lor, ei învaţă ca limbă maternă nu limba germană literară, ci limba olandeză. Pentru un olandez, limba germană literară nu e mai grea sau mai diferită decît pentru un sas. Dar sasul e deprins să o considere ca forma superioară a propriei sale limbi, iar olandezul e deprins să o considere ca o limbă străină“ (*Prefaţă* la I. Coteanu, *Cum dispare o limbă . . .*, p. 5—6).

lor să se fi constituit în state[30] — un fapt mai mult sau mai puţin evident —, nu priveşte teza pe care am susţinut-o în articolul citat. „Teoria" care ni se atribuie nu ne aparţine şi, ca atare, toate consecinţele ce ar decurge din ea, relevate de acad. Al. Graur, sînt înafara vederilor noastre. De asemenea nu ne considerăm nici autorul, nici adeptul criteriului „apartenenţei la acelaşi stat" pentru delimitarea limbii de dialect.

Catedra de limba romînă

НЕСКОЛЬКО УТОЧНЕНИЙ ПО ВОПРОСУ О РАЗГРАНИЧЕНИИ ПОНЯТИЙ ЯЗЫКА И ДИАЛЕКТА

(Краткое содержание)

Автор приводит несколько уточнений по весьма спорному вопросу о разграничении понятий языка и диалекта. Возвращаясь к выраженным ранее мнениям в статье „К дискуссиям по поводу одной лингвистической проблемы: Язык и диалект" („Cercetări de lingvistică", I. стр. 91—102), автор, наряду с диалектами чангэу и корсиканским, прибавляет ещё один пример расходящегося диалекта (диалект «галлего»), который отрицает действительность критерия соподчинения, предложенного акад. Ал. Грауром.

Из указанной выше статьи следует, что расширение функций говора, ведущее за собой возрастание социального значения последнего, как следствие исторических условий, проявляющихся в использовании его в рамках культуры (печать, литература, наука), в школе и в администрации и т. д., может определить уподобление данного говора языку. Принимая во внимание эпоху национальных языков фактором различия между языком и диалектом может быть и является то, что некоторые называют **литературной функцией**, безусловно, в широком смысле слова, но что правильнее было бы назвать **культурной функцией**.

Простое письменное использование диалекта ещё недостаточно для превращения его в язык. Письменный язык нельзя отождествлять с литературным языком, другими словами — с литературной его функцией, в смысле вышеизложенных уточнений. В аромынском диалекте и в банатском говоре развилась диалектальная литература, но ни тот, ни другой не превратились в языки. Их непрерывно снижающиеся функции остаются сокращенными, не ведая богатого и разнообразного регистра функций национального языка.

Обсуждаемый критерий имеет ограниченное применение.

Развитие культурной функции говора обычно обеспечивается объединением говорящих данным говором в одно государство, что в капиталистическом и социалистическом строе возможно лишь после образования национального сознания. Отсюда нельзя вывести приписываемого автору акад. Ал. Грауром заключения, что существование языка обусловлено существованием государства.

[30] Exemplele sînt sporite de D. Macrea (*Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă şi dialect*, în „Cercetări de lingvistică", IV (1959), p. 191—192), care, în observaţiile făcute, nu ţine cont, ca şi acad Al. Graur, de rezervele noastre şi de faptul că ne-am raportat la „epoca modernă", adică la perioada formării şi existenţei limbilor naţionale.

QUELQUES OBSERVATIONS AU SUJET DU PROBLÈME DE LA DÉLIMITATION ENTRE LA LANGUE ET LE DIALECTE

(Résumé)

L'auteur apporte quelques précisions au sujet du problème amplement débattu de la délimitation entre la langue et le dialecte. Reprenant les opinions déjà exprimées dans l'article *Cu privire la o problemă de lingvistică în discuție: limbă și dialect (À propos d'un problème de linguistique débattu: langue et dialecte* (dans „Cercetări de lingvistică" I, p. 91—102), l'auteur ajoute aux dialectes tchango et corse un nouvel exemple de dialecte divergent (le dialecte «gallego»), qui infirme la valabilité du critère de la subordination, proposé par l'académicien Al. Graur.

De l'article cité se dégage la constatation que l'élargissement des fonctions d'un idiome qui, par son emploi dans le domaine de la culture (presse, littérature, science), dans l'enseignement et l'administration, etc., gagne en importance sociale par suite de l'action des conditions historiques, peut être et est déterminant lorsqu'il s'agit d'envisager l'idiome respectif comme langue. À l'époque des langues nationales le facteur distinctif entre une langue et un dialecte peut être et est ce que d'aucuns ont nommé la fonction littéraire, bien entendu dans l'acception large de ce terme. La fonction littéraire s'identifie avec l'emploi de l'idiome comme instrument de culture. Aussi, afin d'écarter toute équivoque, serait-il plus juste et plus précis de l'appeler fonction culturelle.

Le simple emploi par écrit d'un dialecte quelconque n'est pas suffisant pour sa transformation en langue. La langue écrite ne peut pas être identifiée avec la langue littéraire ou, en d'autres termes, avec sa fonction littéraire. Dans le dialecte macédo-roumain et le sous-dialecte du Banat a pris naissance une littérature dialectale, mais ni l'un ni l'autre ne s'est transformé en langue. Leurs fonctions, en baisse continuelle, demeurent réduites et ignorent le registre riche et varié de fonctions de la langue nationale.

Le critère discuté a une application limitée. Conformément à ce critère, les idiomes qui ont une fonction culturelle sont des langues, mais ce ne sont pas toutes les langues qui remplissent une fonction culturelle puisqu'il existe de nombreux idiomes qui, sans remplir de fonction culturelle, n'en sont pas moins des langues et non pas des dialectes. Il faut ajouter cependant que, durant la période d'existence des langues nationales, l'efficacité de ce critère est plus grande parce que toute langue nationale est en même temps une langue littéraire à fonctions multiples.

Le développement de la fonction culturelle d'un idiome est favorisé et assuré d'ordinaire par la constitution en état des sujets parlant cet idiome, ce qui n'est guère possible qu'après la formation de la conscience nationale. D'où ne résulte cependant pas la conclusion — attribuée par l'académicien Al. Graur à l'auteur — que l'existence d'une langue dépend de l'existence de l'état.

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA FILOLOGICĂ A LUI ȘTEFAN CRIȘAN KÖRÖSI

de

G. BLÉDY

În anii de după eliberare asistăm la o adevărată înflorire a lingvisticii în țara noastră. O bună parte din volumele de lingvistică publicate în ultimul deceniu sînt opere lexicografice importante. Drept încoronare a eforturilor făcute în această direcție se reiau acum lucrările pentru întocmirea Dicționarului general al limbii romîne[1]. Paralel cu această muncă — mai ales după apariția volumului *Lingviști și filologi romîni* de D. Macrea — se urmărește istoria lexicografiei romîne. Într-unul dintre studiile mai recente din acest domeniu[2] sînt relevați și lexicografi puțin cunoscuți. Printre aceștia se află și Ștefan Crișan Körösi, amintindu-se despre el că activitatea sa filologică este aproape necunoscută[3]. Această constatare este pe deplin justă, de aceea în cele ce urmează ne-am propus să aruncăm o privire asupra persoanei și operei lui, valorificînd și unele rezultate ale cercetărilor noastre mai recente.

Ștefan Crișan Körösi[4] s-a născut în anul 1780[5], ca fiu al unui preot romîn, într-un sat oarecare în apropierea comunei Lacul Negru (magh. Körös-Feketetó) din regiunea Cluj. În anul 1796 se înscrie la Colegiul reformat din Cluj[6], unde ajunge printre primii studenți. În 1802 și 1803 el se adresează episcopului Ioan Bobb, cerîndu-i sprijinul pentru publicarea unui Dicționar romîn—latin—maghiar[7]. De la 1 iulie 1803 pînă la 1805

---

[1] I. Iordan, I. Coteanu, *Dicționarul limbii romîne*, în „Limba romînă", IX (1960), nr. 1, p. 11—20.

[2] M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei romîne*, în „Limba romînă", VIII (1959), nr. 6, p. 3—19.

[3] Ibid. p. 13.

[4] În documente oficiale el este amintit numai sub numele de Körösi. Numele de Crișan este însă relevat de Gyújtó, Cipariu și Micu Klein. Cf. și nota 10.

[5] Dată aproximativă, în lipsă de informații directe.

[6] *Album studiosorum sub legibus illustris Collegii Reformatorum Claudiopolitani*, jam subscriptorum atque subscribendorum... Anno MDCCLXXXVI, pag. 27. Manuscrisul se află în Arhiva istorică a Academiei R.P.R., filiala Cluj.

[7] Cf. Coriolan Suciu, *Un filolog puțin cunoscut: Ștefan Körösi (Crișan)*, în „Romînia literară", Aiud, 1930, p. 45—51.

el funcționează ca profesor la Colegiul reformat din Cluj, în clasa de greacă și logică[8]. Pe urmă îl găsim la Școala reformată din Dej, unde este numit rector (director) la sfîrșitul lui aprilie 1806[9]. În 1808 își părăsește postul din motive necunoscute și pleacă la episcopul Ioan Bobb[10]. Din anii care urmează nu avem despre lexicograful nostru decît o singură mențiune sigură[11]. În 1820 Gh. Asachi face o călătorie în Ardeal ca să caute profesori pentru Seminarul de la Socola. Vrînd să-l angajeze și pe Ștefan Crișan Körösi, pleacă la Tîrgu-Mureș unde află de la văduva sa că a murit nu de mult[12].

Se pare că după 1808 Ștefan Crișan Körösi a părăsit învățămîntul și a trecut în administrație, devenind funcționar de stat. Anume în repertoriul funcționarilor publici ardeleni din acea vreme aflăm despre un anumit István Körösi (Stephanus K.), date din anii 1810—1820, însă numai din acest interval de timp. În 1810 el se găsește la registratura și expeditura vistieriei (Thesauriatus regius Transilvanicus), în anul următor îl aflăm la Partoș, lîngă Alba Iulia, în calitate de cîntăritor (ponderator) la Oficiul de transportat sare (Salis Transportus Officium, iar în 1812 tot în cadrul aceluiași oficiu, el este numit administrator adjunct (rationum ductor adiunctus) la Remetea,

---

[8] Török István, *A kolozsvári ev. ref. kollégium története*, Kolozsvár, 1905, vol. III. p. 88.

[9] Kádár József, *Szolnok-Doboka vármegye nevelés- és oktatásügyének története*. Dés, 1896, p. 153.

În legătură cu anii petrecuți la Dej avem o informație indirectă despre lexicograful nostru. Într-un manuscris păstrat la Cluj, în Arhiva istorică a Academiei R.P.R., și care poartă titlul „Jegyző Könyv mellyben irattattak G. Kornis Mihály magaviselete, tseleke-detei, tanulása" Miklós Pataki inserează, la data de 5 noiembrie 1807, cîteva note cu caracter personal, amintind că el a fost rectorul Școalei din Dej pînă la sfîrșitul lui aprilie 1806.

La data de 28 aprilie M. Pataki menționează că a făcut o vizită *noului* rector, fără să i se amintească însă numele.

[10] Cele mai multe dintre aceste informații sînt relatate sau confirmate de Menyhárt Gyujtó, fost coleg al lui Șt. Crișan Körösi la Colegiul reformat din Cluj. De la el avem două scrisori care au fost descoperite de J. Dani, cercetător la Arhiva istorică din Cluj. Îi mulțumesc și pe această cale că a binevoit să-mi dea un ajutor prețios în cercetările mele. — Pentru a completa informațiile despre Șt. Crișan Körösi, am făcut cercetări în materialul arhivistic al orașului Dej (anii 1804—1810), precum și în Arhivele statului din Blaj, fără de a afla însă date noi.

[11] T. Cipariu, într-un studiu intitulat *Gramaticii și ortografiștii romîni*, consacră cîteva pagini și lui Crișan Körösi. Cf. „Archivu pentru filologia și istoria", 1870, p. 745 și urm. Fără să indice vreun izvor de informație, el amintește că Șt. Crișan ar fi fost profesor și la Tîrgu-Mureș. Pentru a ne documenta în această privință am cercetat un material arhivistic foarte bogat referitor la Colegiul reformat din orașul amintit, precum și o monografie despre această școală. (Koncz József, *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*. Marosvásárhelyt, 1896.) De asemenea au făcut cercetări și în registrele cititorilor Bibliotecii „Teleki" din Tîrgu-Mureș. Deși printre cititori profesorii fostului Colegiu sînt des amintiți, nici aici nu ne-am întîlnit cu numele căutat.

Este semnificativ că tabelele de conscripție a locuitorilor orașului Tîrgu-Mureș, din anii 1808, 1812, 1815 și 1818 nu menționează nici un locuitor cu numele de Körösi sau Crișan, iar văduva lui Șt. Körösi este menționată numai în conscripția încheiată la data de 20 iunie 1821, ea s-a mutat deci în acest oraș numai după 1818. (Date comunicate de prof. Liviu Moldovan, conducătorul Arhivelor Statului din Tîrgu-Mureș.)

Mențiunea susamintită a lui T. Cipariu nu pare deci a fi verosimilă.

[12] Cf. Aron Densușianu, *Un dicționar vechi*, în „Revista critică-literară", IV (1896), pag. 33—44.

raionul Gheorgheni. În această calitate funcţionează acolo pînă la 1820[13]. După datele registrului-matricol de morţi el moare la Remetea în ziua de 2 martie 1820, în etate de aproximativ 40 de ani[14].

De la funcţionarul din Remetea avem deocamdată numai o semnătură pe o cerere din 26 august 1815, adresată magistratului oraşului Tîrgu-Mureş[15]. Din confruntarea acestei semnături cu iscăliturile scrisorilor adresate lui Ioan Bobb în 1802—1803 la prima vedere nu rezultă o identitate convingătoare. Totuşi, avînd în vedere pe de o parte datele oficiale tocmai din anii 1810—1820, pe de alta coincidenţa frapantă a datei morţii cu cea relatată de Gh. Asachi, precum şi vîrsta decedatului, menţionată în registrul-matricol de morţi din Remetea, sîntem îndreptăţiţi să afirmăm că este vorba de Ştefan Crişan Körösi. În această privinţă este însă de dorit să mai aflăm şi alte dovezi.

În momentul de faţă nu putem spune mai mult despre viaţa lui Şt. Crişan Körösi. În continuare să vedem momentele principale din activitatea sa filologică.

Înainte de toate trebuie relevat că singura lucrare a sa care a văzut lumina tiparului este o cărticică publicată la Cluj în 1805, sub titlul *Orthographia latino valachica,* care cuprinde şi o traducere din Gessner, drept ilustrare a principiilor sale ortografice[16]. Cartea, apărută cu cheltuiala lui Ioan Bobb[17], caută să propage principii ortografice latinizante inspirate de primele scrieri ale lui Samuil Micu Klein, după cum reiese dintr-una din scrisorile trimise episcopului[18].

Mult mai interesantă şi importantă este însă activitatea lexicografică a lui Şt. Crişan Körösi. În anii 1802—1803 el întocmeşte un *Dicţionar romîn—latin—maghiar* de mari proporţii, destinat tineretului studios. Manuscrisul de peste 300 de pagini în folio al acestui dicţionar a fost cumpărat de Gh. Asachi cu ocazia vizitei sale la Tg. Mureş şi el se află în prezent în Biblioteca Centrală din Iaşi[19]. Dicţionarul prezintă un material foarte bogat, în special un material folcloric interesant, cuprinde însă multe regionalisme din Ardeal. Ar. Densuşianu, vorbind despre acest manuscris, menţionează pe bună dreptate că autorul, „urmînd ... principiile dezvoltate de Paul Iorgovici în *Observaţii la limba romînească,* din rădăcinile păstrate în limbă a format o sumă de cuvinte care nu sînt în graiul viu“[20].

---

[13] *Calendarium novum ad annum [1810—1820] in usum M. Principatus Transylvaniae et Partium adnexarum — addito Schematismo Dicasteriorum et Officialium, Status Provincialis, Militaris, Cameralis et Ecclesiastici, in M. Principatu Transylvaniae.* Claudiopoli, Typis Lycaei Regii.

[14] Comunicarea lui L. Moldovan.

[15] Idem. Scrisoarea se află în Arhivele Statului din Tîrgu Mureş.

[16] Cf. Bianu-Hodoş, *Bibliografia romînească veche,* II, 462—463. Atribuind această publicaţie lui Samuil sau Ştefan Körösi autorii se referă la opera lui I. Siegescu despre istoria ortografiei romîne *(A román helyesírás története),* în loc de a cita direct pe T. Cipariu, izvorul de informaţie al lui Siegescu.

[17] Informaţie dată de M. Gyújtó, cf. nota 10.

[18] Cf. nota 7.

[19] Se pare că în afară de acest manuscris a mai existat şi un alt exemplar în două părţi, A—M, M—Z, despre care ne aminteşte Cipariu — cf. nota 10 — şi Eliade Rădulescu în „Curierul de ambe sexe“. Periodul V, 1844, Prefaţa VI.

[20] Cf. nota 12.

Acest Dicţionar avea şi o Introducere, care între timp a dispărut sau se ascunde undeva. Din fericire, prima scrisoare adresată lui I. Bobb ne informează suficient în privinţa acesteia, precum şi în legătură cu principiile de redactare a dicţionarului[21]. În scrisoarea tirimisă din Cluj, autorul menţionează că pentru binele poporului romîn, prigonit şi subjugat, a întocmit un dicţionar romîn—latin—maghiar cu scopul de a dovedi că limba romînă este de origine latină. Se menţionează că în privinţa ortografiei s-a urmărit în general Gramatica lui S. Micu Klein, dar a introdus şi multe inovaţii. Caută să indice limbile în care există cuvinte înrudite cu cele romîneşti. A întocmit o introducere în care se ocupă cu numele, răspîndirea, particularităţile şi limba romînilor, exprimîndu-şi convingerea că această limbă este de origine latină. Denumirile plantelor se dau în latineşte după Linné. Cuvintele romîneşti cu sensuri mai greu de definit sînt ilustrate cu propoziţii.

În continuare rămîne să clarificăm peripeţiile Dicţionarului.

După cum s-a văzut, autorul ceruse sprijinul material şi moral al episcopului I. Bobb în vederea publicării dicţionarului său. Drept răspuns la cele două scrisori amintite, autorul primeşte un răspuns succint, în care el este felicitat pentru munca depusă în folosul poporului său, totodată i se atrage însă atenţia că lucrarea trebuie mai întîi să fie văzută şi apreciată din partea forurilor competente, numai după aceea va putea fi vorba de un oarecare ajutor material, nicidecum însă de suportarea tuturor cheltuielilor de publicare[22].

În această situaţie autorul se adresează într-adevăr forurilor superioare în vederea publicării cît mai grabnice a Dicţionarului. Despre amănuntele şi soarta acestui demers am avut pînă nu de mult numai o singură menţiune destul de laconică. Anume, cunoscutul bibliograf Andrei Veress, într-un studiu despre cărţile romîneşti publicate la Tipografia Universităţii din Buda, a amintit că „tipografia primise încă din 1804 un Dicţionar romînesc—latinesc—unguresc de la Ştefan Köróssy, care însă nu s-a tipărit după critica severă a cenzorului Clain“[23].

Numai în 1957 am dat de dosarul cu actele referitoare la Dicţionarul lui Şt. Crişan Körösi. Acest material se găseşte în Arhivele Statului (Országos Levéltár) din Budapesta[24]. Deşi hîrtiile sînt serios deteriorate, ele ne oferă un material suficient pentru a vedea mai clar în această problemă. În dosar se află un act prin care direcţia Tipografiei Universităţii din Buda răspunde la o adresă mai veche a Consiliului locumtenenţial din Ungaria (Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum) în privinţa Dicţionarului romîn—latin—maghiar al lui Şt. Körösi. La acest act este anexat, în copie, un referat al lui Samuil Micu Klein. (Nici cererea petiţionarului, nici adresa trimisă Tipografiei nu se află în dosar.) În cele ce urmează redăm esenţialul acestor documente.

---

21 Conţinutul scrisorii este relatat de C. Suciu, cf. nota 7.

22 Ibid.

23 Andrei Veress, *Tipografia romînească din Buda*, „Boabe de grîu“ III (1932), p. 607.

24 După indicaţiile mele, dosarul a fost găsit de Sándor Somogyi, cercetător din Budapesta, care a binevoit să-mi comunice conţinutul actelor.

Dicționarul romîn—latin—maghiar întocmit de Ștefan Chr(ișan), alias Körösi — scrie Samuil Micu Klein în referat — mi s-a transmis la 21 noiembrie a. c. [1804], pentru revizie, ca să mă declar în scris, dacă această operă este potrivită pentru tinerimea școlară, dacă ea corespunde naturii limbii și dacă merită să fie publicată cu cheltuiala proprie a Tipografiei. Dicționarul acesta l-am cercetat și l-am citit atent, împreună cu introducerea scrisă în limba romînă, și am aflat că este o lucrare științifică (opus eruditum) scrisă cu multă osteneală, care caută însă mai mult să demonstreze originea și proveniența limbii romîne din latină, decît să fie utilă tinerimii care așteaptă să i se clarifice însăși limba, nu originea ei și proveniența cuvintelor.

De altfel, acest dicționar se citește foarte greu, deoarece autorul nu atribuie totdeauna literelor una și aceeași valoare, ci el le variază capricios, urmărind scopul său (de a demonstra latinitatea limbii romîne), astfel scrie *exposa* care trebuie citit *spusa* sau *extrico* care trebuie citit *stric*.

Autorul creează multe cuvinte care la romîni nu au fost niciodată folosite sau auzite. Nu peste tot indică adevăratul sens al cuvintelor.

La acestea se mai adaugă faptul că autorul, care nu pare a fi versat în lectura cărților romînești, dă multe cuvinte populare care se folosesc numai ici-colo.

În consecință cred că dicționarul va aduce tinerimii mai mult confuzie decît folos, iar ca să nu se creadă că sînt cumva interesat (precum se știe și S. Micu Klein avea în manuscris un dicționar similar), s-ar putea face o încercare în această privință, anume să se dea acest dicționar unor romîni, sau unor persoane care cunosc limba romînă, și să spună ei despre ce limbă este vorba și dacă o înțeleg; sau să se trimeată dicționarul episcopilor romîni care au să spună sincer părerile lor.

Referatul, redactat în limba latină, poartă data de 3 decembrie 1804 și este semnat de „Samuel Klein, Valach. Censor et Revisor".

În celălalt document, direcția tipografiei informează Consiliul că numai acuma, la data de 12 decembrie 1804, poate da răspuns la adresa lor din 2 august 1803, deoarece pînă la sosirea lui Samuil (Micu) Klein la Buda Tipografia Universității nu avea nici o persoană competentă care ar fi putut face referatul cerut. Avînd în vedere cele relatate în referat, direcția tipografiei nu vede posibilitatea de a se angaja să publice pe cont propriu o operă care nu pare a fi rentabilă. În consecință ea este de părere ca opera să fie restituită autorului cu mențiunea să o publice, dacă dorește, la această tipografie sau în altă parte, pe contul și riscul său.

Din dosar se mai poate constata că la 24 decembrie Consiliul locumtenențial a luat hotărîrea de a restitui dicționarul conform propunerii, ceea ce a și avut loc la data de 24 aprilie 1805.

Ce atitudine a luat autorul Dicționarului în urma acestui refuz, nu se poate ști în mod precis. La începutul manuscrisului păstrat la Iași se găsesc atașate două foi tipărite: o probă de două pagini din Dicționarul lui Crișan Körösi și prospectul unui dicționar romîn—latin—maghiar—german. Avînd în vedere acest material, Ar. Densusianu a crezut că în 1803 — dată trecută pe coperta Dicționarului — autorul a început să tipă-

rească opera sa, dar aflînd de un dicționar mult mai bun, a renunțat la publicarea lucrării sale. După cum se vede însă din dosarul aflat la Budapesta, nepublicarea Dicționarului se datorește altor motive[25]. Proba tipărită din acest dicționar pare a fi mai de grabă un material informativ pentru I. Bobb în privința eventualelor cheltuieli de publicare. În acea vreme acestea erau enorm de ridicate. La așa ceva nu putea să se angajeze un simplu profesor, iar episcopul din Blaj declarase chiar de la început că va contribui, eventual, numai într-o măsură oarecare la cheltuielile de publicare a Dicționarului. După cele întîmplate se pare că Șt. Crișan Körösi a fost nevoit să se mulțumească cu un ajutor modest din partea bogatului episcop I. Bobb, ajutor care i-a permis să tipărească măcar ortografia sa.

În încheiere, să vedem în ce măsură sînt întemeiate criticile aduse de Samuil Micu Klein.

Nu încape îndoială că autorul dicționarului are în vedere în primul rînd demostrarea originii romane a limbii și poporului romîn și din această cauză neglijează oarecum principalele obiective ale unui dicționar destinat tineretului studios și marelui public, deoarece o asemenea lucrare trebuie să aibă, înainte de toate, un caracter explicativ. Ortografia folosită în dicționar este într-adevăr foarte complicată și plină de inconsecvențe; ea îngreuiază chiar și astăzi în mare măsură consultarea Dicționarului.

Critica subliniază că autorul creează cuvinte noi. Aceasta nu ar fi, propriu zis, o greșeală și în această privință autorul are o atitudine mai progresistă decît criticul său. Totuși, cuvintele noi care apar în Dicționar sînt de multe ori arbitrare sau de prisos; să ne gîndim numai la cuvinte ca *făcăciune* (facacione), *făcămînt* (facamentu), *fățaș* (faciassu) „fățarnic", *fierbăciune* (ferbacione), *fierbămînt* (ferbamentu) și altele. Uneori pentru a apropia limba romînă de cea latină nu se dă sensul real, adevărat al cuvîntului romînesc, astfel corespondentele cuvîntului *fierărie* (ferrarie) sînt lat. *ferraria* și magh. *vasbánya*, or acestea indică locul unde se extrage minereul de fier și nu atelierul fierarului.

S. Micu Klein are dreptate și în privința cunoașterii insuficiente a operelor literare scrise în limba romînă. De fapt, izvoarele indicate chiar de autor sînt destul de puține la număr: Gramatica lui Klein și Sincai din 1780, Cronica lui Miron Costin și Gramatica romînă a lui I. Piuariu Molnar[26]. Regionalisme se găsesc multe, după cum a fost remarcat și de Ar. Densusianu.

În consecință, cele relevate de Samuil Micu Klein sînt juste. Observațiile criticului precizează totodată și principiile sale lexicografice: exigența pentru explicarea justă și cît mai precisă a sensului cuvintelor, o ortografie cît mai simplă și consecventă, evitarea de a crea cuvinte noi,

---

[25] Ar. Densusianu, *Din istoria Lexiconului de Buda*, „Revista critică-literară", IV (1896), pag. 193—206. — Densusianu se înșeală în privința prospectului atașat manuscrisului din Iași. Anume, acel prospect nu este din 1803, nici măcar din 1806 (data apariției prospectelor lui Micu Klein), ci este prospectul dicționarului în patru limbi întocmit de Coloși — care stă la baza Lexiconului de Buda — și care a fost difuzat în 1814. Cf. Bianu—Hodoș, op. cit., vol. IV, p. 139—141.

[26] Johann Molnar, *Deutsch-walachische Sprachlehre*. Wien, 1788.

tendinţa de a reda lexicul limbii comune, propagarea cuvintelor şi expresiilor alese consacrate de opere literare şi necesitatea înlăturării regionalismelor.

Ştefan Crişan Körösi are însă şi merite incontestabile. În Dicţionarul său el a adunat un material foarte bogat, aproximativ 10.000 de cuvinte, ilustrate cu explicaţii variate şi cu un material frazeologic de proporţii impunătoare. A încercat să popularizeze şi cuvinte puţin cunoscute. Prin denumirea ştiinţifică alăturată la nume de plante el este primul lexicograf romîn care a căutat să precizeze cît se poate de bine o serie de cuvinte cu care avem greutăţi chiar şi astăzi în cursul muncii lexicografice. El este primul care dă o serie de etimologii — nu numai la sfîrşitul operei sale, precum afirmă N. Iorga[27], ci şi în corpul manuscrisului, în legătură cu numeroase articole. În această privinţă este de remarcat că, pe lîngă semnalarea multor etimologii latineşti (adăuga, cerbice, cetate, cuceri, cufunda, cumpăra, cumpăta, ghiaţă, ger, ghiandură, grîu, încărca, înconjura...), observă şi multe paralelisme cu limbile neolatine, în special cu italiana (amîndoi, baston, botă, braţ, cep, cocie, guşă, înţepa, jos etc.). Alături de etimologii latine şi paralelisme romanice el relevă şi un bun număr de etimologii slave (baraban, basm, bogat, bogoslov, boală, bolovan, bortă, brahă, brazdă, chiseliţă, citi, gîrbov, glas, gleznă, glumă, gol, grămadă, greşi, groază, jertfă, joardă...), la fel şi etimologii greceşti, turceşti, maghiare, germane. În privinţa etimologiilor a adoptat deci o poziţie justă. Trebuie relevat că etimologiile indicate de el sînt în marea lor majoritate acceptabile.

Avem deci de a face cu o operă valoroasă la vremea sa, cu toate deficienţele semnalate, operă cunoscută şi probabil utilizată de S. Micu Klein, I. Piuariu Molnar, I. Bobb, Gh. Asachi, T. Cipariu şi de alţi cărturari romîni de la începutul secolului trecut, care luptau însufleţiţi pentru ridicarea poporului lor[28], de aceea Dicţionarul lui Şt. Crişan Körösi merită toată atenţia pentru istoricul lexicografiei romîne.

După cum se poate constata dintr-o notă a Ortografiei[29] acest lingvist a mai întocmit şi o gramatică a limbii romîne, dar despre gramatica amintită nu se ştie nimic.

Am încercat să aruncăm o privire generală asupra vieţii şi activităţii filologice ale acestui reprezentant puţin cunoscut în istoria filologiei romîne. Continuînd cercetările, ne-am propus, înainte de toate, să stabilim izvoarele de care s-a servit la redactarea Dicţionarului său, precum şi rolul său ca precursor al lexicografiei romîne moderne.

Catedra de filologie romanică

---

[27] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1901, vol. II, pag. 297—98, şi ed. a II-a, 1933, vol. III, pag. 300—301.
[28] Cf. articolul nostru în „Omagiu lui Iorgu Iordan", Edit. Acad. R.P.R. 1958, pag. 83.
[29] Op. cit., p. 9.

ЖИЗНЬ И ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШТЕФАНА КРИШАНА КЁРЁШИ

(Краткое содержание)

На основе недавно открытых документов, автор информирует нас о жизни и филологической деятельности Штефана Кришана Кёрёши (1780—1820 гг). Этот малоизвестный румынский филолог составил Румынскую орфографию, появившуюся в 1805 г. Более важным является его Румынско-латинско-венгерский словарь, оставшийся в рукописи и находящийся в Яссах. В 1805 г. этот словарь был послан на опубликование в Типографию Университета из Буды, но вследствие строгой критики, сделанной Самуилом Мику Клайном, он не был напечатан. Излагается подробно реферат и подчёркивается справедливая критика С. Мику Клайна, в которой он раскрывает свои лексикографические принципы. В то же время подчёркивается значение Словаря, указывающего много приемлемых этимологий. В заключение намечается план продолжения работы, необходимой для лучшего изучения этого предшественника румынской современной лексикографии.

LA VIE ET L'ACTIVITÉ PHILOLOGIQUE DE ȘTEFAN CRIȘAN KÖRÖSI

(Résumé)

Cette étude s'appuie sur des documents récemment découverts. Ștefan Crișan Körösi (1780—1820), philologue roumain peu connu, a composé une „Ortografie romînă" qui a paru en 1805. Mais un ouvrage plus important est son Dictionnaire roumain—latin—hongrois, demeuré manuscrit, qui se trouve à Jassy. En 1803, ce dictionnaire avait été envoyé pour être publié à la Typographie de l'Université de Buda, mais, à la suite d'une critique sévère de Samuil Micu Klein, il ne fut pas imprimé.

L'étude analyse amplement le rapport de S. Micu Klein et souligne la justesse de sa critique, qui nous révèle en même temps ses principes lexicographiques. L'auteur attire d'autre part l'attention sur la valeur du Dictionnaire, qui donne en particulier de nombreuses étymologies acceptables. On esquisse en conclusion la tâche à poursuivre pour mieux connaître ce précurseur de la lexicographie moderne.

OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ORIGINEA, FORMA ȘI SEMNIFICAȚIA CONSTRUCȚIILOR ABSOLUTE ÎN LIMBA FRANCEZĂ

de

A. KALIK

Construcția absolută este un fenomen propriu tuturor limbilor romanice într-o măsură diferită. Studiul de față, din domeniul sintaxei, cercetează problema în limba franceză.

Este necesar să insistăm în prealabil asupra termenului folosit de noi. De obicei, expresiile de tipul: *„Et,* **la somme trouvée,** *il admira beaucoup le paysage"* (Flaubert), **„Paris disparaissant,** *il poussa un grand soupir"* (Flaubert), sînt numite în gramaticile franceze „proposition participe", ceea ce nu corespunde întocmai caracterului foarte variat al acestei forme, deoarece nu numai participiul, dar și adjectivul, și gerunziul, și chiar și substantivul cu prepoziție pot fi folosite în aceste construcții. Nici cuvîntul „proposition" nu este chiar potrivit, fiindcă nu avem de-a face cu o propoziție, ci cu o construcție sintactică deosebită care corespunde propoziției subordonate circumstanțiale numai în privința sensului. Deci, e mai corect să vorbim în general despre construcții absolute.

Construcțiile absolute sînt des întrebuințate în franceză, mai ales în limba scrisă. De obicei ele sînt compuse din doi termeni care reprezintă formal determinatul cu determinantul:

„Les vacances terminées, *les enfants retournent . . ."*

„Le repas achevé, *il se rendit chez . . ."*

„Le courage me manquant, *je ne dis rien . . ."*

Însă raporturile sintactice dintre acești termeni se prezintă altfel decît raporturile obișnuite dintre determinat și determinant. În construcția absolută avem legătura apozitivă predicativă. Al doilea termen este purtătorul predicativității, chiar un fel de predicat. Comparăm două îmbinări de cuvinte egale în ce privește forma lor:

Elle s'arrêta devant **la fenêtre ouverte.**

La fenêtre ouverte, *un coup de vent entra dans la chambre.*

În prima propoziție participiul este un atribut al substantivului cu care formează un întreg. Deși participiul (sau adjectivul) în funcția atributivă

sintactic este strîns legat de substantivul determinat, el poate fi omis, fără să dăuneze radical sensului propoziției, mai ales dacă nu are accent logic sau emfatic. Altfel se prezintă lucrurile în al doilea caz. Aici participiul nu este atît de strîns legat de substantiv, nu formează cu el un întreg. Totuşi, nu poate fi omis, deoarece el exprimă o calitate „sine qua non", fiind un fel de predicat. Datorită acestor raporturi predicative, construcția absolută poate fi uşor dezvoltată într-o poziție circumstanțială.

După cum se ştie, calitățile predicative ale atributului se ivesc în modul cel mai natural cînd este postpus. Uşurința cu care limba franceză formează construcțiile absolute se datoreşte ordinei progresive a cuvintelor: subiect — predicat, determinat — determinant etc. Construcția absolută obişnuită este: determinat urmat de determinant (vezi exemplele citate mai sus). Se întîlneşte însă şi ordinea inversată de cuvinte, cînd determinantul poartă un accent sau cînd determinatul este urmat de atribute: „**Epuisées mes ressources d'attention**, *je me ravivais l'oeil et l'esprit sur ces femmes que je ne connaissais pas encore*" (A. France). „**Aussitôt pris le cliché de Nicole et de Jacques**, *Daniel avait offert de constater sur l'heure s'il était réussi*" (R. Martin du Gard). Şi în acest caz determinantul se prezintă ca predicat. Aceasta se reflectă în poziția determinativelor (articol, pronume posesiv, demonstrativ) aşezate după determinat: „épuisées **mes** ressources", „aussitôt pris **le** cliché". Determinativele „mes", „le" separă atributul cu caracter predicativ, în schimb îl unesc cu substantivul cînd este atribut pur (cf. „une large rue", „large la rue"). Caracterul predicativ al determinantului se exprimă şi fonetic. Ne referim la accentul separat al fiecărui termen. Subliniem totodată că, în construcția absolută, determinantul este în acelaşi timp şi atribut. Predicativitatea lui este specifică. Aceasta se oglindeşte, în particular, la întrebuințarea pronumelor personale. Astfel, numai forma accentuată se foloseşte în construcția absolută. Participiul (adjectivul) nu-şi schimbă natura gramaticală: „*Moi, je vous jure, que* **moi vivant**, *il n'en aura pas une pierre*" (Zola).

Ca predicat al construcției absolute cel mai întrebuințat este participiul, îndeosebi participiul trecut, deoarece după verb posedă predicativitatea în gradul cel mai înalt. Însă, şi alte părți de vorbire funcționează în această calitate, dat fiind că „orice raporturi atributive pot fi gîndite şi în mod predicativ. Dacă spun „tatăl meu orb..." afirm că el este orb... Dar, ca şi în limba rusă, şi în alte limbi raporturile atributive se exprimă nu numai prin participiu, ci şi prin substantiv şi prin diferite adjective. Aceste atribute devenind predicate nu se transformă în verb, ci rămîn ceea ce au fost: substantive şi adjective. Deci sînt predicate tot aşa de naturale şi de necesare ca şi verbul"[1]. Aceasta e just nu numai relativ la propozițiile obişnuite, dar în general la toate construcțiile unde se manifestă ideea predicativă: "**Jeunes, riches, entreprenants**, *leurs conquêtes furent nombreuses et rapides*" (Mérimée). (Fiind tineri, bogați..., adică „dat fiind că erau..., datorită faptului că erau tineri, bogați..."). Trebuie să subliniem că nu orice adjectiv poate fi întrebuințat ca predicat al construcției absolute. E vorba în primul rînd de adjectivele nehotărîte: „*Robinson reste*

[1] A. A. Sahmatov, *Sintaksis ruskovo iazîka*, Moskva, 1947, p. 179.

à coup sûr un boxeur redoutable, **sa classe étant telle que malgré une perte de valeur, il domine encore le lot international**" (L'Humanité), precum și de altele a căror predicativitate nesuficientă se compensează prin introducerea verbului copulativ și prin adăugarea mai multor atribute: „*Jensen était relativement peu connu;* **sa prose et ses vers étant également difficiles à traduire**" (La Pensée).

Substantivele cu prepoziție întrebuințate ca predicat în construcția absolută sînt foarte dese: „*Les petits Lorie étaient seuls à la maison quelques jours après la mort de grand-mère,* **le père au bureau, la bonne au marché, la porte à double tour**" (Daudet), (... „tatăl fiind la serviciu, servitoarea la piață..."). „**L'affaire de Joseph entre les mains de Clavel,** *Anne-Marie se mit à attendre*" (E. Triolet) („afacerea lui Iosif aflîndu-se la Clavel...").

Întîlnim în această construcție și gerunziul, însă foarte rar, deoarece exprimă o acțiune subordonată unei alte acțiuni: „*Murger est mourant d'une maladie où l'on tombe en morceaux tout vivant.* **En voulant lui couper la moustache,** *la lèvre est venue avec les poils*" (Goncourt) („cînd voiau să-i taie mustața..."). Cu mult mai răspîndită este construcția „semi-absolută", cînd gerunziul se raportează la un cuvînt din propoziția regentă: „**En traversant le vestibule pour gagner la cuisine,** *des lettres et des journaux glissés sous la porte attirèrent son attention*" (R. Martin du Gard), unde există legătura semantică dintre gerunziul „en traversant" și posesivul „son attention", care nu se exprimă gramatical, dar care tulbură independența sintactică a construcției absolute[2]. De asemenea „**Tout en se promenant par la chambre,** son imagination s'exaltait" (Musset), „... *mais quel fut son étonnement* **en voyant les murs entièrement tendus de noir**" (Mérimée).

Numai rareori găsim construcții absolute cu infinitiv: „*C'est un vieillard qui ne vous laissera pas monter dans sa barque* **sans payer le droit**" (La Fontaine) („... fără să plătești taxa"). „*Les affaires qui avaient conduit ma compagne de voyage à Livourne se prolongeant indéfiniment, on parla de me ramener en France,* **sans avoir vu Rome et Naples**" (Lamartine) (... „fără să văd Roma..."). „Deux infirmiers firent glisser le capitaine sur le matelas **de façon à avoir les jambes libres**" (Zola) („ca să aibă picioarele libere").

Privitor la semnificațiile construcțiilor absolute, trebuie să menționăm că cele mai dese construcții sînt cele de timp și de cauză: „*Et,* **le soir tombé, les étalages de fleurs disparus, les marchands d'oiseaux éloignés, les cafés fermés,** *Remblas de nuit...*" (J. R. Bloch) („cînd a venit seara, după ce au dispărut vitrinele... etc."). În fragmentul următor: „**Jeanne d'Albret morte, les deux jeunes princes étant trop jeunes pour exercer** *de l'influence, Coligny était véritablement le seul chef du parti réformé*" (Mérimée), avem două construcții absolute, una de timp, cealaltă de cauză.

[2] După gramatica latinei clasice termenii ablativului absolut nu pot fi corelativi cu nici un cuvînt din propoziția regentă, atît din punct de vedere al conținutului, cît și al formei. Fraza: „**Urbe capta,** *hostis eam diripuit*" nu este corectă, fiindcă abl. abs. se raportează la „eam". (Cf. însă, chiar la Caesar: „**Convocatis eorum principibus**... *graviter eos accusavit*". Comm., cap. XVI).

Sensul cauzal s-a dezvoltat pe baza celui de timp, deoarece acțiunea care precede sau însoțește o altă acțiune poate fi cauza acestei din urmă. Numeroase exemple intermediare dovedesc acest lucru: *„Charles de temps à autre ouvrait les yeux,* **puis son esprit se fatiguant et le sommeil revenant de soi-même,** *bientôt, il entrait dans une sorte d'assoupissement"* (Flaubert) („pe măsură ce..." sau „din cauză...").

Construcția absolută condițională se întîlnește mai rar. În cîteva romane ale lui Zola, la 60 de construcții cauzale și 55 temporale revin numai 16 construcții condiționale. Iată un exemplu de construcție condițională, din Lanson, într-o frază destul de complicată: *„On n'entend plus ensuite parler de lui. Sans doute il ne vécut pas longtemps. Corrigé, il eût écrit d'autres oeuvres,* **resté le même,** *la justice aurait mis son nom dans les archives".* E vorba de F. Villon. Lanson spune că nu se știe ce a devenit poetul („Dacă ar fi rămas același...").

Cu toate că studierea construcțiilor absolute prezintă atît interes practic cît și teoretic, totuși în literatura lingvistică (cel puțin cea accesibilă nouă) ea ocupă un loc mai puțin decît modest. Una din problemele importante legate de acest fenomen este problema originei, interpretată în mod diferit de către lingviști. După părerea lui F. Brunot, construcția absolută apare numai în franceza medie tîrzie, sub influența limbii latine[3]. Ch. Bally, dimpotrivă, afirmă că ea se formează independent de latină, și caută să arate că ablativul absolut latin și construcția franceză diferă din punct de vedere al originei. În timp ce ablativul absolut se dezvoltă dintr-o parte de propoziție, construcția franceză, spune Bally, își trage originea din propoziția nominală, fiind rezultatul elipsei de verb copulativ: „l'ennemi est vaincu, l'armée se retire", l'ennemi vaincu, l'armée se retire[4].

După E. Bourciez, construcția absolută de timp ar fi fost introdusă în jurul secolului al XIII-lea, prin traduceri.

E adevărat că acești lingviști nu se ocupă în mod detaliat de problemă, ceea ce explică simplificarea procesului de dezvoltare a acestui fenomen gramatical din partea lor.

Urmărind formarea construcției absolute în limba franceză, ne întîlnim cu problema continuării fenomenelor de limbă, precum și cu problema corelației limbii franceze cu limba de bază (latină).

În vechea franceză lipsește construcția absolută așa cum se prezintă în limba modernă, adică cu sens cauzal, condițional sau temporal. Aceasta se explică în mod firesc prin predominarea parataxei în limba veche. Raporturile sintactice complexe existau, bine înțeles, în gîndire, dar nu era încă suficient dezvoltată forma gramaticală de exprimare a acestor raporturi. Acest fapt însă nu dovedește că în limba franceză construcția absolută apare numai datorită influenței traducerilor latine în sec. al XVI-lea. E curios că deja în cele mai vechi texte de limbă franceză întîlnim destul de frecvent construcția care seamănă ca formă gramaticală cu construcția absolută:

---

[3] F. Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900.* Paris, 1932.
[4] Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française.* Paris, 1932.

Paien chevalchent par cez greignurs valées,
Osbercs vestuz e lur brunies doublées,
Helmes laciez e ceintes lur espées,
Escuz as cols e lances adublées.

(Ch. de R.)

„Osbercs vestuz", „helmes laciez" sînt complemente circumstanțiale cu sens sociativ. Prezența acestei forme în vechea franceză permite să presupunem că dezvoltarea construcției absolute s-a efectuat pe aceeași cale ca și cea a ablativului absolut în limba latină. După cum se știe el s-a dezvoltat din vechiul caz instrumental cu funcția sociativă sau modală, și a căpătat forma (abl.) după înlăturarea acestui caz prin ablativ care i-a preluat funcțiile. Deci la început, abl. abs. nu era altceva decît un termen al propoziției cu funcție instrumentală sau sociativă. Se folosea foarte larg pentru a indica starea sufletească sau o anumită dispoziție a corpului uman în timp ce se săvîrșește acțiunea[5]. De obicei acest termen al propoziției era legat logic de subiectul propoziției: „**Quassante capite** *tristes incedunt*"[6]. Deja în funcție de compliment circumstanțial, îmbinarea cuvintelor la ablativ era mai mult sau mai puțin izolată în propoziție. Acest grup sintactic se izolează și mai mult prin accentuarea calităților predicative ale participiului și prin apariția unui determinat cu sens îndepărtat de la subiectul propoziției: „**Urbe capta**, *profectus est*".

Înrudirea ablativului absolut cu vechiul instrumental explică și numeroasele cazuri intermediare, cînd nu se poate stabili precis dacă un anumit grup de cuvinte la ablativ este ablativul instrumental sau abl. abs. cu sens modal: „*Id Helvetii,* **ratibus ac lintribus junctis, transibant**" (Comm., cap. XII), adică: „cu plute și bărci legate", sau „după ce au fost legate plutele și bărcile". În acest sens poate fi interpretat și cazul de mai sus (quassante capite...). Dacă considerăm participiul ca conjunct, avem ablativul de mod, considerîndu-l predicativ trebuie să constatăm abl. abs. de timp cu sens concomitent „merg triști în timp ce capetele clatină". Revenind la „osberc vestu", observăm și aici aceeași dualitate de sens. Aceste construcții sintactice continuă cazul „quassante capite" și permit pe lîngă interpretarea modală și cea temporală cu sens concomitent. În limba franceză ele s-au specializat pentru exprimarea calităților subiectului din propoziția regentă. Le vom numi „atribute juxtapuse", ceea ce corespunde atît formei cît și conținutului lor. Fiind juxtapuse ele determină o parte de propoziție.

În cele mai vechi texte franceze atribute juxtapuse sînt alcătuite de obicei dintr-un lexic special. Aici aparțin în primul rînd substantivele care denumesc armura cavalerului medieval: „espée", „osberc", „helme," „escu" etc. Aceste cuvinte fiind întrebuințate foarte des au format, împreună cu adjectivul, participiul sau substantivul cu prepoziție anumite expresii consacrate, ca de ex. „osberc vestu", „ceinte l'espée", „escu au col", „helme

[5] E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1923.
[6] F. Stolz und J. H. Schmalz, *Lateinische Grammatik, Laut- und Formenlehre. Syntax und Stilistik.* München, 1909.

lacié" etc. Le găsim de nenumărate ori în orice operă care vorbeşte despre fapte eroice. În „Chanson de Roland" vezi fragmentul citat mai sus. În „Roman de Troie": *„Plus fiers que lieparz ne lion,* **L'auberc vestu, ceinte l'espée,** *Sist toz arméz sor Galatée"*. În „Huon de Bordeaux": *„Vint à la table par devant l'amiré,* **L'espée nue,** *dont il brans fus dorés"*. La Villehardouin: *„Et li chevalier issirent des huissiers et saillirent en la mer trosque à la ceinture, tuit armé,* **les helmes laciez et les glaives es mains**". La Joinville: *„Il ne vout nullui croire ainsi sailli en la mer, touz armez* **l'escu au col, le glaive au poing**". Foarte des se întîlneşte în franceza veche şi locuţiunea tradiţională „jointes les mains", care de asemenea reprezintă atributul juxtapus cu sens modal. *„Desur sun bras teneit le chief enclin,* **Jointes ses mains** *est alez à sa fin"* (Ch. de R.). În alte texte franceze din evul mediu atributul juxtapus cuprinde un grup mai larg şi mai variat de cuvinte. *„Lor père qui s'en venoit les menuz sauz, Gros et saous, joieus et baus,* **Les anguiles entor son col**" (Roman de Renart). *„Li vilains se despoille et cort* **Le coutel tout nu en sa main**" (Fabliau de perdrix). La Joinville, care se complace în detalii descriptive, găsim nu numai formule tradiţionale ca cele de mai sus, ci şi îmbinări mai variate: *„Je li vi aucune foiz, en estei, que pour délivrer sa gent il venoit au jardin de Paris,* **une cote de chamelot vestue, un seurcot de tyreteinne sanz manches, un mantel de cendal noir entor son col,** mout bien pigniez et sans coif".

Ca formă, atributul juxtapus reprezintă o construcţie izolată în propoziţie la fel ca şi construcţia absolută. Tocmai în aceasta constă posibilitatea lui potenţială de a se transforma într-o construcţie absolută, corespunzătoare unei propoziţii circumstanţiale. Aceasta se realizează dacă atributul juxtapus nu este legat semantic de cuvîntul caracterizat. E important că pe lîngă acestea se accentuează şi calităţile predicative ale participiului. Astfel, deja în „Roman de Troie" găsim: *„Tuit s'en issent,* **les armes prises,** *Loinz as plains chans for les devises"*, unde sensul temporal este mai evident decît cel modal. Apare şi mai mult în evidenţă în fragmentul următor: *„... quant j'arrivai en Cypre, il ne me fu demourei de remenant que douze vins livres de tournois,* **ma nef païe**" (Joinville). Aici avem de-a face cu adevărată construcţie absolută („după ce am plătit pentru traversare"), cu determinantul „nef" îndepărtat ca sens de subiectul propoziţiei.

După cum reiese din „Cronicile" lui Froissart, construcţia absolută s-a răspîndit deja considerabil în sec. al XIV-lea. Deci, în vremea cînd se poate vorbi despre influenţa ablativului absolut latin asupra dezvoltării construcţiei respective, aceasta deja exista în limba franceză, însă în majoritatea cazurilor cu sens temporal. Ablativul absolut latin care pătrunde în limba franceză, probabil datorită traducerilor în jurul sec. al XVI-lea, se întîlneşte cu forma deja evoluată şi nu face decît să contribuie la dezvoltarea celorlalte sensuri ale ei: cauzal, condiţional. La Montaigne construcţia absolută deja are un caracter savant pronunţat, limba lui fiind influenţată puternic de latină: *„... ses héritiers l'acceptèrent avec un singulier contentement.* (E vorba de un testament.) **Et l'un d'eux, Charixénus étant trépassé cinq jour aprés, la substitution étant ouverte en faveur d'Aréténus,** *il nourrit curieusement cette mère ..."*. Prima construcţie este

temporală cu o nuanţă cauzală („după ce" şi „deoarece", iar a doua are sensul cauzal („deoarece substituţia a fost deschisă...").

Deci, construcţia absolută a apărut în limba franceză cu mult înaintea influenţei latine. Ea s-a dezvoltat însă pe baza unei forme moştenite din latină, pe care o găsim în cele mai îndepărtate vremuri ale literaturii franceze. E vorba de continuarea formelor latine şi nu de influenţa lor, care nu se va simţi decît mai tîrziu, către sec. al XVI-lea.

După cum am spus, atributul juxtapus pe baza căruia s-a dezvoltat construcţia absolută franceză, seamănă cu aceasta numai ca formă. Însă, în ce priveşte funcţia şi sensul, cele două fenomene se deosebesc în mod esenţial. În timp ce construcţia absolută exprimă raporturile circumstanţiale de timp, de cauză, de condiţie, iar datorită caracterului predicativ celui de al doilea termen îndeplineşte funcţia unei propoziţii subordonate, funcţia atributului juxtapus se mărgineşte la exprimarea anumitor trăsături sau la indicarea unor obiecte care aparţin persoanei în timp ce îndeplineşte acţiunea. Prin urmare, el este legat logic de un cuvînt din propoziţia regentă, iar prin el însuşi nu constituie o acţiune. E adevărat că şi atributul juxtapus poate fi interpretat cîteodată ca construcţie absolută de timp: („în timp ce spadele sînt încinse" — „ceintes les espées", „în timp ce zalele sînt îmbrăcate" — „osbercs vestuz"). Amintim că această dualitate a constituit baza dezvoltării atributului juxtapus într-o construcţie absolută. Totuşi, această interpretare este mult mai forţată decît sensul modal („cu spadele încinse"), care e mai evident.

Privitor la deosebirea celor două forme sintactice e interesant să amintim că procesul lexicalizării lor duce la rezultate diferite. Se ştie că independenţa sintactică a celor două construcţii, graţie căreia ele pot să se detaşeze şi să se dezvolte în mod deosebit, a favorizat crearea numeroaselor unităţi lexicale noi: prepoziţii, conjuncţii, adverbe, locuţiuni adverbiale etc. „Pendant", „sauf", „vu", „cependant", „maintenant", „séance tenante", „tout considéré" ş. a., s-au format pe baza construcţiilor absolute respective şi păstrează semnificaţia lor exprimînd diferite raporturi (temporale, cauzale, condiţionale). Şi atributul juxtapus a dat naştere unor locuţiuni stabile, ca de ex. (recevoir) „les bras ouverts", chiar şi fără articol: „pieds nus" sau „nu-pieds", care sînt adverbe propriu zise ca şi „bouche bée". Spre deosebire de unităţile lexicale formate din construcţii absolute, acestea îndeplinesc funcţia complementelor circumstanţiale de mod. Aceasta dovedeşte odată mai mult că atributul juxtapus şi construcţia absolută, cu toate că au origine comună, se deosebesc considerabil.

Atributul juxtapus exprimă atît calităţile permanente: *„Ce Garcia était un jeune homme, large d'épaules,* **le teint hâlé, l'oeil fier, la bouche méprisante**" (Mérimée), cît şi calităţile temporare sau circumstanţe însoţitoare: *„Ils causaient* **les yeux perdus au loin**" (Zola). **„La poitrine nue, les vêtements en lambeaux,** *il protestait de son innocence"* (Flaubert). În primul caz funcţia atributului juxtapus este calificarea numelui. El este echivalent cu atributul exprimat prin adjectiv (cf. „large d'épaules", „le teint hâlé"). În al doilea caz, atributul juxtapus este totodată atribut şi complement circumstanţial, adică determină verbul. Aceste cazuri cînd

atributul juxtapus indică calităţile temporare şi arată circumstanţe însoţitoare sînt intermediare. Le putem considera construcţii absolute de timp, uneori chiar şi cauzale. Astfel, în fragmentul următor: *„Jacoby, un grand gaillard de soixante ans, à large figure gaie, dont la voix mugissante était célèbre, mais qui devenait lourd,* **le ventre empâté**" (Zola), „le ventre empâté" poate fi interpretat ori ca un atribut juxtapus („devenea greoi cu burta umflată de grăsime"), ori ca o construcţie absolută cu sens cauzal („devenea greoi, fiindcă i-a crescut burta"). Cazurile de tranziţie reflectă comunitatea originei celor două forme.

Avem atribut juxtapus pur cînd el exprimă calităţile permanente, sau calităţile propriu zise. Un astfel de atribut juxtapus se deosebeşte de construcţia absolută atît din punct de vedere al sensului, cît şi al structurii. Primul membru se exprimă prin cuvinte care arată starea sufletească sau fizică: „... **les cheveux** *ondulés,* **les yeux** *morts, les* **paupières** *battantes,* **un sourire** *tremblant sur les lèvres...*" (Goncourt), „**les jambes** *croisées*", „**la tête** *baissée*", „**l'âme** *défaillante*" etc.

În ceea ce priveşte cel de al doilea membru, el se deosebeşte esenţial de acela al construcţiei absolute. Atributul juxtapus fiind o caracterizare, în al doilea membru prevalează calităţile atributive în dauna celor predicative, pe cînd în construcţia absolută are întîietate ideea predicativă.

Catedra de limbi romanice

К ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ, ФОРМЕ И ЗНАЧЕНИЯХ АБСОЛЮТНОЙ КОНСТРУКЦИИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

(Краткое содержание)

Настоящее исследование из области синтаксиса является попыткой проследить развитие абсолютной конструкции во французском языке. Оборот типа: „*Et,* **la sommetrouvée,** *il admira beaucoup le paysage*" рассматривается историками французского языка как латинизм, занесенный переводной литературой лишь около XV, XVI вв. Это суждение основывается на том, что в старофранцузском языке вплоть до этого времени отсутствует абсолютная конструкция современного типа, выражающая сложные подчинительные связи. Это вполне естественно объясняется преобладанием паратаксиса в старом языке. Итересно, однако, что уже в самых ранних памятниках французского языка весьма часто встречается конструкция сходная по форме с абсолютной: „*Paien chevalchent...* **osbercs vestuz, ceintes lur espées, escuz as cols**", которая по нашему мнению есть не что иное, как продолжение тех латинских конструкций переходного характера, которые могли рассматриваться либо как „participium conjunctum", либо как „abl., abs." с модальным или временным комитативным значениями. Та же двойственность характеризует и выше приведенные „obsercs vestuz", escuz as cols". Назовем такие обороты „соположенными определениями", т.к. они являются своеобразными определениями, обозначая свойства или предметы, принадлежащие определяемому лицу в момент совершения действия. Следовательно, соположенное определение является одновременно определением и характеристикой глагола. В синтаксической независимости и двойственности по функции заключается потенциальная возможность развития соположенного определения в абсолютный оборот, сначала с временным, а затем и причинным значениями. (Действие, предшествующее или сопровождающее другое действие, может легко осмысляться как причина этого последнего). Эта эволюция соположенного определения совершается при появлении в нем первого члена, удаленного по содержанию от определяемого слова, а также при акцентировании предикативных свойств

второго члена (обычно причастия). Особенно существенно предикативное осмысление второго члена, ибо благодаря предикативности, абсолютная конструкция осмысляется как придаточное предложение. Так, уже в XII в. в „Романе о Трое" находим: „*Tuit s'enissent* **les armes prises**". У Жуанвилля: „*...il ne me fu demourei de remenant que douze vins livres de tournois,* **ma nef païe**". Хроники Фруассара свидетельствуют о значительном распространении абсолютной конструкции. Она носит преимущественно временной характер.

Таким образом, к тому времени, когда можно говорить о латинском влиянии, во французском языке уже имеется абсолютная конструкция собственного происхождения, повторяющая, однако, путь развития abl. abs., возникшего, как известно, из члена предложения. Латинский abl. abs., широко проникший во французский в XV—XVI вв. лишь способствует дальнейшему развитию уже существующей формы.

В современном языке соположенное определение и абсолютная конструкция, развившиеся из единой формы, существенно разошлись. В то время как абсолютная конструкция передает временные, причинные, условные отношения, функция соположенного определения ограничивается выражением признака или принадлежности. Различие функций и значений определяет и некоторые особенности формы этих конструкций.

L'ORIGINE, LA FORME ET LA SIGNIFICATION DE LA CONSTRUCTION ABSOLUE EN FRANÇAIS

(Résumé)

Le tour syntaxique du type: „*Et* **la somme trouvée,** *il admira beaucoup le paysage*" est considéré par les historiens de la langue française comme un latinisme, apporté au français par la voie des traductions, à peine aux XV—XVI siècles. En effet, pendant une longue période il manque au français la construction absolue telle qu'elle se présente aujourd'hui (c'est à dire exprimant les rapports de temps, de cause etc.). Cela s'explique d'une manière naturelle par la prédominance de la parataxe dans l'ancienne langue. Cependant, il est curieux que dans les plus anciens textes on trouve la tournure qui ressemble par sa forme indépendante à l'ablatif absolu latin: *Paien chevalchent...* **osbercs vestuz, ceintes lur espées, escuz as cols**...". A notre avis, cette tournure continue certains ablatifs absolus qu'on pouvait interpréter soit comme des participes conjoints, soit comme des ablatifs absolus de mode ou de temps: „**Quassante capite** *tristes incedunt*". Les tours: „osbercs vestuz", „ceintes lur espées" cités ci-dessus se distinguent par la même dualité de sens. Nous les appelerons „déterminatifs juxtaposés" en raison de leur fonction. C'est qu'ils déterminent le nom ou indiquent les objets appartenant à la personne pendant qu'elle accomplit l'action. Par conséquent, le déterminatif juxtaposé est à la fois une caractérisation du nom et du verbe.

La position indépendante du déterminatif juxtaposé et son aptitude à remplir la fonction de complément cinconstantiel ont favorisé la transformation de cette forme en construction absolue. La construction absolue de temps qui apparaît la première sert de base au développement de la construction absolue de cause. Cette évolution se fait par l'apparition du premier élément du groupe qui doit être éloigné du sujet au point de vue du sens, et par l'accentuation du caractère prédicatif du second élément. L'importance de cette dernière est de tout premier ordre, parce que c'est grâce au caractère prédicatif du second élément que la construction absolue peut être représentée comme une proposition subordonnée circonstancielle. C'est déjà dans le „Roman de Troie" qu'on trouve: „*Tuit s'enissent* **les armes prises**..." Chez Joinville: „*...il ne me fu demourei de remenant que douze vins livres de tournois,* **ma nef païe**". Les „Chroniques" de Froissart font preuve d'une évolution avancée de notre construction. Elle y est temporelle par excellence.

On arrive à constater que vers l'époque où l'influence du latin se fait sentir, le français possède déjà une construction absolue propre, qui, cependant, s'est formée de la même manière que l'ablatif absolu. On sait que celui-ci s'est développé à partir d'un

terme de proposition. L'ablatif absolu latin entré dans le français aux XVe—XVIe siècles ne fait que contribuer au développement de la forme déjà existante.

Dans la langue moderne la construction absolue et le déterminatif juxtaposé, malgré l'origine commune, ont divergé. Tandis que la construction absolue exprime les rapports de temps, de cause, d'hypothèse, le déterminatif juxtaposé ne fait qu'indiquer les traits caractéristiques de la personne ou les objets qui lui appartiennent au moment de l'action. La divergence de fonction détermine certaines particularités de forme des deux constructions.

A MÉH NEVÉRŐL A MOLDVAI CSÁNGÓ NYELVJÁRÁSBAN

GÁLFFY MÓZES

A moldvai csángó nyelvjárási anyag rendszerezése közben került kezembe a *méh* címszó, és a rá adott feleleteket tartalmazó cédulaköteg. S bár nem meglepő már számomra, hogy a nyelvi formák milyen gazdag változatosságban tárulnak a kutató elé e nyelvjárás tanulmányozásakor, mégis felfigyeltem a különféle megnevezésekre. A *méh* és alakváltozatai mellett vagy azok helyén a következő nevek használatosak: *méhbogár* (Bf., Tr.) ~ *méhębogár* (F, Tr.): *mézbogár* (K.), illetőleg *rajbogár* (Bf.), másutt a *méférëg* ~ *miéférëg* (Gysz.) vagy a *mézraj* (Gysz.) összetett szó, vagy pedig a *raj* és alakváltozatai (*roj* ~ *rajj*) (Bf., D., Tr., L-k., Bal., Pl., Szf., Borg., Bls., Klg.)[1]. Ezek között a nevek között van olyan, amely azért érdekes és tanulságos, mert látszólag régebbi alakot őriz, mások meg mint külön nyelvi fejlemények tarthatnak számot érdeklődésünkre.

Régebbi alaknak látszik a *mébogár* ~ *méhębogár* : *rajbogár*, ha arra gondolunk, hogy az összetétel második tagjának, a *bogár* szónak a jelentése jelentéstapadással belesűrűsödhetett a jelzőbe, és így alakult ki a *mé* ~ *méhę* : *raj* ugyancsak 'méh' jelentésű szó a moldvai csángó nyelvjárásban. Minthogy azonban a *méh* mint finnugor eredetű szó olyan rokonnyelvi alakokkal vethető ęgybe, amelyekben nem szerepel a *bogár* utótag (l. SzfSz.), csak arra gondolhatunk, hogy a moldvai csángók egy része szükségét ęrezte a *bogár* utótag kitételének a *mé* ~ *méhę* : *raj* mellett a *méh* megnevezésére. Ez a szóalak tehát — feltehetőleg — ugyanúgy külön nyelvi fejlődés eredménye, mint a *mézbogár*. Mindenik minősítő jelzős összetétel (az utóbbi talán ún. kihagyásos forma: *mézetgyűjtő bogár* > *mézbogár* vagy pedig főnévi összetétel), és lehetséges, hogy a méhnek más bogaraktól való elkülönítése céljából keletkezett.

A moldvai csángó nyelvjárás belső fejlődését tekintve tehát ugyanígy alakulhatott ki a *rajbogár* összetétel is 'méh' jelentéssel, ebből pedig jelen-

[1] A helységeket jelölő rövidítések a következők: Bal.: Balanyásza (Bălăneasa), Bls.: Belusest (Băluşeşti), Bf.: Bogdánfalva (Valea-Seacă), Borg.: Borgovány (Bărgăoani), D.: Dormányfalva (Dărmăneşti) E.: Esztrugár (Strugari), F.: Forrófalva (Fărăoani), Gysz.: Gyoszény (Geoseni), Klg.: Kalugarény (Călugăreni), K.: Klézse (Cleja), LK.: Lujzi-Kalagor (Călugăra), P.: Pildest (Pildeşti), Pl.: Ploszkucény (Ploscuţeni), Szf.: Szabófalva (Săbăoani), Sz.: Szakatura (Săcătura), Tr.: Trunk (Galbeni).

téstapadással az ugyancsak 'méh' jelentésű *raj* szó. A nehézség csak abban van a *raj* 'méh' jelentésben történő önállósulásában, hogy — amint Kniezsa István megállapítja (SzlJSz. I, 456) — a magyarban a szlávból kölcsönzött raj eredeti jelentése 'méhraj' volt. „A többi [jelentés] magyar fejlemény." A jelentésváltozás ebben az esetben minden bizonnyal az egész nevének a részre történt átvitelével ment végbe. A jelentésfejlődés eszerint a következő lehetett: *raj* 'méhraj' → 'egy egyed, egy méh'.

A *mébogár* ~ *méhębogár* : *mézbogár* : *rajbogár* összetétel elő- és utótagjának értelme, jelentése között nincs semmi ellentmondás. A méh a bogarak közé tartozik, olyan bogár, amely mézet gyűjt, és amely rajzik, rajzás útján szaporodik. A moldvai csángó nyelvjárásban azonban olyan összetett szó is alakult a méh megjelölésére, amelyben az elő- és utótag jelentése között ellentmondás van és — legalábbis a szótárak tanúsága szerint (vö. EtSz., SzfSz., NySz., OklSz., MTSz., OrmSz., SzamSz., SzegSz., CzF.) — az volt a nyelvtörténet folyamán mindig. Ez az összetétel a *méféreg* ~ *mi̯ęféreg*. A *féreg* szó általánosan ismert jelentése ugyanis 'vermis, vierme, Wurm'; a régi nyelvben és több nyelvjárásban emellett 'fera, bestia, animal sălbatic, Wildestier' és általában 'kártékony állat' jelentésben élt, illetőleg él. A méh köztudomás szerint hasznos állat, a moldvai csángók egy része mégis összekapcsolta az általánosan kártékony állat jelentésűnek ismert *féreg* szóval[2]. Ez az ugyancsak külön nyelvi fejlődéssel keletkezett összetétel — nézetem szerint — csak úgy keletkezhetett, hogy a trunki csángók a *féreg* szót 'bogár' *és* nem kártékony állat stb. jelentésben használták. Hasonló jelenséget említ Budenz József a csuvas nyelvből. A csuvas *khort* szó eszerint egyként jelöl férget és méhet is (NyK. II, 158—9).

Az elmondottak alapján bizonyára nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy mind a *mébogár* ~ *méhębogár* : *mézbogár* : *rajbogár*, illetőleg *raj*, mind a *méféreg* ~ *mi̯ęféreg* tájszó külön nyelvi fejlődmény a moldvai csángó nyelvjárásban. Mégpedig ún. belső fejlődés eredménye, mert ez a fejlődés sem a moldvai román nyelvjárás, sem a román irodalmi nyelv hatásával vagy más nyelvi hatással nem magyarázható.

Végül meg kell jegyeznem, hogy azok a falvak, amelyekben ezeket a tájszókat följegyeztük, csaknem kivétel nélkül az *sz*-elő (északi) csángó nyelvjárásváltozathoz vagy az ún. székelyes csángó (déli) átmeneti területhez tartoznak. Ezeknek a falvaknak a lakói tömegesen hosszú ideig nem voltak kapcsolatban a többi magyar nyelvjárást beszélőkkel, illetőleg az irodalmi köznyelv nem hatott e nyelvjárásváltozat fejlődésére. Ez a néhány példa is adalékul szolgálhat így annak igazolására, hogy a több-kevesebb mértékben elszigetelten élő lakosság nyelvjárásában gyakori a külön nyelvi képződmény.

Magyar nyelvtudományi tanszék

---

[2] Ezért nevezik például ma is *féreg*nek több RNK-beli magyar nyelvjárásban az egeret, s mivel a denevért sok helyt szárnyasegérnek tartják, és Moldvában például helyenként így is nevezik (Bal., Borg., P., Pl., Szf.), könnyűszerrel kialakult a denevér megnevezésére a *féregmadar* szó (E., Gysz., Klg., Sz.).

DESPRE NUMELE ALBINEI ÎN DIALECTUL CEANGĂU DIN MOLDOVA

(Rezumat)

Articolul se ocupă de unele denumiri specifice ale albinei în graiul ceangăilor din Moldova. Acestea sînt: *raj* : *mébogár* ~ *méhẹbogár* : *rajbogár* : *mézbogár* : *méféreg* ~ *mïẹ̈féreg*. Cu excepţia celor două din urmă fiecare nume corespunde criteriilor cunoscute ale noţiunii de albină. În aceste cuvinte din urmă însă componentele au sens contrar, deoarece cuvîntul *féreg* în tot cursul istoriei limbii maghiare şi în dialectele de azi a avut şi are sensul de „vierme", „animal păgubitor", iar forma *mé* înseamnă de fapt „albină". Autorul crede că, pe de o parte, cuvîntul compus *méféreg* putea fi format numai în cazul cînd vorbitorii acestui grai întrebuinţau cuvîntul *féreg* cu sensul de „insectă"; pe de altă parte, acest cuvînt este o formaţie specifică a graiului local. Această inovaţie dialectală se poate explica — în cazul de faţă — prin faptul că ceangăii din nordul Moldovei, înainte de eliberare, trăiau oarecum în mod izolat de populaţia care vorbea limba maghiară comună, precum şi de vorbitorii celorlalte dialecte ale limbii maghiare.

О НАЗВАНИЯХ ПЧЕЛЫ В ВЕНГЕРСКОМ ГОВОРЕ НАРОДНОСТИ ЧАНГЕЙ ИЗ МОЛДОВЫ

(Краткое содержание)

В настоящей статье рассматриваются некоторые специфические названия пчелы в говоре из Молдовы, как например: *raj: mébogár: méhẹbogár: rajbogár: mézbogár: méféreg, mïëféreg.* Автор считает, что все эти формы, в особенности сложные формы объясняются тем, что до освобождения национальность чангэй северной Молдовы жила как-то изолированно от населения, говорившего на общем венгерском языке, а также и от говорящих на других диалектах венгерского языка.

SUR LE NOM DE L'ABEILLE DANS LE DIALECTE TCHANGO (HONGROIS) DE MOLDAVIE

(Résumé)

L'article s'occupe d'expressions intéressantes du dialecte tchango de Moldavie relatives à l'abeille; par exemple: *raj* : *mébogár* : *méhẹbogár* : *rajbogár* : *mézbogár* : *méféreg* : *mïẹ̈féreg*. L'auteur est d'avis que toutes ces formes, en particulier les composés, résultent du fait que, dans la période antérieure à la libération, les Tchangos de Moldavie vivaient à peu près isolés des populations parlant le hongrois commun ou les autres dialectes hongrois.

UNELE PROBLEME ALE TRADUCERII CU MAȘINA ELECTRONICĂ DE CALCUL (I)

de

PAUL SCHVEIGER

Odată cu folosirea mașinilor electronice de calcul pentru traducerea unor texte științifice au apărut unele preocupări noi referitoare la omonimie și polisemie. Acestei probleme i-au fost consacrate mai multe articole în presa de specialitate. O parte dintre autori consideră că sensurile omonimelor pot fi deosebite cu mijloacele mașinii electronice de calcul[1]. Sînt și autori care consideră că materialul lexicologic, datorită caracterului său nesistematic, nu ar putea fi supus unei analize formale. În cele ce urmează vom căuta să dovedim că fenomenul repartizării sensurilor cuvintelor polisemantice sau a omonimelor, fiind de natură statistică, poate fi analizat formal.

Problema noastră permite studierea în același timp a mecanismului care leagă cuvîntul de noțiune, dezvăluie locul în care se petrece interacțiunea gramaticalului cu lexicalul în cuvînt. Cu toate acestea, însemnătatea practică a rezolvării problemei omonimiei constă în faptul că facilitează întocmirea dicționarului mașinii de tradus. În mașină se introduce, după cum știm; un dicționar (vocabular), de natura căruia depinde și analiza omonimelor și o sumă de reguli gramaticale (de traducere). Se pune însă întrebarea cum va putea mașina, *fără intermediul omului,* să deosebească în text rus. **придаточный** dacă are sensul bot. „adventiv" sau cel lingvistic „subordonat", germ. *die Weide*, „salcie" sau „pășune", etc. Nerezolvarea pozitivă a acestei întrebări ar reduce la zero toate eforturile tehnicienilor, matematicienilor și lingviștilor de a crea algoritmul traducerii automate.

Considerăm necesar să definim, cel puțin pentru uzul lucrării de față, cuvîntul și raportul său cu noțiunea. Definiția va fi determinată de sarcinile impuse de la început. Vom considera cuvîntul ca o unitate de semne discrete cuprinsă între două spații, căreia îi corespunde în limba finală una sau mai multe serii de semne discrete limitate între spații (uneori îi corespunde o unitate zero de semne discrete). Cuvîntul are un raport deter-

---

[1] I. K. Belskaia, *Despre principiile construirii vocabularului pentru traducerea automată*, în „Voprosî iazîkoznania", 1959, nr. 3, pp. 89—94; G. V. Kolșanski, *Despre natura contextului*, în „Voprosî iazîkoznania", 1959, nr. 4, pp. 47—49.

minat cu noţiunea, înţelegînd prin aceasta atît noţiunea propriu zisă, cît şi pe cea gramaticală (e vorba de instrumentele gramaticale), raport care a determinat univoc poziţia dată a spaţiilor.

În traducere, complexului de semne discrete care formează cuvîntul îi pot corespunde zero sensuri (cuvînt vid, instrument gramatical)[2], un sens, sau mai multe sensuri. Acad. V. V. Vinogradov a arătat că la dispoziţia limbii nu stă o cantitate suficientă de cuvinte (noţiuni sînt infinit de multe, iar numărul cuvintelor este finit); pentru a ieşi din acest impas, se recurge la tropi şi consecinţelor lor lingvistice: cuvintele polisemantice. Procesul este divergent, de la raportul **un cuvînt: un sens** se ajunge la raportul **un cuvînt: mai multe sensuri**, raport în care cu timpul se pierde legătura cu nucleul semantic monolit, cuvîntul intrînd într-o perioadă de dezvoltare independentă.

Datorită faptului că maşina electronică de calcul folosită pentru traducerea automată nu poate deosebi cuvintele polisemantice de omonime şi le tratează în mod unitar, le vom considera şi noi în cele ce urmează ca fiind o categorie comună a **coincidenţelor grafice**. Aceste coincidenţe pot fi grupate, ţinînd cont de necesităţile maşinii, în mono- şi plurilexematice. *Monolexematice* sînt acele coincidenţe grafice care se extind asupra unui singur cuvînt, în timp ce *plurilexematice* sînt acele coincidenţe care cuprind două sau mai multe lexeme, aşa numitele omonime sintactice[3]. Ch. Bally dă ca exemplu propoziţia franceză: *Faites le voir* „arătaţi-i lui“ sau „arătaţi-l pe el“. Traducerea corectă o vom găsi în contextul de cel puţin un aliniat. Tot din această categorie face parte şi exemplul lui N. Chomsky: *They are flying planes* cu traducerile „acestea sînt avioane care zboară“ sau „ei fac avioanele să decoleze“[4]. La nivelul actual de dezvoltare a maşinii electronice de calcul adaptate pentru traducerea automată, astfel de cazuri nu se pot rezolva, deoarece nu se încadrează celor ce pot fi diferenţiate pe cale pur formală.

E. Reifler consideră că nu se deosebesc grafic cuvintele polisemantice, sensurile gramaticale formate fără modificarea cuvintelor şi terminaţiile gramaticale omonime. Considerăm că ultimele două cazuri sînt în fond identice, deoarece avem $T_0 = T_0$ şi $T_x = T_x$ (în care x poate fi egal cu 0)[5].

Coincidenţele grafice se pot referi la întreaga paradigmă a două cuvinte care fac parte din aceeaşi categorie gramaticală: germ. *die Weide, der Ball,* rom. *timbru,* rus. совет, se poate referi la anumite cazuri ale unor categorii diferite: rom. *haină, pui,* rus. *печь, математик* şi *математика,* etc., se pot referi la aşa numite conversie gramaticală, pe care I. K. Belskaia o consideră ca o variantă a omonimiei[6].

---

[2] Cu subvarianta — cuvînt semnificativ tradus prin sens relativ zero.

[3] Ch. Bally, *Linguistique générale* (trad. rusă), Moscova, 1955, p. 190.

[4] Vezi rec. E. V. Paduceva, în „Voprosî iazîkoznania“, 1959, nr. 1, pp. 133—138.

[5] Citat de I. K. Belskaia, *Maşina de tradus a lui P. P. Troianovski,* Ed. Acad. de ştiinţe U.R.S.S., Moscova, 1959, p. 32.

[6] I. K. Belskaia, *Unele probleme comune ale traducerii automate,* în „Maşinnîi perevod“, Moscova, 1958, p. 21.

Putem afirma că avem două cazuri: cotipul şi coincidenţa grafică de natură idiomatică. Primul este cel amintit de R. H. Richens şi A. D. Booth[7], la care ţinem să precizăm că poate grupa şi mai mult de trei sensuri: *nouă* este **numeral, pronume** şi **adjectiv**. În al doilea caz vorbim de rom. *aberaţie* (= „greşeală" sau „...fizică"), fr. *siège (il siège* sau *le siège),* germ. *den* (acuzativ masculin singular sau dativ plural) etc. Tot aci vom include şi expresiile idiomatice, proverbele şi zicătorile idiomatizate. Această clasificare corespunde cu schemele de analiză 5—6 ale ciclului I al traducerii automate realizate de savanţii sovietici.

Apropiată de soluţia statistică indicată mai sus este şi părerea lingvistei sovietice I. K. Belskaia, care afirmă că problema cuvintelor polisemantice se rezolvă satisfăcător dacă se folosesc pentru toate limbile următoarele două metode: împărţirea vocabularului maşinii de tradus în serii de vocabulare pe specialităţi şi prin analiza contextuală a cuvintelor[8]. Lingvista sovietică subliniază că vocabularul are o secţie monosemantică şi una polisemantică care este împărţită în grupa cuvintelor independente şi cea a cuvintelor auxiliare[9]. Unii autori consideră că s-ar putea despărţi în cele două secţii verbele ruseşti şi cele germane (cu prefix separabil) şi prefixele lor[10]. Această tratare, deşi prezintă unele avantaje, sporeşte în mod inutil şi nereal capitolul instrumentelor gramaticale, a cărui sărăcie numerică este completată de marea capacitate polisemantică: prin creşterea polisemantismului se ajunge la necesitatea unui număr sporit de reguli de diferenţiere, deci ar scădea randamentul maşinii; separarea prefixelor ar însemna şi schimbarea indicilor gramaticali ai verbului (prezent-viitor simplu în limba rusă).

Schemele primului ciclu, cuprind unele indicaţii gramaticale invariante, care de asemenea ar putea contribui la elucidarea problemei în cazul coincidenţelor dintre părţi diferite de vorbire. L. R. Zinder vorbeşte despre posibilitatea gramaticală ca un cuvînt să ceară o anumită formă sau un alt cuvînt determinat[11]. La concluzii similare a ajuns şi Leon E. Dostert[12]. Victor H. Yngve consideră că „informaţia necesară pentru rezolvarea problemei polisemiei se conţine în context"[13]; părere susţinută şi de J. Kassares, care afirmă că cuvintele polisemantice şi-ar schimba sensul în funcţie de context[14].

---

[7] R. H. Richens şi A. D. Booth, *Unele metode ale traducerii automate*, în „Maşinnîi perevod" (trad. rusă), Moscova, 1958, p. 48.

[8] I. K. Belskaia, în „Voprosî iazîkoznania", 1959, nr. 3, p. 93.

[9] Idem, în „Voprosî iazîkoznania", 1959, nr. 3, p. 98, şi articolul citat din Maşinnîi perevod", p. 9.

[10] R. H. Richens şi A. D. Booth, *op cit.*, p. 57; A. Oettinger, *Proiectul unui vocabular automat rus-englez*, în „Maşinnîi perevod" (trad. rusă), Moscova, 1958.

[11] L. R. Zinder, *Despre probabilitatea lingvistică*, în „Voprosî iazîkoznania", 1958, nr. 2, p. 123.

[12] Leon E. Dostert, *Experimentul de la Georgetown*, în „Maşinnîi perevod" (trad. rusă), Moscova, 1958, p. 177—178.

[13] Victor H. Yngve, *Sintaxa şi problemele polisemiei*, în „Maşinnîi perevod" (trad. rusă), Moscova, 1958, p. 281.

[14] J. Kassares, *Introducción a la lexicografía moderna* (trad. rusă), Moscova, 1958, p. 65.

În programarea traducerii cu mijloacele maşinii electronice de calcul contextul trebuie să fie determinat ca şirul minim de cuvinte care poate să definească univoc valoarea coincidenţelor grafice. Şi aici ne vor interesa, deocamdată, contextele de tip care pot fi clasificate pe baza analizei statistice. Microcontextul este compus nu numai din înşiruirea cuvintelor şi spaţiilor, ci conţine în egală măsură **semnele de punctuaţie.** În propoziţia germană *Das Klima ist hier m ä s s i g, warm,* cuvîntul *mässig* este adjectiv în timp ce în propoziţia *Das Klima ist hier m ä s s i g warm,* este adverb.

Determinarea cantitativă a microcontextului cere găsirea vîrfurilor de intensitate în cadrul fiecărei propoziţii, în jurul cărora se grupează sensul omonimelor şi a cuvintelor polisemantice. Pentru aceasta este necesară studierea şi clasificarea contextelor, a contextelor de tip şi a tipurilor de contexte de tip, care sînt categorii diferite ale lexicografiei traducerii automate.

Catedra de limba şi literatura rusă

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА С ПОМОЩЬЮ ЭЛЕКТРОНИЧЕСКОЙ ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ МАШИНЫ

(Краткое содержание)

В настоящей статье автор пытается систематизировать различные мнения, высказанные в связи с вопросом полисемантических и омонимных слов. На основе этой систематизации преследуется возможность унитарной трактовки тех случаев, которые затрудняют осуществление алгорифма перевода.

Благодаря современным условиям и возможностям переводной машины, рассматривается лишь случай графических совпадений, то-есть, омографов и полисемантических слов.

Предлагается контекстуальное и статистическое изучение типов контекста и типовых контекстов.

Статья ставит своей целью подготовление к статистическому изучению связи смысла с данным словом.

SUR CERTAINS PROBLÈMES DE LA TRADUCTION AVEC LA MACHINE À CALCULER ÉLECTRONIQUE

(Résumé)

L'auteur s'est proposé de donner une vue systématique de diverses opinions relatives au problème des mots polysémiques et des homonymes. Cette systématisation a pour objet de faciliter le traitement unitaire des difficultés que présente la réalisation d'un algorithme de traduction.

Étant donné les conditions et les possibilités actuelles de la machine à traduire, l'auteur se borne pour le moment à traiter le cas de *coïncidences graphiques,* c'est à dire des homographes et des mots polysémiques.

Il propose qu'on étudie ces termes dans leur contexte et qu'on dresse une statistique des types contextuels et des contextes de type.

L'article ne veut être qu'une étude préparatoire en vue d'une analyse statistique ultérieure du rapport des sens d'un mot avec ce mot.

TIPUL DE „IACANIE" ÎN GRAIUL RUSESC DIN COMUNELE SARICHIOI ȘI JURILOVCA (REG. DOBROGEA)*

de

CLARA PASZTERNAK, LADISLAU LUKACS, MAGDA NAGY

Vorbitorii limbii ruse din comunele Sarichioi și Jurilovca (reg. Dobrogea, raionul Istria), cunoscuți sub numele de lipoveni, au început să se așeze în aceste părți ale Dobrogei încă pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Originea lor din Rusia este încă vie în tradiția locală. Limba lor maternă s-a desprins de trunchiul limbii ruse acum mai bine de două veacuri și astfel, pînă la eliberarea țării noastre, a rămas departe de influența limbii ruse literare.

Rîndurile de față au drept scop prezentarea unui fenomen fonetic dialectal al acestui grai rusesc care se caracterizează prin acanie și iacanie, prin trecerea *v* > *u* nesilabic înaintea consoanelor și la sfîrșit de cuvînt și prin *v* > *u* silabic înaintea consoanelor la începutul cuvîntului, prin lipsa fenomenului numit țocanie, prin *t* moale la persoana a treia a verbelor, precum și prin alte fenomene fonetice, caracteristice dialectului rusesc din sud.

În graiul lipovenilor, ca și în majoritatea graiurilor rusești, sînt 5 vocale:

	anterioare (palatale)	mediale	posterioare (velare)
închise	*i*	(*ĭ*)	*u*
mijlocii	*e*		*o*
deschise		*a*	

În acest sistem vocalic fonemul *e* este reprezentat prin *e* etimologic (с'ем'; jест'), *e*<*ь (д'ен', л'уд'éį) și *e*<* ѣ (в'ек, д'éлъįут'). În afară de aceasta sistemul vocalic studiat se mai caracterizează prin trecerea lui *e* etimologic și *e*<ь în '*o* (н'ес>н'ос, б'ър'éзъ > б'ър'óзъ),

---

* Studiul de față s-a elaborat pe baza materialului adunat de la lipoveni din comunele Sarichioi și Jurilovca, reg. Dobrogea, în anchetele efectuate în 1958 și 1959. Autorii, continuîndu-și cercetările pe teren, își propun elaborarea unui studiu mai amplu, în care să înfățișeze particularitățile lingvistice ale graiului studiat, să stabilească locul acestuia în ansamblul graiurilor rusești, să urmărească raporturile lui cu alte limbi, îndeosebi cu limba romînă.

iar în ce privește sunetul *î*, acesta este varianta fonemului *i* după consoane dure (cf. с'ӥн'иі̯ — сын).

Toate aceste foneme ale acestui sistem vocalic se deosebesc sub accent, şi nu se deosebesc unele din ele — mai ales *'e* şi *'a* — în silabele neaccentuate, realizîndu-se într-o singură variantă comună (несý — н'асý, пятнó — п'атнó).

Pentru sistemul vocalic al graiului lipovenilor, ca şi al oricărui grai rusesc, este de o importanţă excepţională studiul realizării vocalelor din prima silabă protonică, întrucît de caracterul lor este legată o mulţime de alte fenomene de limbă. Prin urmare sistemul vocalic al graiului cercetat în mare măsură este determinat de acele schimbări ale vocalelor care au loc în silabele neaccentuate şi înainte de toate ale fonemelor *e* şi *a* după consoane moi din prima silabă protonică. Ele în graiurile ruseşti coincid fie în varianta comună *i* (icanie) sau *e* (iecanie), fie în varianta comună *'a* sau *'a* în alternanţă cu *i* sau *e* (iacanie)[1]. Întrucît acest ultim fenomen este caracteristic pentru graiul lipovenilor, ne vom ocupa mai pe larg cu acesta.

Dialectologia rusă cunoaşte trei forme principale de iacanie: iacanie moderată, iacanie de disimilaţie şi iacanie puternică.

Prima (iacanie moderată) constă în aceea că prezenţa uneia sau alteia din variantele de vocale neînchise depinde de calitatea consoanei următoare (dură sau moale): în poziţia înaintea consoanei dure avem varianta *a* sau un sunet între *e* şi *a* н'асý (н'еасý), зъɣ л'анý (зъɣ
iar înaintea consoanelor moi — varianta *i* sau *e* sau un sunet între *e* şi *i* (e^i) — н'ис'ӣ — н'ес'ӣ (н'еис'ӣ), зъɣл'ин'ӣ, — зъɣл'ен'ӣ (зъɣл'еин'ӣ).

Iacanie de disimilaţie depinde de calitatea vocalei din silaba sub accent. Deci dacă sub accent se află o vocală închisă (*i*, (*î*), *u*), atunci în prima silabă protonică se pronunţă *a* (н'асý, ɣʌ'анý, н'ас'ӣ, р'адӹ, iar cînd sub accent stă o vocală deschisă (*a*), atunci în silaba protonică *'e* şi *'a* se pronunţă ca *i* sau *e* (н'ислá — н'еслá, пр'имája — пр'емája).

Iacanie puternică constă în faptul că independent de unele condiţii fonetice distincte vocalele neînchise după consoane moi coincid într-o singură variantă comună *a*. De ex. н'асý, зъɣл'анý; н'ас'ӣ, зъɣл'ан'ӣ[2].

Examinînd aceste tipuri de iacanie din punctul de vedere al graiului lipovenilor, în acest grai rusesc — după cum vom vedea mai jos — este reprezentată şi una şi alta.

Exemplele culese cu ocazia anchetei sînt variate, se referă la toate poziţiile fonetice (înaintea consoanelor dure şi moi, înaintea silabelor cu vocale sub accent diferit, înaintea şuierătoarelor etc.) şi ca atare corespund ca să putem determina tipul de iacanie în chestiune.

Dăm cîteva din aceste exemple, pentru ca apoi să stabilim fenomenul prezentat.

Pronunţarea lui *'e* şi *'a*
în prima silabă protonică:

---

[1] Prof. R. I. A v a n e s o v, *Ocerki russkoi dialektologhii*, I., Moscova, 1949, p. 75—77.
[2] Mai pe larg despre aceasta vezi *op. cit.*, p. 78—88.

Poziţia înaintea consoanelor dure:

1. в'ила́ — в'ала́ — в'ела́
   с'истра́ — с'астра́ — с'естра́
   н'исла́ — н'асла́ — н'есла́
   в'исло́ — в'асло́ — в'есло́
   зъ-с'ило́м — зъ-с'ало́м — зъ-с'ело́м
   п'ику́ — п'аку́ — п'еку́
   р'ика́ — р'ака́ — р'ека́
   в'идро́ — в'адро́ — в'едро́
2. р'иба́ја — р'аба́ја — р'еба́ја
   п'итно́м — п'атно́м — п'етно́м
   пр'ила́ — пр'аʌа́ — пр'ела́
   пр'иду́ — пр'аду́ — пр'еду́
   п'итно́ — п'атно́ —п'етно́
   р'ибы́х — р'абы́х — р'ебы́х

Poziţia înaintea consoanelor moi:

1. в'ил'у́ — в'ал'у́ — в'ел'у́
   пр'ин'ис'и́ — пр'ин'ас'и́ — пр'ин'ес'и́
   у-с'ил'е́ — у-с'ал'е́ — у-с'ел'е́
   с'им'ја́ — с'ам'ја́ —с'ем'ја́
   път'ир'а́л — път'ар'а́л — път'ер'а́л
2. зъпр'иγ'и́ — зъпр'аγ'и́ — зъпр'еγ'и́
   пъγл'ид'и́ш —пъγл'ад'и́ш —пъγл'ед'и́ш
   γл'ид'е́лъ — γл'ад'е́лъ — γл'ед'е́лъ

Din exemplele de mai sus rezultă că unii dintre lipoveni pronunţă пр'ин'ис'и́ sau пр'ин'ес'и́ (caracteristică fie iacaniei moderate, fie icaniei). Însă, pe lîngă aceste forme, lipovenii mai pronunţă şi н'асу́, н'асла́, ceea ce cu drept cuvînt se poate caracteriza ca iacanie moderată. Sînt însă lipoveni la care avem următorul paralelism: н'асу́ — н'ас'и́. Aceasta este caracteristica iacaniei puternice. Prin urmare — după cum vedem — ambele aceste tipuri de iacanie (iacanie moderată şi iacanie puternică) se realizează în mod consecvent în graiul lipovenilor anchetaţi.

În ce priveşte iacanie de disimilaţie nu putem afirma cu atîta tărie prezenţa ei la lipoveni. Se pare că astfel de forme lipoveneşti ca н'исла́, с'ило́, з'ирно́, у-с'иле́, д'ир'е́ўн'а ar putea caracteriza iacanie de disimilaţie de tipul de la Don. Avînd însă în vedere faptul că iacanie de acest tip într-o măsură oarecare se apropie de icanie, precum şi faptul că majoritatea informatorilor cu o astfel de pronunţare aparţine generaţiei tinere, sîntem de părere că aici avem de-a face mai mult cu o icanie, sub influenţa limbii literare (după eliberarea ţării noastre limba literară rusă exercită o influenţă nemijlocită asupra graiului în chestiune).

Mai trebuie să relevăm că iacanie moderată poate să aibă două varietăţi în dependenţă de faptul ce anume vocale neînchise după consoane moi se pronunţă în prima silabă protonică înaintea şuierătoarelor dure. După cum se ştie şuierătoarele în trecut au fost moi, iar cu timpul unele din ele (*j*, *ş*) au devenit dure aproape în toate graiurile ruseşti. De aici rolul lor dublu: în unele graiuri ele se comportă ca consoane moi şi înain-

tea lor 'e şi 'a se pronunţă ca *i* (л'иж'áт', к-м'ишкý), iar în altele — ca consoane dure, pronunţîndu-se înaintea lor vocalele respective tocmai aşa ca şi înaintea oricărei consoane dure ca variantă *a* (л'аж'áт', к-м'ашкý)[3].

Graiul lipovenilor cu iacanie moderată se caracterizează prin varietatea a doua, ceea ce ne mărturiseşte că această iacanie apare la lipoveni atunci, cînd şuierătoarele *j*, *ş* au devenit dure. Prin urmare în acest grai fonemele *'e* şi *'a* înaintea şuierătoarelor dure — ca şi înaintea oricărei consoane dure — se prezintă în prima silabă protonică ca varianta *a* sau un sunet între *e* şi *a* (e^a). De ex. л'ажý — л'е^{а}жý, к-м'ашкý — к-м'е^{а}шкý, м'ажá — м'е^{а}жá, л'ажы́ш, — л'е^{а}жы́ш, л'ажáт' — л'е^{а}жáт; пр'ив'ажы́ — пр'мв'е^а жы́.

Faptul că unii dintre informatorii anchetaţi pronunţă л'ижáт',к-м'ишкý, пр'ив'ижы se datoreşte şi de data aceasta — după părerea noastră — influenţei limbii literare *(icanie)*.

Din cele de mai sus putem conchide:

1. Că graiul lipovenilor în chestiune — fiind un grai cu acanie — se caracterizează prin fenomenul fonetic dialectal iacanie.

2. Că la lipovenii anchetaţi iacanie se prezintă în cele mai variate ei forme, ceea ce ne face să ne gîndim la originea lipovenilor din diferite părţi ale Rusiei.

3. Că iacanie, reprezentată la lipoveni în formele mai sus arătate, este răspîndită în graiurile ruseşti de sud. Anume, iacanie puternică ocupă partea de est a acestui teritoriu dialectal, iar în părţile de nord ale teritoriului amintit este răspîndită iacanie moderată. În afară de aceasta forme de iacanie se găsesc şi în graiurile ruseşti centrale.

În consecinţă, formele fenomenului fonetic în chestiune, caracteristice graiurilor ruseşti de sud şi centrale, sînt prezentate şi în graiul lipovenilor din comunele Sarichioi şi Jurilovca. Această constatare, fireşte, împreună cu celelalte fenomene fonetice şi gramaticale. va contribui la stabilirea din partea noastră a teritoriilor dialectale ale Rusiei, de unde au venit în ţara noastră strămoşii populaţiei ruse contemporane din părţile acestea ale Dobrogei. Aceasta va constitui obiectul unei lucrări mai ample.

Catedra de limba şi literatura rusă

ТИП ЯКАНЬЯ В ГОВОРЕ ЛИПОВАН, ЖИВУЩИХ В СЁЛАХ САРИКИОЙ И ЖУРИЛОВКЕ (ОБЛАСТЬ ДОБРУДЖА)

(Краткое содержание)

В представленной работе авторы раскрывают фонетическое явление — тип яканья — у липован сёл Сарикиой и Журиловка (область Добруджа).

Говор описываемых пунктов характеризуется неразличением в произношении гласных фонем неверхнего подъёма *'е, 'а* в 1-м предударном слоге, совпадая в общем для них варианте. Качество такого варианта зависит от твёрдости или мягкости последующей согласной, с одной стороны, и не обусловлено качеством гласной следующего, ударенного слога, с другой.

Итак, в изучаемом говоре представлены формы умеренного и сильного яканья. Следовательно, южнорусские и среднерусские формы данного фонетического явле-

[3] Vezi *op. cit.,* p. 79—80.

ния, видимо, представлены и в языке липован описываемых пунктов. Это поспособствует, конечно, вместе с другими фонетическими и грамматическими явлениями, тому, чтобы раскрыть из каких диалектных областей России пришли предки современного русского населения вышеуказанных сёл.

LE TYPE „IAKANIE" DANS LE PARLER DES LIPOVANS DES COMMUNES SARICHIOI ET JURILOVCA (RÉG. DOBROUDJA)

(Résumé)

Le parler russe en question est caractérisé par le fait que les voyelles non fermées *'e, 'a* de la première syllabe protonique ne sont pas distinguées dans la prononciation: elles coïncident en une seule variante commune. La qualité d'une telle variante dépend de la consonne suivante (dure ou molle), d'une part, et n'est pas déterminée par la qualité de la voyelle de la syllabe suivante sous l'accent, d'autre part.

Autrement dit, le parler étudié présente des formes de „iakanie" modérée et énergique. Il est donc évident que les formes du phénomène phonétique en question, caractéristiques des parlers russes du sud et du centre, se trouvent aussi dans le parler des Lipovans des localités enquêtées. Cette constatation contribuera, naturellement, avec les autres caractères phonétiques et grammaticaux, à préciser le territoire dialectal de Russie d'où sont venus les ancêtres de la population russe actuelle des communes mentionnées ci-dessus.

VOCALISMUL ENGLEZ ȘI PROBLEMELE LUI PENTRU ROMÎNI

de

MIHAIL BOGDAN

Dintre problemele pe care sistemul fonetic englez le pune studentului romîn, cele ridicate de vocalismul acestei limbi apar mult mai complexe decît cele pe care le oferă consonantismul. Consoanele în adevăr, cu toate particularitățile lor, sînt totuși ușor recunoscute și relativ ușor reproduse și nu prezintă o importanță practică prea mare faptul că, de ex., oclusivele sînt mai mult sau mai puțin aspirate în anumite poziții. (Excepție făcînd fricativele [θ] și [ð] care dau o oarecare dificultate.) În cazul consoanelor, ortografia poate da nedumeriri, ceea ce se întîmplă însă într-un grad și mai mare în cazul vocalelor. Ortografia engleză, fără îndoială, este una din cele mai mari dificultăți în calea însușirii unei pronunțări corecte, cu atît mai mult pentru cei care în studiul limbii engleze pleacă de la realitățile unei limbi materne care se bucură de o concordanță între cuvîntul scris și cel rostit.

Necesitatea sistematizării vocalelor engleze și a unei raportări mai precise față de cele ale limbii romîne se impune din mai multe motive. Cel ortografic este cel ce apare la prima vedere ca cel mai urgent. Pentru cei obișnuiți cu o ortografie ce reflectă sunetele limbii cu un extrem de mare grad de fidelitate, este deconcertantă descoperirea că cinci litere *a, e, i, o, u* sînt chemate să reprezinte 12 vocale, iar la o examinare mai atentă se constată că dintre aceste cinci litere numai una reprezintă o vocală propriu-zisă, *e* [*i*:] celelalte patru reprezentînd diftongi, *a* [*ei*], *i* [*ai*], *o* [*ou*], *u* [*ju*:]. Dar acest fapt, legat prea strîns de problema raportului între sunet și semn în limba engleză, este o problemă aparte și totodată familiară tuturor celor ce au cunoștințe chiar și elementare de englezește și care își găsește o oarecare rezolvare prin stabilirea unui număr mare de reguli de pronunțare cu un număr cel puțin tot atît de mare de excepții.

Mult mai complexă și mai delicată este problema vocalelor limbii engleze față de cele ale limbii romîne, independent de ortografie.

Pe plan fonetic lipsa unei atitudini științifice în considerarea sunetelor limbii engleze a dus la erori grave. Astfel, în mod curent se introducea

pînă nu de mult vocala anterioară rotunjită *ö* în rostirea engleză de la noi[1]. Şi se mai întîlnesc rostiri ca *Madame Böterflai* pentru *Madame Butterfly* şi *römi* pentru *rummy*. Urmărind cu atenţie emisiunile posturilor noastre de radio, se mai pot auzi uneori pronunţări ca *Bökingham* pentru *Bukingham*, *Börmingham* pentru *Birmingham* etc. Aceste rostiri se datoresc probabil introducerii limbii engleze la noi prin filieră franceză şi germană, fenomen ajutat în nord-vestul ţării şi de manuale şi dicţionare englez-maghiare. Vocala *ö* introdusă la noi în engleză, face de obicei slujbă pentru două vocale englezeşti: vocala nr. 10 [ʌ] din *but* şi nr. 11 [ə:] din *bird*. Acesta este cazul în limba franceză, unde pronunţarea lui *trust* este înregistrată *treust* în *Nouveau Petit Larousse*, şi *bluff* este trecut cu rostirea *bleuf*, iar *flirt* este înregistrat cu o pronunţare dictată de ortografie şi una mai „englezească" *fleurt*. La verbul *flirter* o ediţie anterioară a acestui dicţionar (1935) preferă rostirea conformă cu ortografia *flirté*, adăugînd însă „quelques-uns disent fleurté", iar în ediţia mai recentă nu întîlnim decît rostirea *„à l'anglaise" = fleurté*[2].

Îmi lipsesc date precise relativ la împrumuturile englezeşti în germană, dar este un fapt cunoscut că germanii cînd învaţă limba engleză tind spre a înlocui vocalele [ʌ] şi [ə:] cu *ö*, rostind *böt* pentru *but* şi *börd* pentru *bird*.

La maghiari se întîmplă acelaşi lucru, mai ales cu vocala [ə:] rostită *ö*: *börd* pentru *bird*, iar [*bʌt*] poate fi sau un fel de *ö* sau un [ɔ] dînd böt sau [*bɔt*] pentru *but* [*bʌt*]. Cuvîntul englez *trust* a adoptat în maghiară forma grafică *tröszt*, care redă pronunţarea acestui cuvînt de către vorbitorii maghiari.

Este foarte probabil că aceste trei limbi, franceza, germana şi maghiara, au contribuit la introducerea vocalei *ö* în engleza vorbită la noi. La popoarele vorbind aceste limbi rostirea lui *ö* pentru [ʌ] şi [ə:] îşi găseşte o justificare: s-a înlocuit un sunet străin inexistent în limbile lor cu un sunet autohton. În această ordine de idei este demnă de remarcat existenţa unei relaţii pe plan lingvistic general între sunetele [ʌ], [ə:] pe de o parte şi *ö* pe de alta. Împrumuturile din franceză, în engleză îl transformă pe *ö* în [ə:]: *amateur* ['aemətɔ]; iar numele germane *Röntgen* şi *Goethe* sînt înregistrate în dicţionarul de pronunţare al lui Daniel Jones[3] primul cu [ɔ], [ʌ] sau [ə:] ['rɔntjən, 'rʌntjən] sau ['rə:ntjən], al doilea cu [ə:]: ['gə:tə].

Pentru noi rostirea vocalei *ö* în cuvinte englezeşti constituie o greşeală de trei ori nemotivată:

1. Vocala anterioară rotunjită *ö* nu există în limba engleză.
2. Această vocală nu există nici în limba romînă.

---

[1] I. A. Candrea, *I Am Learning English*, Curs practic de limbă engleză, Buc., Socec, 1946. L. Duncan, *Gramatica limbii engleze*, Bucureşti, Editura universală, 1947 şi W. Payne şi Şt. G. Gorjan, *Limba engleză fără profesor, călăuză practică pentru învăţarea limbii engleze de toate zilele cu pronunţarea exactă*. Editura Gorjan, Bucureşti, 1944.

[2] *Nouveau Petit Larousse illustré*, 1952.

[3] D. Jones, *English Pronouncing Dictionary*, London, Dent 1957.

3. Avem în limba romînă două vocale *a* și *ă* care din punct de vedere practic pot fi socotite corespondente mai mult decît mulțumitoare pentru vocalele engleze [ʌ] și [ə:].

Faptul că avînd la îndemînă vocale potrivite s-a recurs la o vocală nepotrivită se mai poate datora și credinței larg răspîndite că pronunțarea engleză este extrem de grea și că cu cît ne îndepărtăm de sunetele limbii noastre materne cu atît ne-am apropia de cele englezești.

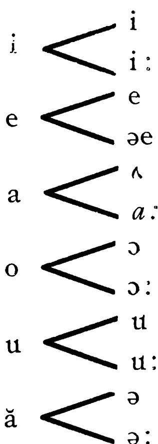
În lumina acestor fapte este într-adevăr surprinzătoare apropierea între vocala engleză [ʌ] și cea romînă *a*, pe de o parte, și vocala engleză [ə:] și *ă* romînesc, de o varietate mai lungă *ăă*, așa cum o întîlnim în silabe accentuate *mătură* sau în forma emfatice, ex. exclamația *măă*. Ne putem da seama cît de apropiate sînt aceste vocale romînești de cele două vocale englezești privind mai îndeaproape întregul sistem vocalic englez în raport cu cel romînesc.

Privind în ansamblu cele două sisteme vocalice, cercetătorul romîn se izbește de două aspecte fundamentale ale sistemului vocalic englez:

1. Acesta are un număr de vocale aproape dublu de mare față de cel romîn: 12 față de 7.

2. Sistemul englez poate fi dispus în perechi de vocale, cele mai multe dintre aceste perechi raportîndu-se la cîte o singură vocală romînească.

Astfel, în limba engleză avem cîte două varietăți de

Limba engleză nu-l are pe *î*, deși se pare că în anumite contexte fonetice cu [sn] *St. Paul's* [sn'pɔ:lz], *Thomson* ['tɔmsn] este aparent un timbru de *î* între cele două consoane rostite aproximativ *sîn*. În orice caz, un englez nu-l poate rosti pe *î* izolat.

Privind îndeaproape cele șase perechi de vocale corespunzînd celor șase vocale romînești, constatăm că problema numărul unu a vocalismului englez în raport cu cel romînesc este în primul rînd distingerea celor două variante din sînul fiecărei perechi, căci fiecare din ele constituie cîte un fonem aparte.

Astfel sînt riguros distincte exemple ca

fit [fit]	—	*feet* [fi:t]
set [set]	—	*sat* [səet]
hut [hʌt]	—	*heart* [ha:t]
spot [spɔt]	—	*sport* [spɔ:t]
full [ful]	—	*fool* [fu:l]

La unele perechi deosebirea pare a fi cantitativă [i—i: , ɔ—ɔ: u—u:, ə—ə:]. Adevărul este că acestea se deosebesc între ele şi calitativ, fiind formate prin alte poziţii ale limbii şi caracterizate printr-un timbru al lor special independent de lungime.

Comparînd vocalele englezeşti cu cele romîneşti, se observă că în afara celor două amintite mai sus [ʌ] şi [ə:], la care se mai poate adăuga vocala neutră [ə], celelalte vocale englezeşti nu au corespondenţe romîneşti, deşi semnele fonetice par a indica o echivalare. Deosebirile dintre vocalele celor două limbi pot fi mai uşor sezisate plasîndu-le pe schema lui D a n i e l J o n e s, notînd vocalele engleze cu un mic cerc *o*, iar cele romîneşti cu un punct.

Vedem aşadar că *i* romînesc s-ar afla la un punct intermediar între cele două varietăţi de *i* englez.

Cf. rom. *din* — engl. *dean, din.* [di:n, din].

Dar în poziţii finale ortografiat cu *ii* : *fii, mii,* avem un *i* lung romînesc ce poate fi socotit echivalentul vocalei [i:] din limba engleză.

Aceeaşi poziţie intermediară o are şi *u* romînesc.

Cf. rom. *cuc* — engl. *cook* — *cooed* [kuk, ku:d].

Vocala romînească este însă mai apropiată de [u:] englez lung, mai ales aşa cum o întîlnim în poziţii finale *tu, nu.*

În ceea ce priveşte pe *e* romînesc, acesta se află mai sus şi este deci mai închis decît cele două vocale *e* în engleză.

Cf. rom. *text* — engl. *text* — *taxed* [tekst, tækst].

Totuşi din punct de vedere practic *e* romînesc poate fi socotit un echivalent acceptabil pentru *e* închis englez.

Un *o* foarte asemănător celui romînesc se află în engleză numai ca prim element sau ca membru subsidiar al diftongului [ou] apărînd în silabe neaccentuate: *phonetics* [fou'netiks, fo'netiks, fə'netiks]. Acest diftong este una din problemele grele pentru romîni tocmai din cauza ortografierii cu un singur semn.

Altfel, ca simplă vocală avem în engleză două variante de *o* deschis, [ɔ] și [ɔ:], care nu-și găsesc echivalente propriu-zise în limba romînă. Primul dintre acestea, [ɔ], își găsește un corespondent practic satisfăcător în unele părți ale Transilvaniei, unde întîlnim rostiri ca *toată toamna* ['t tə 'tɔmna].

Cel de-al doilea [ɔ] care este nu numai mai lung, dar și mai închis, se apropie întrucîtva de un *o* romînesc, mai ales cînd este urmat de *r* ca în *sport* [spɔ:t], bineînțeles fără rostirea consoanei în engleza literară. Acest [ɔ:] englez este însă considerabil mai lung decît cel romînesc.

Rămîn cele două vocale amintite la început și care, după cum am văzut, au avut o soartă vitregă nemeritată la noi. De aceea se cuvine o oarecare stăruință asupra lor, cu atît mai mult cu cît ortografia engleză tradiționale complică și mai mult lucrurile.

Vocala [ʌ] denumită de unii „a-scurt“, este, în mod curent, numită de englezi „u-scurt“, pentru motivul că ea este rezultatul evoluției unui *u* scurt din anglo-saxonă în [ʌ], trecînd prin etapele [o] > [ɔ][4]. Ajungînd în faza [ɔ] el a trecut la [ʌ] printr-o ușoară avansare, dar mai ales prin pierderea rotunjirii buzelor. Astăzi acest sunet își continuă evoluția ajungînd în zilele noastre mai deschis și mai avansat, încît la mulți vorbitori el este identificat cu un *a* anterior[5]. De altfel unii lingviști îl și notează cu simbolul fonetic [a] de tipar, nemaifăcînd distincția între acest *a* considerat posterior și [a] anterior, cunoscut în engleză numai ca prim element al diftongilor [ai] și [au][6].

Avînd în vedere aceste fapte, îl putem considera pe [ʌ] („u scurt“) din punct de vedere practic, egal cu *a* romînesc și rostiri ca

but [bat]
cut [kat]
butterfly ['batəflai]

sînt prin urmare recomandabile.

Cealaltă vocală engleză, foarte apropiată de o vocală romînească, este [ə:]. Aceasta este o vocală centrală, care poate fi identificată cu o varietate de *ă* lung: *ăă*. Cum [ə:] apare aproape totdeauna asociată orto-

---

[4] Eilert Ekwall, *Some Notes on the History of Early English Pronunciation*, Englische Studien, 55. Band, 3. Heft, Leipzig 1922, p. 399.

[5] I. C. Ward, *The Phonetics of English*, Heffer, Cambridge, 1939, p. 201 și W. Horn și M. Lehnert, *Laut und Leben*, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1954, p. 165.

[6] H. C. Wyld, *The Historical Study of the Mother Tongue*, London, Murray, 1907, p. 46.

grafic cu *r*, singura problemă pentru romîni în rostirea acestui sunet este grija să nu se pronunțe și consoana care a dispărut cu desăvîrșire în engleza literară

her [hăă]
sir [săă]
fur [făă]

Pe de altă parte, existența în limba romînă a vocalei *ă* în formă scurtă este un avantaj pentru romîni în învățarea limbii engleze. În economia sistemului fonetic englez, varietatea mai scurtă și mai joasă [ə] joacă un rol foarte important astăzi, tinzînd să înlocuiască aproape toate celelalte vocale cînd apar în silabe neaccentuate. Astfel:

[əe]	din	man	[məen]	devine	[ə]	în	workman	['wə:kmən]
[ə]	,,	men	[men]	,,	[ə]	,,	workmen	['wə:kmən]
[*a*:]	,,	fast	[f*a*:st]	,,	[ə[	,,	breakfast	['brekfəst]
[ʌ]	,,	come	[kʌm]	,,	[ə]	,,	welcome	['welkəm]
[i]	,,	beauty	[bju:ti]	,,	[ə]	,,	beautiful	[bju:təful] etc.

Prin urmare, la studiul limbii engleze studentul romîn întîlnește trei categorii de vocale:

1. Vocale foarte apropiate, din punct de vedere practic, identice cu cele romînești [ʌ] = *a*; [ə:] = *ăă*; [ə] = *ă*.

2. Vocale apropiate care cer un mic efort: [i:] = *ii*; [u:] = *uu*; [e] = *e*; [ɔ:] = *o*.

3. Vocale dificile asupra cărora trebuie concentrată o energie mai mare spre a se putea obține diferențierea de sens caracteristică unor foneme separate:

[i] = *i* scurt; [æ] = *e* deschis; [*a*:] = *a* posterior lung;
[ɔ] = *o* deschis scurt; [u] = *u* scurt.

Acestea din urmă constituie cea mai serioasă problemă pentru studentul romîn în însușirea unei pronunțări corecte și ele trebuiesc mereu supuse unei verificări prin comparație cu celelalte membre ale perechilor din care fac parte, spre a se evita confuzie în vorbire.

Catedra de filologie germanică
Secția engleză

СИСТЕМА АНГЛИЙСКИХ ГЛАСНЫХ И ТРУДНОСТИ ЕЕ ПРОИЗНОШЕНИЯ ДЛЯ РУМЫН

(Краткое содержание)

Исходя из идей, что наиболее трудные вопросы английского произношения для румын находятся в системе гласных, автор показывает, что такую серьёзную ошибку как произнесение гласного *ö* для английских [ʌ] в *but* и [ə:] в *bird* (произнесение, выработанное, вероятно, под влиянием французского, немецкого и венгерского языков) можно легко исправить, принимая во внимание соответствие между этими английскими гласными, с одной стороны, и румынскими *a* и *ă* с другой.

Что касается ситем гласных обоих языков, автор отмечает как поражающий факт, существование парных гласных в английском языке в соответствии с румынскими гласными. Таким образом, в английском языке есть две разновидности *a, e, i, o, u* и *ă*, причем каждая разновидность имеет свое собственное фонологическое значение.

Ясное различение членов каждой пары является, в сущности, самым важным вопросом для румын, изучающих английский язык.

ENGLISH VOWELS AND THEIR PROBLEMS FOR RUMANIANS

(Abstract)

The starting point of the author is that the vowel system offers greater difficulties to the Rumanian student of English than does the consonant system. One of the most serious errors of pronunciation with the Rumanian student is the uttering of the non-English and non-Rumanian *ö* sound for the English vowels in *but* and *bird,* [ʌ] and [ə:] respectively.

The introduction of the *ö* sound into the English pronunciation of Rumanians is probably due to French, German and Hungarian influences. This problem, however, finds an easy solution in the close correspondence between the two English vowels [ʌ] and [ə:] and the Rumanian vowels *a* and *ă*.

Regarding the English vowel system as a whole the author points out that its most striking feature is the existence of "pairs" of vowels as compared to the Rumanian "single" vowel sounds. Thus English has two varieties of *a, e, i, o, u,* and *ă,* each variety being a separate phoneme. The most important problem that confronts the Rumanian student of English is the differentiation between the individual members of each pair of vowels.

CONSIDERAȚII ASUPRA LEXICULUI EXPRESIILOR IDIOMATICE DIN „AMINTIRILE“ LUI ION CREANGĂ

de

ȘTEFANIA POP-LELESCU

Se cunoaşte importanţa cuvintelor care aparţin fondului principal lexical. Pentru stabilirea acestor cuvinte au fost formulate anumite indicii şi unul dintre acestea este „capacitatea cuvîntului de a intra ca element de bază în combinaţiile de cuvinte şi în expresiile uzuale. Acest indiciu îl putem numi *capacitatea cuvîntului de a forma întorsături frazeologice*“[1].

In cele ce urmează ne propunem să urmărim apartenenţa la fondul principal a cuvintelor din expresiile idiomatice folosite de I. Creangă în „Amintirile“ sale.

Expresiile idiomatice au atît o valoare stilistică, colorînd vorbirea, dîndu-i expresivitate, cît şi o importanţă deosebită din punct de vedere semantic, deoarece cuvintele din care sînt compuse îşi pierd sensul lor obişnuit, formînd în ansamblu o unitate lexicală nouă şi inseparabilă[2]. Acest înţeles nou creat este deosebit de subtil și complex: astfel se explică de ce expresiile idiomatice dintr-o limbă sînt înţelese greu de un străin și sînt tot atît de greu de tradus într-o altă limbă[3].

---

[1] V. V. Vahmistrov, *Indiciile apartenenței cuvintelor la fondul principal lexical*, în „Cum vorbim“, III (1951), nr. 11, p. 22.

[2] Cf. K. T. Baranțev, *Rolul fondului principal de cuvinte în formarea unităților frazeologice*, în „Inostrannîie iazîki v școle“, nr. 6 (1951), p. 31 și urm. (am folosit traducerea dactilografiată de la Institutul Romîno-Sovietic din Cluj).

[3] Considerăm că nu e lipsit de interes să arătăm cîteva lucrări care ating, în mai mică sau mai mare măsură, și problema expresiilor idiomatice. Al. Philippide arată că în cuprinsul idiotismelor cuvintele „...au un înțeles specific, propriu...“, „pe care cuvintele respective nu-l mai păstrează altfel“ (*Istoria limbii romîne, vol. I. Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 105).

Analizînd greșelile de limbă făcută în traducerile din limba germană, T. Maiorescu atinge problema idiotismelor, precizînd că „idiotismul este o abstracțiune convențională“ și „că traducerea lui literară dintr-o limbă în alta este cea mai mare eroare ce se poate comite...“ (*Critice*, vol. I, Buc., 1908, p. 91).

Acad. I. Iordan explică idiotismele ca fiind „formule fixe, create oarecum odată pentru totdeauna, care se transmit prin tradiție și se păstrează neschimbate, atît ca aspect formal cît și ca însemnare“ (*Stilistica limbii romîne*, Buc., 1944, p. 229).

Mai amintim studiile: Al. Andriescu, *Observații asupra întrebuințării expresiei idiomatice în proza artistică*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza“, sect. III,

În cadrul acestui articol nu vom face considerații de ordin stilistic asupra expresiilor idiomatice, ci vom analiza componența lor lexicală din mai multe puncte de vedere: clasificarea cuvintelor după apartenența lor la fondul principal lexical, după originea și categoria lor morfologică și după frecvența cu care apar în cuprinsul expresiilor[4].

Ne-am bazat în cercetarea de față pe analiza a 90 de expresii idiomatice, folosite de Ion Creangă în *Amintiri din copilărie*[5].

---

t. I (1957), fasc. 1—2, și Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba romînă*, Ed. Acad. R.P.R., 1958 („Materiale și cercetări lingvistice" V). Florica Dimitrescu definește termenul de „locuțiune" în raport cu cel de „expresie", arătînd că „prin expresii înțelegem îmbinările de cuvinte, încărcate cu conținut afectiv, proprii unei anumite limbi. Expresiile au o serie de note comune cu ale locuțiunilor, dar mult mai numeroase însușiri deosebitoare, ceea ce îndreptățește studiul lor separat" (p. 62).

[4] Pentru clasificarea cuvintelor care aparțin sau nu fondului principal lexical am utilizat lista cuvintelor întocmită de acad. Al. Graur din lucrarea sa *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, Buc., 1954, p. 48—55.

Problema fondului principal de cuvinte a fost mult discutată la noi. Amintim articolul acad. E. Petrovici, *Fondul principal de cuvinte al limbii romîne*, (în „Limba romînă", II (1953), nr. 1, p. 21—27), în care sînt specificate o serie de criterii — ilustrate prin numeroase exemple — pentru determinarea cuvintelor care aparțin fondului principal lexical. Preocupări similare găsim și în articolul prof. D. Macrea, *Contribuție la fondul principal de cuvinte* (în „SCL", V (1954), p. 7—18).

Discuțiile în legătură cu problema fondului principal lexical au fost din nou deschise de I. Fischer prin recenzia făcută lucrării acad. Al. Graur, *Fondul principal al limbii romîne* (publicată în „SCL", IX (1958), p. 133), prin răspunsul dat de I. Coteanu la această recenzie în articolul *Realitatea obiectivă a fondului principal lexical* (publicat tot în „SCL", IX (1958), p. 399—405) și din nou prin precizarea făcută de I. Fischer asupra părerilor sale referitoare la problema fondului lexical, în articolul *Din nou despre fondul principal de cuvinte* („SCL", IX (1958), p. 405—411).

Pentru a avea o atitudine consecventă într-o astfel de analiză ne-am condus exclusiv după listele întocmite de acad. Al. Graur, în lucrarea menționată mai sus, care analizează pentru prima dată la noi problema fondului principal de cuvinte în ansamblul ei.

[5] Deși nu a constituit un obiect anume de cercetare, am avut totuși curiozitatea să cunoaștem și frecvența acestor expresii în *Amintiri*. Astfel, am observat că dintre cele 90 de expresii numai 8 apar de cîte două ori — unele chiar cu alt sens —, iar restul numai o singură dată, ceea ce dovedește varietatea și bogăția resurselor de exprimare a talentatului povestitor moldovean.

Pentru a obține datele necesare analizei cuvintelor din care se compun expresiile am întocmit în prealabil o listă, conducîndu-ne după următoarele criterii:

Pentru a reda cît mai exact aspectul lexical și gramatical, cuvintele au fost scoase ținînd seama de forma în care apar ele în expresie. Astfel, dacă verbul este la indicativ, trecut sau viitor, ori la condițional, nu l-am redat prin infinitiv, ci am avut în vedere atît verbul respectiv, cît și pe cel auxiliar.

În ce privește problema, mai dificilă din acest punct de vedere, a pronumelor, am procedat în modul următor: am extras — în lista noastră — toate formele de pronume personal (accentuate și neaccentuate) numai la genul masculin, cazul nominativ singular și plural, la toate persoanele (*eu, tu, el, noi* etc.), înglobînd aici atît formele feminine de persoana a treia, cît și formele celorlalte cazuri (ca de ex.: *mie, le, o, te* etc.). La fel am procedat și cu pronumele posesiv (*meu, tău* etc.). La pronumele reflexiv *se* am încadrat și formele de dativ: *își, și*, iar pe de altă parte, formele pentru persoana întîia și a doua ca *îmi, îți*, le-am trecut la pronumele personal, nefiind forme proprii ale reflexivului.

Întocmindu-ne astfel lista de cuvinte după criteriile amintite mai sus, am notat:

1. dacă aceste cuvinte fac parte sau nu din fondul principal lexical;
2. originea cuvintelor, adoptînd aici și distincția făcută de acad. Al. Graur cu privire la cuvintele formate în romînește din elemente latine și slave.
3. Ținem să precizăm că, la categoriile morfologice, în cazurile în care un cuvînt are valori deosebite, l-am scos o singură dată la valoarea lui de bază. Am procedat în felul

Deoarece transcrierea tuturor expresiilor, cît și a listelor după care am întocmit statistica noastră ar necesita un spațiu prea mare, dăm mai jos o listă numerică (întocmită după categoriile amintite) cu datele obținute, urmată de un tabel rezumativ în care am notat atît numărul total al cuvintelor, cît și procentajele respective.

A. *Cuvinte care aparțin fondului principal*

1. *Latine*

substantive	42	cu	frecvența	de	73
articole	1	„	„	„	8
adjective	8	„	„	„	10
pronume	12	„	„	„	57
verbe	32	„	„	„	83
adverbe	7	„	„	„	15
prepoziții	9	„	„	„	70
conjuncții	2	„	„	„	9

2. *Cuvinte formate în romînește din elemente latine*

prepoziții	3	cu	frecvența	de	6

3. *Slave*

substantive	15	cu	frecvența	de	19
verbe	4	„	„	„	5
interjecții	1	„	„	„	1

4. *Maghiare*

substantive	1	„	„	„	2

5. *Turcești*

adjective	1	„	„	„	1

6. *Grecești*

substantive	1	„	„	„	1

7. *De origine necunoscută*

substantive	3	cu	frecvența	de	3
verbe	2	„	„	„	2

B. *Cuvinte care nu aparțin fondului principal*[6]

1. *Latine*

substantive	2	cu	frecvența	de	3
adjective	5	„	„	„	6
pronume	1	„	„	„	1
verbe	5	„	„	„	6

---

acesta pentru că în majoritatea expresiilor cuvintele își păstrează valoarea lor morfologică inițială, iar pentru cîteva cazuri sporadice, unde au alte valori, trebuia să le scoatem de mai multe ori și în felul acesta, atît totalul cuvintelor cît și proporția celor care aparțin fondului principal lexical sau fondului de cuvinte latin, nu ar fi fost reale. Astfel: *de* a fost încadrat ca prepoziție deși apare și cu rol de conjuncție; *și* l-am trecut la conjuncții cu toate că l-am găsit și ca adverb etc. Adjectivele le-am scos ca atare chiar dacă în text au valoare adverbială (de ex. *rău*). La fel am făcut abstracție de întrebuințarea stilistică specială pe care o au unele cuvinte în cadrul expresiilor: de ex. deși *bate* în expresia *un pui de bate* apare ca o folosire curioasă substantivală a verbului *a bate*, cuvîntul l-am trecut numai ca verb; la fel *sănătatea* din expresia *a luat-o la sănătoasa* a fost trecut ca adjectiv.

4. În cele din urmă am notat și frecvența cu care apar cuvintele în cadrul expresiilor analizate de noi.

[6] Menționăm că majoritatea cuvintelor care aparțin acestei categorii sînt derivate.

2. *Cuvinte formate în romînește din elemente latine*

	substantive	1	cu frecvența de 2
	pronume	1	„ „ „ 1
	verbe	1	„ „ „ 1
	adverbe	1	„ „ „ 1
	prepoziții	1	„ „ „ 1
3. *Slave*			
	substantive	7	„ „ „ 7
	adjective	1	„ „ „ 1
	verbe	2	„ „ „ 2
4. *Maghiare*			
	substantive	2	„ „ „ 2
5. *Autohtone*			
	substantive	1	„ „ „ 1
6. *Turcești*			
	substantive	5	„ „ „ 5
7. *De origine necunoscută*			
	substantive	5	„ „ „ 5

În continuare prezentăm tabelul rezumativ în care am indicat atît numărul total al cuvintelor, socotind fiecare cuvînt o singură dată și nu după frecvența lui, cît și procentajele respective.

Constatările care se desprind din tabelul de mai sus sînt următoarele:

1. Din totalul de 186 de cuvinte folosite în expresii, 144 fac parte din fondul principal lexical și numai 42 sînt în afara acestuia. Procentajul foarte ridicat, de cca 77%, rezultat cu toate restrîngerile din domeniul instrumentelor gramaticale și ale formelor flexionare, ne permite — cu toate rezervele pe care le impune această succintă cercetare — să conchidem că cea mai mare parte a elementelor lexicale din expresiile idiomatice fac parte din fondul principal de cuvinte.

K. T. B a r a n ț e v, în lucrarea amintită (p. 5) — deși nu se bazează pe constatări statistice —, conchide în același sens, arătînd că acest fapt este foarte natural, deoarece „expresiile idiomatice, proverbele și zicătorile au o foarte largă întrebuințare în întreaga masă care vorbește limba respectivă".

2. În ce privește originea cuvintelor, constatăm că procentajul care a rezultat se apropie într-o mare măsură de rezultatele obținute de acad. A l. G r a u r în privința întregului fond principal și, mai precis, cu procentajele date în tabelul rezumativ (op. cit., p. 58), întocmit după excluderea cuvintelor socotite de d-sa ca fiind discutabile dacă intră sau nu în fondul principal lexical.

Astfel, față de 61,89% de cuvinte de origine latină din tabelul acad. A l. G r a u r, avem 68,28%, față de 20,75% de cuvinte de origine slavă, din același tabel, avem 16,13%. Deci și în această privință se confirmă legătură intimă între lexicul din expresiile idiomatice folosite de I. C r e a n g ă și fondul principal lexical al limbii romîne.

Într-adevăr, din analiza procentajelor cuvintelor după originea lor, rezultă că majoritatea acestora sînt de origine latină și de asemenea că ele-

	186	Total cuvinte	
77,42%	144	Aparţin fondului principal	Fondul principal lexical
22,58%	42	Nu aparţin fondului principal	
68,28%	127	latină	Originea cuvintelor
4,30%	8	form. în rom. din el. lat.	
16,13%	30	slavă	
—	—	form. în rom. din el. slave	
5,38%	10	necunoscută	
—	—	intern	
1,61%	3	maghiară	
0,54%	1	autohtonă	
3,22%	6	turcă	
0,54%	1	greacă	
—	—	franceză	
—	—	onomatopee	
45,70%	85	substantiv	Categoriile morfologice
0,54%	1	articol	
8,60%	16	adjectiv	
7,53%	14	pronume	
—	—	numeral	
24,73%	46	verb	
4,30%	8	adverb	
6,98%	13	prepoziţie	
1,08%	2	conjuncţie	
0,54%	1	interjecţie	
	410	Frecvenţa	

mentul slav (30 de cuvinte) apare într-o proporție considerabilă, depășind cu mult celelalte cuvinte de altă origine decît latină, luate toate la un loc (21 de cuvinte).

3. La categoriile morfologice, procentul covîrșitor îl dau și în tabelul nostru substantivele — 85 de cuvinte din totalul de 186, adică 45,70% — și verbele — 46 de cuvinte, adică 24,73% —, urmate la distanță de adjective (8,60%), de pronume (7,53%), prepoziții (6,98%) etc.

4. În ce privește frecvența fiecărui cuvînt în cuprinsul expresiilor, aceasta a fost notată — cu totalurile respective pe diferite categorii în parte — în lista redată mai înainte, suficient de concludentă în această privință. În tabelul rezumativ nu s-a putut arăta decît totalul de 410, adică de cîte ori apar cele 186 de cuvinte în cadrul expresiilor, deci în medie de 2,2 ori.

Ca încheiere ținem să arătăm că limitînd materialul de care ne-am servit la un cadru atît de restrîns — la o singură parte, ce-i drept, din opera celui mai reprezentativ scriitor al limbii noastre populare —, este clar că nici concluziile trase nu pot avea un caracter generalizator. Această succintă analiză nu reprezintă decît o încercare de aplicare a metodei statistice pentru a stabili, prin sondaj, unele aspecte ale expresiilor idiomatice din limba romînă.

Catedra de limba romînă

К ВОПРОСУ ЛЕКСИКИ ИДИОМАТИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ В „AMINTIRI“ ВОСПОМИНАНИЯ) ИОНА КРЯНГИ

(Краткое содержание)

1. При анализе лексического состава идиоматических выражений, использованных И. Крянгэ в „Amintiri“ имелось в виду: классификация слов по их принадлежности к основному лексическому фонду, их морфологическая категория и частота их употребления в выражениях.

2. Устанавливается следующее:

а) из общего числа 186 слов, использованных в выражениях, 144 относятся к основному лексичекому фонду и только 42 слова не относятся к нему. Процентное отношение примерно 77% даёт нам возможность сделать вывод, что наибольшая часть лексических элементов в идиоматических выражениях, использованных И. Крянгэ в „Amintiri“ относится к основному лексическому фонду.

б) из анализа процентных отношений слов по их происхождению (68,28% латинских, 16,13% славянских) вытекает, что большинство из них латинского происхождения, а также, что славянский элемент встречается в значительной пропорции.

в) из морфологичеких категорий подавляющее большинство имеют существительные (45,70%) и глаголы (24,.3%).

г) Что касается частоты 186-им слов, они встречаются в выражения 410 раз; наибольший оборот имеют латинские элементы (42 существительных встречаются 73 раза, 32 глагола 70 раз).

3. Так как использованный нами материал очень ограничен, наши выводы не могут иметь обобщающего характера. Этот краткий анализ является лишь попыткой применения статистического метода для установления некоторых аспектов идиоматических выражений в румынском языке.

SUR LE LEXIQUE DES EXPRESSIONS IDIOMATIQUES DES „SOUVENIRS" DE ION CREANGĂ

(Résumé)

1. Dans l'analyse des éléments lexicaux des expressions idiomatiques employées par I. Creangă dans ses „Souvenirs", l'auteur a considéré: la classification des mots par rapport au fonds principal du lexique, à leur origine, leur catégorie morphologique et la fréquence avec laquelle ils apparaissent dans les expressions.

2. Les constatations qu'on a pu faire sont les suivantes:

a) Sur le total de 186 mots employés dans les expressions, 144 font partie du fonds principal du lexique et 42 seulement sont en dehors de ce fonds, soit une proportion de 77% environ en faveur de la première catégorie.

b) Les proportions relatives à l'origine desdits mots sont: 68,28% d'origine latine, 16,13% d'origine slave; les mots d'origine latine sont donc prédominants, l'apport slave n'étant d'ailleurs pas négligeable.

c) Pour la répartition morphologique, les proportions des substantifs (45,70%) et aussi des verbes (24,73%) sont considérables.

d) Quant à la fréquence des 186 mots, ceux-ci reparaissent 410 fois à l'intérieur des expressions, les éléments latins ayant le plus fort indice de circulation (42 substantifs à fréquence 73, 32 verbes à fréquence 70 etc.).

3. Les matériaux utilisés étant limités à un cadre trop restreint, les conclusions qui se dégagent ne peuvent avoir un caractère général; cette analyse succincte n'est qu'un essai d'application de la méthode statistique à l'étude de certains aspects des expressions idiomatiques du roumain.

VAN-E MŰVELTETŐ JELENTÉSŰ *-z* KÉPZŐNK?

SZABÓ ZOLTÁN

Műveltető *-z* képzőről a legterjedelmesebb történeti és leíró nyelvtanok sem tesznek említést. A gyakorító *-z* műveltető jelentéséről azonban már több helyen is olvashatunk. Főleg a *főz* ige képzésmódjának elemzése során vetődik fel az a gondolat, hogy benne a *-z* műveltető jelentésű. A TMNy. szerint a kérdéses származék „elvesztette frequentatív jelentését s tényleg míveltetője a maga alapszavának..." (407). Hogy a *főz* igében a gyakorító *-z* műveltetővé vált, azt nem tartja lehetetlennek Sámson Edgár (EgyszGy. 77) és D. Bartha Katalin sem (A magyar szóképzés története. Bp. 1958. 23), és a szófejtő irodalom is ezt a magyarázatot tekinti a kérdéses szó legelfogadhatóbb etimológiájának (EtSz. II, 464; SzófSz.; Collinder, Fenno-Ugric Vocabulary 12).

A *főz* mellett van még néhány *-z* képzős igénk, amelyek szintén jól tájékoztatnak a kérdéses formáns műveltető jelentéséről. Ezek között olyan is akad, amely ennek a kétségkívül érdekes fejleménynek magyarázatául is szolgálhat. Íme a példák: *összeállaz* 'csapfélével két fadarabot összeereszt' (Nyíri, A zselicségi Szenna és vidéke. Kaposvár, 1939. 80; a szó képzésmód szerinti értelmezése 'okozza, hogy összeálljon'); *kopoz* 'kopaszt' (uo. 134; l. még MTSz.); *lógáz* 'valamely függőben levő ingatag testet ide-oda mozgat' (CzF.; l. még: TMNy. 410; Sámson, EgyszGy. 81); *rengéz* 'ringat' (Köröstárkányi tájszó, Muradin László gyűjtéséből); *ringáz* 'egyenletesen mozgat' (főleg bölcsőben fekvő gyermeket) (SzegSz. ringat al.).

Ezekután még annak a kérdésnek a tárgyalásával is meg kell próbálkoznunk, hogy az eredetileg kétségtelenül gyakorító *-z* hogyan vállalt magára néhány származékban műveltető jelentést. A magyarázat kiinduló pontjául szolgálhat a *ringáz* párhuzamos származéka, a *ringál* 'ua.' (SzegSz). Ennek *-l* képzőjét műveltetőnek tarthatjuk, hiszen van *-l* műveltető formáns (l. pl. *forral, nevel, termel, vásol*), és a *ringál*-ban az alapszó és származék viszonya is műveltető jelentésről tájékoztat. A *ringál*-féle igének a nyelvjárásokban könnyen keletkezhetik *-z* képzős társa úgy, hogy a kötetlen képzőhasználat következtében az *-l* helyébe *-z* lép. Ennek a képzőcserének indítékául pedig a nagyszámú *-l* és *-z* képzős származékok párhuzamosságának analógiája szolgálhatott. Nagyon sok olyan *-l* formánssal alkotott igét ismerünk, amelynek alapszavából *-z*-s származék is járatos:

hintál — *hintáz, kormol* — *kormoz, morzsál* — *morzsáz, patkól* — *patkóz* (SzamSz.), *pipál* — *pipáz; csatál* 'kotkodácsol' — (MTsz.) — *csatáz* 'ua', (uo.; l. még NyF. IX, 45), *górál* 'hajigál' (MTsz.) — *góroz* 'ua.' (uo.), *kurgyál* 'kiabál' (MTsz.) — *kurgyáz* 'ua.' (MNyszet V, 158, idézi Sámson, EgyszGy. 80), *locsol* — *locsoz* (Kolozsvár környéki tájszó, saját gyűjtésemből) stb. Ilyen párhuzam könnyen szülhet ugyanazon alapszó *-l* formánssal alkotott származéka mellé *-z* képzőst, és ha az *-l* műveltető jelentésű igét alkotott, akkor az előbb jelzett módon alakult *-z*-s származék is műveltető értelműnek maradt. És az is feltehető, hogy ilyen képzésmódú és jelentéstartalmú származékokból könnyen el lehet vonni műveltető funkciójú *-z* képzőt, és ez azután hozzáilleszthető olyan alapszavakhoz is, amelyeknek *-l*-s származékai sohasem voltak. Ez esetben egészen jogosultnak látszik műveltető szerepű *-z* képzőről beszélni. A bemutatott példák száma azonban arról tanúskodik, hogy a *-z* formáns műveltető jelentésben távolról sem közhasználatú képzésmód. Az adatok csekély száma arra is figyelmeztet, hogy a műveltető *-z* képző ügyében a döntő szót újabb és még több származék feltárásáig nem mondhatjuk ki, és azzal is számolnunk kell, hogy nem mindegyik idetartozó *-z* képzős igében a *ringáz*-félékhez hasonló módon ment végbe a jelentésváltozás.

Itt jegyezzük meg, hogy még magyarázatra szorul több olyan nem *-z*-vel, hanem más gyakorító képzővel alkotott származék, amelynek szintén van műveltető értelme: *fájész* 'fájlal...' (MTsz.), *fájdal* 'fájdítja valamijét' (uo.; l. még TMNy. 438). Ezek magyarázatában még inkább, mint az előzők esetében a várakozás álláspontjára kell helyezkednünk, csakis nagyobb számú adatanyag alapján vizsgálhatjuk meg közelebbről a származékok képzőjének műveltető értelmét és a jelentésfejlődés indítékát, lefolyási módját.

Magyar nyelvtudományi tanszék

EXISTĂ OARE UN SUFIX FACTITIV *-z*?
(Rezumat)

In gramaticile descriptive și istorice, precum și în studiile speciale, nicăieri nu este amintit un sufix factitiv *-z*. La cîteva derivate se vorbește însă despre sensul factitiv al verbelor formate cu sufixul frecventativ *-z*. Așa, de exemplu, verbul tranzitiv *főz* „a face să fiarbă", este derivat cu sufixul *-z* din intranzitivul *fő* „a fierbe".

Autorul înșiră un număr mai mare de asemenea verbe și încearcă să explice și modul în care sufixul *-z* a luat un sens factitiv. El este de părere că schimbarea sensului s-a început în derivatele paralele formate cu *-z* și *-l*. Se știe că mai multe verbe au derivate formate și cu sufixul *-l* și cu *-z*, de ex. *hintál* — *hintáz, kormol* — *kormoz, locsol* —*locsoz*. Pe baza analogiei acestor derivate paralele, pe lîngă derivatele cu *-l* se formează noi și noi verbe cu sufixul *-z*. In unele cazuri derivatul format cu *-l* este factitiv (întrucît în limba maghiară există *-l* factitiv). In cazul acesta desigur și noul derivat format cu *-z* are același sens. Pe baza acestor verbe e ușor a se face abstracție unui sufix factitiv.

In recapitularea acestor probleme autorul constată că totuși numărul derivatelor tratate nu este suficient de mare pentru a putea afirma că în limba maghiară există un sufix factitiv *-z*.

СУЩЕСТВУЕТ ЛИ ФАКТИТИВНЫЙ СУФФИКС -*z*?

(Краткое содержание)

В описательных и исторических грамматиках, а также в специальных исследованиях нигде не упоминается о фактитивном суффиксе — *z*. Говорится, однако, в нескольких производных словах о фактитивном значении глаголов, образованных с участительным суффиксом — *z*. Автор увеличивает число этих глаголов и пытается объяснить, каким образом суффикс — *z* обогатился фактитивным значением.

Автор устанавливает, что число рассмотренных производных слов недостаточно для того, чтобы можно было утверждать, что в венгерском языке существует фактитивный суффикс — *z*.

EXISTE-T-IL UN SUFFIXE FACTITIF -*z*?

(Résumé)

Dans les grammaires descriptives ou historiques hongroises non plus que dans les études spéciales, nulle part il n'est fait mention d'un suffixe factitif -*z*. On parle seulement, dans quelques cas de dérivation, du sens factitif du suffixe fréquentatif -*z*. L'auteur accroît le nombre de ces verbes et tente d'expliquer comment s'est produite l'annexion d'un sens factitif. Il constate toutefois que le nombre des dérivés respectifs n'est pas un argument suffisant pour affirmer l'existence d'un suffixe factitif -*z* en hongrois.

DIN CORESPONDENȚA INEDITĂ A LUI I. SLAVICI

de

I. PERVAIN

I. *Slavici colaborator la revista „Lumina"*. Studiul biografiei și al scrierilor lui Slavici are încă lacune. A fost cercetată puțin și netemeinic activitatea sa din anii 1869—1874, căreia prozatorul i-a atribuit o mare însemnătate. Dovadă sînt *Amintiri*-le, *Lumea prin care am trecut* și *corespondența*. În ultimul timp, la corespondența publicată a lui Slavici s-au adăugat mai multe scrisori inedite, achiziționate de Biblioteca Academiei R.P.R. Cîteva scrisori, adresate în martie-aprilie 1874 lui Vichentie Mangra, menționează niște articole trimise spre publicare „foii" *Lumina* (vezi *Anexe*-le).

Lumina („Foaie bisericească, scolastică, literarie (sic) și economică") a apărut la Arad, cele mai adeseori bisăptămînal, între 13 august 1872—11 iulie 1875, ca organ „oficiale" al episcopiei ortodoxe. Grija redacției a purtat-o mai întîi Gheorghe Popa, apoi Iosif Goldiș, iar de la 1 martie 1874 înainte Vichentie Mangra. În noiembrie 1873, Miron Romanul a ispitit pe Slavici să primească redacția foii, însă el a refuzat: „Am răspuns cum că nu pot, deoarece aș avea de gînd să pornesc pe cîteva luni de zile la Viena. A rămas dar ca numai după ce voi fi rentornat de la Viena să primesc redactarea"[1].

În cursul celor 3 ani de apariție neîntreruptă, revista a căutat să răspundă cît mai conștiincios principalului scop ce și-l fixase, adică: să lucreze „spre binele... națiunei". Pe lîngă alte îndatoriri, acest ideal înălțător impunea, în condițiile imediat următoare încheierii pactului dualist austro-ungar (1867), o neobosită veghe asupra învățămîntului romînesc, aflat într-o stare proastă. Ea se datora sărăciei crescînde a maselor, statului de atunci, care eluda sistematic principiul instrucției generale obligatorii și gratuite, legii de învățămînt „defectuoase", organizării necorespunzătoare a școlilor etc.[2].

---

[1] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, Buc., 1932, p. 219.

[2] Vezi Giorgiu Popa, *Legea de învățămînt și pusețiunea* (= poziția) *noastră*, în „Lumina", an. II (1873), nr. 2, p. 9—10 și Nicolau Butariu, *Cum stăm cu școala și cu învățămîntul popular?* (= elementar), *ibid.*, nr. 2, p. 37.

Hotărînd să contribuie la îndreptarea grabnică a situației critice în care se găsea învățămîntul nostru pe teritoriul eparhiei ortodoxe a Aradului, *Lumina* se angajează, în *Program pentru edarea unei foi periodice*..., să tipărească „orice elaborate și discusiuni de valoare... asupra drepturilor, organizațiunei și administrațiunei... școalei“[3]. Cuvintele acestea au fost simțite, mai cu seamă de către dăscălime, ca un îndemn. De aceea, mulți profesori și învățători vor apuca neîntîrziat condeiul, pentru a dezbate — sub variate aspecte — problema atît de arzătoare a instrucției publice. S-au remarcat, prin aportul și strădania lor, Paul Vasici, Gheorghe Popa, Vichentie Mangra, I. Tuducescu[4]... și îndeosebi Slavici, care semnează în *Lumina* din 1873 și 1874 următoarele articole referitoare la școală: *Preoțimea și învățămîntul*; *Inspecțiunea școalelor*, *Școala pedagogică din Arad*, *Așezămintele noastre*, *Poziția organică a așezămintelor de învățămînt* și *Învățămîntul poporal*[5]. Nimeni nu a semnalat pînă acuma aceste articole, nici chiar I. Cremer, care s-a ocupat mai amănunțit decît alții de „moștenirea pedagogică“ a lui Slavici[6].

În general, aproape nici unul dintre articole nu se limitează exclusiv la chestiuni de învățămînt; totuși, acestea sînt în fiecare pe primul plan. Treptat, Slavici reînvie momente mai importante din trecutul învățămîntului romînesc, încadrează școala vremii sale printre mijloacele cu care „*cei de sus* cearcă să-și aservească pe *cei de jos*“[7], învinuiește regimul austro-ungar că nu asigură tuturor cetățenilor aceleași posibilități de a se cultiva, examinează cu seriozitate „marea cestiune a realcătuirii așezămintelor noastre de învățămînt“, realcătuire bazată pe „cunoștința firei naționale“ a romînilor[8], și propune un sistem propriu de organizare școlară. Propunerea și-o motivează astfel: „În viața noastră nici o lipsă nu este atît de general și atît de adînc simțită ca și ace[e]a a organizării așezăminte-

---

[3] *Ibid.*, an. I (1872), nr. 1, p. 1.

[4] Într-o cărticică didactică a sa: *Introducere în economie*, Tuducescu a spus despre literați: „Literații sunt mîndria (fala) poporului. Ei scriu cărți de învățătură bune și folositoare, publică și edau... novele (= gazete, ziare), scriu versuri, poezii însuflețitoare, novele petrecătoare și tot ce este de lipsă pentru deșteptarea, luminarea și înălțarea (spirituală și materială) poporului“, *ibid.*, an. IV (1875), nr. 15, p. 64.

[5] *Ibid.*, an. II (1873), *nr.* 25 (recte 26), p. 133—134, nr. 27, p. 137—138 și nr. 30, p. 149—150 (*Preoțimea și înv.*); nr. 41, p. 194—196 (*Insp. șc.*); nr. 67, p. 314—315 (*Șc. ped. din Arad*); an. III (1874), nr. 3, p. 13—14 (*Așez.*); nr. 18, 19 și 20, p. 94—95, 101—103 și 106—107 (*Poz. org.*); nr. 21, 22, 23, 25, 26, 27 și 28, p. 110—111, 115—117, 126—127, 137, 149—150, 153—154 și 158 (*Inv. pop.*). Iată cum își intitulează Slavici diferitele capitole ale studiului despre *Învățămîntul poporal: Privire generală, Ivirea învățămîntului poporal, Menițiunea* (= menirea) *învățămîntului poporal, Poziția învățămîntului poporal, Organizarea învățămîntului poporal.*

[6] Vezi *Scriitorii noștri clasici și problemele școlii*, Buc., 1956, p. 139 și urm.

[7] „Formînd minoritatea“, clasele exploatatoare „numai lucrînd împreună cu poporul pot să înrîurească cu destulă putere asupra vieții publice. Astfel ele cearcă a apăsa asupra poporului, a-l hotărî să lucreze împreună cu dînsele și privesc învățămîntul ca cel mai potrivit mijloc prin care să înrîurească asupra poporului, răspîndind într-însul ideile de care înseși sunt conduse în lucrarea lor“, *Inv. pop., loc. cit.*, p. 149—150.

[8] „O națiune trebe (sic) să se cunoască, pentru a ști în ce chip și în care direcție are și poate a se dezvolta. Făr' de cunoștința aplecărilor firești, a facultăților specifice, a modului de a gîndi, a slăbiciunilor tipice și îndeobște fără de cunoștința firei individuale a unui popor, este peste putință ca să statorim modul în care putem să înrîurim binefăcător asupra lui“, *ibid.*, p. 158.

lor noastre de învăţămînt *potrivit atît cu stările noastre prezente, cît şi cu aspiraţiile ce avem pentru viitoriu.* Se poate zice fără oareşicare (= fără nici o) rezervă: este cea mai acută trebuinţă a vieţii noastre, este condiţiunea primordială pentru dezvoltarea la care aspirăm"[9].

Articolele lui Slavici sînt bogate în idei sănătoase; doar ici şi colo se iveşte — nu din senin — neghina unor concepţii nefondate. De exemplu, scriitorul susţine că „În gimnaziu (= liceu) nu se învaţă nimic: se cîştigă numai capacitatea de a învăţa", cu incultura a odrăslit nedreptăţile sociale ce fărîmă pe romînii transilvăneni, că ei aveau datoria să obţină mai întîi o universitate, nu să lupte pentru înmulţirea şi consolidarea şcolilor elementare: „Nu şcoalele poporale, ci universităţile sunt cele dintîi aşezăminte de învăţămînt"[10]. Îi era greu lui Slavici, în anii 1873—1874, să urmeze neabătut drumul dreptei judecăţi. Nu i-a lipsit însă imboldul de a căuta o soluţie bună pentru o „chestiune" într-adevăr mare. La un anumit popas al căutării, Slavici a întrevăzut un lucru minunat: timpurile cînd o nouă societate, diferită de a secolului al XIX-lea, va oferi oamenilor putinţa să-şi dezvolte liber şi deplin facultăţile: „Nesmintit, sunt oameni neînvăţaţi mai inteligenţi decît alţii, ce au încărunţit prin şcoli... Dacă toţi *„inteligenţii de la fire"* ar fi avut norocirea de a se putea forma încît erau capabili, cea mai mare parte a *„inteligenţilor după convenţiune"* ar fi azi la locul lor: la boi ori porci. Aici trecem însă peste cercul de idei al timpului în care trăim. Multă vreme va trece încă, pînă ce oamenii vor ajunge a gîndi şi la aceea ca *să facă pe fieştecare om părtaş de dezvoltarea de care este capabil.* Azi numai toţi sunt în drept, dar cei mai mulţi nu sînt aplecaţi, nu află ocaziune ori nu pot. Nesmintit va veni însă şi acea vreme, în care aceste negaţiuni vor fi încetat"[11].

Reflecţii de valoare se mai găsesc multe în ciclul de articole din *Lumina.* Uneori ele se referă la conexiunea universală a fenomenelor şi la dependenţa conştiinţei sociale de existenţa socială, pe care Slavici o înţelege însă materialist-vulgar:

„Întreaga viaţă socială este o ţesătură de corelaţiuni. Nu este o singură stare socială care nu ar sta în strînsă legătură cu altele şi prin aceste cu întreaga viaţă. Pretutindenea stările-şi urmează, se condiţionează ori se deneagă una pe alta... Numai lipsa de destulă pătrundere ne face să le izolăm ori să cercăm raportul lor cătră viaţă unde el nu este.

Această legătură nici într-o parte a vieţii nu este mai strînsă decît între *trebuinţe* şi *mijloace de satisfacere.* Este de-a dreptul imposibil a gîndi la una, fără a cuprinde în gîndul nostru şi pe cealaltă"[12];

„Oricît de tare am fi aplecaţi să credem că viaţa socială se îndreaptă după voinţa oamenilor, cercînd cu destulă seriozitate cauzele ivirilor sociale, va trebui să aflăm cum că şi în viaţa socială, ca în oricare alt organism, singuratecile iviri ce-şi urmează stau în cel mai strîns nex cauzal. Nu pen-

---

[9] *Aşezămintele noastre, loc. cit.*, p. 13.
[10] *Ibid.*
[11] *Inv. pop., loc cit.*, p. 137.
[12] *Ibid.*, p. 110. Aplicînd ideea conexiunii fenomenelor la revoluţia din 1848, Slavici afirmă, cu dreptate, că mişcarea a fost pregătită de evenimente anterioare şi nu s-a încheiat în 1848: „Ne aflăm în curentul revoluţionariu" (p. 116).

tru că oamenii doresc, voiesc ori chiar pretind se întîmplă ce se întîmplă. Fieştecare întîmplare socială este consecuenţa organică urmată cu nelipsire din stările sociale. Omul este numai mediul prin care acest nex cauzal devine simţit. Chiar şi voinţa lui este obiectivă. El voieşte precum voieşte, pentru că stările în care se află sunt precum sunt"[13].

Alteori, reflecţiile scriitorului privesc „comorile gîndirii" clasicilor greco-latini, literatura noastră paremiologică, nivelul scăzut al gazetăriei romîneşti din Transilvania, pe Alecsandri („Mare este Alecsandri pentru că vorbeşte pentru opt milioane de oameni; pitici suntem noi, carii vorbim fiecare pentru sine"[14]) şi menirea omului de geniu. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, arată Slavici, masele încep să vadă mai limpede ca pînă atunci strîmba întocmire a rînduielilor sociale: „Acum se ivesc genii. O gîndire ascunsă în învălmăşeala vieţii răsare asemenea unui soare în sufletul lor, aruncînd lumini binefăcătoare asupra întregului popor din care fac parte. ... Un gînd îndumnezeitoriu, pe care toţi îl poartă în suflet fără ca să-şi afle forma în care să fie cuprins de minte, o simţire nehotărîtă, ce străbate prin întregul popor, prinde formă în sufletul geniului. El este mare, pentru că mii şi milioane de suflete cuvîntă prin graiul său:

„Nu e firească stăpînirea unora şi nu aservirea altora: de la fire toţi suntem deopotrivă".

Unul a zis, şi milioane prind hotărîre. Ivită odată, ideea de sine intră în viaţă"[15].

Articolele din *Lumina*, am mai spus-o, abundă în idei, majoritatea indelebile. Sub acest raport, ele sînt o anexă necesară la unele scrisori către Iacob Negruzzi[16], împreună cu care alcătuiesc principala sursă de informaţie asupra concepţiei social-politice a lui Slavici, în anii de studiu la universitatea vieneză.

II. *Demisia lui Slavici din postul de arhivar consistorial.* Slavici a fost în 1873, timp de cîteva luni (august—noiembrie), arhivar la vicariatul ortodox din Oradea[17]. Şi-a părăsit postul în 13 noiembrie: „Eu astăzi am primit demisiunea ca arhivar la consistoriul de aici. Am cerut-o şi mi s-a dat"[18].

Cît a funcţionat ca arhivar, Slavici a avut „şef" pe Miron Romanul, vicar episcopesc şi arhimandrit, cu care locuia „sub acelaşi acoperiş". Arhimandritul îi „dedea şi masă" şi-i era, „în general, foarte binevoitor"[19]. Semnele de bunăvoinţă datau din perioada anterioară stabilirii temporare la Oradea, cum reiese din ştirea că în 17 iulie 1873 Slavici l-a însoţit pe protectorul său la „Mezeş", satul de baştină al acestuia: „Mult a contribuit la

[13] *Poziţia org.*, *loc. cit.*, p. 94. Vezi şi scrisoarea către Iacob Negruzzi, din 2 aprilie 1872 (I. E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 187), unde Slavici se declară, în problema raportului între existenţa socială şi conştiinţa socială, adversar al lui Titu Maiorescu.

[14] *Preoţimea şi înv.*, *loc. cit.*, p. 150.

[15] *Inv. pop.*, *loc. cit.*, p. 116.

[16] Vezi I. E. Torouţiu, *op. cit.*, vol. II, p. 180 şi urm.

[17] Vezi *Lumea prin care am trecut*, în „Convorbiri literare", an. 63 (1930), martie, p. 257—260 şi I. E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 213—219.

[18] I. E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 218.

[19] *Lumea prin care am trecut*, *loc. cit.*, p. 257.

însemnătatea zilei şi împregiurarea că la prînzul ce s-a gătit la casa unuia dintre fraţii d-lui archimandrit, Daniil Roman, au partecipat şi d. deputat dietal al Beiuşului Parteniu Cosma, d. protopop Georgiu Vasilieviciu, d-l Ioan Slaviciu, *cunoscutul nostru tînăr literat* (subl. I. P.), şi alţii"[20].

Poate ca să-l răsplătească într-un fel pe „binevoitor"-ul său, Slavici scrie articolul *Ad rem*, în care pledează — destul de făţiş — cauza alegerii lui Miron Romanul în scaunul vacant de vlădică al Aradului şi atacă o „foaie de oareşicare reputaţiune", care sprijinea un alt postulant[21]. Ziarul criticat *(Albina)* riposteazä, lovind şi în Miron Romanul şi în Slavici. Răspunde ripostei cel dintîi[22]. După ce osîndeşte maliţia, minciuna şi mistificările „frivole" din pamfletul *Albinei*, Miron Romanul respinge bănuiala că ar fi inspirat *Ad rem*, se desolidarizează de articol[23] şi publică cererea de demisie a lui Slavici, din 7 noiembrie 1873. Transcriu de aici fragmente:

„Nu sum dintre oamenii carii fac pretenţie la rol politic; nu sum dintre aceia carii scriu numai pentru ca să scrie; nu sum dintre aceia carii vorbesc numai pentru ca să vorbească. Scriu cînd capul, ca stupul înainte de roire, îmi este plin de idei; vorbesc cînd sum provocat la cuvînt; păşesc la lucrare cînd sum chiemat şi totdeauna cînd sum chiemat. Alte consideraţiuni nu îmi este permis să cunosc.

Am premediat ce voi să fac. *Ştiam că, scriind, vă pot compromita.* M-am hotărît a rupe legătuinţele între mine şi Preacuvioşia Ta şi a porni la lucrare. [...........]

Atît în urma celor întîmplate, cît şi a celor ce se vor întîmpla, raportul între mine şi Preacuvioşia Voastră devine imposibil. *Vă rog dar binevoiţi a primi demisiunea mea ca arhivariu la consistoriul de aici*, precum şi mulţămită pentru bunăvoinţa de care mă aţi (sic) privit demn pînă acuma.

---

[20] Din relatarea învăţătorului Gheorghe Ştefan, în „Lumina", an. II (1873), p. 214.

[21] *Ad rem*, în „Lumina", an. II (1873), nr. 64 (18/30 octombrie), p. 301—303. Articolul este nesemnat. Numele autorului l-a dezvăluit Miron Romanul, *ibid.*, p. 328. — De Slavici mai e *Biserica şi statul*, *ibid.*, nr. 70, p. 325—326, şi tot de el trebuie să fie *O apariţiune îmbucurătoarie* (sic), *ibid.*, nr. 63 (14/26 octombrie), p. 299—300. Autorul vesteşte ieşirea de sub tipar, la Socec, a scrierilor lui C. Negruzzi. Comentînd planul librăriei Socec de a edita pe cei mai „distinşi" scriitori romîni, Slavici spune: „Mai ales pentru noi, romînii de dincoace de Carpaţi, această întreprindere va să aibă o înrîurire nemăsurată în foloasele sale. Vom intra în contact cu fraţii noştri de dincolo de Carpaţi şi inspiraţi de ideile geniilor comuni vom porni pe o cale cu dînşii. Vom fi un popor, unul în deplina putere a cuvîntului!" (p. 299). Ipoteza că Slavici a scris *O apariţiune* este cu atît mai îndreptăţită, cu cît o autorizează şi raportările la C. Negruzzi din corespondenţa Slavici—I. Negruzzi (vezi I. E. Torouţiu, *op cit.*, p. 186, 194, 206 şi 215—216). Citez din scrisoarea datată 14/26 octombrie 1873: „Am avut în mînă cele trei tomuri ce cuprind scrierile fericitului părinte al d-voastre [....] Frumoasă ediţie! — Numai să nu fie prea scumpă... Dar oricît de scumpă să fie, eu unul o voi cumpăra. Şi mulţi sunt deopotrivă cu mine, mulţi care aşteaptă cu bucurie nespusă, ca să li se dea ocaziune a se îmbogăţi din comorile adunate de genii noştri, comori pînă acuma ascunse.

Ediţiunea înseamnă începutul unei epoci sănătoase în viaţa noastră" (p. 215—216).

[22] În „Lumina", an. II (1873), p. 327—331.

[23] „Cetind eu articolul, am aflat că acela din capul locului nu convine cu convingerile mele şi că poate da ansă la indignaţiune justă. Am făcut dar atent prin o epistolă pre archivariul consistoriului orădan la efectul neplăcut al articlului său", *ibid.*, p. 328.

Fiţi încredinţat, Preacuvioase Părinte, greu, foarte greu îmi cade acest paş, dar numai astfel pot evita o compromitere îndoită, şi pentru mine îndoit de grea. [....]

Aştept numai ca să arangez încîtva arhivul, şi după ace[e]a voi porni la Şiria prin Arad.

Dacă-mi va fi cu putinţă, am de gînd ca să merg la Viena, pentru a face rigoroasele"[24].

Textul demisiei conţine o spuză de laude la adresa lui Miron Romanul. Mai tîrziu, Slavici va lepăda tonul apologetic, dîndu-ne despre Miron Romanul un portret în care toate malformaţiile modelului sînt executate în basorelief[25].

Catedra de literatură romînă

A N E X E[26]

Viena, 13/25 martiu 1874

Iubite domnule Mangra!

Îţi trimit începutul studiilor ce am scris asupra învăţămîntului. Continuarea, încă samă de trei articoli, o ţin la mine încă cîteva zile. Poate voi afla de a face încă cîteva îndreptări în limbă ori şi de idei. Dacă afli cu cale, poţi publica materialul ce-ţi trimit acuma în unul ori doi numeri succesivi. Aş dori apoi să se poată face împărţirea făcută de mine, dacă publicarea ar trece în doi numeri. De altmintrelea, — după buna chibzuială a d-tale.

Terminînd acest studiu, am să trec la un studiu în special asupra învăţămîntului la noi. Studiul prezent nu este decît un fel de introducere pentru acesta.

Încă în decursul săptămînei curente îţi voi trimite continuarea.

De cîteva zile boala mea a purces spre îndreptare grăbită. Din zi în zi îmflarea (sic) scade şi durerile se alină. Se înţelege, încă nu zic „hop". Tot mai stau în pat. Sperez însă că voi petrece sărbătorile Paştilor afară de spital. Chiar şi dacă nu aş fi însănătoşat pe deplin, răceala încetă şi voi putea ieşi fără a mă expune la îngrigiri (= riscuri) serioase. Sum silit s-o fac asta, deoarece petrecînd patru luni în spital, la un aer nădușit şi un vipt foarte „de post", am slăbit foarte. Ba chiar, după atîta zacere, simţesc dureri de pept. Am dar lipsă de aer curat. Ar fi bine să merg la băi, dar n-am parale. Voi fi dar satisfăcut, dacă mi se va sfeti să petrec

---

[24] *Ibid.*, p. 328.

[25] Vezi *Lumea prin care am trecut, loc. cit.*, p. 260—265.

[26] Public 3 scrisori, după originalele din Biblioteca Academiei R.P.R., vezi C. I. (= corespondenţă inventariată) nr. 50.371, 50.372 şi 50.373. Primele două sînt în legătură cu *Poziţia organică a aşezămintelor de învăţămînt*, iar a 3-a cu *Învăţămîntul poporal.* În scrisori întîlnim şi informaţii ce nu ţin de colaborarea la „Lumina". Acestea completează datele despre boala din 1873/1874 a lui Slavici şi despre viaţa chinuită pe care a dus-o.

cîteva săptămîni în vrun sat din apropierea Vienei, pentru ca din cînd în cînd să mă pot prezenta medicului sub a cărui îngrigire mă aflu.

Înainte de a părăsi spitalul îţi voi comunica adresa mea.

Te rog salută pe cunoscuţii mei şi primeşte însuţi cele mai cordiale salutări.

Al d-tale
Ioan Slaviciu

P. S. Nu am trimis scrisoarea la „Federaţiunea", precum am fost intenţionat. D-atunci n-am putut să scriu, iară acuma cauza este învechită. De altmintrelea notiţa din „Lumina", dată de d-l Moldovan, face ca publicarea să fie de prisos[27].

Slaviciu

Viena, 27 martiu 1874

Stimatul meu domn!

Îţi trimit continuarea. Am tratat materia pe cît s-a putut de scurt. Mai pe scurt nu s-a putut. Dacă vei afla însă ceva de lăsat, îţi dau voaie (sic). Poftim!

Tratarea învăţămîntului real este cam pe jumătate. N-are pentru noi atît interes ca şi sistemul universitar. În învăţămîntul real nu este nimic naţional[28]; în cel universitar, din contră, totul este naţional.

Continuarea peste cîteva zile.

Primeşte salutările mele cordiale!

Al d-tale
Ioan Slaviciu

Viena, 17 april n.[ou] 1874

Stimate domnule Mangra!

Să nu te spării de teancul ce primeşti. Este, ce? — Vei afla după ce vei fi cetit! În zădar au fost toate încercările de prescurtare. Deja şi acuma materia nu este pe deplin tratată. Am prescurtat însă ce am putut şi ţi-am trimis studiul, pentru ca să nu zici că n-am făcut-o. Cu greu cred cum că o scriere atît de lungă se va putea publica în „Lumina". Pentru ace[e]a nici nu am făcut toate corecturele. Dacă totuşi s-ar publica, te rog să faci d-ta corecturele, după buna-ţi chibzuială. Altfel, te rog rezervă (= păstrează) manuscriptul. Voi avea în viitor trebuinţă de materialul adunat cu multă trudă.

Eu am făcut o anumită împărţire. Poate nu se va putea publica potrivit cu această împărţire. Te rog dar fă împărţirea după cum vei afla mai potrivit, dar totuşi cu considerarea materiei.

---

[27] Vezi Ioan Moldovan, *Onorată redacţiunei* în „Lumina", an. III (1874), nr. 8, p. 48.

[28] După Slavici, învăţămîntul real este cel menit „a satisface trebuinţele zilnice", vezi *Poziţia org.*, *loc. cit.*, p. 106.

Cunoşti stadiul în care a intrat boala mea. Medicul sub a cărui îngrigire mă aflu, profesorul Dittel, tot mai sperează cum că procesul va decurge de sine. Deocamdată nu voi fi dar operat. Poate nici nu aş putea suporta operaţiunea. Este neapărat de trebuinţă ca numaidecît în mai să merg la băi, poate la Hall, unde voi sta 6 săptămîni. Dacă apoi nici cura de băi nu va pune capăt procesului, nu rămîne decît să fie braţul amputat. După ce, petrecînd la băi, prin vipt nutritor şi aer curat [î]mi voi fi recules puterile, de fel n-am apoi să mă tem de operaţiune. Sunt foarte rare cazuri ca oameni sănătoşi să moară în urma vreunei amputaţiuni. Iară eu, afară de braţ şi slăbiciune, sum pe deplin teafăr. Mînc bine, dacă am ce, organele de respiraţiune îmi funcţionează normal, şi în vremea mai noauă sum chiar şi vesel.

În mai dar voi părăsi Viena. N-am să-ţi zugrăvesc greutăţile ce întîmpin fiind silit a merge la băi. Insumi nu ştiu pin (sic) care mijloace îmi voi cîştiga îndestui bani, pentru ca să acopăr cheltuielile ce voi avea la băi. Sum pe deplin dezbrăcat, încît afară de altele trebuiesc să gîndesc şi la ace[e]a ca înainte de a porni să mă îmbrac, pentru a mă putea prezenta între oameni. Nu deznădăjduiesc însă. Adevăraţii mei binevoitori nu mă vor părăsi în nenorocirea mea. Ori nu sunt vrednic de a fi susţinut, şi atunci nici n-are sens ca să fiu. Cine pînă în vrîsta de 26 ani n-a dovedit că poate să ajungă a fi folositor, nu este vrednic să ajungă al 27[-lea] an, şi nu mai ales cînd numai prin ajutorul altora poate ajunge.

Nu voiesc să fiu rezervat. Chiar dacă aş fi omul rezervelor, starea în care mă aflu şi îndatorirea ce cred a avea, ca să mă susţin, îm (sic) opreşte a fi astă dată rezervat. — Da, gîndesc la prospectele ce ziceai că ai avea. Ziceai că îndecurînd vei fi pus în poziţie de a-mi putea rebonifica ostănelele avute faţă de „Lumina". Nu! asta n-o aştept. Eu unul nicicînd n-am lucrat pentru ca să cîştig, ci numai din îndemn, pentru că sufletul îm era plin de gîndiri. Lucrez şi voi lucra fără a gîndi la foloasele ce pentru mine ori pentru alţii lucrarea mea poate să aducă. Cerc un singur folos: plăcerea ce aflu în lucrare. Şi nici nu cred, nici nu pretind ca lucrarea mea să fie vrednică de remuneraţiune. Dacă însă credeţi că lucrarea mea *cîndva,* poate cînd voi fi ajuns a petrece în stări mai norocite, cînd nu voi lucra sub apăsarea necazurilor, lucrarea mea va fi ori va putea fi folositoare, atunci mă susţineţi, căci însumi nu mă pot. Părăsit, trebuie să pier, deoarece bolnav şi cu viaţa în cumpănă, precum sum, nu sum capabil de cîştig. Iară pentru ca să lucrez, înainte de toate trebe să fiu. Acuma este dar momentul în care ofertul binevoitor al d-tale ar fi o binefacere adevărată. Dacă nu un act naţional, o faptă creştinească. Nu ace[e]a este mizeria cînd omul are lipsă de mult, ci ace[e]a cînd el are lipsă de puţin.

Îţi voi scrie înainte de ce pornesc la băi.

Primeşte salutările mele cordiale!

Al d-tale
Ioan Slaviciu

ИЗ НЕИЗДАННОЙ ПЕРЕПИСКИ И. СЛАВИЧА

(Краткое содержание)

Руководствуясь некоторыми указаниями, содержащимися в неизданной переписке И. Славича, автор отмечает оставшееся мало известным исследователям сотрудничество трансильванского прозаика в журнале „Лумина" (Арад, 1872—1875).

Опубликованные Славичем статьи в „Лумина", в 1873—1874 гг., имеют своим предметом главным образом вопросы образования, для разрешения которых даются ценные наставления. Значение указанных статей заключается именно в этих наставлениях, в мыслях относительно зависимости общественного сознания от общественного бытия, в утверждении, что гениальный человек „велик тем, что его устами говорят тысячи и миллионы людей".

INFORMATIONS TIRÉES DE LA CORRESPONDANCE INÉDITE DE I. SLAVICI

(Résumé)

Utilisant les indications de la correspondance inédite de I. Slavici, l'auteur signale la collaboration du prosateur transylvain à la revue „Lumina" (Arad, 1872—1875), collaboration peu connue des chercheurs.

Les articles publiés par Slavici dans „Lumina" en 1873—1874 traitent surtout de la question de l'enseignement, pour la solution de laquelle il donne de précieuses suggestions. La valeur des articles réside dans ces suggestions, et aussi dans les considérations relatives à la dépendance de la conscience sociale à l'égard de l'existence sociale et dans l'affirmation que l'homme de génie „est grand parce que des milliers et des millions d'âmes s'expriment par sa parole".

ABAFÁJI GYULAY PÁL SZEMÉLYÉNEK TISZTÁZÁSÁHOZ

SZABÓ GYÖRGY

A XVI. század utolsó negyedében, a gyulafehérvári fejedelmi udvarban számos jeles humanista tevékenykedett. Közöttük találjuk a kor egyik legműveltebb egyéniségét, Abafáji Gyulay Pált.

Gyulay születési idejét és helyét nem ismerjük. A XVI. századtól napjainkig megjelent, Gyulay Pállal vagy korával foglalkozó krónikák, lexikonok, értekezések, kézikönyvek szerzői egyöntetűen nagyműveltségű, tehetséges egyéniségnek mondják, egyesek kiemelik ezenkívül vitézségét, a hadászatban való jártasságát és államférfiúi érdemeit.[1] Adataik nagyjából megegyeznek abban, hogy Gyulay Pál bizalmas embere volt Bekes Gáspárnak, aki külföldi tanulmányai költségét is fedezte. Gyulay hazatérése után, 1573 októberében Báthory István ostrom alá vette az ellene lázadó Bekes várát, Fogarast. Bekes, előre látva Fogaras közeli elestét, kincseit Gyulayra bízta, maga pedig kiszökött a várból s nehányadmagával Magyarországra menekülve, a császár védelme alá helyezkedett. Báthory elfoglalta a várat, Gyulayt pedig, akinek Bekes megbízást adott arra, hogy a kincseket inkább egészükben adja át Báthorynak, semhogy a zsákmányoló katonák martalékává váljanak, fogságba vetette, mert gyanakodott rá, hogy a kincsek egy részét megtartotta magának. Rövid ideig tartó fogság után Gyulaynak sikerült bebizonyítania ártatlanságát, s műveltségével, modorával annyira megnyerte Báthory tetszését, hogy az belső emberei közé fogadta, lengyel királysága idején pedig titkárként maga mellett tartotta. Báthory István halála után Gyulay hazajött Erdélybe, ahol néhány év múlva áldozata lett a Báthory Zsigmond és Báthory Boldizsár közti viszálynak: az utóbbi 1592. december 12-én Abafáján meggyilkoltatta. A rávonatkozó korábbi feljegyzések és kutatások eredményei alapján körülbelül ennyiben lehet összegezni Gyulay életét.

Tanulmányom célja az, hogy tisztázzon néhány zavartkeltő, a Gyulayval foglalkozó eddigi közleményektől nem tisztázott kérdést. Nevezetesen,

---

[1] Ezek az adatok jórészt Szamosközire (*Történeti maradványai* I. Budapest 1876—1881. 137, 140. l.) és Bethlen Farkasra (*Historia de Rebus Transylvanicis*, Cibinii 1766. passim) vezethetők vissza.

míg a régi és újabb szakírók többsége a XVI. században csupán *egy* Gyulay Pált tart számon s a források Gyulay Pált érintő adatait csaknem kivétel nélkül egy és ugyanazon személyre vonatkoztatja, valójában a XVI. században, nagyjából ugyanazon években, a Báthoryak környezetében *három* Gyulay Pált találunk, akik közül mindegyik többé-kevésbé literátus, tollforgató, művelt embernek számított. A humanista, az eddigi irodalomban „abafáji" előnévvel szereplő Gyulay Pálra vonatkozó kutatások során legelőször ez a probléma merül fel.

A három Gyulay Pál közül az első[2]: a Báthory-család somlyói főesperese, a második a gyulafehérvári iskola rectora, harmadik a humanista, Báthory István titkára, Báthory Zsigmond főkamarása. A főesperes személye aránylag könnyen elválasztható a másik kettőétől, mégis több történész összecseréli őket, vagy legalább is nem jelöli meg azt, hogy a tárgyalt Gyulay Pálon kívül ugyanazon években más kettő is élt.[3] A három személy elválasztását kronológiai adatokkal kezdem, majd ismertetem a többi, más természetű bizonyítékot.

1579. június 18-án Gyulay Pált („Paulus Juliensis") somlyói főesperesként említik („archidiaconus in Somlyó").[4]

1579. június 14-én Brutus, Báthory István udvari történetírója úgy ír Gyulay Pálról, („Paulus Giulanus"), mint aki Vilnában tartózkodik.[5]

1579. június 10-én Leleszi János levelében olvassuk azt, — ami egyébként más forrásokból is ismeretes —, hogy akkoriban („his diebus") ítélték el Dávid Ferencet.[6] Az ítéletnél jelen volt Gyulay Pál is, akkoriban a gyulafehérvári iskola vezetője.[7]

Nyilvánvalóan az első két dátum egybevetéséből eredő, a főesperes és a humanista Gyulay Pál külön létezésének bizonyítására szolgáló érv erejét csökkenti az, hogy Gyulayt *somlyói* főesperesként emlegetik, nem pedig azt, hogy *Somlyón* tartózkodik. Mégis valószínű, hogy a hadjáratra induló

---

[2] Az „első", „második" és „harmadik" kifejezést nem az életkor jelölése, hanem a tárgyalás érthetősége végett használom.

[3] Így, Divéky Adorján és Biró Vencel az *Étienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie,* Cracoviae 1935. c. kötetben közölt tanulmányaikban mindketten írnak Gyulay Pálról, de egyik a királyi titkárról beszél (122. l.), másik a főesperesről (66. l.). A hibát tetézi a névmutató összeállítója, Hélène d'Abancourt de Francqueville, amikor a „Gyulay Paul" címszónál ezt írja: „Gyulay Paul, abbé et secrétaire du roi Étienne Báthory" (573. l.). U. így Papp Márta, *Brutus J. Mihály és Báthory István magyar humanistái,* Budapest 1940. VIII. fej. — Veress Endre a *Fontes Rerum Transylvanicarum* 1911-es kötetében még nem különíti el a kettőt, de az 1918-ban megjelent *Rationes curiae St. Báthory Regis Poloniae Historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes* c. kötete névmutatója már külön említi a főesperes és a titkár Gyulay Pált.

[4] *Fontes Rer. Tr.* I. 71—73. l. (23. sz.).

[5] Brutus, *Opera Varia Selecta,* Berolini 1698. 520—523. l. — L. még Papp i. m. 64. l., 186. sz. jegyzet.

[6] *Fontes Rer. Tr.* I. 69—71. l. (22. sz.)

[7] *Monumenta Hungariae Historica,* Írók XXXIV. köt. 16. l. Szamosközi ugyan hozzáfűzi Gyulafi állításához, hogy „Gyulay Pál akkor az lengyel királnál lakott", — de egy későbbi ismeretlen kommentáló szerint „ez az Gyulay Pál fejérvári scholamester volt, nem az az Gyulay Pál, ki az királnál, Bátori Istvánnál lakott, kit Bátori Zsigmond megöletett Abafáján".

királyt nem a pap, hanem titkára kísérte el, akit a hadakozás idején végig mellette találunk.[8]

A somlyói főesperessel először 1577. november 28-án találkozunk, amikor Báthory István erdélyi segédpüspökké akarta kineveztetni.[9] 1556-tól, a katolikus püspökök elűzése óta, Erdélyben alig akadt katolikus pap. Báthory már 1571. december 14-én lépéseket tett a helyzet megváltoztatására: levelet írt Szántó István jezsuita szerzetesnek Bécsbe, sürgette Erdélybe jövetelét s közölte, hogy társaival együtt Somlyón fogja elhelyezni.[10] Ugyanezen a napon Maggio provinciálisnak is írt ebben az ügyben, szintén Bécsbe. Levelében említi, hogy Somlyón a ferencrendi Albert a pap, aki azonban már túlságosan öreg s épp ezért kívánatos a jezsuiták mielőbbi betelepedése.[11] Eszerint 1571-ben Gyulay Pál még nem volt Somlyón, hiszen ottléte esetén nem vetődött volna fel a lelkészi tisztség betöltésének kérdése. Báthory 1574. augusztus 7-én is megismételte kérését, de a jezsuitáknak már nem Somlyón, hanem Váradon igért helyet.[12] Ez a tény feltételezhetővé teszi azt, hogy Gyulay Pál már Somlyón élt.

A segédpüspökség kérdése először 1575-ben merült fel. Ez év március 28-án Báthory azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy Maróti János krasznai esperest nevezze ki erdélyi segédpüspökké (suffraganeus), illetőleg erősítse meg tisztségében.[13] A pápa hét hónap múlva, 1575. október 15-én azt válaszolta, hogy Báthory kívánsága nem teljesíthető, mert segédpüspököt csak akkor lehet kinevezni, ha van püspök is, először tehát erről gondoskodjék.[14] Az ügy további alakulásáról egy ugyancsak 1575-ös levél tájékoztat. December 24-én Galli pápai államtitkár Rómából közli Maggio provinciálissal Báthory legutóbbi levelének tartalmát: azt, hogy Báthory egyelőre még nem gondolhat a püspökség visszaállítására, de ha még él a régi (ti. az elűzött) püspök, coadiutort kellene állítani melléje.[15] A következő lépést már említettük: 1577. november 28-án Báthory már Gyulayt akarta kineveztetni; ugyanerről olvasunk a Szántó-féle, már idézett 1579. június 18-i levélben.

Gyulay Pál segédpüspökségét hamar levették napirendről. Két év múlva, 1581. október 29-én Possevino jezsuita szerzetes Gallihoz intézett levelében, majd Galli erre írt 1582. február 17-i válaszában nem történik említés egy jelöltről sem, sőt Galli arról beszél, hogy Báthory nevezzen meg egy megfelelő képzettségű személyt s ha az megvan, a pápa készségesen megerősíti az illetőt tisztségében.[16] Ugyanakkor a pápa, értesülve arról, hogy Erdélyben nincs püspök s kevés a pap, egyházi hatósággal ruházza fel a jezsuitákat. Sőt, a következő évben új jelölt akadt a lengyel Reszka

---

[8] Brutusnál több helyen olvashatjuk, hogy Gyulay a táborban él, a katonák ügyes-bajos dolgait intézi, i. m. 531—534. l., P a p p i. m. 66. l.

[9] *Fontes Rer. Tr.* II. 13—14. l. 1. sz. jegyzet.

[10] I. m. I. 1. l.

[11] Uo. 3. l.

[12] Uo. 5—6. l.

[13] V e r e s s, *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése,* Kolozsvár 1944. I. 317. l.

[14] Uo. 363. l.

[15] *Fontes Rer. Tr.* II. 8—9. l.

[16] I. m. I. 202—203. l.

Szaniszló személyében.[17] Mindez arra mutat, hogy — számunkra ismeretlen okok miatt — a király elejtette Gyulay Pált érintő korábbi tervét.

Az ezutáni időkben még kétszer találkozunk Gyulay, a főesperes nevével. 1583-ban „a király kegyéből“ Gyulay Pál somlyói plébános [„Paulus Gyulen(sis) plebanus somloiensis“] 25 forint adományban részesül.[18] Majd 1584. május 31-én Campani provinciális Bolognetti nunciushoz írt levelében említést tesz Gyulay („Giuliani“) Pál somlyói és gregoroviai plebánosról és humicoviai kanonokról, mint akinek ügye elintézést vár; nevezetesen az a kérdés, hogy Gyulay Pál lengyelországi vagy somlyói tisztségét tekintse-e véglegesnek. A levélből kitűnik, hogy Gyulay Pál már négy éve távol volt Somlyótól s a töröktől való félelmében nem is szívesen tért volna vissza oda.[19]

A főesperes (plebános) Gyulay Pálra vonatkozó adatokat egybevetve a humanista Gyulay pályafutásának néhány mozzanatával, jelentős ellentmondásokra bukkanunk, olyanokra, amelyek kizárják a két személy azonosságát. A somlyói főesperest, mint láttuk, Báthory ki akarta neveztetni katolikus segédpüspökké. A humanista Gyulay viszont ellensége volt a katolikusoknak és főként a jezsuitáknak. Ezt bizonyítják a jezsuita Carillo levelei, amelyek egyikében azt írja, hogy Gyulay Pál és Gálffy János, Báthory Zsigmond tanácsosai, a vallás nagy ellenségei, a jezsuita atyák üldözői, akik többször ellenezték a száműzött jezsuiták visszahívását. Egy másik levelében az említettekről úgy ír, mint a katolikus vallás két legnagyobb ellenségéről. Egy harmadik levélben újra a jezsuiták kiűzését veti szemükre.[20]

Fentebb utaltam arra, hogy a főesperes (plebános) Gyulay Pállal találkozunk Báthory számadáskönyveiben. Ugyanitt megtaláljuk a humanista nevét is. Míg azonban a humanista Gyulay, mint királyi titkár, mint Báthory kíséretének állandó tagja többször, nagyobb pénzadományban részesül, s mindig „Gyulay Paulus secretarius“ néven jelenik meg,[21] a plebános — „Paulus Gyulensis plebanus“ — neve egyszer fordul elő s akkor is csekély összeggel.[22] Nem érdektelen továbbá az sem, hogy a plebános Gyulay — a töröktől való félelmében — nem szeretne Somlyóra visszatérni s végleg ottmaradni; a humanista Gyulay ellenben többször kitüntette magát vitézségével.[23] Végül utalnunk kell arra is, hogy a somlyói főesperes — tisztségének és püspökjelöltségének megfelelően — nyilvánvalóan coelibátusban élt. A humanistáról viszont ismeretes, hogy kétszer is megházasodott.[24]

---

[17] Uo. 211—212. és 223—225. l.

[18] Veress, *Rationes curiae St. Báthory* etc. 209. l.

[19] *Fontes Rer. Tr.* II. 75. l.

[20] *Monumenta Hungariae Historica Diplomataria* XXXII. 17, 21, 22. sz. levélben: „. . . praecipui religionis hostes, praecipui patrum expulsores, qui subinde revocationi maxime adversabantur . . .“; „. . . caput praecisum duobus maximis catholicae religionis hostibus . . .“; „. . . fuerant praecipui proscriptionis amicorum auctores . . .“

[21] Veress, *Rationes curiae St. Báthory* etc. 158, 165, 184, 185, 192. l.

[22] L. a 18. sz. jegyzetet.

[23] Brutus i. m. 520, 524. l., továbbá Báthory Zsigmond adománylevelei: Kemény József, *Appendix Diplomatarii Transylvanici* D. 12. köt. 90, 140. l. (kézirat az RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Intézetének Levéltárában).

[24] Gárdonyi Albert, *Abafáji Gyulay Pál*„ „Századok“ 1906. 905—906. l.

Az 1579. június 18-i, illetőleg június 14-i adatok, valamint a főesperes és a humanista Gyulay Pál élete néhány mozzanatának fenti egybevetése nézetünk szerint semmilyen kétséget nem hagy a tekintetben, hogy a somlyói főesperes és a humanista két különböző, csupán azonos nevet viselő személy.

Sokkal nehezebb elkülöníteni a rector és a humanista Gyulayt, illetve további érvekkel támasztani alá az említett kronológiai egybeesést. Erre már Gárdonyi Albert kísérletet tett, amikor — felsorolva több olyan személyt, aki a XVI. században a „Gyulay" nevet viselte —, megállapította, hogy „nevükön kívül semmi egyéb nem fűzi Gyulay Pálhoz", a humanistához, Báthory István titkárához.[25] A felsoroltak közt találjuk azt a Gyulay Pált, aki a gyulafehérvári unitárius iskolában 1567-ben tanító, majd rector volt,[26] s részt vett az 1568-as gyulafehérvári hitvitán, ahol többször fel is szólalt.[27] Ugyanezt közli J. Seivert is.[28]

Seivert és Gárdonyi úgyszólván az egyedüliek, akik a rector és a humanista Gyulayt elválasztották egymástól, ám ebben az elválasztásban nem voltak következetesek, nem írtak arról, hogy az előző és a későbbi időkben milyen szerepet játszott, hol élt az egyik és hol a másik Gyulay Pál. A nehézségeket bizonyára az okozta, hogy már a XVII., azután a XVIII. századi szerzők összecserélték a három, különösen a két utóbbi Gyulay Pált, annál is inkább, mert egyik — a rector — unitárius (antitrinitárius) volt, a másikról pedig — Carillo idézett kijelentései alapján — ugyanez feltételezhető. Vegyük tehát sorra a rectorra vonatkozó adatokat, úgyszintén azokat, amelyek vonatkozhatnak rá is, a humanistára is.

Illia András művében olvassuk, hogy Blandrata Gyulafehérvárt jogot nyert nyomda és iskola létesítésére s ennek az iskolának az élén 1560-tól Gyulay Pál állott.[29]

Uzoni Fosztó István cáfolja az állítás első részét, hivatkozva arra, hogy Blandrata csak 1563-ban jött Erdélybe s így 1560-ban még nem tevékenykedhetett; azt viszont maga is megerősíti, — sajnos évszám közlése nélkül —, hogy Gyulay Pál volt a rector. Néhány sorral előbb közelebbit is mond „Paulus Julanus"-ról, illetve nevéről: közli, hogy a magyarországi „Jula", azaz Gyula váráról kapta nevét.[30]

E két adat vitán felül a rectorra vonatkozik. Ellenben 1565-ben újra találkozunk Gyulay Pállal, ám itt nehezebb eldönteni, hogy melyikről van szó. Ez évben Heltai kiadott egy könyvet Mátyás királyról, amelynek elején a szokásos dicsérő költeményeket (epigrammákat) találjuk.[31] Egyik vers

---

[25] Uo. 894. l.

[26] Aranyosrákosi Székely Sándor, *Unitária vallás történetei Erdélyben*, Kolozsvár 1839. 64, 94. l.

[27] Uo. 64. l., *Brevis enarratio disputationis Albanae*, Albae Iuliae 1568., *Disputatio de Deo per decem dies continuos*, Claudiopoli 1570.

[28] „Siebenbürgische Quartalschrift" VII. 18. l.

[29] *Ortus et progressus variarum in Dacia Gentium ac Religionum*, Claudiopoli 1764. 42. l.: „... Blandrata ... jus Typographiae, ac scholarum Albae-Iuliae obtinuit, cui ab An. 1560. praeficiebatur Paulus Julianus".

[30] „... hoc autem certum est Paulum Julanum fuisse Rectorum Scholae Albanae ... a civitate Hungariae Jula id est Gyula-Vára nominatus ..." *Historia Ecclesiastica* 327. l.

[31] *Historia inclyti Matthiae Hunyadis, Regis Hungariae augustissimis*, Claudiopoli 1565. 9. l.

szerzője, Gyulay Pál, Kemény József szerint a humanista volt, aki ebben az évben a kolozsvári iskolában tanult,[32] jóllehet Kemény állítása a szerző kilétéről meginog, mihelyt tudjuk, hogy e korban több Gyulay Pál élt. A szerzőség eldöntése stíluselemzés alapján nem lehetséges, mert a rectortól semmilyen művet nem ismerünk, a humanistától pedig csak prózai alkotásokat. A megoldást a következőkben kísérlem meg.

A humanista Gyulayt az esetek többségében „Paulus Gyulay"-nak vagy „Paulus Julanus"-nak nevezik,[33] míg a gyulafehérvári rectort „Gyulay Pál"-nak, „Paulus Julensis"-nek, de emellett „Paulus Julanus"-nak is,[34] tehát úgy is, mint a humanistát. Eddig közöletlen, ékes latinsága és humanista szellemisége miatt is figyelemreméltó nemeslevele szerint Gyulay Pál („Paulus Julanus"), a humanista, Báthory titkára, hazai tanulmányai vége felé már „belekóstolt a költészet kristálytiszta vizébe is"[35]. Ugyancsak a nemeslevél szerint Gyulay öt évet töltött Itáliában, s minthogy utolsó ismert külföldi levelét 1572. augusztus 23-án írta,[36] ebből következik, hogy külföldi tanulmányait 1568-ban kezdhette meg. A külföldi évek előtt Gyulay hazai iskolákban tanult.[37] Mivel ebben az időben a mai értelemben vett középiskolai, a külföldi peregrinatiót megelőző tanulmányok rendszerint öt-hat évig tartottak,[38] valószínűnek látszik, hogy Gyulay Pál 1563 és 1567 között volt a kolozsvári iskola növendéke. Ilymódon, mint harmadik éves, kiváló képességű tanuló, akinek ifjúkorát nemeslevele azzal jellemzi, hogy már „belekóstolt" a költészetbe, szerzője lehetett a szóbanforgó, 1565-ben megjelent versnek. E mellett szól az is, hogy a többi versek szerzői közt találjuk Hunyadi Demetert, a későbbi unitárius püspököt is, aki a könyv megjelenésének évében szintén tanulója, és nem tanára volt az iskolának:[39] valószínű tehát, hogy az epigrammákkal az iskola jeles diákjai léptek a nyilvánosság elé, nem pedig tanárai. (A rector Gyulayról amúgyis tudjuk, hogy 1560-tól már Gyulafehérvárt az iskola élén állott).

Possevino is említi, hogy Blandrata és Dávid Ferenc, nézeteik terjesztése érdekében, kiválasztották a legtanultabb ifjakat az erdélyi iskolákból s miután „beléjük csepegtették mérgüket", hármat külföldre küldtek, hogy visszatérve, nagyobb tudással övezve terjeszthessék az új tanokat. A három tanuló, akit említ, Gyulay Pál, Hunyadi Demeter és Pécsi János,[40] mindhárom a Heltai-kötet egy-egy epigrammájának szerzője.

[32] *Lexikon Eruditorum Hungariae et Transs.* 2. köt. (kézirat az említett levéltárban), a „Gyulai (Julanus et Julensis) Paulus" címszó alatt. Kifejezetten nem beszél arról, hogy melyik Gyulayra gondol. de azzal, hogy hivatkozik Seivert tanulmányára, ehhez a véleményhez csatlakozik.

[33] *Fontes Rer. Tr.* II. 106. l., *Monum. Hung. Hist. Dipl.* XXXII. 37—38, 42—45. l. A „Julanus" más változatai („Giulianus" vagy „Giulanus") főleg Brutusnál fordulnak elő *passim*.

[34] Aranyosrákosi, i. m. 64, 94. l. — Az 1568-as hitvitáról beszámoló két könyv egyike „Paulus Julanus"-nak, a másik „Paulus Julensis"-nek nevezi.

[35] „...demum ipsos quoque purissimos Poëtarum latices degustares..."

[36] Mencsik Ferdinánd, *A Páduában tanuló Blotz Hugó levelezése erdélyi és magyarországi barátaival (1571—1574)*, „Erdélyi Múzeum" 1910. 43. l.

[37] Lásd *Nemeslevelét* az említett levéltárban.

[38] Hunyadi Demeter, Gyulay Pál iskolatársa szintén öt évig tanult a kolozsvári iskolában. L. Aranyosrákosi i. m. 84. l.

[39] V. ö. a 38. sz. jegyzettel.

[40] *Fontes Rer. Tr.* III. 104. l.

Ilymódon, annak ellenére, hogy az epigrammista „Paulus Julensis"-nek nevezi magát, amely néven főként a rector Gyulayt szokták emlegetni, (bár ő is előfordul „Paulus Julanus" néven s fentebb láttuk, hogy a plebánost is „Paulus Julensis" és „Paulus Julanus" vagy „Giulanus" néven felváltva nevezik), — ez az adat is arra mutat, hogy az idézett vers szerzője Gyulay Pál, a kolozsvári tanuló, a későbbi humanista.

A rector Gyulayval találkozunk a többször említett 1568-as hitvitán, ezután azonban 1578-ig semmit sem tudunk róla. Közben a humanista Gyulay Itáliába jutott, ahol öt évet töltött, nagyobbára Páduában. Az is feltételezhető, hogy körülbelül ebben az időben a rector is külföldön tartózkodott. Erre enged következtetni az az irodalmi hagyomány, amely makacsul jelentkezik a legtöbb XVIII. századi írónál és amely szerint Gyulay Pál Páduában *és Bolognában* tanult.[41] A humanista Gyulay páduai éveire bőven van bizonyíték, a bolognai tanulmányok mellett ellenben — a XVIII. századi közléseken kívül — semmilyen adat nem szól.[42] A jövő kutatásai fogják eldönteni: vajon nem a rector Gyulay tanult-e 1569 után Bolognában s ottani tartózkodását a későbbi hagyomány a híresebb, a humanista Gyulay Pál nevéhez fűzte?

Külföldi tanulmányai befejeztével a humanista Gyulay hazatért és mecénása, Bekes Gáspár szolgálatába állott. A szentpáli csata után Bekes és kísérete — nyilván Gyulay is — Magyarországon, majd Lengyelországban húzódott meg. Ezzel szemben vannak adataink arra, hogy egy Gyulay Pál 1574. januárjában Gyulafehérvárt volt; ott találkozott vele Brutus, aki a fejedelem meghívására ekkoriban érkezett Erdélybe.[43] Nyilvánvalóan Brutus csakis a rector Gyulayval találkozhatott, aki — mint láttuk — már 1560-tól vezetője volt az ottani iskolának.

A rector Gyulayra vonatkozó legközelebbi adat 1578-ból való. 1578. április 27—május 5-re Báthory Kristóf országgyűlést hívott össze Dávid Ferenc hitújítási ügyében. A gyűlés határozatai szigorú büntetést ígértek azoknak, akik további újításokat vezetnek be és terjesztenek. Dávid azonban tovább hirdette merész tanait. Erre Blandrata, akit bizzalmasai értesítettek Dávid minden szaváról, figyelmeztette, hogy konokságával megharagítja a fejedelmet s Dávid három tételére 30 ellentételt írt. Ezekre Dávid „Kis könyvecske" (Parvus libellus) című művével felelt s könyvét „Gyulay Pál hívétől elküldötte a lengyel királyi udvarban élő egykori pártfogójához, Bekes Gáspárhoz".[44] A humanista Gyulay viszont ezidőben már rég Lengyelországban élt: az 1577-es Danczka elleni hadjáratban nemességet szerzett; 1578. január 15-én Brutus Bekestől üdvözletet küld „Giulanus"-nak, majd egy hét múlva Kopácsi Ferenc, a Heltai-kötet egyik Lengyelországba

---

[41] Weszprémi Stephanus, *Succincta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia*, Viennae 1781. III. köt. 144—152. l., Horányi Alexius, *Memoria Hungarorum, Viennae* 1776. Pars II. 64—66. l., Frankl Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest 1873. 237. l. stb.

[42] E. Várady, *Docenti e scolari Ungheresi nell'antico studio Bolognese*, Bologna 1951. 58. l.

[43] Papp i. m. 62. l.

[44] Jakab Elek, *Dávid Ferenc emléke*, Kolozsvár 1880. 223—224. l., *Defensio Fr. Davidis in negotio de non invocando I. Christo*, Basiliae 1581. XLVI. l.

szakadt epigrammistája útján levelet ír neki.[45] Május 15-én, tehát csaknem egyidőben a Dávid ügyében összehívott országgyűléssel, Brutus Krakkóból levélben fordul Gyulayhoz s közbenjárását kéri elmaradt javadalmai ügyében.[46]

Az 1579. júniusi kronológiai adatot arra nézve, hogy a rector Gyulay Pál jelen volt Dávid Ferenc elítélésénél, már közöltem. Ezenkívül még egy adatot ismerek a rector Gyulayra vonatkozólag. Egy 1590. április 29-én kelt, Báthory Zsigmondtól kibocsátott iktatóparancs említi Gyulai Gyulay Pál özvegyét, Csegezi Borbálát.[47] Itt csakis a rector Gyulayról, illetőleg az ő özvegyéről lehet szó, hiszen a humanista később, 1592. december 12-én halt meg, „abafáji" előnévvel ismerték, feleségét másként hívták s birtokai is máshol helyezkednek el. A rectorral kapcsolatban viszont már említettem gyulai származását: kétségkívül előneve egyszerűen születési helyét jelöli.

Úgy hisszük, hogy a fentiekben sikerült bebizonyítanunk tételünket, azt, hogy a XVI. században, a Báthoryak környezetében három Gyulay Pál élt s mindhárom többé-kevésbé jelentős szerepet játszott hazája kulturális életében. A három közül vitán felül a humanista Gyulay Pál, a jezsuiták ellensége, Báthory István titkára, Báthory Zsigmond főkamarása a legjelentősebb egyéniség, aki alacsony sorból küzdötte fel magát. A vele foglalkozó további kutatások feladata elsősorban hiányzó életrajzi adatainak megállapítása, kapcsolatai a hazai és külföldi humanistákkal, viszonya az erdélyi magyar és román nép[48] eszményeihez és törekvéseihez, jártassága az ókori, középkori és renaissance irodalomban, valamint orvostudományi ismeretei és állásfoglalása az akkori orvosi vitákban.[49] Erdély politikai életében betöltött szerepe, választékos levelei, szétágazó kapcsolatai és különösen tragikus halála érdeklődést és rokonszenvet keltenek Gyulay Pál iránt, — életpályája és tevékenysége homályos vagy ismeretlen mozzanatai újabb kutatásokra serkentik az irodalomtörténet munkásait.

Egyetemes irodalomtörténeti tanszék

CONTRIBUȚIE LA CLARIFICAREA PERSOANEI LUI ABAFÁJI GYULAY PÁL

(Rezumat)

Autorii diferitelor studii, vorbind despre Gyulay Pál din veacul al XVI-lea, se gîndesc în general la secretarul lui Ștefan și Sigismund Báthory, umanist, istoric, medic și om de stat care în anul 1592 a fost asasinat de către mercenarii lui Baltazar Báthory. În realitate, în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, în preajma Bathoreștilor, au trăit *trei*

[45] Brutus i. m. 208, 526. l.
[46] Uo. 520. l.
[47] Kemény, *Appendix Diplomatarii Transylvanici* 1585—1590. D. 13. köt. 262. l. (kézirat az említett levéltárban).
[48] Így, Gyulay Pál ismerőse, valószínűleg barátja volt Geszthy Ferenc dévai főkapitánynak, aki szerepet játszott a híres „Palia dela Orăștie" megjelenésében. L. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Romînești,* III. 104—105. l.
[49] L. Varjas Béla, *XVI. századi magyar orvosi könyv,* Kolozsvár 1944. XV. l. Vö. *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.* sub redacția Prof. Dr. V. Bologa. Editura medicală, București, 1955. 135.

intelectuali cu numele de Gyulay Pál și anume: Primul este umanistul amintit care și-a făcut studiile în Italia pe cheltuielile lui Bekes Gáspár, pe care l-a însoțit în străinătate și după înfringerea acestuia la lupta de la Sînpaul. Mai tîrziu a devenit secretar lîngă regele Poloniei, pe urmă „supremus cubicularius" al principelui ardelean. A întreținut legături strînse între alții cu Geszty Francisc, căpitan al cetății Deva, care a contribuit la editarea Paliei de la Orăștie. La asasinarea acestei interesante figuri, reprezentanții bisericii catolice, în special iezuiții erau cuprinși de o bucurie de nespus, deoarece Gyulay era considerat un dușman înverșunat al lor.

Al doilea intelectual cu acelaș nume este rectorul școlii unitariene din Alba Iulia, care a participat în număroase discuții teologice din acele vremuri.

Al treilea Gyulay Pál este arhidiaconul catolic din Șimleul Silvaniei. Atît acesta, cît și al doilea sînt figuri de importanță redusă.

Existența acestor trei persoane deosebite autorul o dovedește prin argumente cronologice și de altă natură.

К ВОПРОСУ РАЗЪЯСНЕНИЯ ЛИЧНОСТИ АБАФАИ ДЮЛАЙ ПАЛА

(Краткое содержание)

Авторы различных исследований, говоря о Дюлай Пале (XV-в.) имеют вообще в виду секретаря Штефана и Сигисмунда Батори, гуманиста, историка и государственного деятеля, убитого в 1592 г. наёмными Балтазара Батори. В действительности, в последние десятилетия XVI-в. вблизи семьи Батори жило три интеллигента по имена Дюлаи Пал: упомянутый гуманист, ректор унитарианской школы из Алба-Юлии и католический архидиакон из Шимлеул Силванией. Упоминания современников о них, главным образом потомков, смешиваются так, что из всех произведений, в которых говорится о „Гюлаи Пале" лишь четыре-пять делают частично различие между ними.

В настоящей работе, является вступительной статьей к монографии об Абафаи Дюлаи Пале, автор пытается уточнить биографию и деятельность каждого из трёх упомянутых Дюлаи Палов.

CONTRIBUTION À L'IDENTIFICATION DE LA PERSONNE D'ABAFÁJI GYULAY PÁL

(Résumé)

Les auteurs de diverses études où se rencontre un personnage du XVIe siècle, Gyulay Pál, pensent généralement au secrétaire d'Etienne et Sigismond Báthory, humaniste, historien et homme d'état qui fut assassiné en 1592 par les mercenaires de Balthazar Báthory. En réalité, dans les dernières décades du XVIe siècle, ce sont *trois* intellectuels du nom de Gyulay Pál qui ont vécu auprès des Báthory: l'humaniste cité plus haut, le recteur de l'école unitarienne d'Alba-Iulia et l'archidiacre catholique de Șimleul Silvaniei. Les mentions des contemporains à leur sujet se confondent à tel point que de tous les ouvrages où il est question des „Gyulay Pál", quatre ou cinq à peine font partiellement une différence entre eux.

Le présent travail, qui est une étude introduisant à une monographie sur Abafáji Gyulay Pál, s'efforce de préciser la biographie et l'activité de chacun des trois Gyulay Pál.

DIN PROBLEMELE CERCETĂRII COMPARATIVE ÎN FOLCLORISTICĂ

de

DUMITRU POP

Cercetările comparative au în folcloristica noastră tradiții destul de vechi. Încă la începuturile interesului pentru creația populară, cărturarii au fost tentați să o pună în legătură cu creația altor popoare. Și cum preocupările de folclor erau subordonate în general studiilor istorice, în special în Transilvania raportările se făceau de preferință la folclorul latin, pentru a demonstra și pe această cale originea romană a poporului nostru (Damaschin Bojincă, Atanasie M. Marienescu, Aron și Nicolae Densusianu etc.).

Studiile și referirile privitoare la asemănările dintre folclorul romînesc și cel latin și al popoarelor romanice au continuat și după lichidarea curentului latinist, pînă către zilele noastre[1]. Paralel cu aceasta, cercetătorii au început să-și îndrepte atenția și asupra raporturilor dintre creația noastră populară și aceea a popoarelor vecine și naționalităților conlocuitoare[2]. Foarte adeseori studiile acestea comparative au adus contribuții științifice valoroase. Alteori însă ele au fost pătrunse de un spirit nesănă-

[1] L. Șăineanu, *Basmele romîne în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, București, 1895; O. Densusianu, *Păstoritul la popoarele romanice*, București, 1913; T. Papahagi, *Din folclorul romanic și cel latin*, București, 1923; I. A. Candrea, *Folclorul romîn medical comparat*, București, 1944; Al. Popescu-Telega, *Asemănări și analogii în folclorul romîn și iberic*, Craiova, 1927 etc.

[2] T. Ionescu-Nișov, *Der Verrat als episches Motiv in der serbo-kroatischen, bulgarischen ùnd rumänischen Volkspoesie* (Trădarea ca motiv epic în poezia populară sîrbo-croată, bulgară și romînă), în „Bul. Inst. Rom. din Sofia", I (1941), p. 373—393; D. Caracostea, *Lenore, O problemă de literatură comparată și folclor*, București, 1929; Keresztúry Sándor, *Influențe reciproce între poporul romîn și cel maghiar*, în „Cele Trei Crișuri", V, p. 24—25; P. Caraman, *Considerații critice asupra genezei și răspîndirii baladei Meșterului Manole în Balcani*, Extras din „Bul. Inst. de Filologie Romînă", Iași, vol. I, 1934; T. Papahagi, *Paralele folclorice greco-romîne*, București, 1944; A. Camariano, *Motivul „Întoarcerea soțului înstrăinat" în poezia populară neogreacă și romînă*, în „Revista Fundațiilor", X (1943), nr. 3, p. 651—660; Gr. Nandriș, *Raporturile dintre Moldova și Ucraina după folclorul ucrainean*, Paris—București, 1924; T. Ionescu-Nișov, *Contribuții la cunoașterea Irozilor sau Vicleimului*. Studiu de literatură comparată, în „Cuget Clar", V (1932), p. 256—261 etc.

tos, naționalist, care le sfărîma obiectivitatea științifică necesară, dînd naștere totodată la animozități, la discuții primejdioase și vătămătoare. E suficient să amintim discuțiile în legătură cu culegerile și studiile consacrate de Béla Bartók folclorului romînesc[3].

Pe lîngă marele neajuns că se întemeiau exclusiv sau aproape exclusiv pe materiale arhivistice, aflate în colecțiile de folclor, studiile acestea n-au reușit să lumineze decît o parte cu totul neînsemnată din numeroasele probleme pe care le ridică raporturile dintre creația noastră folclorică și a altor popoare.

În anii regimului de democrație populară s-a făcut o adevărată cotitură și în direcția aceasta. Fără să conteste importanța studiilor ce privesc asemănările dintre producția folclorică romînească și aceea a popoarelor mai îndepărtate, încă de la întemeierea sa Institutul de folclor a considerat că cercetările comparative trebuie să îmbrățișeze în primul rînd domeniul întrepătrunderilor dintre creația noastră și aceea a popoarelor cu care în decursul istoriei am avut contactele cele mai strînse, pentru că acestea sînt cele mai în măsură să clarifice diferite aspecte puțin cunoscute din folclorul nostru. „Folclorul țării noastre cuprinde, alături de folclorul romînesc și folclorul maghiar, german, sîrb, bulgar, ucrainean, rus, chiar și slovac, turc, tătar, evreiesc etc. Acolo unde romînii conviețuiesc cu minoritățile, între folclorul romînesc și cel al minorităților au avut și au loc întrepătrunderi. Cunoașterea acestor întrepătrunderi este importantă atît pentru folcloristica noastră cît și pentru folcloristica celorlalte popoare. Cercetarea directă a întrepătrunderilor dezvăluie mecanismul contactului folcloric nemijlocit între două popoare și poate aduce importante contribuții studiilor de folclor comparat[4]."

În cei zece ani de existență, Institutul de folclor a adunat un bogat material folcloric creat de minoritățile naționale conviețuitoare[5], material care așteaptă să se concretizeze în studii comparative. Faptul că a fost cules direct de pe teren, cu mijloace științifice și în baza unei riguroase metode științifice de lucru, că în elaborarea acestor studii cercetătorii se călăuzesc după învățătura marxist-leninistă, toate acestea reprezintă garanția unor succese însemnate.

Un loc important în cadrul cercetărilor ce ne interesează îl ocupă studiul relațiilor folclorice romîno-maghiare. În scopul acesta a fost creată la Cluj o secție specială a Institutului de folclor. Dacă pînă nu demult membrii ei au adunat, separat, un mare număr de producții folclorice maghiare și romînești, în ultimul timp accentul se deplasează tot mai mult către cercetarea întrepătrunderilor dintre cele două creații, către modul cum oglindesc ele conviețuirea multiseculară a celor două naționalități[6]. Problema centrală din actualul plan de lucru al secției din Cluj o consti-

---

[3] Vezi amănunte în Szegő Júlia, *Bartók Béla a népdalkutató* (Bartók Béla, cercetător al cîntecului popular), București, E.S.P.L.A., 1956, p. 208—215.

[4] M. Pop, *Problemele și perspectivele folcloristicii noastre*, în „Revista de folclor", I (1956), nr. 1—2, p. 20.

[5] Vezi și S. C. Stroescu, *Din activitatea Institutului de folclor*, *ibid.*, p. 296—297.

[6] Vezi D. Pop, *Din activitatea secției din Cluj a Institutului de folclor. Realizări și perspective*, în „Făclia", XIII (1958), nr. 3738, p. 2.

tuie elaborarea monografiei folclorice a unui sat cu populație mixtă, sat situat pe Valea Someșului (Braniștea, raionul Dej). Discuțiile ample pe care le-a purtat colectivul în legătură cu tema proiectată, după un prim contact cu terenul, au pus în lumină deosebita ei utilitate, dar au reliefat totodată o serie de dificultăți ce rezultă din complexitatea și exigențele unei asemenea lucrări. Iată de ce socotim că problema cercetării monografice a unui sat cu populație mixtă, a cărei țintă ultimă este cunoașterea rezultatelor conviețuirii, merită și trebuie să constituie obiectul unor largi discuții teoretice. În cele ce urmează vom ridica numai cîteva din aceste probleme.

Desigur că în cazul cercetărilor monografice consacrate satului cu populație mixtă e necesar ca atenția principală să se concentreze asupra întrepătrunderilor ce au loc în creațiile celor două naționalități, asupra influențelor reciproce. Dar, după părerea noastră, ea nu trebuie să se mărginească la simpla adunare și comparare de fapte, ci trebuie făcută în așa fel încît să poată răspunde și unor întrebări mai generale, să îmbogățească simultan teoria generală a metodei comparative. Lucrul acesta se impune cu atît mai mult cu cît nu avem încă o asemenea teorie bine pusă la punct, care să se fi alimentat dintr-o bogată confruntare directă, nemijlocită cu realitățile vieții materiale și spirituale a unor unități sociale cuprinzînd naționalități diferite.

Valorificînd amplu informațiile culese pe teren și observațiile făcute la fața locului, cercetarea va trebui să se ridice la teoretizări, să răspundă în final unor întrebări de interes mai larg. Cît de adînc pot pătrunde influențele din creația unei naționalități în creația celeilalte naționalități? Care domenii ale folclorului sînt mai permeabile și care sînt mai rezistente față de influențele din afară? Care genuri și specii sînt afectate mai întîi și care mai apoi? Cum se răsfrînge influența unui gen asupra genului respectiv din creația folclorică a celeilalte naționalități? Aduce ea oare o îmbogățire a genului respectiv, potențîndu-l sau primenindu-l în cazul că e caduc sau, dimpotrivă, vine să i se substituie? Are loc un fenomen de înlocuire, prin excluderea genului sau se produce o încrucișare, un amestec între ele? În acest ultim caz, cum apare sub raport calitativ producția nou născută? Ia naștere ceva superior modelelor sau, din contra, ceva hibrid, anemic?

Pe plan mai larg, cercetarea va trebui să răspundă la întrebarea esențială: influențele folclorice din cadrul unui sat mixt sînt ele întotdeauna reciproce sau pot fi și unilaterale? Avem de-a face cu un continuu proces de altoire bilaterală sau una dintre cele două populații trece, cu timpul, printr-un fenomen de bifolclorism, pînă la abandonarea propriei creații? În această ultimă eventualitate, lasă oare ea urme asupra celeilalte? Influențele reciproce masive aduc oare după ele ceva nou, inedit, care face ca și una și alta dintre cele două creații folclorice să se diferențieze de creația zonei căreia i se integra mai înainte sau nu? Amestecul acesta contribuie la îmbogățirea și creșterea sub raport calitativ a creației celor două naționalități sau, dimpotrivă, duce la debilizarea lor?

Întrebări de natura aceasta și-au pus și lingviștii și multe din pro-

blemele ridicate au căpătat o soluţie ştiinţifică. La rîndul lor, folcloriştii nu le pot pierde din vedere.

De obicei în cadrul unui sat mixt, ca şi pe plan mai larg, influenţele folclorice sînt reciproce. Fiecare naţionalitate creează bunuri spirituale, fiecare împrumută altor naţionalităţi şi fiecare împrumută, la rîndul ei, de la altele. Cu toate acestea contribuţia lor nu este echivalentă, nu este aceeaşi ca amploare. Care este explicaţia faptului? Depinde oare numai de condiţiile interne, de natura intimă a creaţiei şi de condiţiile locale în care se petrec fenomenele sau intră în joc şi alţi factori mai generali? În legătură cu aceasta cercetarea va trebui să răspundă unei întrebări deosebit de importante: cînd, în ce condiţii istorice şi sociale au mai ales loc influenţele? În condiţii de oprimare naţională şi socială, fiind consecinţa deznaţionalizării propagate de sus, de clasa dominantă, prin interzicerea limbii, portului, învăţămîntului, presei în limba naţională şi a manifestărilor populare sau, dimpotrivă, în epoci de libertate naţională şi socială, de colaborare, fiind fructul prieteniei, înfrăţirii între popoare?

Un loc important trebuie să se acorde problemei căilor de pătrundere a influenţelor folclorice, astfel ca în final, trecînd la generalizări, cercetarea să poată da un răspuns şi la această întrebare. Ce rol are amestecul populaţiei prin înrudiri, condiţiile sociale identice, relaţiile de muncă şi cele sărbătoreşti etc.

Amploarea şi adîncimea întrepătrunderilor folclorice diferă substanţial de la un sat la altul (ne referim la satul cu populaţie mixtă) şi de la o zonă folclorică la alta. În vreme ce în unele sate influenţele reciproce răsar la tot pasul, în altele sînt cu mult mai slab reprezentate. Dar şi în acest ultim caz surprindem diferenţieri. Uneori slabele întrepătrunderi folclorice nu sînt altceva decît expresia raporturilor din viaţa de toate zilele a locuitorilor (ne referim îndeosebi la trecut) care, sub influenţa a diferiţi factori exteriori, se păstrează într-o oarecare izolare. Alteori faptul contrastează cu relaţiile strînse ce s-au stabilit între locuitorii celor două naţionalităţi. Am înregistrat acest fenomen cu ocazia cercetărilor efectuate în satul Sfăraş (raionul Huedin) de către Cercul ştiinţific studenţesc de folclor de la Universitatea noastră. Numeroasele informaţii culese de la localnici şi fişele de observaţie directă a faptelor dovedesc fără echivoc bunele relaţii ce există între ţăranii romîni şi maghiari de aici. Pe lîngă legăturile de vecinătate şi de ajutor reciproc în viaţa de toate zilele, nunţile, înmormîntările, jocul duminecal, şezătorile şi clăcile etc. sînt tot atîtea momente de întîlnire frăţească între ei. În mod curent la asemenea ocazii, indiferent de naţionalitatea lor, locuitorii vorbesc şi cîntă în amîndouă limbile. Cînd un romîn începe să cînte în limba lui, cîntă şi maghiarii după el şi invers. De pildă la „măsurişul oilor" din 4 mai 1958, Székely Andrei, în vîrstă de 39 de ani, cînta alături de Bujor Gheorghe din „leatul" său:

Astă nǫpťe n-o fos' nopťe
C-o fos' jumătaťe mǫrťe;
Astă nǫpťe m-am visat
Mîndră că ťe-am sărutat
etc.

Iar cînd Bujor Isaia (64 de ani), aducîndu-şi aminte de alte timpuri, începu să cînte tot acolo:

În poiana Clujului
Cîntă puiu cucului,
Cîntă şi să jelcuieşte
Că bine-n lume nu ieste
etc.

împreună cu el au început să cînte şi fiul său Bujor Gavril (31 de ani), Székely Andrei (39 de ani) şi Kudor B. Andrei (76 de ani). Cu aceeaşi îndemînare şi naturaleţe, romînii adunaţi la „măsurişul oilor" au cîntat împreună cu ţăranii maghiari cîntece ungureşti. În acelaşi sat s-a înregistrat şi fenomenul următor. Cînd un maghiar de pildă se află într-un grup alcătuit în majoritate din romîni, spune snoave ungureşti în romîneşte, pe care le traduce ad-hoc.

Cu prilejul amintit s-au notat diferite elemente comune în arhitectura satului Sfăraş, în sculptura porţilor, în portul locuitorilor etc. Cu toate acestea, în ciuda eforturilor susţinute ce s-au făcut în cele cîteva expediţii pentru depistarea întrepătrunderilor folclorice propriu-zise (ne referim mai cu seamă la cele de ordin literar), numărul producţiilor de acest gen care au fost notate este scăzut. Cele cîteva texte amestecate şi piese traduse dintr-o limbă în cealaltă nu oglindesc decît într-o măsură extrem de mică legăturile organice şi multilaterale ce s-au sudat în viaţa locuitorilor romîni şi maghiari din Sfăraş. Desigur, peste realitatea aceasta folcloristul nu poate trece, el trebuie să o explice, putînd aduce şi aci contribuţii teoretice de o valabilitate mai largă.

În cazuri ca acela cu care ne-am ocupat ar putea fi invocat, credem, motivul de ordin general că faptele existente în conştiinţa oamenilor îmbracă mai anevoie haina unor împrumuturi de natură artistică, din pricina structurii tipice a creaţiilor, a tiparelor stilistice consacrate de tradiţie şi a subtilităţilor lingvistice proprii celor două limbi.

În sensul acesta, fiind vorba de bilingvism, ţăranului îi este mai comod să cînte o producţie în limba în care circulă ea, decît să o transpună în limba maternă în aşa fel încît producţia prelucrată să-şi păstreze frumuseţea. Atunci mai ales cînd avem de-a face cu texte ce se cîntă dificultăţile traducerii şi prelucrării sînt şi mai mari, versurile trebuind adaptate sistemului propriu de prozodie şi versificaţie. Mărginidu-ne aici la pătrunderile maghiare în folclorul romînesc, notăm că în satul Ulciug (raionul Cehu-Silvaniei) avea mare trecere acum 50 de ani următorul cîntec maghiar:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Hej, rózsám, rózsám,
Ki csókol meg már?[7]

---

[7] Cules de D. Pop, 27 VIII 1950, inf. Nagy Miklós, 68 ani.

Cîntecul circula pe atunci cu aceeaşi melodie şi în romîneşte, într-o formă foarte apropiată. Avem de-a face cu o traducere, dar slab realizată din punct de vedere estetic:

Cîntă cocoşu,
Să face zuu-amu.
Hei ruje, ruje
Ciñe ţuc-amu?[8]

Există în Sfăraş un cîntec de circulaţie mai largă la maghiarii din Transilvania, cîntec de origine cultă, pe care l-am înregistrat şi de la romînii de acolo. Dintre variantele romîneşti culese, transcriem una care ni se pare mai reuşită:

Înainťe casei mele-on plop uscat,
Rînduñica cuibu-n iel ş-au aşezat,
Rînduñica cîntă-n iel neîncetat,
C-am iubit şi părinţii nu m-o lăsat.
Ş-aşe-mi cîntă mie ďe necontenit,
C-am iubit pe ciñe nu mñi-a trebuit.
Forťe greu pe doauă odată să iubeşti,
Viorele ďintre spini să le culeji.
Le-aş culeje da mă ťem că m-oi spina,
Vai că rău mă dore iñima[9].

Cîntîndu-se pe melodia maghiară, textul a trebuit să respecte prozodia originalului maghiar. Faptul acesta a adus însă după sine stîngăcii de limbă şi de exprimare.

Mai cizelat ne apare cîntecul maghiar într-o variantă romînească din Făgăraş (Arpaşul de jos). Procesul asimilării lui în folclorul romînesc nu e însă nici de data aceasta încheiat, după cum arată versurile:

La fereastra mîndrii mele
Este-un pom înalt,
Unde mica turturică
Mi s-a alinat.
Şi aşa cîntă de cu jele
Şi necontenit:
Cine-n lume nu iubeşte
Nu e fericit...[10]

Credem că atunci cînd locuitorii unui sat sînt bilingvi, relaţiile folclorice îmbracă mai ales forma unui împrumut reciproc de repertoriu, în sensul că, indiferent de naţionalitate, se servesc de întregul repertoriu de cîntece existent în sat, fiecare producţie fiind cîntată în limba sa originală. Atunci însă cînd locuitorii nu vorbesc destul de bine amîndouă limbile, procedează mai ales la preluarea şi prelucrarea liberă a cîntecelor ce nu le sînt accesibile prin limba lor. De aci rezultă că întotdeauna cunoaşterea vechimii

[8] Cules de D. Pop, 27 VIII 1950, inf. Horotan Vasile, 73 ani.
[9] Cules de L. Croitoru, 3 V 1958, inf. Bujor Gheorghe, 39 ani.
[10] Gh. Mătieşanu, *Obiceiuri de nuntă din comuna Arpaşul de jos (Făgăraş)*, mss.

conviețuirii în cadrul aceluiaşi sat a două naţionalităţi poate aduce unele precizări cu privire la natura, amploarea şi adîncimea relaţiilor folclorice reciproce.

În ceea ce priveşte explicarea unor fenomene surprinzătoare, de slabă oglindire pe plan folcloric a conviețuirii romîno-maghiare, ne oprim asupra unui aspect al problemei, care ni se pare demn de toată atenţia. E vorba de rolul pe care l-a jucat în trecut biserica în viaţa satelor noastre.

De cele mai multe ori, întîiul semn distinctiv, vizibil de la distanță, al satelor mixte transilvănene îl constituie existenţa a două sau chiar trei biserici: una ortodoxă, marcînd prezenţa populaţiei romîneşti şi alta catolică sau reformată — sau de amîndouă — indicînd prezenţa elementului maghiar sau săsesc. Într-o epocă mai veche, semnul acesta exterior marca şi anumite diferenţieri în conştiinţa locuitorilor, inoculate şi cultivate fanatic de clerici. Exponenţi activi ai prozelitismului religiei lor sau ai rezistenţei împotriva acestui prozelitism, clericii au reuşit să dezbine în mare măsură satul după criteriul confesional, izolînd şi învrăjbind uneori pe locuitori. În naivitatea lor, determinată de înapoierea culturală în care trăiau, ţăranii romîni sau maghiari au fost adeseori victime ale acestor tendinţe confesionale contradictorii, îndepărtîndu-se unii de alţii. Discriminările de ordin confesional între „papistaşi" (catolici) şi „eretici" (ortodocşi) s-au răsfrînt uneori adînc atît asupra relaţiilor de toate zilele dintre ei, cît şi a celor de natură spirituală, folclorică. În calea apropierii lor au apărut numeroase oprelişti venite din partea bisericii, mai ales a celei catolice, care ameninţa cu excomunicarea şi inchiziţia. În primul rînd biserica interzicea cu stricteţe căsătoriile mixte, între catolici şi ortodocşi, în direcţia aceasta mergîndu-se pînă acolo încît tîrziu, către zilele noastre, cînd se făceau asemenea căsătorii, soţii îşi păstrau de obicei confesiunea tradiţională. Mai mult, copiii lor erau separaţi şi ei după acelaşi criteriu absurd, fetele urmînd religia mamei, iar băieţii pe a tatălui. Aceleaşi oprelişti apăreau şi atunci cînd era vorba de alegerea naşilor la cumetrie şi la nuntă şi în general clericii preconizau neamestecul credincioşilor lor cu ceilalţi, pe care-i considerau eretici.

În ordine folclorică opreliştile acestea se manifestau de asemenea în diferite împrejurări: la cumetrie, la nunţi, la înmormîntări, la sărbătorile de peste an, pretutindeni acolo unde apărea şi implicaţia religioasă.

În timp ce, datorită şi faptului că preoţii ortodocşi erau mai puţin instruiţi (foarte adeseori erau preoţi numai în dumineci şi sărbători, în restul zilelor confundîndu-se în rîndurile iobagilor), ortodoxismul a fost mai tolerant, mai puţin vigilent faţă de producţiile folclorice contradictorii religiei, catolicismul şi curentele de reformă au fost deosebit de intransigente faţă de ele[11], influenţînd totodată mai puternic producţia folclorică. Dovadă sînt, printre altele, colindele maghiare şi multe creaţii din repertoriul nunţii, în care pecetea religioasă este dominantă. Din considerente de ordin religios, asemenea piese maghiare catolice n-au intrat de obicei în

[11] Cf. P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la romîni şi slavi. Contribuţii la studiul mitologiei creştine din Orientul Europei*. Extras din „Arhiva", vol. XXXVIII, Iaşi, 1931, p. 7.

repertoriul romînilor ortodocşi, după cum în repertoriul maghiarilor n-au putut intra — din cauza vigilenţei clericilor lor — creaţii religioase sau legate de diferite sărbători religioase romîneşti. Aceiaşi clerici condamnau apoi obiceiurile, practicile şi producţiile artistice populare romîneşti, care aveau un iz străvechi, păgîn, şi chiar pe cele laice.

Credem că, în afară de diferenţierile de limbă şi de naţionalitate (în sens de specific etnic), biserica a fost aceea care în trecutul mai îndepărtat — înaintea dominaţiei ideologiei naţionaliste burgheze — a stăvilit cel mai mult apropierea dintre populaţia romînească şi maghiară, contribuind la crearea uneori, în cadrul aceluaşi sat, a două lumi diferite, puţin permeabile una pentru cealaltă. Nu trebuie deci să ne surprindă faptul că nu o dată în asemenea sate mixte întîlnim oameni care se înţeleg foarte bine, care îşi vorbesc reciproc limba, dar care ţin alte sărbători, care nu se încuscresc, nu devin cumetri, care practică alte obiceiuri, colindă alte colinde ş.a.m.d. Am participat în timpul ultimului război mondial (în vara anului 1943) la o convorbire între doi ţărani bătrîni din două sate de pe Valea Sălajului. Unul, Nagy Miklós (de 61 de ani) era ungur din satul Ulciug, raionul Cehu-Silvaniei; celălalt, Pop Alexandru (de 60 de ani), era romîn din satul Băseşti, acelaşi raion. Nu se văzuseră de mult. Au vorbit de una, de alta, de sănătate şi de „lume" (politică). Printre altele, Nagy Miklós avea o mare supărare, pe care şi-o mărturisea deschis prietenului său romîn: feciorul său mai mare voia să se căsătorească cu o romîncă. Nu era „bai" că fata era romîncă, ci pentru că era greco-catolică (el era reformat) şi faptul constituia pentru el un păcat peste care nu putea trece uşor, cu toate că în Ulciug existau asemenea precedente.

În ciuda tuturor acestor oprelişti şi prejudecăţi de ordin religios, contactele dintre populaţia romînească şi maghiară au fost totuşi vii de-a lungul secolelor. Dovadă participarea lor, cot la cot, în răscoale, numeroasele înrudiri, raporturile de prietenie şi colaborare din viaţa de toate zilele şi întrepătrunderile din creaţia lor spirituală. Ţărănimea celor două naţionalităţi a trecut adeseori chiar peste obstacolele cele mai grele puse de biserică. Iată un singur exemplu din acest domeniu, care ni se pare foarte grăitor. În satul Ulciug există o veche biserică de lemn, a cărei construcţie localnicii o plasează cu mai bine de trei sute de ani în urmă. În legătură cu aceasta am notat în vara anului 1950 o legendă, care circulă atît la romînii cît şi la maghiarii de acolo. Se spune că ungurii aveau pe atunci biserică frumoasă, de piatră, iar romînii se străduiau să-şi facă şi ei o biserică de lemn. Erau însă necăjiţi că nu aveau mijloacele necesare cu care să transporte din pădure lemnul pentru talpa bisericii. Ca să le facă o surpriză, ţăranii unguri s-au sfătuit în taină şi într-o noapte au prins boii la jug, iar dimineaţa, spre mirarea şi bucuria lor, romînii s-au pomenit cu talpa bisericii pe locul construcţiei. Aşa cum precizează legenda, surpriza a fost urmată de un chef mare, la care au participat şi romînii şi maghiarii din sat[12]. O comparaţie a cuprinsului acestei legende cu conţinutul propagandei prozelite şi egoiste a clericilor este fără îndoială deosebit

[12] Cules de D. Pop, 27 VIII 1950, inf. Pavelka Rudolf, 58 ani şi Lung Ştefan, 69 ani.

de edificatoare. Şi desigur că se pot recolta numeroase asemenea mărturii din realitatea folclorică. În principiu însă, diferenţierile confesionale — dincolo de rolul pozitiv pe care l-au putut avea în anumite împrejurări şi momente ale istoriei (ne gîndim la rezistenţa romînilor ortodocşi în faţa expansiunii catolicismului şi reformei religioase, care aduceau şi primejdia deznaţionalizării) — au fost un obstacol serios în calea apropierii dintre naţionalităţile conlocuitoare. De aceea în cercetarea relaţiilor folclorice va trebui să se ţină seamă de acest lucru.

Dată fiind complexitatea creaţiei folclorice şi nevoia de a o cerceta în indisolubila ei legătură cu condiţiile obiective în care apare şi se dezvoltă, munca de culegere a folclorului înseamnă şi studiu. Amîndouă se desfăşoară paralel, în însăşi realitatea folclorică. Concepţia aceasta ştiinţifică de lucru trebuie să călăuzească prin excelenţă cercetările comparative pe teren, întrucît problemele pe care ele le ridică sînt şi mai dificile decît acelea ale unei cercetări obişnuite. Între altele, cercetătorul, care se străduieşte să exploreze tot ceea ce este element comun în creaţia celor două naţionalităţi, poate fi tentat să considere drept influenţă orice asemănare pe care o întîlneşte.

Urmărind răspîndirea diferitelor motive folclorice pe continent şi în Asia, întîii comparatişti au clădit pe temeiul acesta o serie de teorii privitoare la originea şi istoria unor popoare europene. Lucrurile s-au încurcat însă atunci cînd aceleaşi motive folclorice au răsărit din deosebite regiuni ale celorlalte continente şi, drept consecinţă, în urma acestor descoperiri neaşteptate şi senzaţionale, teoria migraţionistă s-a prăbuşit. S-a născut atunci teoria poligenezei motivelor de folclor, a cărei justeţe nu mai este pusă astăzi la îndoială, avînd o solidă bază materialistă. Unul şi acelaşi motiv folcloric a putut lua fiinţă în locuri şi în timpuri diferite, în condiţii de viaţă social-culturală identice sau asemănătoare.

Aşa stînd lucrurile, ne putem întreba pe bună dreptate: oare asemănările pe care le surprindem în folclorul a două naţionalităţi ce trăiesc de veacuri în cadrul aceluiaşi sat sînt ele întotdeauna şi obligator rezultatul unor influenţe reciproce? Dacă un motiv folcloric a putut apare independent la două popoare situate uneori la mii de kilometri, n-a putut lua naştere independent şi simultan la două populaţii care trăiau în acelaşi climat social şi mediu geografic, care munceau pe acelaşi pămînt, care, veacuri de-a rîndul, au împărtăşit aceleaşi condiţii de viaţă istorică, care au luptat cot la cot împotriva turcilor şi tătarilor sau împotriva nobilului care-i asuprea deopotrivă?

Bunăoară în folclorul satului Ulciug circulă o legendă locală în legătură cu un şanţ situat la marginea de sud-est a satului, şanţ care aminteşte ultima năvălire a tătarilor. Legenda, cu toate amănuntele ei, se întîlneşte atît la maghiarii cît şi la romînii din Ulciug[13]. Care dintre ei au creat-o? Probabil şi unii şi alţii. Acelaşi răspuns s-ar putea da eventual şi pentru snoava semnificativă pe care o rezumăm fragmentar, snoavă pe care de asemenea am întîlnit-o la locuitorii ambelor naţionalităţi din acelaşi sat.

[13] Cules de D. Pop, 3 IX 1950, inf. Horotan Vasile, 73 ani şi Nagy Miklós 68 ani.

Snoava vorbeşte despre un om sărac care, nemaiavînd ce face de foame, se duce la un grof şi-i cere o mierţă de bucate, în orice condiţii i-ar da-o. Acesta îi promite mierţa de bucate, „dacă-i bate pintenii", dacă-i joacă (reţinem batjocura grofului, care îl pune pe iobagul flămînd să-i danseze). Omul ia atunci pintenii grofului, şi-i leagă la picioarele lui şi-ncepe să sară şi să joacă cît poate, chiuind: „Szegénség, szegénség, / De nagy a kin ellenség", adică „Sărăcie, sărăcie, | Dar mai mare-i sila"[14]. Existenţa versurilor ungureşti nu constituie un indiciu sigur că producţia a fost creată de maghiari. Adresîndu-se grofului, ţăranul trebuia să se facă înţeles şi cazurile similare, de a-şi pune eroul să vorbească în limba şi în modul adecvat, sînt frecvente în folclorul nostru. În general vorbind, un erou local sau de aiurea a putut înaripa imaginaţia amînduror naţionalităţilor şi, în funcţie de trăsăturile acestuia şi de năzuinţele lor comune, determinate de condiţiile identice de viaţă, cele două naţionalităţi au putut ajunge la creaţii asemănătoare. Avem de-a face cu un fel de poligeneză.

Cînd vorbim de „poligeneză" credem că trebuie să avem în vedere nu numai motivele folclorice propriu-zise, ci şi tematica ce alcătuieşte diferitele genuri şi specii folclorice.

În urmărirea elementelor comune din folclorul unui sat, cercetătorul poate întîlni şi motive străvechi, a căror sursă se găseşte însă nu în tradiţia orală, ci în creaţia cultă a celor două naţionalităţi. Cu privire la aceasta e locul să arătăm că în cercetările de pînă acum nu s-a dat suficientă importanţă rolului pe care l-au avut cărţile vechi (nu ne gîndim numai la cărţile „populare") în vehicularea şi împămîntenirea unor motive de folclor.

Desigur că punctul nostru de vedere referitor la fenomenul acesta de poligeneză nu vine să nege influenţele reciproce, ci să dea, credem, o perspectivă mai realistă cercetării comparative, să-i lărgească orizonturile. În ultimă analiză atît influenţele propriu-zise, cît şi producţiile apărute prin poligeneză sînt în cazul nostru fructul convieţuirii naţionalităţilor. Totodată, punctul nostru de vedere vine să accentueze nevoia adîncirii investigaţiilor pe teren şi a comparării faptelor într-un cadru cît mai larg, pentru a putea stabili sursa lor adevărată. Scrutînd amănuntul care poate aduce explicaţii neaşteptate, cercetătorul va trebui să nu piardă din vedere ansamblul creaţiei folclorice locale, precum şi condiţiile obiective ale genezei şi dezvoltării ei.

Catedra de literatură romînă

К ВОПРОСУ О СРАВНИТЕЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ В ОБЛАСТИ ФОЛЬКЛОРА

(Краткое содержание)

В начале настоящей статьи проводится обзор традиций в области наших сравнительных фольклористических исследований. При этом подчёркивается исключительно важное значение сравнительных исследований в местностях с разнообразным национальным составом населения. Далее, в связи с затронутыми выше вопросами, обсуждаются некоторые проблемы принципиального и методического характера. Подоб-

[14] Cules de D. Pop, 3 IX 1950, inf. Horotan Teodor, 62 ani.

ные исследования нельзя сводить к простому собиранию и сравнению фактов. Они должны содействовать обогащению общей теории сравнительного метода и подняться, таким образом, до возможностей обобщения. В этой связи даются некоторые конкретные указания.

В дальнейшем, автор на основании собственого опыта исследований на местах высказывает некоторые соображения относительно характера взаимодействий в фольклоре смешанных населенных пунктов различного типа, предлаагя при этом некоторые объяснения.

Особое внимание обращается на то обстоятельство, что не всякое сходство является следствием влияния другой национальности. Поскольку подобные случаи сходства отмечаются у народов, очень друг от друга отдаленных, являясь следствием сходных условий жизни, становится вполне понятным их наличие в пределах одного и того же населенного пункта. Иногда явление сходства объясняется независимым влиянием национального культурного творчества.

SUR LA RECHERCHE COMPARATIVE EN MATIÈRE DE FOLKLORE

(Résumé)

L'auteur rappelle d'abord les traditions des recherches comparatives dans notre pays en matière de folklore et souligne leur importance exceptionnelle pour les localités à populations d'origine nationale différente; puis il aborde la discussion de quelques questions de principe et de méthode en rapport avec ces recherches.

De telles recherches ne doivent pas se borner à réunir et comparer des faits, mais tendre méthodiquement à enrichir en même temps la théorie générale de la méthode comparative et par conséquent s'élever aux généralisations. Dans cet ordre d'idées l'auteur donne quelques indications concrètes.

Mettant ensuite à profit sa propre expérience du terrain, l'auteur présente une série de considérations sur la manière dont se manifestent les influences réciproques dans le folklore des différents types de localités mixtes, et il tente en même temps d'en donner certaines explications.

Il attire tout spécialement l'attention sur le fait que chaque ressemblance n'est pas nécessairement l'effet d'une influence provenant de l'autre nationalité: du moment que de telles ressemblances peuvent être relevées entre des populations très éloignées les unes des autres comme étant l'effet de conditions de vie semblables, il est clair que de telles analogies peuvent aussi s'expliquer de même façon sur le territoire d'une même localité. D'autres fois elles sont explicables par l'influence — indépendante — des créations nationales de type savant.

UN MOTIV CATULIAN: „ODI ET AMO“

de

CORNEL CĂPUŞAN

Perioada zbuciumată a ultimilor ani ai republicii romane, plină de contradicţii ce au apărut chiar în sînul artistocraţiei sclavagiste, — contradicţii care au generat din partea unora pasiuni politice extreme, iar din partea altora o negare, tot atît de totală, a oricăror preocupări publice — s-a reflectat în opere literare fără acea cristalizare a tendinţelor, specifică literaturii epocii imperiale. Pasiunile vremii sînt adeseori momentane şi explozive, reflectînd psihologia bine diferenţiată a unei societăţi într-un moment de criză.

Catul a trăit între aristocraţii vremii şi nu a avut preocupări politice deosebite, nici atitudini consecvente. Făcînd parte dintr-un cerc limitat — cercul tinerilor nobili ai Romei, — zugrăvind moravurile acestora printr-o prezentare fidelă a propriei existenţe, el este totuşi un reprezentant tipic al epocii sale. Antagonismele vremii se sublimează în opera lui: ele sînt reelaborate pe alt plan, pe planul artei, cu mijloacele originale ale poetului. Inconsecvenţele sale, legate de atitudini diferite faţă de unii contemporani sau de aprecierea artei proprii, care întrece limitele teoretice alexandrine pe care şi le impune singur, sînt doar un aspect neesenţial al acestei probleme. Antiteza în conţinut sau în formă este de fapt o caracteristică fundamentală a artei sale. Astfel, poezia sa apare ca o dramatizare a liricului, într-o cheltuire spontană de energie.

Catul simte profund şi multiform posibilitatea transpunerii contradicţiei în tiparele lirismului său. În celebra poezie a săruturilor, pasiunea explozivă apare şi ca un rezultat al opunerii îndrăgostiţilor, acelor „senes severiores“ şi acelui „malus“, care delimitează, alături de conflictul iniţial dintre viaţa scurtă şi moartea nesfîrşită, o a doua antiteză, de data aceasta pe un plan concret, social.

Această percepţie originală şi spontană a realităţii se impune chiar peste intenţiile exprimate. Ea apare uneori ca opoziţie de elemente din realitatea exterioară, exemplu e poezia V, dar alteori se transpune în eul catulian, ca opoziţie de sentimente. În acest ultim caz, dinamica interioară e surprinsă cu o fidelitate ce rezultă, în mod clar, dintr-o trăire vibrantă. Sentimentele opuse nu sînt lăsate să se cristalizeze în lupta lor interioară,

ci sînt surprinse, ca la lumina unui fulger, chiar în momentul încleştării. Arta aceasta sugerează o declanşare instantanee a unui obiectiv fotografic, în momentul suprem al unei emoţii lirice şi tocmai prin aceasta e superioară unei opere care *reconstituie,* mai mult sau mai puţin fidel, sau prezintă un rezultat final.

Acestei poezii a prezentului strict îi este străină orice reelaborare a sentimentului; ca atare exclude melancolia. Sentimentele apar ca reflexe spontane ale unor evenimente de ordin biografic, care astăzi, de cele mai multe ori, nu mai sînt cunoscute. Arta lui Catul este un strigăt pasional, spontan, dictat de o mare sinceritate.

Din pricina izbucnirii sale vulcanice, sentimentul nu apare la suprafaţă depurat întotdeauna de alte vestigii şi acest fapt constituie o sursă primară de contradicţii. De aceea, în acelaşi timp, dincolo de clipa surprinsă, se poate bănui o schimbare proteică a elementelor, fără posibilitatea unui sfîrşit. Dar în dosul acestor izbucniri spontane nu e capriciul unui poet de suprafaţă, ci cîteva coordonate latine prin excelenţă: o pasiune urmărită cu credinţă şi cîteva prietenii statornice.

Această autenticitate psihologică a transformărilor şi paradoxurilor sufletului uman, care face din Catul cel mai viguros poet latin, se regăseşte pe o treaptă superioară în antiteza exprimată de distihul ce începe cu cuvintele „odi et amo". El reprezintă rezultatul unei evoluţii îndelungate, pe plan interior, evoluţie care a dus la definirea unor atitudini faţă de iubire şi faţă de Lesbia, dar, în acelaşi timp, reprezintă şi constatarea unei clipe unice şi supreme, constatare care nu poate fi depăşită prin dezvoltarea ulterioară a sentimentului. Chiar şi în ultima poezie închinată Lesbiei, în poezia XI, ironia fină cu care îi tratează pe cei doi prieteni ai săi, Furius şi Aurelius, se îmbină — în mod contradictoriu — cu lirismul ultimei strofe, în care îşi ia adio de la iubită.

Distihurile elegiace din ultima parte a culegerii se remarcă printr-o simplitate transparentă a formei, în care totuşi vibrează cu intensitate zbuciumul sufletesc al poetului. Sub raport formal, aceste poezii se concentrează tot mai mult, mărind efectul dramatic prin condensarea la maximum a sentimentelor. Fantezia colaborează tot mai puţin la realizarea formală: de aceea, amanţii Lesbiei nu mai sînt atacaţi cu risipă de imagini şi invective, ci cu o simplitate care ascunde tot mai puţin, în spatele atacului personal, o mare durere:

„Caeli, Lesbia nostra, Lesbia illa,
Illa Lesbia, quam Catullus unam
Plus quam se atque suos amavit omnes..."[1]

Conştiinţa infidelităţii Lesbiei duce, în mod necesar, la constatarea fidelităţii proprii. Poetul îşi caută un sprijin moral în propria sa credinţă şi, tocmai de aceea, se analizează pe sine. Pasiunea devine astfel tot mai

[1] Caelius, Lesbia mea, Lesbia aceea,
Acea Lesbia, pe care singură Catul
A iubit-o mai mult decît pe sine şi pe toţi ai săi...

LVIII, 1—3

conştientă, iar resemnearea îşi face tot mai mult loc. În momentele calme, Catul îşi îngăduie constatări generale şi chiar folosirea imaginii:

„Nulli se dicit mulier mea nubere malle
Quam mihi, non si se Juppiter ipse petat.
Dicit: sed mulier cupido quod dicit amanti
In vento et rapida scribere oportet aqua"[2]

Folosirea cuvîntului „mulier", care e un termen popular[3], în opoziţie cu poetul îndrăgostit, etichetat drept „cupidus", nu este incidentală.

Dragostea senzuală se sublimează uneori într-o pasiune înălţătoare; iubirea poetului pentru Lesbia ajunge să se confunde cu afecţiunea părintelui pentru copiii săi:

„Dilexi tum te non tantum ut volgus amica,
Sed pater ut gnatos diligit et generos"[4]

Această elevaţie morală în iubirea nefericită e exprimată şi în poezia LXXVI; adresîndu-se zeilor, poetul spune:

„...me miserum aspicite et, si vitam puriter egi,
eripite hanc pestem perniciemque mihi..."[5]

„Si vitam puriter egi", această formulă, strecurată printr-o propoziţie incidentă, e un fel de retrospectivă a iubirii sale, născută din conştiinţa propriei purităţi. Soluţia — părăsirea Lesbiei — este întrevăzută, dar e totuşi imposibil de realizat. Contradicţia interioară este şi aici evidentă, dualitatea iubire — ură fiind, de fapt, una din temele favorite din lirica sa. Reprezentarea ei se mai regăseşte în unele poezii, în care opoziţia se manifestă fără chiar ca poetul să-şi dea seama. În poezia XXXVII e zugrăvită „taverna lubrică" din apropierea forului, în care, alături de tinerii nobili depravaţi, apare şi Lesbia. Invectiva e îndreptată împotriva acestor tineri, cărora poetul li se adresează în mod direct, prin interogaţii şi ameninţări vehemente. Intervine însă, după această introducere brutală, o trecere bruscă, în care e menţionată cauza invectivei: trădarea Lesbiei. Această trecere e marcată de o cezură forte. Versurile:

---

[2] Femeia pe care o iubesc îmi spune că n-ar dori să se căsătorească
Decît cu mine, chiar dacă însuşi Iupiter ar cere-o.
Spune; dar ce spune femeia iubitului pasionat
Trebuie scris în vînt şi în apa repede curgătoare.
LXX

[3] Cf. *C. Valerius Catullus*. Herausgegeben und erklärt von Wilhelm Kroll, Leipzig—Berlin, 1923, p. 242—243.

[4] Te-am iubit pe tine atunci nu atît ca omul de rînd o iubită,
Ci cum îşi iubeşte părintele copiii şi ginerii.
LXXII, 3—4

[5] ...asupra mea, sărmanul, întoarceţi-vă privirile, şi, dacă viaţa mi-am trăit-o curat,
Smulgeţi de la sine această ciumă şi acest flagel...
LXXVI, 19—20

„Puella nam mi, quae meo sinu fugit,
Amata tantum quantum amabitur nulla..."[6]

exprimă o pornire pasionată, opusă urii pentru cei două sute de tineri decăzuţi. Invectiva se transfigurează, pentru o clipă, în poezie a iubirii, dar se integrează acesteia prin forţa debordantă a sentimentului.

Conştiinţa greşelii Lesbiei se precizează într-o altă creaţie poetică, care face un nou pas spre formula „odi et amo". În poezia LXXV, Lesbia e învinovăţită de infidelitate; situaţia poetului e socotită de el contradictorie, deoarece:

„Ut iam nec bene velle queat tibi, si optuma fias,
Nec desistere amare, omnia se facias"[7]

În LXXII, care e un pandant al lui LXX, opunînd prezentul trecutului fericit, poetul dă o explicaţie citatului de mai sus: el spune:

„Nunc te cognovi: quare etsi inpensius uror
Multo mi tamen es vilior et levior.
Qui potis es? inquis. Quod amantem in iniuria talis
Cogit amare magis, sed bene velle minus"[8]

Prin aceasta Catul aruncă o lumină asupra mecanismului interior al iubirii proprii, despărţind cu fineţe, în faţete distincte, sentimentele sale personale. Forţele interioare sînt delimitate cu acuitate. Cunoaşterea lor nu duce la stabilirea unei unităţi a sentimentului. Contradicţia din ultimul vers apare ca o constatare motivată psihologic, dar continuă să rămînă o contradicţie. Imbinarea unică a urii şi iubirii devine conştientă, dar este aplicată deocamdată la anumite cazuri particulare, date de diferitele ocazii biografice. Catul caută să stabilească identităţi de simţire între el şi amanta infidelă, identităţi care să constituie, în ultimă instanţă, o apropiere între ei, o recunoaştere a iubirii reciproce. Silogismul acesta apare în două ocazii: LXXXIII, unde Lesbia îl vorbeşte de rău pe Catul, în faţa soţului ei, iar acesta nu înţelege că, prin calomniile spuse, ea îşi trădează iubirea aprinsă faţă de poet, şi XCII, epigramă care e construită pe o paralelă între cei doi amanţi:

---

[6] Căci copila care a fugit de la sînul meu
A fost iubită atît, cît nu va fi iubită nici una...
XXXVII, 11—12

[7] Încît de acum nici nu te mai poate îndrăgi dacă ai deveni cea mai bună,
Nici să înceteze a te dori, orice ai face.
LXXV, 3—4

[8] Acum te-am cunoscut; de aceea, cu toate că mă consum mai tare
Tu eşti pentru mine mult mai neînsemnată şi mai puţin preţioasă.
Cum e posibil? întrebi. Pentru că o asemenea trădare
Îl sileşte pe îndrăgostit să fie mai pasionat, dar să te îndrăgească mai puţin.
LXXII, 5—8

„Lesbia me dicit semper male nec tacit unquam
De me: Lesbia me dispeream nisi amat.
Quo signo? quia sunt totidem mea: deprecor illam
Adsidue, verum dispeream nisi amo"[9].

În acest caz, iubirea e descifrată chiar din ură, cele două sentimente confundîndu-se, iubirea fiind un adevăr interior, iar ura o manifestare exterioară și antitetică a acestuia.

Cu aceste două poezii amintite, tema se delimitează într-un mod pregnant; iubirea şi ura există îmbinate în atitudinea Lesbiei şi a poetului. LXXXV apare deci ca o codificare a unei idei fundamentale ce străbate lirica erotică a lui Catul:

„Odi et amo. Quare id faciam, fortasse requiris.
Nescio, sed fieri sentio et excrucior"[10].

Dar, cu toate acestea, ea este nouă, prin ideea pe care o aduce, deoarece afirmă, în mod net, existenţa concomitentă a urii şi a dragostei, reducînd aceste două concepte la eul poetului. Ura nu mai apare nici ca o consecinţă pur exterioară, ci ca o existenţă interioară, paralelă şi contradictorie, alături de iubire. Catul nu mai explică modul în care a ajuns la această constatare, ci se mulţumeşte cu constatarea în sine, deoarece simte adevărul ei intrinsec.

După cum arată Weinreich[11], care a analizat pe larg distihul, tema poate fi urmărită şi la alţi scriitori ai antichităţii, dar ideea şi formularea ei sînt strict originale. Această creaţie genială a fost apreciată de la bun început, dar prea puţin analizată sub toate aspectele ei. Fénelon vorbea despre „simplitatea pasionată" („simplicité passionés") a distihului, dar această formulă, deşi adevărată, nu cuprinde toate sensurile acestuia. Comentariile, chiar şi atunci cînd au fost competente (Ellis, Kroll), s-au mărginit la cîteva observaţii fugare. Chiar şi analiza lui Weinreich nu e întotdeauna definitivă şi completă.

Din punct de vedere formal, distihul apare ca o definitivare a unei tendinţe spre o exprimare gnomică, exprimare care este însă strict originală, tocmai prin eternizarea unui adevăr născut direct dintr-un sentiment personal. Dacă epigramele lui Teognis sînt marmoreene prin sfatul lor calm, Catul filtrează acest distih din suferinţa sa proprie, care transpare şi aici, cu toată conciziunea extremă a formei. Pentru descifrarea sentimentelor personale nu e nevoie de referiri la poeziile care au ca temă dragostea pentru Lesbia; sentimentul răzbate direct prin caracterul dinamic, dramatic, realizat prin cele opt verbe şi prin lipsa totală a substantivelor, fapt care

[9] Lesbia mă blestemă mereu și nu încetează a vorbi
Despre mine; să mor dacă Lesbia nu mă iubește.
Care e dovada? La fel sînt și eu; îi doresc răul
Mereu, dar să mor, dacă nu o iubesc.

XCII

[10] Urăsc și iubesc. Cum e posibil, ai putea să întrebi,
Nu știu, dar simt că e așa și sufăr.

LXXXV

[11] O. Weinreich, *Die Distichen des Catull*, Tübingen, 1926.

a fost subliniat de latinişti. În această dinamică sufletească[12] Catul se trădează în întregime.

Menţiunile directe cu privire la Lesbia lipsesc cu desăvîrşire. La început, s-ar părea că acest nume nu e pomenit din motive de conciziune. Însă omisiunea aceasta nu se poate explica printr-o caracteristică formală, ci ea trebuie să fie căutată într-o zonă de semnificaţii profunde, de unde izvorăşte întregul conţinut.

În poeziile amintite anterior s-a putut observa o preocupare constantă de a pune în lumină pasiunea proprie, care se înalţă, purificîndu-se prin renunţarea la femeia nedemnă. În aceste momente, în care pornirea pasională e descrisă oarecum unilateral, poetul prezentîndu-şi doar propriile suferinţe, explicaţia trebuie căutată, după cum s-a arătat, în necesitatea aflării unei valori morale; astfel Catul ajunge să se observe numai pe sine şi să-şi exprime momentele capitale ale iubirii. Totodată în această poezie epigramatică nu mai e vorba de o contradicţie condiţionată de un eveniment biografic, ci de contradicţia în sine, obiectivă, o contrapunere a unor noţiuni de domeniul sensibilităţii umane. De aceea numele Lesbiei nu mai are ce căuta în aceste cadre restrînse, deoarece cazul, deşi e strict personal la origine, ajunge tipic şi, ca atare, impersonal. Astfel, contradicţia subiectivă a eului uman se obiectivizează în formula gnomică. Această formulă devine în acest mod valabilă, general-umană. Virtuozitatea şi originalitatea distihului constau în faptul că în el e surprinsă însăşi mişcarea interioară într-un anumit moment al ei. În centrul atenţiei e numai un cuplu de forţe care, deşi subiective, devin prin stilul lapidar obiective. Dar adevărul său nu e de ordinul maximei clasificate, ci e viaţa însăşi, într-un moment culminant. Totul se concentrează asupra antitezei enunţate la început; formula lapidar-dramatică exclude însă orice explicaţie şi de aceea nu are nici o dezvoltare[13].

Prezenţa verbelor creează un cîmp de linii de forţă între două sentimente de bază; din toată complexitatea iubirii pentru Lesbia rămîne, în ultimă instanţă, o contradicţie care este însă atotcuprinzătoare, explicînd întreaga lirică a poetului. Este aici o lume dialectică ce se observă într-un singur moment, dar care nu găseşte cauza propriei frămîntări. Explicaţia, care nu apare trece dincolo de momentul iluminării imediate şi de aceea nu poate fi dată; ca poezia să fie veridică, întunericul trebuie să se lase din nou, pentru a contrasta cu străfulgerarea luminii de o clipă.

„Odi et amo", chiar prin formularea gnomică reprezintă o concomitenţă a celor două principii sensibile, ura şi iubire. De aceea, chiar după această declaraţie neaşteptat de simplă şi eficientă, abruptă chiar, urmează punctul ce încheie mişcarea izolînd această enunţare. Termenul următor al hexametrului „Quare id faciam, fortasse requiris", cu care poetul reformulează o întrebare pusă de un presupus interlocutor, creează impresia de mărturisire, după cum arată Weinreich[14]. Această constatare vine să dovedească concreteţea liricii catuliene, care cere în mod imperios un cadru,

[12] O. Weinreich, op. cit., p. 41.

[13] K. Kerényi, *Iter catullianum*, în „Caius Valerius Catullus összes költeményei". Második átdolgozott kiadás, 1942.

[14] O. Weinreich, op. cit., p. 44.

chiar şi în această împrejurare, cînd toate ar părea menite să-l excludă (desigur, în primul rînd marea economie de mijloace poetice).

Pentru a putea dovedi caracterul indispensabil al acestei părţi trebuie scoasă în relief formularea ei mai laxă, care urmează după expresiile egale, chiar şi ca număr de silabe şi, prin aceasta, fatidice, „odi" şi „amo"; o altă deosebire se referă la modul verbelor întrebuinţate: „odi" şi „amo" sînt la modul indicativ, pe cînd „faciam" şi „fortasse requiris" exprimă condiţionalul. De aici rezultă că în cea de-a doua parte o distihului se exprimă o idee relativă; dovadă sînt verbele şi formularea mai liberă. Prin acestea, partea a doua e în contrast cu prima parte a hexametrului, hotărîtă şi definitivă. Întrebarea, ca atare, poate să existe sau să nu existe, ea e de domeniul posibilului, dar în contrast cu ea „odi et amo" e o existenţă sigură, perfect definită, a unui fapt ce nu poate fi schimbat. Antiteza de conţinut e susţinută în acest fel şi de o antiteză pe plan formal. „Odi et amo" stă „sub specie aeternitatis"; „Quare id faciam, fortasse requiris" numai pe planul posibilului. De aceea separarea lor prin punct se impunea cu necesitate.

Pentru a sublinia mai bine obiectivitatea dualităţii „odi" — „amo", pentametrul aduce în scenă verbul „fieri", care exprimă acţiune independentă de eu, care se petrece totuşi în el şi care se opune acţiunii exprimate de verbul „faciam"[15].

În faţa constatării iniţiale, care poate fi egalată cu o revelaţie, Catul îşi pune o întrebare care, chiar prin lipsa răspunsului pozitiv, subliniază şi conferă distihului caracter tragic, pentru că el, poetul legat de moment, îşi dă seama că nu poate interveni în această ordine a lumii sale interioare. Răspunsul la această dualitate tragică, care e de fapt răspunsul la întrebarea pusă, e lapidar: „nescio", o constatare care de asemenea nu poate fi considerată decît necesară. Această forţă pasională, conştientă doar de componentele ei, rămîne astfel fără explicaţie.

După acest „nescio", care e urmat de o pauză în interiorul pentametrului, tot atît de necesară ca aceea din cadrul hexametrului, urmează: „sed fieri sentio et excrucior". „Fieri", care arată obiectivarea contradicţiei, e urmat de alte două verbe, ce se referă la percepţia subiectivă a acesteia. Cele patru verbe sînt însă expuse într-o ordine care nu e întîmplătoare. În primul rînd e „nescio", care proclamă imposibilitatea cunoaşterii cauzelor contradicţiei, urmat de „fieri", care întăreşte în mod direct şi definitiv existenţa obiectivă a sentimentelor, „sentio", care arată perceperea afectivă a contradicţiei şi „excrucior", care e concluzia personală a suferinţei. În toate aceste verbe e un crescendo în conţinut, o revenire de la negarea lui „nescio" şi obiectivitatea lui „fieri", prin subiectivitatea lui „sentio" apoi al lui „excrucior", la „odi" şi „amo". „Sentio" şi „excrucior", prin poziţia lor finală corespund simetric lui „odi" şi „amo"; „excrucior" subliniază caracterul viu al antitezei şi imprimă, prin suferinţa umană evocată, un caracter patetic acestei mici capodopere de concentrare.

Poezia LXXXV, culme a liricii catuliene, apare deci ca una din rarele creaţii ce strîng într-un singur focar coordonatele de bază ale artei unui

[15] Ibid., p. 40.

poet. Spre deosebire de LVIII, unde repetiţiile par să rupă structura frazei din pricina unei porniri pătimaşe, aici totul se organizează simplu, dînd impresia unei ordini cvasimatematice; şi totuşi, forţele tremură de încordare, elementare, în unicul moment al cunoaşterii relative ce-i este îngăduit lui Catul. Ura şi iubirea se îmbină în mod paradoxal; ele sînt reprezentate într-un moment de supremă sinceritate circumscriind un adevăr uman profund. Evocarea aceasta a „iubirii şi urii unite una cu cealaltă", după cum spune Swinburne în poezia sa „To Catullus", este unică; tocmai pentru că e un destin în cîteva cuvinte.

Catedra de literatură universală

КАТУЛИАНСКАЯ ТЕМА: „ODI ET AMO"

(Краткое содержание)

Исходя из констатации антагонизмов последних лет Римской Республики, в начале работы представлен способ их отражения в поэтическом творчестве Катула. Главная особенность его лирики находится в противоречьях, ставших основой, порождающей лиризм и объясняющей драматизм этих творений. В продолжение, автор рассматривает подробнее специфически катулианскую тему — сочетание любви и ненависти, — прослеживая развитие любви к Лесбии, с одной стороны, и развитие этой темы, с другой. Работа останавливается больше на анализе двустишия LXXXV, который считается высшим достижением, и подчёркивает его двойной характер: гномический, следовательно, объективный и личный, следовательно, субъективный.

UN MOTIF CATULLIEN: „ODI ET AMO"

(Résumé)

Partant de la constatation des antagonismes dominant dans les dernières années de la république romaine, l'étude expose au début comment ces antagonismes se sont réfléchis dans l'oeuvre poétique de Catulle. L'auteur découvre le caractère principal de la poésie lyrique de celui-ci dans les contradictions qui deviennent une source génératrice de lyrisme et qui expliquent le dramatisme de son oeuvre. L'auteur insiste ensuite sur un motif spécifiquement catullien, le motif de l'alliage d'amour et de haine, étudiant d'une part le développement de l'amour pour Lesbia et d'autre part le développement du motif en question. L'étude insiste surtout sur l'analyse du distique LXXXV, considéré comme une réalisation supérieure et souligne son double caractére: gnomique, donc objectif, et personnel, donc subjectif.

ISTORIA LUI MILLOT ÎN TĂLMĂCIREA LUI IOAN PIUARIU MOLNAR

de

LIVIA GRĂMADĂ

În Transilvania secolului al XVIII-lea interesul pentru istorie trebuie raportat la condițiile epocii, în primul rînd la lupta socială și națională a tinerei burghezii romîne. Exploatarea socială, oprimarea națională, lipsa totală de drepturi politice determină elementele înaintate ale burgheziei romîne ardelene legate de popor să se angajeze într-o mișcare de mare amploare, cu scopul de a pune capăt situației în care se aflau. Reprezentanții mișcării militează în acest scop, printre altele, și prin activitatea lor istorică, căutînd în domeniul istoriei argumente capabile să dovedească drepturile poporului romîn și să combată pe acei istorici străini, care, după cum arăta P. Maior, aveau obiceiul „a vomi cu condeiul" împotriva romînilor, luînd unul de la altul defăimăimările „precum măgariu pre măgariu scarpină"[1]. Ei au fost deci ispitiți mai ales de istoria națională, și anume de epoca formării poporului romîn, dar în același timp s-au ocupat, incidental firește, și de istoria altor popoare. Astfel, din lucrările lor pot fi recoltate și unele cunoștințe de istorie universală. S. Micu, de pildă, își începe „Istoria" cu războiul Troiei și peregrinările lui Eneas, considerînd greșit că aceste evenimente constituie punctul de plecare al istoriei romînilor, iar Gh. Șincai, în „Hronica romînilor și a mai multor neamuri", pune în legătură faptele istorice din Transilvania, Moldova și Țara Romînească cu istoria popoarelor învecinate: unguri, polonezi, austrieci, turci etc.

Alături de asemenea preocupări sporadice, epoca mai cunoaște și lucrări consacrate în întregime unor probleme de istorie universală, cum ar fi, de pildă, *Hronologhiia împăraților turcești,* scrisă în colaborare de S. Micu și I. Piuariu Molnar[2] și *Istoria universală* a lui Claude François Millot, tradusă de I. Piuariu Molnar.

Orientarea cărturarului ardelean spre o lucrare franceză nu este de loc surprinzătoare. Într-o epocă în care datorită unor condiții economice,

---

[1] P. Maior, *Cuvînt înainte* la „Istoria pentru începutul romînilor în Dachia", Buda, în crăiasca tipografie a Universitații ungurești din Peșta, 1812.

[2] Vezi C. Cîmpianu, *O lucrare necunoscută a lui S. Micu,* în „Studii și cercetări de istorie", Cluj, an VIII (1957), nr. 1—4, (ian—dec.), p. 213—218.

sociale şi politice favorabile pătrund în Transilvania ideile noi ale luminismului, romînii ardeleni vin în contact cu mişcarea de idei din occident şi cu unele lucrări austriece sau franceze. Traducerile lui S. Micu din opera filozofică a lui Wolff, prin intermediul lui Baumeister, traducerea sa după Istoria bisericească a abatelui Fleury, Învăţătura firească a lui Gh. Şincai, întemeiată pe Fizica lui Helmuth, Procanonul lui P. Maior, inspirat de o lucrare a lui Hontheim, cunoscut sub pseudonimul Iustinus Febronius, traducerea lui S. Micu din Bélisaire sau a lui I. Barac din Laurette de Marmontel şi a lui P. Maior din Télémaque de Fénelon, sînt doar cîteva exemple pentru ilustrarea acestui contact.

Spirit enciclopedic, multilateral, solicitat de diferite domenii ale culturii, doctorul Piuariu Molnar este şi un pasionat traducător. Atenţia sa se opreşte asupra operei francezului Claude François Xavier Millot, *Eléments d'histoire générale ancienne et moderne.*

Fără a fi un istoric de suprafaţă, Millot a fost însă bine cunoscut în centrul şi sud-estul Europei. S-a născut la Ornans în 1726 şi a murit la Paris în 1785. Călugăr iezuit, profesor de retorică la Lyon şi Parma, el se fixează în cele din urmă la Paris, unde e ales, în 1777, membru al Academiei Franceze. Cu un an mai tîrziu este preceptor al ducelui d'Enghien. Opera sa, *Oeuvres de l'abbé Millot,* în 15 vol., cuprinde mai ales lucrări istorice: *Eléments d'histoire de France* (1767—1769), *Eléments d'histoire d'Angleterre* (1769), *Eléments d'histoire générale ancienne et moderne* (1772—1783), în 9 volume, Istoricul francez a pus la contribuţie manuscrisele ducelui de Noailles în lucrarea *Mémoires politiques et militaires pour servir à l'histoire de Louis XIV et de Louis XV* (1774), în 4 volume[3]. Lui i se datorează şi o lucrare de istorie literară, *Histoire littéraire des Troubadours* (1774)[4]. În timpul şederii sale la Parma, abatele Millot redactează, în 1768, la îndemnul ducelui de Parma, Ferdinand, un Program al unui curs de istorie generală.

Infantele de Parma, excomunicat de Papa Clement al XII-lea pentru că a îndrăznit să se emancipeze de sub tutela curţii papale de la Roma, sprijină prin politica sa dezvoltarea literelor şi artelor.

In programul cursului de istorie iniţiat de Ferdinand de Parma se subliniază importanţa istoriei universale ca mijloc de educare şi formare a unor „cetăţeni pentru stat şi a unor oameni pentru societate". Se arată în continuare că istoria contribuie la maturizarea judecăţii oamenilor şi la modelarea conduitei lor. Autorul Programului adaugă, citîndu-l pe Cicero, că istoria ne învaţă „l'art de bien vivre". În sfîrşit, ea cuprinde învăţături pentru toate stările şi profesiunile[5]. Asupra rolului educativ al istoriei se insistă şi în Lămurire cu privire la noua ediţie din 1795, în Prefaţă şi în

[3] Vezi *La Grande Encyclopédie,* t. XXIII, Paris, Société anonyme de la Grande Encyclopédie, p. 997.

[4] Vezi *Manuel du libraire et de l'amateur de livres contenant un nouveau dictionnaire bibliographique, une table en forme de catalogue raisonné,* t. IV, seconde édition, Paris, chez Brunet, libraire, 1814, p. 305.

[5] *Programme d'un cours d'histoire générale publiée an 1768 par les ordres de S.A.R. l'Infante, duc de Parme,* în „Cl. Fr. Millot, Eléments d'histoire générale. Histoire ancienne, première partie, t. I, nouvelle édition augmentée, Neuchâtel, l'imprimerie de la Société typographique, 1795", p. 9.

Introducerea lucrării. Cea dintîi[6] consideră istoria un excepţional mijloc de educare a tinerilor din toate clasele şi de ambele sexe. O astfel de lucrare, scrisă în primul rînd cu intenţii educative, nu-şi propunea „de former des érudits, mais de faire des hommes éclairés et vertueux, des chrétiens religieux et charitables, des citoyens capables d'instruire leurs enfants, de servir leur patrie, de chérir l'humanité"[7]. Ea îşi fixa, prin urmare, scopul de a forma creştini virtuoşi în primul rînd, ceea ce dezvăluie mentalitatea înapoiată de clasă a autorului şi limitele concepţiei sale. În continuare este mărturisită dorinţa de a respecta adevărul istoric şi de a-l înfăţişa cu imparţialitate, „non point d'après les opinions d'une secte particulière, non sur les préjugés nationaux de tel ou tel peuple, non pour favoriser l'intérêt de tel souverain ou tel empire; mais *pour montrer le vrai et le faire servir au bien général*"[8]. Aceste intenţii nu se realizează însă întotdeauna în paginile Istoriei. Se precizează apoi că nu este vorba de o lucrare de specialitate, ci de popularizare, în consecinţă ea va înfăţişa numai faptele demne de a fi reţinute, verificate critic din punctul de vedere al autenticităţii şi utilităţii lor. De aceea autorul îşi propune să evite detaliile şi informaţiile de prisos, urmărind să dea o operă concentrată, de sinteză, întemeiată pe adevăr si folositoare în acelaşi timp[9]. În elaborarea lucrării el are în vedere, ţinînd seama de scopul ei instructiv-educativ, cîteva principii pedagogice: proporţionarea materialului, sistematizarea lui, recapitularea şi fixarea ideilor mai importante în sumarul de la sfîrşitul fiecărui volum, explicarea noţiunilor şi problemelor necunoscute în tabela geografică din volumul II şi în cea cronologică din volumul IV etc.

Interesantă ca tentativă de popularizare a istoriei, opera lui Millot pune în circulaţie, în ciuda concepţiei limitate a autorului ei, cîteva idei generate de luminismul european al secolului al XVIII-lea. Primul volum, al lucrării, singurul care va forma obiectul cercetării noastre şi care l-a preocupat şi pe traducătorul romîn, însumează istoria popoarelor vechi: egipteni, chinezi, asirieni, babilonieni, fenicieni, evrei, mezi, perşi, indieni, sciţi, celţi şi greci, rezervînd un spaţiu mai întins celor din urmă. Înfăţişarea istoriei popoarelor vechi este destul de cuprinzătoare: pe lîngă evenimentele istorice propriu-zise se dau şi unele informaţii despre ocîrmuirea, credinţa, legile, obiceiurile, ştiinţa şi cultura lor. Dar, adeseori, în prezentarea unor probleme sau în interpretarea materialului, autorul dovedeşte o concepţie limitată. Călugărul iezuit raportează vechile credinţe, superstiţii şi moravuri ale antichităţii la credinţa creştină sau la canoanele bisericii catolice, combatîndu-le de pe poziţiile creştinismului. Este evidentă intenţia

---

[6] *Avertissement sur cette nouvelle édition*, în „Cl. Fr. Millot, op. cit." p. II.

[7] Ibid. Lucrarea nu-şi propunea „de a forma erudiţi, ci oameni luminaţi şi virtuoşi, creştini pioşi şi caritabili, cetăţeni capabili de a-şi instrui copiii, de a-şi servi patria şi a iubi umanitatea".

Precizăm de la început, avînd în vedere că operăm cu texte destul de vechi, că vom da o traducere mai liberă citatelor în limba franceză, germană sau maghiară, urmărind în primul rînd să subliniem ideea lor.

[8] Ibid., p. 1. „Nu după opiniile unei secte particulare, nu după prejudecăţile naţionale ale unui anumit popor, nu pentru a favoriza interesul unui anumit suveran sau stat, ci *pentru a arăta adevărul şi a-l pune în serviciul binelui obştesc*" (sublinierea ns.).

[9] *Préface, Introduction*, în „Cl. Fr. Millot", *op. cit.*, p. 6, 7 şi 15.

sa de a moraliza în acest spirit, de a orienta pe cititori în sensul preceptelor moralei creştine. Astfel, moravurile ce contrazic rînduielilor bisericii catolice sînt condamnate fără rezerve, dimpreună cu vechii legiuitori care le-au favorizat.

Pe alocuri însă autorul Istoriei pune în discuţie cîteva probleme în spiritul noii concepţii raţionaliste. Raportîndu-se la relaţiile dintre spartani şi sclavii lor, Millot combate sclavia, invocînd legile firii, în virtutea cărora fiecare om se naşte liber şi are dreptul să dispună de viaţa sa. „... Poate-să învoi robia cu legile firii — se întreabă el — fără doară atunci, cînd nu se pot pune vrăjmaşii cei învinşi almintrilea în slobozire fără de primejdia cea mai mare acelor ce i-au învins? Să nu întrebăm, cu ce drept se poate vinde libertatea unui om, nici să ispitim, cum ar putea el prin naştere pierde libertatea, carea îi însăşită din fire cu el. Obiceiul cel vechi al tuturor naţioanelor anevoie ar putea răbda o ispitire ca aceasta. Să grăim mai vîrtos adevărul, cum că şi robul sau sclavul nu încetă a fi om şi că slujbele, care le săvîrşeşte el stăpînului său, s-ar cuveni să-l facă cu atît mai milos a fi cătră el, că prin asupriri nedrepte i să dă pricină a ridica armele asupra tiranului său“[10].

În altă parte, stăruind asupra diferitelor forme de guvernămînt din antichitate, Millot nu este de acord cu despotismul, cu „această urîcioasă ocîrmuire, prin carea toată norocirea şi fericirea tuturor este supusă nemărginitei voiei şi poruncii unuia“, în schimb preferă monarhia luminată[11]. Forma ideală de stat, spune el, citînd cuvintele lui Leon, craiul spartanilor, este aceea „unde află adevărul prieteni mulţi şi unde nu află înşelăciunea nici un prieten“[12]. Adversar al despotismului şi partizan al monarhiei luminate, Millot este împotriva democraţiei instaurate de Solon[13].

Mai departe istoricul francez foloseşte termenul de război nedrept şi încearcă să-l explice, ca fiind „o faptă cu mult mai fără lege pentru că naşte mai multe ucideri şi tîlhării şi fiecare război îi nedrept cînd să începe ori numai din îndemnul patimilor stăpînitoare, sau cînd să calcă dimpreună şi hotarăle cele prescrise de încuviinţarea firească“, apoi îl înfierează în numele aceleiaşi concepţii luministe, umanitare: „Inimi simţitoare nu vor auzi niciodată fără străjnicie cuvîntul acesta război, carele să vede a fi tras din graiul limbei canibalilor“[14]. Opus acestuia este războiul de apărare, care impune tuturor cetăţenilor obligaţia de a lupta pentru alungarea cotropitorilor: De este războiul în sine strajnic — spune Millot — pentru că nu pune privirii noastre altceva înainte, fără oameni ucişi şi ruine sau prăpădiri acoperite cu sînge de om, tot să vede a fi el un îndemn spre fapte înalte şi vrednice de mirare, cînd să începe el

[10] Cl. Fr. Millot, *Istorie universală adecă de obşte, care cuprinde în sine întîmplările veacurilor vechi*, întocmite prin signor Millot, comembrul Academiei frînceşti din Lyon. Iară acum întîia dată tălmăcită în limba romînească. Tomul întîi. În Buda, s-au tipărit în Crăiasca tipografie orientalicească a Universităţii Peştii, 1800, p. 243. — În pasajul citat se întrebuinţează forma *însăşită* pentru *însuşită* în accepţiunea de *proprie*. Şi în continuare citatele vor fi reproduse în tălămăcirea lui I. Piuariu Molnar.

[11] Ibid., p. 146.

[12] Ibid., p. 248.

[13] Ibid., pp. 254—255.

[14] Ibid., p. 208.

pentru apărarea patriii de nişte orăşeni ca aceia şi să duce înainte cu vitejia, împreunînd ascultarea ostaşilor şi ştiinţa războiului cu virtutea iroicească.[15] Interesantă şi actuală este delimitarea stabilită între războaiele nedrepte şi de apărare, dar, în continuare, caracterizarea lor, se mărgineşte la elemente neesenţiale, de suprafaţă.

Referindu-se apoi la moravurile locuitorilor din Creta, autorul Istoriei universale critică căsătoria întemeiată pe meschine interese materiale: „Zestrea cea de mireasă, care nu este aşa de lipsă întru o respublică, ar putea face din căsătorie un feliu de negoţitorie primejdioasă..."[16] În legătură cu vechile obiceiuri matrimoniale ale asiro-babilonienilor, el face şi unele aluzii la actualitate: „Dară oare despre căsătoriile noastre ce să zicem? Cînd toate mai cu seamă banii le hotărăsc şi vredniciile să socotesc în nimic, deaca lipseşte zestrea".[17]

Prezentînd cultura grecilor antici, Millot recunoaşte rolul educativ al teatrului, deoarece „... un teatrum întocmit bine, afară de veselia care hărăzeşte el, este o şcoală a înţelepciunii", cu condiţia, adaugă el, să nu corupă moravurile.[18]

Politica lui Pericle este condamnată pentru că „să vedea... năravurile cele bune stricate prin gustul spre veselii şi setea patimii spre bogăţii; pofta cea turbată după jocurile comediii prin neînvinsele zburdări pusă în mişcare..."[19]. Cu privire la cultura grecilor, istoricul francez îl aminteşte pe Homer, despre ale cărui poeme epice spune că sînt „... minunea unei minţi agere şi un izvor bogat al povăţuirii spre învăţătură", apreciindu-le valoarea documentară şi artistică: „Fără a privi la înălţimea aceştii poezii, dau aceste poeme o închipuire interesitoare celor ce poftesc a învăţa să cunoască năravurile cele vechi şi dau o petrecere veselitoare."[20]

Din cele relatate rezultă că în general autorul Istoriei universale are o perspectivă mărginită în interpretarea faptelor istorice. Mentalitatea sa de clasă este dezvăluită de felul cum tratează unele probleme şi de natura intenţiilor sale moralizatoare. Dacă pe alocuri lasă să străbată în lucrarea sa unele idei noi, mai avansate, istoricul francez nu poate depăşi limitele unui luminism moderat sau ale umanitarismului. Important este faptul că în lucrarea sa au găsit ecou unele idei ale veacului, că s-au răspîndit odată cu ea şi în alte regiuni ale Europei.

Istoria universală a abatelui Millot a avut o circulaţie mare în vremea aceea, ajungînd să fie cunoscută prin intermediul unor traduceri şi în Transilvania. Tradusă mai întîi în limba germană, ea s-a răspîndit in Ardeal, fiind accesibilă populaţiei care cunoştea această limbă. Mai tîrziu a fost tălmăcită în limba maghiară şi romînă.

Din iniţiativa lui Wilhelm Ernst Christiani şi pe cheltuiala librarului Kruzius din Leipzig, J. Bertram Mielck traduce în 1777 lucrarea lui

[15] Ibid., p. 281.
[16] Ibid., p. 260.
[17] Ibid., p. 103.
[18] Ibid., p. 276.
[19] Ibid., p. 345.
[20] Ibid., pp. 211—212.

Millot, în colaborare cu Christiani, care îmbogăţeşte şi comentează textul.[21] Traducerea germană *Universalhistorie alter, mittler und neuer Zeiten, mit Zusätzen und Berichtungen*, semnată de Christiani, este reeditată de mai multe ori.[22] Ea reproduce în *Prefaţă (Vorrede)* ideile din Programul cursului de istorie generală al lui Millot, însoţite de un comentariu elogios. După Tabla de materii *(Verzeichniss des Inhalts oder der Materien)*, Christiani pune la îndemîna cititorilor germani o *Introducere în istorie (Einleitung in die Geschichte)*, în care aduce unele precizări referitoare la obiectivele, scopul, foloasele istoriei universale şi încearcă o periodizare a ei. El face mai întîi unele observaţii generale, de principiu, arătînd, de pildă, că faptele istorice trebuie judecate nu în chip izolat, ci în strînsă legătură unele cu altele şi în funcţie de cauzele care stau la baza lor. Apoi subliniază importanţa istoriei pentru celelalte ştiinţe şi, asemenea lui Millot, recunoaşte rolul ei instructiv-educativ; „Der Geistliche, der Richter, der Arzt, der Ehemann, der Vater, der Sohn, der Jüngling, der Mann, der Greis, jeder Stand, jedes Alter, jedes Verhältniss der Menschen findet in der Geschichte Regeln, Ratschläge, Beispiele, Lehre, Aufmunterung, Warnung, der Beglückte Gründe zur weisen Mässigung und der Unglückliche Trostgründe der Linderung seines Kummers".[23]

Istoria universală este temeiul istoriei fiecărui popor în parte. Ea poate contribui, după cum arată Terentius în dictonul „Homo sum, humani nihil a me alienum puto", la crearea unei prietenii între oameni, pentru că trezeşte interesul unui popor faţă de celălalt".[24]

După cum am mai arătat, Istoria lui Millot circula în Transilvania şi în limba maghiară şi romînă.

Traducerea maghiară intitulată *A világnak közönséges történetei*, în 2 volume, (de la egipteni pînă la romani) este făcută de poetul şi lingvistul maghiar Verseghi Ferencz, în 1790—1791, îndemnat de Bacsányi János încă în 1787, cînd traducerea unor lucrări istorice în ungureşte era o preocupare stăruitoare a epocii. Traducătorul maghiar precizează că a respectat textul original, ţinînd seama în parte şi de adăugirile lui Mielck sau Christiani.[25] Verseghi pune în fruntea primului volum al Isto-

[21] *Tudósitás a magyar olvasóhoz*, în „M i l l o t, *A világnak közönséges történetei*, első kötet, Pesten és Budán, Weigand J. M. könyvárusnál, 1790", p. XIX, XX.

[22] In bibliotecile clujene se găsesc trei ediţii ale traducerii germane, din 1793, 1794 şi 1813, publicate la Viena. Textul german, mult mai bogat decît originalul, este cuprins în 15 vol., avînd în plus un *Allgemeines Register* über des Herrn abt. Millot Universalhistorie nach der deutschen Übersetzung und den derselben beigefügten Anmerkungen und Zusätzen. Übersehen und herausgegeben von W. E. Christiani, Wien, bei Franz Haas Buchhändler. *(Registru general* asupra Istoriei universale a abatelui Millot, după traducerea germană şi cu însemnări şi completări adăugate de acelaşi. Verificat şi dat la iveală de W. E. Christiani...).

[23] *Einleitung in die Geschichte*, în „M i l l o t, *Universalhistorie alter, mittler und neuer Zeiten*. Aus dem französischen. Mit Zusätzen und Berichtigungen von Wilhelm Ernst Christiani. Erster Band, Wien, bei Franz Haas Buchhändler, 1794", p. XII. „Pastorul, judecătorul, medicul soţul, tatăl, fiul, tînărul, bărbatul, bătrînul, fiecare stare, fiecare vîrstă, fiecare om în relaţiile sale cu alţii găseşte în istorie reguli, sfaturi, exemple, învăţături, stimulent, avertisment, mijloacele de a fi fericit, consolări pentru necazurile sale".

[24] Ibid., p. XVIII. „Sînt om şi ceea ce e omenesc, nimic nu-mi este străin".

[25] *Tudósitás a magyar olvasóhoz*., ibid. ,p. XXI.

riei un apel către fetele şi femeile maghiare: „Hazánk leányai! Senkinek olly méltán e könyvet nem ajánlhatom, mint nektek, ha nemzetünknek nevelését a ti kezeitekben lenni meggondolom."[26] Convins că fericirea omenirii se realizează dacă „se străduieşte cu folos" şi dacă ţine seama de experienţă, traducătorul maghiar afirmă în continuare că singură istoria universală ne poate ajuta să învăţăm din fericirea şi necazurile altora. Fericirea oamenilor, adaugă el, mai depinde şi de educaţie. Cu ajutorul ei putem creşte „cetăţeni cu o gîndire sănătoasă şi oameni de bună credinţă".[27] În încheiere se face din nou apel la patriotismul tinerelor maghiare: „Ti vagytok hazánk leányai, minállunk a nevelők! A ti kezetekbe adom tehát ezt a történetet, mellyben más nemzetek boldogulásai vagy veszedelmei az ő okaikkal együtt foglaltatnak. Tanuljátok meg abból, míg ifjúk vagytok, hogy azután mint anyák, a ti kedves magzatitokkal közleni tudjátok, mind azokat, a mik nemzetünknek állandó és igaz boldogulását elő-mozdithatják."[28]

Asemenea lui Millot şi Christiani, traducătorul maghiar stăruie asupra rolului educativ al istoriei universale, însă spre deosebire de aceştia, el urmăreşte să stimuleze prin lucrarea sa sentimentele naţionale ale compatrioţilor săi. Nu numai cetăţeni vrednici pentru stat sau buni credincioşi pentru biserică va forma istoria, ci patrioţi devotaţi naţiunii maghiare. Tendinţa naţională, caracteristică pentru aceea fază a dezvoltării capitalismului, în care popoarele mici urmăreau să se elibereze şi să se constituie în state naţionale, este prin urmare punctul de plecare al traducerii lui Verseghi.

Traducătorul romîn, doctorul Ioan Piuariu Molnar merge pe linia preconizată de Millot, subliniind la rîndul său rolul educativ al istoriei, acela de a ne învăţa „chipul a vieţui drept şi bine plăcut tuturor"[29], dar aduce un punct de vedere nou faţă de înaintaşii săi. Cărturarul ardetean ne mărturiseşte în *Cuvîntare înainte* că a intenţionat să facă cunoscută istoria pentru a contribui prin aceasta la dezvoltarea negoţului şi a meşteşugurilor: „Prin îndemnul acestei ştiinţe călătoresc negoţitorii pre luciul mării şi să întorc încărcaţi de visteriile bunătăţilor negoţitoreşti, ca albinele îngrecate de nectarul florilor. Încă şi darurile meşteşugurilor, care aduc hrană vieţii omeneşti ar fi în scutecele zătignirei apestind, dară deşteptîndu-le ştiinţa istoricească s-au poliit şi să poliesc pînă în zioa de astăzi"[30].

[26] Millot, *A világnak közönséges történetei*, első kötet, p. III. „Nimănui nu-i pot recomanda atît de călduros această carte decît vouă, dacă iau în considerare că educaţia naţiunii noastre este în mîinile voastre.

[27] Ibid., p. VII, VIII.

[28] Ibid., p. VIII. „Voi sînteţi la noi educatorii, fetele patriei mele! În mîinile voastre încredinţez aşa dar această istorie, în care sînt cuprinse fericirea şi primejdiile (nenorocirile) altor naţiuni dimpreună cu motivele lor. Învăţaţi din acelea, pînă sînteţi încă tinere, ca apoi ca mame să puteţi comunica odraslelor voastre dragi, acelea ce promovează fericirea veşnică şi adevărată naţiunii noastre".

[29] I. Piuariu Molnar, *Cuvîntare înainte*, în I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografia romînească veche*, vol. II, Buc., Socec, 1910, p. 418. Nu s-a citat direct din textul lui Molnar, pentru că primele pagini ale prefeţei lipsesc din singurul exemplar existent la Cluj.

[30] Ibid.

Spre deosebire de Verseghi, I. Piuariu Molnar are în vedere obiective economice în primul rînd, anume de a stimula înfiriparea diferitelor ramuri ale comerţului şi ale meşteşugurilor.

În Transilvania, prin urmare, traducerea istoriei universale în cele trei limbi vorbite în această provincie are la bază înainte de toate o intenţie educativă, fie că e vorba de formarea unor cetăţeni buni, de cultivarea unor sentimente patriotice, fie de impulsionarea noilor îndeletniciri promovate de dezvoltarea capitalismului. Avînd în vedere acest scop, iniţiativa medicului ardelean se încadrează în preocupările luministe ale Şcolii Ardelene. Dacă în cadrul acestei mişcări istoria naţională e pusă în slujba luptei sociale şi politice, atunci istoria universală, prin contribuţia ei la luminarea maselor, serveşte aceeaşi cauză.

Istoria universală adecă de obşte, care cuprinde în sine întîmplările veacurilor vechi reproduce primul volum al lucrării lui Millot. *Însemnarea materiilor* aşezată în urma prefeţei înfăţişează sumarul celor 25 de capitole. Spre deosebire de traducătorul maghiar, care cuprinsese în cele două volume întreaga istorie a grecilor, cărturarul ardelean, începînd şi el cu egiptenii, ajunge numai pînă la domnia lui Filip de Macedonia[31].

Confruntînd tălmăcirea lui Molnar cu originalul francez şi cu traducerea acestuia în limbile germană şi maghiară, am constatat că traducătorul romîn lucrează cu textul german, în acelaşi timp însă are sub ochi şi originalul.

I. Piuariu Molnar urmăreşte în unele cazuri Istoria lui Millot şi renunţă la adăugirile lui Christiani, şi anume la pasajele introductive ale unor capitole[32] sau la unele comentarii din subsol[33].

El merge pe urmele istoricului francez şi ale tălmăcitorului german atunci cînd notează marginal ideile principale ale expunerii. În unele locuri formularea acestor idei este mai apropiată de textul francez decît de cel german[34].

Învăţatul ardelean păstrează şi sublinierile unor citate ale lui Millot, înlocuind doar literele cursive din original cu caractere grase. Pe lîngă acestea adăugăm faptul că unele neologisme[35] sînt desprinse direct din originalul francez, de pildă *provizion* (din fr. *provisions;* în germ. *Lebensmittel*), *modelă* (din fr. *modèle*; în germ. *Muster*), *content* (din fr. *content*; în germ. *begnügte sich*), *matelot* (din fr. *matelot*)[36].

Există apoi o seamă de argumente care dovedesc dependenţa traducerii romîneşti de cea germană. I. Piuariu, asemenea lui Christiani, pune în fruntea volumului, după prefaţă, sumarul capitolelor şi nu la sfîrşit, aşa cum procedase Millot. În unele pasaje el urmăreşte îndeaproape textul ger-

[31] Partea tradusă de Molnar corespunde cu primul volum al originalului.

[32] *Quellen und Hülfsmittel der alten... Geschichte* constituie capitole introductive la istoria diferitelor popoare vechi. Molnar reţine o astfel de introducere numai la începutul lucrării. El dă acolo *„Izvoară şi mijloace ajutătoare ale istoriei egipteneşti"*.

[33] Sînt omise notele din textul german de la p. 63, 65, 99, 120 ş. a.

[34] Astfel, spre exemplu, ideile principale din textul francez de la pp. 100—106 pot fi urmărite în textul romînesc la pp. 117—126.

[35] Termenul este folosit în vechea lui accepţiune de cuvînt împrumutat pe cale cărturărească.

[36] Alături de *mateloţi* este folosit şi termenul *matrozi*, după germanul *Matrosen*.

man sub raportul expresiei al construcției frazei. Cele mai numeroase dovezi pentru apropierea de traducerea germană le găsim în domeniul lexicului. I. Piuariu Molnar preia de la Christiani unele neologisme (*autohtoneni* din germ. *Autochtonen*; cf. fr. *autochtones*; *role* din germ. *Rollen;* cf. fr. *jouer tant des personnages),* calchiază[37] cuvintele după modelul său, traducînd uneori cuvînt de cuvînt expresiile germane (*doctor trupesc* din germ. *Leibarzt*; cf. fr. *médecin; trup statisticesc* din germ. *Staatskörper;* cf. fr. *corps de peuple; orășeni* din germ. *Bürger;* cf. fr. *citoyens; orînduielile orășenești* din germ. *bürgerliche Anordnungen;* cf. fr. *institutions civiles* etc.).

Pentru a ilustra apropierea textului romîn în primul rînd de cel german, nu numai în legătură cu anumite elemente izolate, ci în ansamblul său, vom reproduce un fragment, punînd alături de originalul francez pasajele corespunzătoare din versiunile germană, romînă și maghiară:

„*Le vraie politique* ne captive pas l'émulation. *Elle encourage* assez les arts nécessaires, principalement *l'agriculture,* pour n'avoir pas à craindre qu'on les néglige; elle apprécie les talens et *leur assigne à tous le rang convenable;* mais loin d'élever une barrière *odieuse* entre les classes de citoyens, elle cherche plutôt à les unir en un même corps; d'autant plus qu'une classe trop multipliée deviendroit funeste à celles qui seroient trop peu nombreuses. *La confusion* des états paroît un mal nécessaire dans les *grandes monarchies:* c'est aux législateurs à en prévenir les principaux *inconvéniens.* Selon quelques écrivains, toutes les *professions* étoient honorées en Egypte. Autre erreur. On y détestoit celle de berger, quoique *les troupeaux fussent en grande nombre* et que la vie pastorale ait eu tant de charmes pour les premiers hommes".

„Die wahre Staatskunst legt der Nacheiferung keine Fesseln an: *sie muntert* die nothwendigen Künste und hauptsächlich den *Akkerbau* in so ferne auf, *als nöthig ist,* um nicht befürchten zu dürfen, dass sie vernachlässigt werden: *sie weiss* die Talente zu schätzen und weiset einem *jeden seinen gehörigen Platz an* und weit entfernet die verschiedenen Klassen der Bürger durch *unangenehme* Schranken von einander zu trennen, suchet vielmehr, sie alle in einem einzigen Ganzen zu vereinigen und das um so mehr, da eine gar zu zahlreiche Klasse der andern weniger Zahlreichen nachtheilig werden könnte. Die *Vermischung der Stände* scheinet *in grossen Monarchien* ein nothwendiges Uebel zu sein und den *Gesetzgebern* liegt es ob den *schlimmsten Folgen* dabei vorzubeugen. Einigen Schriftstellern zufolge waren alle *Handthierungen* in Ägypten in Ansehen. Das ist wieder ein Irrthum. Man verabscheuete den Hirtenstand, obgleiche die *Viehzucht* beträchtlich und das Hirtenleben für die ersten Menschen so viele Reize hatte".

[37] Asupra calcului lingvistic vom reveni în continuare.

„*Adevărata stare politicească* nu începe cu emulaţia sau silinţa: *ea deşteaptă* meşteşugurile cele trebuincioase şi mai alese spre *lucrarea pămîntului* atît de departe *cît este de lipsă*, a nu se teme, că se va zătigni; ea ştie a preţui talenturile şi însemnează haracterul, rangul şi cinstea după cuviinţa fieştecărui. Dară departe să fie a pune hotar *urîcios* între clasurile orăşeneşti, ci ea cearcă mai vîrtos a le uni întru un trup şi aceasta cu atîta mai mult, că un clas prea cu un număr mare ar putea fi primejdios celui mai cu puţin număr. *Amestecarea staturilor în monarhii* mari să pare a fi un rău care este de lipsă şi *dătătorilor de lege* să cuvine a depărta urmările sale. După cum scriu unii istorici, meşteşugurile, *profesioanele* era în Egipt la cinste. Alţii zic că starea păstorească era ca un lucru de jos socotită, măcar că prăsirea dobitoacelor mare la număr şi că viaţa păstorească ar fi adus oamenilor dintîi atîta desfătare".

„Az igaz országlási mesterség nem teszi békókba a követést: sőt inkább a szükséges mesterségeket és kiváltképpen a földmivelést anynyira *ébresztgeti, amennyire szükséges*, hogy tartani ne kelljen, netalán elmúlattasson; *meg tudja* becsülni a tálentomokat és megadja mindenikének *az ő divatját*, és távol legyen, hogy a polgárok külömbféle rendjeit egymástól kellemetlen korlátok által meg különözze, azonn igyekezik inkább hogy azokat egy egészbe mind öszvekapcsollya és ezt annál is inkább, mivel az eggyik számosabb rend a másik kissebbnek ártalmára lehetne. A rendek elegyíttése a *nagy országokban* szükséges rossznak látszik lenni és a *Törvényi szerzőknek* kötelességéhez tartozik, hogy annál a leg-*veszedelmesebb következéseket* megelőzzék. Némely írók azt mondják, hogy az egyiptomiak a kéz míveket mind becsöletben tartották. Ez ismét tévedés. Utálták ők a pásztori sorsot jóllehet a *barom mívelés* olly hasznos, és pásztori életet az első emberek olly kellemetesnek tartották légyen"[38].

Observăm mai întîi că textul german este cel mai fidel originalului, în timp ce traducerea romînească îşi permite oarecare libertăţi. I. Piuariu Molnar ţine uneori seama şi de original (de exemplu *profesionalele* după fr. *professions*), dar se orientează mai ales după versiunea germană. Confruntînd cele două texte, german şi romîn, putem urmări unele analogii în topica frazelor şi în special în expresiile[39]; *sie muntert = ea deşteaptă, Ackerbau = lucrarea pămîntului, in so ferne auf = atît de departe încît = cît* (contras din atît de departe încît), *als nöthig ist = cît este de lipsă, sie weiss zu schätzen = ea ştie a preţui, die Vermischung der Stände = amestecarea stărilor, den Gesetzgebern = dătătorilor de lege, Handthierungen = meşteşugurile, die Viehzucht = prăsirea animalelor* etc.

În traducerea romînească găsim apoi unele corespondenţe cu textul maghiar, îndeosebi sub raportul vocabularului. Ele se explică prin faptul

[38] M i l l o t, *Éléments d'histoire générale*, pp. 48—49, *Universalhistorie*, pp. 26—27, *Istorie universală*, pp. 35—36, *A világnak közönséges történetei*, pp. 30—31.

[39] În fragmentul citat am subliniat acele expresii care ne ajută să stabilim apropierile şi deosebirile între cele patru texte.

că cei doi traducători, maghiar și romîn, au lucrat după același model, și anume după textul german.

Remarcăm apoi, referindu-ne de data aceasta nu numai la fragmentul citat, ci la versiunea romînească considerată în ansamblul ei, că de cele mai multe ori medicul ardelean traduce destul de liber. El acomodează topica frazelor la firea limbii romîne sau înlocuiește unele expresii ale originalului sau ale modelului german cu altele create de el. Astfel, el traduce în romînește francezul *esprit* sau germanul *Gelehrsamkeit* cu *hrană duhului,* sau expresia franceză *on attaqueroit l'ennemi,* corespunzătoare celei germane *den Feind angreifen,* cu *da-vor ei pizmașului război alargul* etc.

Cîteodată merge prea departe cu aceste traduceri libere, făcînd unele adaptări nepotrivite. Așa, spre exemplu, ocupîndu-se de nobilimea unor popoare vechi sau de funcțiunile ei înalte, Molnar vorbește despre *boierii cei mai aleși ai Persiii sau despre cinstele boierești.* Alteori traducătorul romîn trece în extrema cealaltă, reproducînd textual unele expresii străine. În felul acesta francezul *contes des fées* sau germanul *Feemärchen* sînt traduse cu *vorbe feești, observations générales* sau *allgemeine Bemerkungen* cu *luări aminte preste tot, opiner le premier* sau *Vorrecht* cu *dreptul înainte* și germanul *liegt* cu *zace,* utilizat impropriu în fraza „Mezopotamia zace între rîul Tigru și Eufrat, unde este aerul cel mai frumos al pămîntului"[40]

Cu privire la limba traducerii semnalăm caracterul ei vechi, cronicăresc, apropiat de acel al istoricilor Școlii Ardelene. I. Piuariu Molnar folosește adeseori cuvinte și forme vechi: *direptate, a se prici* „a-și diputa, a se certa"[41], *aoarea* „uneori, cîteodată", *furtișag, niscari* „cîteva, unele", *prostatec* „prost, dur, grosolan", *scopos, răsfăț* „lux", *purcedere* „călătorie", *poete, tătîne, mumîni darea legii* „legislației", *împerechere* „vrajbă, revoluție" (sinonime întrebuințate de autor: *răzvrătire* „răscoală"), *a se împoncișa* „a veni în conflict", *a miti* „a corupe", *țiitoare* „concubină", *a fi slobod, slavă, obștescul norod, liubov, trupeș, elefterie, luiși, loruși* ș. a.

Frecvente sînt și expresiile vechi ca: *viață rătăcită* „nomadism", *ursire omenească* „invenție", *a propti adevărul, a lua începutul, crezători de bîrfele, a se da preț* „a se prostitua", *umblarea cu corăbii* „navigație", *pofta dezmierdării „voluptate", ieșiri afară din cale* „excese" etc.

Limba traducerii lui Piuariu Molnar are o puternică coloratură regională, ardelenească. În cuprinsul Istoriei întîlnim numeroase fonetisme ardelene: *jenii, tinăr, provinții, ferbințală, strajnic, curajie, încătrău* și unele cuvinte dialectale ardelenești: *dărab, rețept, firez, oblu* etc.

Pentru unele noțiuni noi, traducătorul romîn nu găsește termenii corespunzători în limba romînă. De aceea se vede constrîns, după cum însuși mărturisește în prefață, să facă împrumuturi străine, mai ales din limba latină. Cărturarul ardelean folosește așa dar și neologismul, nimerind uneori forma lui corectă de astăzi, ca în cadul lui *raport, plan, epocă, opinie, tribunal, autentic, critică, politică* (alături de *poliție*), *rival, bilanț,*

---

[40] M i l l o t, *Istorie universală*, p. 92.

[41] Între semnele citării notăm sensul cuvintelor sau expresiilor mai puțin cunoscute azi.

literatură, temperament, iar alteori adaptîndu-le în forme mai puțin uzuale, neconsacrate de limba literară, ca de pildă în *planisire, epohă, experienție, metod-uri, articul, respublică, laconicește, haracter, ofițium-uri, teatrum, alianție, liricească, seral* „serai", *votri* „voturi" (pl.), *galioane* „galere" (pl.) ș. a.

Mai rar traducătorul romîn întrebuințează neologismul cu sensuri speciale, neobișnuite astăzi, de exemplu *epigramă*[42] „inscripție", *industria adică bărbăția, orășeni* „cetățeni", *energia sau lucrarea stilului* „energia stilului", *clasuri* „caste".

De cele mai multe ori medicul ardelean explică neologismele cu cuvinte „deobște înțelegătoare" pentru a putea fi pricepute de toți și în felul acesta „să răspunză folosului și binelui peste tot mai cu sporiu"[43]. Învățatul ardelean, preocupat să lumineze masele, vrea să se facă înțeles. El procedează asemenea reprezentanților Școlii Ardelene, mai ales ca P. Maior, însoțind cu explicații cuvintele noi, necunoscute, pentru a le face accesibile. Astfel, în cuprinsul traducerii lui Piuariu Molnar găsim asemenea precizări, făcute uneori în termeni siguri, alteori vagi: *epoca sau socoteala vremii, epoha sau veacul, dinastie, domnie în care stăpînesc prințipii, bilanța sau cumpănirea, emulația sau silința*, explicată în altă parte cu *rîvna spre întrecere, epidemia (boală molipsitoare), obeliscurile sau stîlpii, botanica sau cunoștința ierburilor, simplice sau fără podoabă, simple sau fără meșteșug, complicat, adecă cel din multe părți, finanțiile adecă veniturile, interesul sau folosul cel osibit, mizantropi adecă urîtori de oameni, abuzul sau întrebuințarea rea, miniștrilor sau sfetnicilor, clasuri sau cete, stări, jocul cel cu figuri ce se cheamă șah, rezon sau minte, represaliile sau respletirile îndărăpt, atacuri, adecă începeri întîi spre război, atac sau năvală războinică, comedii sau priveliști, atom, adecă într-un praf sau pulbere de soare, fenomen sau minunare* „întîmplare deosebită", *experiența sau proba* etc.[44].

În unele cazuri aceste explicații sînt greșite, de exemplu: *producturi adecă aduceri înainte urieșești* „plăsmuiri exagerate", *labirint sau obor, populația adecă înmulțirea omenească, țeferele sau numărul arabicesc, extremitate sau mîhnire nespusă.*

Cîteodată I. Piuariu Molnar evită neologismul din originalul francez, preferînd perifraza. Astfel, cuvîntul *escaladare* e înlocuit cu expresia *urcare pre ziduri cu scări*, plugari cu *starea oamenilor ce lucra pămîntul, parfum* cu *fumul cel frumos mirositoriu al miresmelor, cetăți sperjure* cu *cetăți rumpătoare de jurămînt* etc.

Pentru a se face înțeles, traducătorul romîn simte mereu nevoia precizării. În această direcție el întrece uneori măsura, ajungînd la o exprimare prolixă, pleonastică, în următoarele exemple: *bordeie și colibi, trebuincioase*

---

[42] În notă sensul cuvîntului este explicat astfel: „Fie ce scrisoare să poată numi așa, care-i scrisă sau scobită deasupra pre zid sau pre orice stîlp", M o l n a r, *Istorie universală*, p. 13.

[43] I. B i a n u, N. H o d o ș, op. cit., p. 418.

[44] Acest sistem de glosare a neologismelor este întrebuințat și în alte lucrări din prima jumătate a secolului al XIX-lea, într-o epocă în care neologismele au început să pătrundă masiv în limba romînă. Vezi B. C a z a c u și I. F i s c h e r, *Neologismele în scrierile lui Anton Pann*, în „Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea (I)", Buc., ed. Acad. R.P.R., 1956, p. 53.

şi folositoare, lipsirii lui adecă nefiind el acolo, păgubitoare sau stricătoare, nărav sau obicei, jalbele şi plînsorile etc.

Traducerea unei lucrări de istorie impune învăţatului ardelean să creeze o terminologie de specialitate. O bună parte din neologismele lui, pe care le-am citat la locul potrivit, au fost utilizate în prezentarea organizării politice, sociale a popoarelor vechi, a obiceiurilor, credinţei şi culturii lor. Pe lîngă acestea, traducătorul istoriei universale a trebuit să găsească forma romînească a numelor proprii, a numelor de popoare şi ţări. De cele mai multe ori acestea sînt transpuse în textul romînesc într-o formă corespunzătoare sau apropiată de cea corectă astăzi, de pildă *Irodot, Ctezias, Xenofon, Apollo, Zoroastru, Pitagoras, Omir, Monteskio, egiptenii, evreii, asiro-babilonienii, Andaluzia, Marea Roşie,* părţile, *Africii, Persia, Egiptul, Atica, Sparta* etc. Mai rar numele proprii, numele de popoare şi cele geografice sînt redate în traducerea cărturarului ardelean cu unele particularităţi fonetice specifice, ca de exemplu: *Ţirus* (Cirus), *Semiramis* (Semiramida), *Tuţidites* (Tucidide), *Xenofont* (Xenofon), *sabenii* (sabinii), *indii* (indienii), *iaponii* (japonezi), Marea *Caspii* (Marea Caspică), *ostroavele Ţiprului* (Ciprului), *Cartago* (Cartagina) etc.

În cele din urmă ne oprim şi la stilul traducătorului romîn. Faţă de Retorică, în care abundă frazele greoaie, încîlcite şi confuze, Istoria universală se remarcă în general prin claritatea şi uneori chiar prin expresivitatea stilului. Citind traducerea lui I. Piuariu Molnar ne simţim ispitiţi s-o asociem cu operele istorice ale scriitorilor Şcolii Ardelene sau ale vechilor cronicari. Regăsim aici acelaşi stil domol, bătrînesc, cu o coloratură arhaică. Unele pasaje ale Istoriei sînt deosebit de izbutite sub raportul pitorescului sau al plasticităţii stilului.

Iată, de pildă, un astfel de pasaj: „Numele Ţara Grecească, să pare, că făgăduieşte duhului nostru răpaus şi odihnă de ostenelele sale. După ce au străbătut atîtea timpuri întunecoase spre cărări neumblate, el vede acum zioa sănină a Istoriii strălucind; el priveşte iroici şi viteji adevăraţi, vestiţi adevăraţi, vestiţi înţelepţi, jenii sau minţi agere nemuritoare, vede măestriile desăvîrşirii şi gustă înainte veselie, ca să să poată mira de proptitoarea putere a Politiii şi de puternicia Libertăţii sau a Eleteriei...“[45]

Întîlnim în tălmăcirea lui I. Piuariu Molnar şi unele expresii sugestive. Pentru a arăta cît de multă vreme a trecut pînă la invenţia scrierii se spune „cîtă mare de vreme nu rămîne la mijloc pînă la aflarea meşteşugului a scrie“, sau în legătură cu naşterea filozifiei la greci se zice că „filozofia începe a-şi arăta răsăritul“, referitor la obiceiul spartanilor de a îndrepta greşelile cu ajutorul ironiei se notează că „spre pedepsirea greşelelor întrebuinţa ei oareşcare batjocură supţire sau jingaşe“ etc.

Din cele relatate în paginile precedente rezultă că în Transilvania, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, alături de preocupările de istorie naţională, exista şi un interes pentru istoria universală, considerată ca un preţios instrument de educare cetăţenească şi patriotică. Acest interes explică traducerea unei astfel de lucrări în limbile germană, maghiară şi romînă. Cei trei traducători se orientează spre o operă franceză, într-un moment cînd

[45] I. Molnar, *op. cit.*, p. 193.

contactul cu occidentul european era stabilit, în urma unor condiţii economice, politice şi sociale favorabile.

Istoria universală a lui Millot oglindeşte pe lîngă limitele concepţiei autorului şi unele idei umanitare, luministe, înaintate pentru vremea aceea. Traducerea lucrării în cele trei limbi vorbite în Transilvania contribuie şi ea la vehicularea în această provincie a unor idei generate de luminismul secolului al XVIII-lea.

În primul rînd, deci, I. Piuariu Molnar are meritul de a le fi făcut cunoscute romînilor ardeleni. În al doilea rînd, traducerea sa prezintă interes şi pentru evoluţia limbii noastre. Ea însemnează un moment din lupta cărturarilor ardeleni pentru formarea şi îmbogăţirea limbii literare, pentru crearea unei teminologii de specialitate.

În sfîrşit, remarcăm eforturile traducătorului romîn, ce-i drept nu întotdeauna izbutite, în vederea transpunerii textului Istoriei într-o formă limpede, expresivă şi pitorească.

Catedra de literatură romînă

ИСТОРИЯ МИЛЛО В ПЕРЕВОДЕ ИОАНА ПИУАРИУ МОЛНАРА

(Краткое содержание)

В Трансильвании XVIII века наряду с изучением национальной истории отмечается тяготение к познанию всемирной истории, рассматриваемой как один из важных факторов воспитания в духе патриотизма и гражданских доблестей. Этим обстоятельством объясняется перевод всемирной истории аббата Милло (Millot) на немецкий, венгерский и румынский языки. Труд Милло, вышедший в 1772—1773 гг. и представляющий собой попытку популяризации, одновременно способствовал (и это вопреки осграниченным концепциям автора) распространению некоторых просветительных идей Европы XVIII века.

Всемирная история аббата Милло, получившая в свое время широкое распространение, стала известной благодаря некоторым переводам и в Трансильвании. Переведенная в 1777 году сначала на немецкий язык, она становится доступной той части населения Трансильвании, которая владеет этим языком. В 1790—1791 гг. она была переведена на венгерский язык, а в 1800 году — на румыский язык. Румынский переводчик, доктор Пиуариу Молнар, пользуется немецким текстом, которого близко придерживается, но одновременно сопоставляет его с французских подлинником. Аналогии, главным образом с немецким переводом, а местами и с французским текстом могут быть прослежены в некоторых выражениях, а также — в строе предложений.

Перевод труда Милло на три употребляемых в Трансильвании языка способствовал проникновению в эту провинцию просветительных идей XVIII века. Инициатива И. Пиуариу Молнара отвечала требованием ардяльской школы, поскольку ставила всемирную историю на службу просвещения масс.

Заслуга румынского переводчика, таким образом, заключается в том, что его перевод всемирной истории Милло способствовал распространению среди трансильванских румын просветительных идей современности.

Этот перевод представляет интерес также и со стороны развития нашего языка, так как он знаменует собой один из этапов борьбы трансильванской интеллигенции за создание и обогащение литературного языка, а также — за разработку терминологии по специальности. Следует отметить также старания переводчика, правда не всегда удачные, придать изложению ясную, выразительную и художественную форму.

L'HISTOIRE DE MILLOT DANS LA VERSION DE ION PIUARIU-MOLNAR

(Résumé

Dans la Transylvanie du XVIIIe siècle, à côté des préoccupations relatives à l'histoire nationale, on a porté un vif intérêt à l'histoire universelle, considérée comme un précieux moyen d'éducation civique et patriotique. C'est cet intérêt qui explique qu'on ait traduit en allemand, en hongrois et en roumain l'Histoire universelle de l'abbé Millot. Intéressant comme tentative de diffusion des connaissances historiques, l'ouvrage de Millot, paru en 1772—73, met en circulation, en dépit de certaines conceptions étroites, quelques idées générales issues du mouvement européen des Lumières au XVIIIe siècle.

L'histoire universelle de l'abbé Millot a été largement répandue à cette époque et a même été connue jusqu'en Transylvanie par l'intermédiaire de traductions. Traduite d'abord en allemand en 1777, elle s'est répandue en Transylvanie, étant accessible à ceux qui connaissaient cette langue. En 1790—91 elle fut traduite aussi en hongrois et en 1800 en roumain. Le traducteur roumain, le médecin Ioan Piuariu Molnar, travailla sur le texte allemand, qu'il suivit de près, mais en le confrontant avec l'original français. Les analogies avec la traduction allemande surtout, mais aussi çà et là avec le texte français, peuvent être décelées jusque dans la construction des phrases.

La traduction de l'ouvrage de Millot dans les trois langues parlées en Transylvanie contribua à la diffusion dans cette province de certaines idées chères au „luminisme" du XVIIIe siècle. L'initiative de I. Piuariu Molnar s'apparente aux préoccupations de l Ecole Transylvaine, car elle mettait l'histoire universelle au service de la diffusion des lumières parmi le peuple. C'est là un mérite incontestable que par la traduction de l'Histoire Universelle de Millot le lettré transylvain s'est acquis auprès des masses roumaines.

La traduction est intéressante aussi pour la connaissance de l'évolution du roumain, car elle marque un moment de la lutte des lettrés transylvains (roumains) pour la formation et l'enrichissement de la langue littéraire ainsi que pour la création d'une terminologie de spécialité. Dignes d'éloges aussi, les efforts du traducteur roumain — qui ne sont d'ailleurs pas toujours couronnés de succès — pour transposer le texte original dans une forme claire, expressive et pittoresque.

Acad. V. V. Vinogradov, **O, iazîke hudojestvennoi literaturî** (Despre limba literaturii artistice) Moskva, 1959. Activitatea academicianului V. V. Vinogradov este bine cunoscută în lingvistica contemporană prin lucrările sale fundamentale, cuprinzînd cele mai variate domenii ale filologiei, cum ar fi: gramatica limbii ruse, lexicologie, semasiologie, limbă literară, frazeologie, stilistică etc., precum și probleme de lingvistică generală și slavistică.

În 1959 a apărut cartea sa *Despre limba literaturii artistice* care, așa după cum spune însuși autorul, este prima din seria de cărți concepute de dînsul în acest domeniu.

În cele 639 pagini cît conține cartea, autorul atacă cele mai arzătoare probleme ale artiștilor cuvîntului, care nu și-au găsit încă rezolvarea, aflîndu-se în prezent în discuția criticilor, teoreticienilor și a istoricilor literaturii sovietice.

Cartea este împărțită în șapte capitole, fiecare ocupîndu-se de probleme aparte. Cu toate acestea, capitolele sînt în așa fel prezentate încît împreună formează o mare temă care, după părerea autorului, „trebuie să devină un obiect aparte al științei filologice, apropiat de lingvistică și de știința literaturii, dar cu toate acestea deosebit și de una și de alta" (p. 3—4).

Primul capitol „Studiul limbii literaturii artistice în epoca sovietică (procedee, probleme, rezultate)" (p. 5—84), cuprinde analiza foarte detailată a dezvoltării concepțiilor lingvistice sovietice despre limba literară, despre drumul parcurs de diferiți critici grupați în jurul anumitor reviste și curente literare.

Autorul începe analiza cu lucrările publicate încă la începutul secolului XX, făcînd uneori trimiteri chiar la autorii lucrărilor publicate la sfîrșitul secolului XIX, trecînd pe urmă la epoca sovietică și discutînd amănunțit toate greutățile inerente începutului.

De la început acad. V. V. Vinogradov spune că „Drumul care duce la realizarea unei interpretări adecvate a operei literare este definit de trei discipline înrudite: istorie, lingvistică și critică literară, care se află într-o interacțiune armonioasă" (p. 5). Pe baza acestei interacțiuni se dezvoltă o nouă ramură tînără a filologiei: istoria limbii literare, „indisolubil legată de istoria gîndirii sociale ruse, de istoria științei ruse, de istoria artei cuvîntului rusesc" (p. 6). În continuare, autorul arată că, în general, la începutul secolului XX, limba operelor literare era studiată pe compartimente, fragmentar, schematic și static, fără să se aibă în vedere periodizarea istorică. În această ordine de idei se ocupă de simboliști, futuriști, care se situau pe o poziție subiectivă în ceea ce privește studiul operei artistice. Numai în epoca sovietică știința despre limba literaturii ruse și a limbii literaturii artistice începe să se dezvolte multilateral.

După 1920 se face o trecere de la estetica futuristă a cuvîntului spre problemele semanticei și sociologiei limbii. Deja în această perioadă a devenit clar că studiul limbii scriitorului poate fi făcut numai pe un fond al istoriei generale a stilurilor limbii literare ruse. Problema limbii scriitorului a început să fie strîns legată de problemele genului și a tipurilor de vorbire în operele literare. Se intensifică interesul față de particularitățile stilistice ale limbii operelor dramatice și lirice. La sfîrșitul deceniului al treilea apare principiul studierii limbii artistice în strînsă legătură cu limba

național-literara și cu genurile și stilurile ei, principiu susținut de acad. V. V. Vinogradov în lucrarea sa *Despre proza artistică* (1930). Cu această lucrare, așa după cum mărturisește acad. V. V. Vinogradov, el a făcut o cotitură în dezvoltarea propriilor sale concepții.

Problemele ridicate de lingviștii sovietici după 1940 se deosebesc de cele anterioare. Dintre problemele noi, acad. V. V. Vinogradov amintește: problema interacțiunii limbii literare și a limbii literaturii artistice, problema individualului și naționalului în limba scriitorilor, problema lexico-frazeologică, sintactică, problema cuvîntului și a caracterului limbii etc. Toate acestea au dus la crearea unei stilistici cu două direcții de dezvoltare: stilistica limbii literare contemporane și stilistica limbii literaturii artistice.

Vorbind despre ceea ce trebuie să cuprindă limba literaturii artistice, acad. V. V. Vinogradov arată că aceasta include în sine toate celelalte stiluri sau varietăți ale limbii literaturii cărturărești și ale limbii populare vorbite, în combinațiile lor specifice și în forma lor funcțională de transformare.

In capitolul II „Problemele și sarcinile generale ale studierii limbii literaturii artistice" (p. 84—167), acad. V. V. Vinogradov arată de la început că „încă nu există o claritate deplină în înțelegerea legăturii limbii literaturii artistice cu istoria limbii literare pe de o parte, cu istoria literaturii pe de altă parte, iar pe de alta cu stilistica și teoria vorbirii artistice" (p. 84).

După părerea autorului, în studiul limbii literaturii artistice intră: problema limbii (a stilurilor) operei artistice și a limbii (a stilului) scriitorului. Problema stilului individual al scriitorului nu trebuie ruptă de studiul limbii în general și de legile dezvoltării stilurilor literaturii artistice. Stilul scriitorului trebuie să fie studiat în dezvoltarea sa istorică, întrucît el este legat de schimbările generale ale stilurilor literaturii artistice. La rîndul ei, limba literaturii artistice se cere să fie studiată în strînsă legătură cu limba națională, cu ramurile ei și cu istoria limbii literare. În acelaș timp, istoria limbii literare presupune o strînsă legătură cu cercetările social-ideologice ale epocii respective.

Studierea limbii (sau a stilului) genului literar poate duce la generalizări și concluzii, care contribuie la o înțelegere mai adîncă a noțiunii și categoriei stilistice a vorbirii artistice sau a limbii literare artistice, întrucît aceasta constituie și baza studierii stilului individual al scriitorului.

Capitolul III este dedicat „Limbii operei artistice" (p. 167—259). Acad. V. V. Vinogradov arată că studiile care s-au efectuat pînă în prezent în domeniul operei literare și al analizei artistice sînt încă departe de a rezolva în mod științific problema respectivă. In limba operei literare artistice, arată el în continuare, foarte des se întrebuințează cele mai diferite forme și funcțiuni ale coloritului vorbirii mediului descris. La rîndul ei, limba mediului depinde de cultura, viața și concepțiile vorbitorilor din mediul și epoca respectivă. Acad. V. V. Vinogradov socotește că în analiza și aprecierea operei literare nu trebuie pusă baza numai pe stilul individual al artistului, pentru că creația individuală artistică a scriitorului se dezvoltă pe baza creației artistice a întregului popor. Aceasta nu înseamnă că acad. V. V. Vinogradov lasă pe planul al doilea studiul măiestriei operei scriitorului, el cere numai să nu fie studiată izolat, ci împreună cu literatura contemporană lui și cu limba poporului.

Acad. V. V. Vinogradov este împotriva frazelor șablon și a expresiilor tradiționale vechi în operele artistice, care și-au pierdut coloritul expresiv și care creează o povestire artificială. In acest capitol ideile enunțate de autor sînt ilustrate cu material critic și beletristic începînd din secolul XVIII. El nu atinge numai problemele operelor beletristice, ci se ocupă și cu limbajul operelor științifice.

Capitolul IV tratează „Problema restabilirii autorului și a justeței textului operei literare" (p. 259—334). Din materialele prezentate de autor se vede că această problemă l-a preocupat îndeaproape. El spune că de istoria limbii literare și de istoria limbii (stilurilor) literaturii artistice este strîns legat un întreg ciclu de discipline filologice aplicate, în dezvoltarea cărora procedeele și principiile lingvistice de cercetare joacă un rol nu mai puțin important decît cele literare și istorice. In acest ciclu se includ critica literară și euristica literară, adică sistemul modurilor și a metodelor de determinare a autenticității textului și a autorului.

În restabilirea adevărului literar au existat diferite metode: unii s-au bazat pe întrebuințarea particulelor, a prepozițiilor, a pronumelor etc. Alții au întrebuințat metoda matematică-statistică, metodă care numai într-o mică măsură poate duce la descoperirea legilor interioare de dezvoltare a creației artistice. Acad. V. V. Vinogradov schițează ce metode trebuie întrebuințate și ce

cunoştinţe trebuie să posede un critic istoric literar pentru a putea restabili originalitatea textului. Înainte de toate criticul trebuie să posede cunoştinţe care să-i permită selecţionarea celor mai tipice semne lexicale, frazeologice şi pe urmă gramaticale specifice expresiilor autorului respectiv. Trebuiesc exact deosebite semnele individuale şi tipice unui anumit scriitor de cele ce au o întrebuinţare mai largă în literatura timpului respectiv. Munca de restabilire a textului adevărat al scriitorului şi aprecierea istorico-stilistică a gradului adevărului — spune autorul — este cea mai bună şcoală de cunoaştere a stilului scriitorului în contextul istoric, lingvistic şi literar.

Capitolul V „Despre problemele stilistice şi ideologice şi despre motivele literare ale fasificării şi modificării" (p. 334—422), completează şi dezvoltă, sub o altă formă, problemele ridicate în capitolul precedent. Autorul arată motivele şi rezultatele acestor modificări. În anumite cazuri, modificările sînt atît de evidente încît opera literară apare într-o nouă lumină, care poate influenţa formarea şi dezvoltarea unor noi sisteme artistice. Modificările pot fi făcute personal de către autori sau de redactorii operelor, după anumite criterii legate fie de literatura contemporană, fie de gustul personal. Uneori falsificarea era făcută numai pentru faptul că opera apărea în alt mediu, sau era dictată de apariţia unei noi mode literare sau de anumite curente literare.

Definind locul acestei ramuri filologice, acad. V. V. Vinogradov spune: „Studiul falsificării şi modificării" (p. 334—422), acad. V. V. Vinogradov spune: „Studiul falsificărilor şi modificărilor literare pe de o parte, formează obiectul textologiei, euristicii literare sau criticii textului, iar pe de altă parte intră în cercul istoriei literaturii şi istoriei limbii literaturii artistice" (p. 354). Ca model, acad. V. V. Vinogradov dă variantele volumului II din *Suflete moarte* de Gogol, care oferă un interesant material stilistic şi istorico-literar pentru discutarea problemelor de mai sus.

În penultimul capitol se tratează tema „Realismul şi dezvoltarea limbii ruse" (p. 422—508). Problemele şi teoriile legăturii realismului literar cu dezvoltarea limbii literare şi a limbii literaturii artistice sînt multple, dar pînă în prezent nu au fost studiate în mod amănunţit. Unii filologi au căutat realismul în operele literaturii ruse vechi, care poartă pecetea influenţei poeziei populare. Autorul arată că în literatura Evului mediu apar în mod spontan anumite elemente realiste. În general folclorul, pentru toate epocile, este socotit ca un puternic izvor de răspîndire sau sădire a tendinţelor realiste. Legat de această problemă, acad. V. V. Vinogradov pune o serie de alt probleme care-şi aşteaptă rezolvarea: problema legăturii realismului în literatură cu anumite ramuri ale graiului popular de vorbire, cu poetica populară, problema caracterului istoric al acestor legături.

Acad. V. V. Vinogradov spune, în continuare, că literatura realistă din Rusia anilor 1830—1840 este forţa dinamizatoare a dezvoltării literaturii artistice care evoluează nu numai pe baza limbii graiurilor populare şi nu numai pe baza stilurilor populare. El analizează şi teoriile care leagă realismul cu ideologia revoluţionară sau cu creşterea mişcării naţionale de liberare, indiferent de schimbările concrete istorice în sistemul formelor expresiilor literare. „Se înţelege — spune autorul — că realismul ca o categorie generală a artei este legat de dezvoltarea societăţii, de dezvoltarea naţiunii, de dezvoltarea întregii culturi înaintate, de ideile sociale progresiste" p. 441). Dar „Înţelegerea realismului numai ca un curent ideologo-revoluţionar duce la ruptura realismului literar nu numai de istoria limbii literare, de condiţiile specifice naţionale şi tendinţele dezvoltării lui, dar şi de legile dezvoltării stilurilor artistice înseşi" (p. 445). Drept exemplu acad. V. V. Vinogradov citează realismul lui Radişcev şi al lui Demian Bednîi, al lui Herţen şi Maiakovski.

În sfîrşit, autorul arată că în anii 1830—1840 se definesc normele literare naţionale ruse şi se trasează drumul de dezvoltare mai departe a limbii literaturii artistice ruse. Are loc procesul de reflectare şi întruchipare artistică a vieţii contemporane şi trecute a societăţii ruseşti, în toată diversitatea ei de clasă.

Ultimul capitol autorul îl intitulează „Despre legăturile proceselor dezvoltării limbii literare şi a stilurilor literaturii artistice" (p. 508—637).

În acest capitol acad. V. V. Vinogradov arată drumul formării limbii literare naţionale ruse, cu toate legăturile dintre diferite procese, stiluri, dintre schimbările formelor de compoziţie etc. Toate aceste fenomene sînt studiate de autor în dezvoltarea lor istorică. În mod special el se ocupă de dezvoltarea romanului istoric, care a avut un rol deosebit în democratizarea realismului, stilurilor limbii literare ruse noi şi a limbii literaturii artistice, despre care spune:

„Este necesar să legăm soarta romanului istoric atît de procesele specifice de dezvoltare ale culturii naționale ruse, de mișcările social-politice și ideologice ale istoriei societății ruse, cît și de legile de dezvoltare ale limbii literare naționale ruse și ale stilurilor literaturii artistice" (p. 529).

Acad. V. V. Vinogradov este împotriva rezolvării naturaliste a problemei limbii personajelor din operele artistice istorice, care vorbesc o limbă a epocii în care se desfășoară acțiunea. Această rezolvare — spune el — este cu totul schematică și, de multe ori, în contrast cu stilul autorului.

Referindu-se la limba romanului istoric, acad. V. V. Vinogradov afirmă: „Limba servește la comunicarea gîndirii, dar aceasta nu înseamnă că unul și același gînd nu poate fi redat cu mijloace lingvistice diferite, sau că gîndiri diferite nu pot fi redate cu mijloacele lingvistice ale unuia și aceluiași tip" (p. 543).

Acad. V. V. Vinogradov analizează și sintetizează toată literatura critică și beletristică rusă din secolele XVIII, XIX și începutul secolului XX, făcînd anumite trimiteri și la literatura veche și folclor. Literatura beletristică din epoca sovietică nu intră în această carte, ea probabil va forma obiectul unei noi cărți.

Cartea acad. V. V. Vinogradov, prin problemele ridicate și prin felul cum sînt tratate, constituie o lucrare deosebit de utilă și interesantă pentru toți filologii, în sensul larg al cuvîntului. Scriitorul C. Fedin, pe drept cuvînt, o caracterizează ca o „introducere în știința despre stilurile literaturii artistice".

ONOFREI VINȚELERU

Bálint Sándor, Szegedi szótár (Budapest, 1957. Akadémiai Kiadó. 864 + 704. lap). A nyelvjáráskutatás és a nyelvtörténet számára egyaránt nélkülözhetetlen nyelvjárási anyagközlés egyik legfontosabb módja a nyelvjárási adatok szótár formájában való közzététele. A múlt század utolsó évtizedében Szinnyei Józseftől szerkesztett Magyar Tájszótár még csak a köznyelvi használattól elütő, sajátosan nyelvjárási szavakat, a legkülönbözőbb magyar nyelvjárásokban előforduló tájszavakat tartalmazza. Nem sokkal ezután azonban felmerült az az igény, hogy a nyelvjárási szótár egyetlen tájegység teljes szókincsanyagát igyekezzék felölelni. Csűry Bálint volt az első, aki ilyen értelemben vett tájnyelvi szótár megszerkesztésére vállalkozott 1935—36-ban megjelent Szamosháti szótárával. A felszabadulás utáni években kettővel gyarapodott a tájnyelvi szótárak száma. Az egyik Kiss Géza Ormánysági szótára, amely 1952-ben jelent meg Keresztes Kálmán szerkesztésében. A másik az itt ismertetendő Szegedi szótár. Ez Bálint Sándor munkája, 1957-ben jelent meg két kötetben.[1]

A Szegedi szótárt már akkor is a magyar nyelvtudomány értékes nyereségének tekinthetnők, ha pusztán a két vaskos kötetben közölt nyelvjárási szóanyag gazdagságára gondolnánk. Lényegesen emeli azonban a szótár értékét, ha számításba vesszük egyrészt azt, hogy éppen a legjellegzetesebb ö-ző nyelvjárásból közöl más természetű vizsgálódásokban is felhasználható gazdag nyelvi anyagot, másrészt azt, hogy a szegedi születésű szerző rendkívül sokirányú és több, mint három évtizedes gyűjtőmunka eredményeit tette közzé szótárában. Bevezetőjében részletesen tájékoztat a szótár anyagának forrásairól és válogató-feldolgozó munkájának módszereiről.

A szótár anyagának törzse az élő nyelv. Ez főként annak a városrésznek a nyelvhasználatát tükrözi (Alsóváros), amelynek népe máig is leginkább megőrizte a szegedi hagyományokat mindennapi életében, munkájában, szokásaiban. Kiterjesztette kutatásait a legjellegzetesebb szegedi népi foglalkozások, illetőleg helyi iparágak szóanyagára is. Így belekerült szótárába a vadászat, madarászat, halászat; a paprikatermesztés, papucsgyártás, hajóács mesterség, továbbá a szűcs-, tímár-, csizmadia-, gombkötő-, kötélverő-, kovács-, bognár- és más mesterségek szakszóanyaga. A szótár tehát nemcsak egyetlen társadalmi rétegnek, a parasztságnak, hanem az egész törzsökös szegedi társadalomnak a szókincsét mutatja be. Helyet kaptak tulajdonnevek is: eredeti családnevek, továbbá keresztnevek, földrajzi nevek (városrészek, határrészek neve), régi utcanevek. A mai nyelvi anyag forrása nem csupán Szeged városa. Részben saját, részben mások gyűjtései alapján bevonta a kutatásba azoknak a Szeged közvetlen közelében lévő vagy tőle távolabb eső falvaknak és településeknek a nyelvét is, amelyeknek lakossága településtörténeti adatokkal kimutathatólag a XVIII—XIX. század folyamán Szeged népéből szakadt ki, és máig is megőrizte a szegedi nyelvjárás jellegzetességeit.

Az itt ismertetett szótár sajátosan új vonása az előtte megjelent tájnyelvi szótá-

1. Bálint Sándor Szegedi szótárát ismertette Sebestyén Árpád, Nyelvtudományi Közlemények LX (1958), 498—502; és Săteanu C. Cercetări de Lingvistică IV (1959), 222—4.

rakhoz viszonyítva az, hogy történeti anyagot is tartalmaz. Ez a nyelvjárástörténet számára rendkívül hasznos célkitűzés igen nehéz feladat elé állította a szótár szerkesztőjét. A Szegeden keletkezett, illetőleg szegedi születésű egyénektől származó nyelvemlékek adatait kellett nagy körültekintéssel megrostálnia. A középkori latin nyelvű oklevelek magyar nyelvű szórványaitól kezdődőleg több kétségkívül szegedi keletkezésű névjegyzék, majd kódex szolgálhatott forrásul a szegedi nyelvjárás történeti anyagának feltárásához. A XVII. századtól kezdve nagyobb számban jelentkeznek szegedi írók, akiknek magánleveleit és irodalmi alkotásait haszonnal forgathatta. A régebbi írók közül különösen Dugonics András, a modern írók közül főként Tömörkény István, Móra Ferenc és Juhász Gyula írói nyelve jellegzetes ebből a szempontból. A szerző figyelme kiterjedt a Szegedről szóló különböző szakmunkák, valamint a szegedi sajtótermékek nyelvének vizsgálatára is, úgyhogy ez a gyűjtőmunka még így felsorolásszerűen is világosan mutatja a felhasznált forrásanyag és a kutatásra fordított munka nagyságát.

Joggal mondhatjuk tehát, hogy a Szegedi szótár leíró és történeti jellege, továbbá mind leíró, mind történeti anyagának sokrétűsége miatt ezidáig magában álló jelentőségű regionális szótár. Maga a szerző így nyilatkozik munkájáról: „Kísérletet tettem tehát egy magyar nyelvjárás szókincsének nyelvtörténeti rendszerezésére" (Bevezetés, 18).

A szótár megszerkesztésében a tájnyelvi szótárakban szokásos módszert alkalmazza. A szócikk a szó köznyelvi alakjával kezdődik, azután következik a címszó szegedi nyelvjárási alakja, majd zárójelben ragos formák, ha ezek eltérnek a köznyelvi alaktól. Ezt követi a szófaji meghatározás, majd a szó jelentése. A jelentést gyakran példamondat is megvilágítja. A régi forrásművekből vagy irodalmi alkotásokból származó példamondatok után mindig jelzi az idézet forrását. A jelentés után következik, ha erre szükség van, a szó társadalmi helyzetére való utalás: kispolgári, alvilági, melyik szakmából való stb. Külön jellel jelöli a csak 1850 előtti forrásokban előforduló adatokat, más jellel azokat a régi szavakat, amelyek az 1850 utáni gyűjtők anyagában előfordulnak ugyan, de ő már nem hallotta. Jelzi az új, most meghonosodó szavakat. Ezek az idősebb nemzedék nyelvének inkább csak a passzív szókincséhez tartoznak, az ifjabb nemzedék azonban már használja őket (pl. csontváz, kondzerv, műtrágya, séta). A szó hangulatára, szűkebb jelentésárnyalatára utal ilyen megjegyzésekkel: eufemisztikus, gúnyosan, tréfásan. Szólások, közmondások, találós kérdések, néprajzi magyarázatok egészítik ki a szócikket, ha erre szükség van. A néprajzi magyarázatok szerszámok, eszközök, népi szokások esetében különösen fontosak lehetnek. Közöl a szótár rajzokat, ábrákat is. A szócikket más szócikkekre való utalás zárja.

Tájnyelvi szótárak anyagának használhatóságát nagyban meghatározza a szótárban alkalmazott fonetikus írás. A Szegedi szótár szerkesztőjét nehéz feladat elé állította az a tény, hogy a régi nyelvi forrásokból, irodalmi művekből, valamint más gyűjtők anyagából származó adatok írásmódja egymástól igen eltérő volt. Gyakorlati okokból, a minél szélesebb körökben való használhatóság érdekében a szerkesztő saját gyűjtésének lejegyzésében sem alkalmazza mindazokat a mellékjeleket, amelyeket a magánhangzók árnyalati sajátosságainak a jelölésére a magyar nyelvjáráskutatásban használnak. Nem tünteti fel továbbá azokat a mássalhangzó hasonulásokat, rövidüléseket, amelyek a köznyelvi ejtésre is jellemzőek, de a helyesírás nem tükrözi őket. Szótárában tehát ilyen alakokat találunk: ëgyvé*gt*ibe, mö*g*szárad; szöve*tb*ű, teje*sb*ornyúkocsonya; ërőste*llt*em, ro*sszf*ajta. Fonetikusan írja azonban a szavakat, ha a köznyelvi ejtéstől valamilyen eltérés, illetőleg sajátság mutatkozik, például: ëccő 'egyszer', kéccő 'kétszer', gyakollott 'gyakorlott', ëmönne 'elmenne', mik 'melyik', rëzsda 'rozsda'.

Észrevételeinket azzal a megállapítással összegezhetjük, hogy Bálint Sándor Szegedi szótára igen hasznos és értékes munka. Jelentősége túlhaladja a nyelvjáráskutatás körét, mivel a nyelvtörténet, illetőleg nyelvjárástörténet, valamint az általános nyelvészet számára is hasznosítható gazdag anyagot nyújt.

VÁMSZER MÁRTA

Bálint Sándor, **Szegedi szótár** (Budapesta, 1957. Edit. Acad. 864+704 p.) (Rezumat.) Dicționarul prezentat în recenzia de față aparține acelor dicționare dialectale, care conțin tezaurul lexical al unui dialect. Baza materialului din dicționar o formează dialectul contemporan din Seghedin, și în primul rînd graiul acelui cartier al orașului care a păstrat cel mai mult dialectul original din Seghedin. Dicționarul cuprinde însă nu numai lexicul agricul-

torilor ci şi terminologia tehnică al diferitelor meşteşuguri populare precum şi materialul lexic specific diferitelor pături sociale. Pe lîngă cuvintele care nu sînt de folosinţă generală dicţionarul menţionează meşteşugul sau pătura socială, la care aparţine. Arată şi vechimea cuvintelor dacă este vorbă de un cuvînt nou, vechi sau arhaic. Au intrat în dicţionar şi nume proprii, şi anume numele de familii cît şi pronumele originale din Seghedin, precum şi nume toponimice. Materialul contemporan a fost cules nu numai în oraşul Seghedin, ci şi în acele sate a căror populaţia s-a desprins din locuitorii oraşului Seghedin în decursul secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea.

Dicţionarul cuprinde nu numai material contemporan, ci şi material istoric. Materialul istoric a fost cules din documentele lingvistice care au luat naştere în oraşul Seghedin sau au fost notate de persoane de origine din Seghedin. Sursele datelor istorice le formează documentele în limba maghiară din evul mediu, codicele, în sfîrşit operele şi scrisorile scriitorilor de origine din Seghedin. Prin prelucrarea materialului istoric al dialectului din Seghedin prezentul dicţionar depăşeşte dicţionarele dialectale de mai înainte, care s-au mulţumit cu prelucrarea materialului contemporan.

În redactarea dicţionarului autorul a depus o muncă temeinică. În articolele dicţionarului autorul ne prezintă în afară de forma literară şi dialectală şi sensul cuvîntului şi valoarea stilistică, vechimea lui, întregîndu-le cu explicaţii etnografice şi sociologice. În transcrierea fonetică a materialului dialectal contemporan autorul nu foloseşte consecvent semnele fonetice uzuale în dialectologia maghiară, ci — din motive de ordin practic — simplifică notarea fonetică.

În concluzie putem stabili, că dicţionarul dialectal din Seghedin redactat de Bálint Sándor este un real cîştig pentru lingvistica maghiară. Importanţa dicţionarului depăşeşte sfera dialectologiei maghiare, materialul ei bogat fiind de folos şi pentru cercetarea istorică a dialectelor şi pentru lingvistica generală.

A Magyar Nyelvőr stilisztikai tárgyú cikkeiről és tanulmányairól. A Magyar Nyelvőr című folyóiratban 1945 óta kisebb-nagyobb megszakítással állandóan jelentek meg a stílus jelenségeivel foglalkozó cikkek, a szerkesztőség néhány év óta Íróink nyelve címmel külön rovatot is szentelt az ilyen tárgyú tanulmányoknak. Ezekről kíván — a teljesség igényét kizárva — képet nyújtani az ismertetés.[1]

Az említett folyóirat felszabadulás utáni számaiban megjelent nyelvi-stilisztikai elemzéssel foglalkozó cikkek és tanulmányok áttekintésére a közlések jellegéből, természetéből önként kínálkozik a következő csoportosítás: 1. Egy-egy prózai vagy verses mű, kötet nyelvének elemzése; 2. Egyetlen stílusjelenség vizsgálata valamely író nyelvében; 3. Fordítási kérdések.

1. A Magyar Nyelvőr lapjain közzétett stilisztikai vonatkozású tanulmányok zöme egy mű vagy kötet nyelvének elemzésével foglalkozik. Az ismertetés a szakirodalomból jól ismert elvi szempontoknak a tükrében[2] helyszűke miatt csak azokat a cikkeket veszi számba, amelyek akár módszertani, akár tartalmi vonatkozásban tanulságosak, az eddigi kutatásokhoz viszonyítva újat jelentenek. Az ebbe a körbe sorolható tanulmányok felépítése rendszerint megegyezik abban, hogy a szerzők kiindulásként utalnak a tárgyalt mű, kötet tartalmi mondanivalójára, gyakran az író egyéniségére, majd kiemelik a legsajátosabb nyelvi vonásokat, költői eljárásokat. Minden szempontból példamutatóaknak kell tartanunk az olyan elemzéseket, amelyek amellett, hogy a vizsgált formát a tartalommal való szoros kapcsolatában mutatják be, egyben a nyelvgazdagítás forrásaiként szolgáló stiláris eljárásokat is feltárják. Gáldi László például nagy hozzáértéssel mutat rá arra, hogy a költők — a maguk személyes érzékenységén átszűrt valóság újszerű, szuggesztív kifejezésére törekedve — sokszor meglepő szókapcsolatokat teremtenek, vagy új, szokatlan jelentésben használnak szavakat, s így a jelentésárnyalatok színes sokaságával gazdagítják a nyelv szavait. Máskor egy-egy találó, stilisztikai szempontból nagy helyzeti energiával rendelkező tájszó talál tolluk nyomán

[1] Az ismertetés az 1945—1960 között megjelent számok alapján készült. (Kivétel a LXXXIII, 3.).

[2] Lásd pl. erre a kérdésre vonatkozólag: *A. I. Jefimov*, A szépirodalmi művek nyelvi és stilisztikai elemzésének feladatairól, NyIK. V(1954), 2—3. sz. 281., *Balázs János*, A stílus kérdései. III. NyKongr. 160.; *Bóka László*, A vers-elemzés problémái, It. XLVI (1958), 3—4. sz. 33; *Tudor Vianu* Stilistică literară şi lingvistica Limba Romînă. V, 2. sz. 12.

utat az irodalmi nyelvbe, s válik közkincscsé (Költői nyelvünk szókészletéhez. Nyr. LXXVIII, 365; Költői nyelvünk legújabb gazdagodása. Nyr. LXXX, 316). Károly Sándor arra is kitér elemzésében, hogy vannak olyan tipikus nyelvi vonások, amelyek arról a stílusirányról is vallanak, amelyhez a vizsgált költő tartozik. Ilyen lehet például a szójelentésből adódó stiláris lehetőségek kiaknázása („Erdei vadak, égi madarak". Nyr. LXXXI, 194).

Mintaszerűek azok az elemzések is, amelyek a nyelvet a maga sajátos művészi funkciójában tanulmányozzák, s az elemzés során azt a kérdést is kibontják, hogy mint érthető az irodalmi mű nyelvhasználata az író egyéniségéből, világnézetéből, s nem utolsó sorban tárgyválasztásából (Deme László, Gondolatok a „Pályamunkások" nyelvéről. Nyr. LXXVII, 183), vagy amelyek a stíluselemek megragadásával jutnak el műfaji sajátosságok megállapításához. Szilágyi Ferenc például Ludas Matyi elemzésekor azokat a szálakat fejti ki, amelyek a művet a magyar népi mesemondáshoz kötik (A magyar népi epika hagyományai Fazekas Ludas Matyijában. Nyr. LXXVIII, 350).

Ezen a tárgykörön belül mint érdekes kísérletet kell megemlítenünk a Benkő László összehasonlító alapon végzett elemzését. A szerző Veres Péter Számadás című regényének régebbi és újabb, átdolgozott kiadásának nyelvét veti egybe, s tesz értékes megjegyzéseket egy-egy megváltoztatott szó, kifejezés vagy mondat stiláris értékére vonatkozólag. (Két Számadás. Nyr. LXXXI, 45).

2. Köztudomású, hogy a stilisztikai kutatások sok elméleti kérdés tisztázásával adósak még. Ezért jelentősek a Nyelvőr tanulmányai közül azok, amelyek valamely egyéni írói stílusjelenség leírásakor eddigi ismereteinket gazdagító megállapításokig jutnak el. Az előbbi csoporthoz viszonyítva az ide sorolható közlések száma nem túl nagy. Ezek közül is kiemelkednek, a magyar stilisztikában új szint jelentenek Herczeg Gyula tanulmányai. Vegyünk szemügyre néhányat közülük.

Herczeg a modern próza nyelvét vizsgálva jut el a nominális stílus magyar jelentkezésének felfedezéséhez, sajátosságai bemutatásához. Ez a tömör, rövid mondatos írói formanyelv az Eötvös képviselte klasszikus stílus, a gondos szerkesztés, a pontos kötőszó és raghasználat stílusa ellenlábasaként jött létre. Lényege: a nomen (főnév, melléknév) uralkodó szerepe, a kapcsoló elemek hiánya, s az ige háttérbe szorulása. A mondatok többnyire csak főnévből, melléknévből állnak, ritkán bővíti a közlés értelmét egy egy határozó. Ez a szaggatott mondatfűzés alkalmas hangulati benyomások érzékeltetésére, ezért kedvelték főleg az impresszionisták. A szerző arra is rámutat, hogy ez a stílus nem a mindennapi nyelv használatából és szerkezeteiből fakad, a legtöbb része parole, írói nyelvi jelenség. Kár azonban, hogy a kérdés nyelvhelyességi vonatkozásait nem fejti ki, csupán utal rá. (A nominális stílus a magyarban. Nyr. LXXX, 40, 204).

Figyelemre méltóak Herczegnek a közlés módjaival kapcsolatban tett észrevételei is. Megállapítja, s bő adatanyaggal példázza, hogy a XX. század modern elbeszélőinek nyelvében az egyenes beszéd, a függő és a megelevenítő függő beszéd (átképzeléses előadás vagy style indirect libre) mellett létezik negyedik közlési mód is: a kapcsolt egyenes beszéd. Ez az előadásmód lényegében az egyenes és a függő beszéd sajátos ötvözete. Az író ugyanis úgy szövi bele saját előadásába a szereplő beszédét, hogy a közlés folyamata ne szenvedjen törést, ne álljon elő egyenes beszéd vagy átképzeléses előadás. A kapcsoló kötőszó a *hogy*, ez azonban el is maradhat. Stílushatásának forrása az a feszültség, amelyet az a pillanatnyi kétség támaszt az olvasóban, hogy már a szereplő beszél-e vagy még mindig az író (A közlés sajátos formái Tömörkény és Móra stílusában. Nyr. LXXVIII, 203). Mivel ezzel a kérdéssel H. Molnár Ilona is foglalkozott, kitérésként megemlítjük, hogy véleménye szerint a kapcsolt egyenes beszéd funkcionális szempontból az átképzeléses előadás egyik fajtája, akárcsak a tőle megállapított másik változat. Ez utóbbi közlésmódra az élőbeszéd fordulatainak a függő beszédbe való pontos átmentése a lényege. Mindkét válfajnak rendkívül nagy a stiláris értéke. Jó eszközt jelentenek a mondanivaló tömörítéséhez, alkalmasak a ki nem mondott gondolat, a lelkivilág bemutatására (A drámai szerkesztés nyelvi eszközei Veres Péter Rossz asszony című kisregényében. Nyr. LXXIX, 314).

Herczeg két terjedelmes tanulmányt szentel a mondatszerkezetek vizsgálatának (Mondatszerkezetek Krúdy stílusában. Nyr. LXXV, 324, 420; Eötvös József körmondatai. Nyr. LXXVII, 165). Nyelvész pontossággal a legapróbb részletre is kiterjed a figyelme, de mindkét tanulmányra érvényes Tompa Józsefnek az utóbbival kapcsolatban tett bíráló megjegyzése, hogy tudniillik Herczeg a stílust azonosítja a mondatformával (A stílusvizsgálat módszeréhez. Nyr. LXXVIII, 44). Kétségtelen érdeme azonban a szerzőnek az, amit a korstílus szerepéről mond. Így szerinte a korstílus — klasszi-

cizmus — érezhető módon befolyással volt az eötvösi mondatformák alakulására, Krúdy Gyula mondatszerkezetei pedig az impresszionista stílusra jellemző vonalak szerint épülnek.

Az eddig említett tanulmányok mellett találunk olyanokat is, amelyek a hasonlatok, metaforák nyelvi szerepét tárgyalják. Módszertani szempontból érdekes a Krúdy hasonlatairól szóló tanulmány. A szerző ugyanis némileg megfordítja az eddigi gyakorlatot, azokat a tárgyakat, jelenségeket csoportosítja fogalomkörök szerint, amelyeket az író hasonlítására kiválaszt. Talán inkább egyet érthetünk azzal az eljárással, amely a hasonló képanyagából alkotott tárgykörökbe vonva tanulmányozza a hasonlatoknak valamely költő vagy író nyelvében betöltött szerepét. Az író látásmódjára feltétlenül jellemző lehet, hogy mit lát meg az őt környező valóságból, de talán többet árul el képzeletéről, egyéniségéről, felfogásáról az ,hogy a valóság tárgyait, jelenségeit milyen szférákból vett jelenségekkel hasonlítja össze, milyen távoli asszociációkat teremt (Herczeg Gyula, Krúdy hasonlatai. Nyr. LXXXIII, 41).

Újszerű J. Soltész Katalinnak a hasonlatok, metaforák tanulmányozásában alkalmazott módszere is. Babits fiatalkori verseiben található hasonlatok és metaforák nyelvi kifejezési eszközeiről készít gondos leltárt. Tanulmánya egy nagyobb mű részlete, valószínű ezért hiányoznak belőle azok a megállapítások, amelyek a szemléletsség e nyelvi eszközeit összefüggésbe hoznák a költő impresszionista ábrázolásmódjával, versei tartalmi mondanivalójával (A hasonlat és metafora Babits Mihály fiatalkori verseiben, Nyr. LXXXIII, 179).

3. A bemutatott két csoport mellett szólnunk kell a harmadikról is. Ebbe a körbe a műfordítás kérdéseivel foglalkozó néhány tanulmányt vonjuk. Ezek a fordítások nyelvét elemezve, a sikerült részek kiemelése mellett főleg a hibás fordítói eljárásokra mutatnak rá. Az összehasonlítás sok esetben értékes megfigyelésekre ad alkalmat a szerzőknek, főleg a jelentésárnyalatok pontos körülhatárolásához teremt jó alapot. A bírálók általában elvként szögezik le azt a megállapítást, hogy a fordító írói szabadsága egyúttal művészi felelősségre is kötelez (vö. Horváth I. Károly, Egy Horatius sor tanulságai. Nyr. LXXXII, 183; Domokos Sámuel, Sadoveanu: „A Nyestfiak" című regényének fordítása. Nyr. LXXXII, 316; Herczeg Gyula, Goldoni magyarul. Nyr. LXXXI, 66; Németh G. Béla, Néhány fordítói stílusprobléma. Nyr. LXXXI, 428; Kovalovszky Miklós, Fordítói hűség, írói szabadság, művészi felelősség. Nyr. LXXXIII, 160).

Nem nyújtanánk teljes képet a Nyelvőr stilisztikai tárgyú elemzéseiről, ha nem szólnánk azokról a mintaszerű szövegelemzésekről, amelyeket jeles nyelvészeink tollából olvashatunk. Ezek a stíluselemzések iskolapéldái annak, miként végezhetünk nyelvészeti módszerrel olyan elemzést, amelynek eredményeként a tartalom és a forma szerves egységében foghatjuk fel a művet (vö. Bárczi Géza, Stíluselemzés / Jókai: Az aranyember /. Nyr. LXXXI, 291; stb.).

Összegezésként meg kell jegyeznünk, s erre már a bevezetőben is utaltunk, hogy a felszabadulás óta megjelent Nyelvőr számok nem közöltek folyamatosan nyelvi stilisztikai elemzéssel foglalkozó tanulmányokat. Vannak olyan évfolyamok, amelyekből szinte teljesen hiányoznak az ilyen jellegű közlések, míg az utóbbi évek számai bővelkednek az ide sorolható, tartalmi és módszertani szempontból egyaránt jelentős tanulmányokban. Ez az örvendetes tény, úgy véljük, nem véletlenszerű, természetes következménye annak a nemzetközi viszonylatban is megnyilvánuló érdeklődésnek, mely a fejlődés holtpontjáról előre lendítette a stilisztikát. Ismertetésünk, mely a szűkre szabott keretek miatt nem törekehetett teljességre, talán érzékeltetni tudta, hogy a Nyelvőrben jelentkező stíluskutatók milyen vonatkozásban járultak hozzá eredményeikkel e tudományág izmosodásához.

Végül utalnunk kell arra is, hogy szemlénk során nem tértünk ki a tájnyelvi elemekkel, az irodalmi névadással és a nyelvi archaizálás kérdéseivel kapcsolatos vitaanyag bemutatására. Ezek ismertetése csak a más folyóiratokban jelentkező idevágó anyag bevonásával lehet teljes, ez pedig meghaladná célkitűzésünket.

J. NAGY MÁRIA

Note cu privire la articolele şi studiile stilistice din revista „Magyar Nyelvőr" în perioada de după eliberare. (R e z u m a t). Recenzia — care nu are pretenţii de prezentare completă — trece în revistă articolele şi studiile stilistice apărute în „Magyar Nyelvőr" între 1945—1960.

Privirea de ansamblu e servită în mod natural de o clasificare care decurge din caracterul articolelor. Astfel sînt amintite: 1. articole care se ocupă de analiza stilistică a unei opere sau a unui volum. Dintre acestea recenzia scoate în relief studiul lui Gáldi László,

lui Károly Sándor, Deme László și Szilágyi Ferenc. Analizele lingvistico-stilistice ale autorilor amintiți cercetează fenomenele stilului individual în strictă legătură cu conținutul operelor tratate.

2. Studii care cercetează un singur fenomen stilistic în limba unui scriitor. Dintre studiile de acest gen sînt deosebit de valoroase comunicările lui detailat cu studiul în care Herczeg încearcă să clarifice caracteristicele sti-Herczeg Gyula. Recenzia se ocupă mai lului nominal și apariția așa numitului „kapcsolt egyenes beszéd" în proza maghiară modernă. Pe lîngă aceștia în recenzie citim cîteva aprecieri asupra a două studii dintre care primul scris de Herczeg Gyula tratează comparația în opera lui Krúdy Gyula, iar celălalt, al lui Soltész Katalin, se ocupă cu metaforele și comparațiile în poezia tînărului Babits.

3. Analiza ale problemelor traducerii. În sfîrșit se referă la acele analize stilistice model de text care provin de la lingviști de vază. Nu se ocupă cu prezentarea acelor probleme dezbătute (problema întrebuințării elementelor dialectale în limba operelor beletristice, și problemele arhaismelor în romanele istorice) la discuția cărora au luat parte și alte reviste.

Prețuirea lui Ion Budai Deleanu în anii regimului nostru democrat-popular. În cadrul procesului de preluare și reconsiderare a valorilor culturale și literare ale trecutului, Școala ardeleană, și în centrul ei Ion Budai-Deleanu, a solicitat atenția multor cercetători. Interesul tot mai accentuat față de cărturarul ardelean este pe deplin justificat: autorul *Țiganiadei* este o personalitate complexă, care aduce cu sine factura gînditorilor francezi ai secolului luminilor, precum și o rară erudiție, iar activitatea sa multilaterală indică direcțiile în care evoluează cultura și literatura romînă spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor. Ca istoric și filolog, Budai-Deleanu depășește adeseori optica limitată a celorlalți protagoniști ai Școlii ardelene și formulază păreri rezistente, care dovedesc o bună orientare generală, un larg orizont științific și o interpretare modernă a problemelor cercetate, iar ca poet el dă literaturii romîne o strălucire neașteptată.

În condițiile regimului nostru democrat-popular, cercetătorii lui Budai-Deleanu au urmărit pe de o parte punerea într-o largă ciculație a operei literare a poetului, iar pe de altă parte studierea unor probleme sau aspecte mai puțin cunoscute ale activității sale literare și științifice.

În prima direcție, înregistrăm ediția din 1950 a *Țiganiadei* (col. Biblioteca pentru toți), cu un studiu introductiv de I. Manole, ediție ce suferă însă de numeroase cusururi, semnalate în recenzia lui D. Popovici, *Cu prilejul unei noi ediții a Țiganiadei lui I. Budai-Deleanu,* în *Almanahul literar,* an. II (1951), nr. 3 (16 martie), p. 94—102. Încercările ulterioare de editare a operei poetice a lui Budai-Deleanu aparțin prof. J. Byck, sub a cărui îngrijire apare ediția *Țiganiadei* din 1954 (col. Clasicii romîni) și cea din 1956 (col. Biblioteca pentru toți), ambele fiind însoțite de prefața lui I. Oană. Sub aceeași îngrijire, apare în 1959 ediția a II-a a *Țiganiadei* (col. Biblioteca pentru toți), prefațată de P. Cornea. Edițiile lui J. Byck, scoase fiecare într-un tiraj de peste 20.000 exemplare, au făcut cunoscută unui public larg epopeea lui Budai-Deleanu, ele fiind în prezent și singura încercare de editare științifică a *Țiganiadei.* Este vorba doar de o încercare, întrucît F. Fugaru, în articolul său *Despre lectura manuscriselor lui Ioan Budai-Deleanu,* în *Limba romînă,* an. VII, (1958), nr. 4, p. 11—42, pune în lumină unele lipsuri ale ediției. Dacă la ediția Byck adăugăm observațiile critice ale lui Fugaru, (comentate de J. Byck, *Editarea clasicilor noștri,* în *Gazeta literară,* an. VII (1960), nr. 36 (1 sept.), p. 1 și 5), constatăm că s-a făcut un pas serios pe calea editării cu adevărat științifice a *Țiganiadei.* Aceeași observație se poate face în privința poemului *Trei viteji,* care a fost pus în circulație în ultimii ani în două ediții (col. Biblioteca pentru toți), îngrijite de J. Byck: prima în 1956, cu un studiu introductiv de I. Oană, a doua în 1958, neprefațată.

În cea de a doua direcție, se remarcă în primul rînd rezultatul cercetărilor întreprinse asupra *Țiganiadei.* Notăm în acest sens paginile rezervate acestei epopei în *Istoria literaturii romîne,* vol .I, București, 1954, p. 74—93, prefața lui I. Oană, nelipsită de unele idei contradictorii, și studiul mai consistent al lui P. Cornea, *Țiganiada lui Ion Budai-Deleanu,* în *Viața romînească,* an. XI (1958), nr. 2 (februarie), p. 10—114, reprodus cu unele modificări ca prefață a ediției din 1958. P. Cornea face observații judicioase asupra epopeii, fără a neglija arta scriitorului, în schimb

manifestă tendința nejustificată de a separa pe Budai-Deleanu de grupul cărturarilor Școlii ardelene. Pe lîngă acestea, trebuie relevate unele studii în care se discută probleme referitoare la fondul și forma *Țiganiadei*. Un punct de plecare pentru interpretarea exactă a conținutului de idei al epopeii îl constituie primul volum din *Istoria filozofiei*, București, 1958, unde se fac observații esențiale privitoare la concepțiile filozofice și politice ale poetului. Tot pe linia definirii conținutului tematico-ideologic se situează și articolul lui I. Lungu, *Idei iluministe în Țiganiada lui Ion Budai-Deleanu*, în *Din Istoria filozofiei în Romînia*, vol. II, București, 1957, p. 157—181, în care se dezvăluie gîndirea social-politică și filozofică a autorului Țiganiadei, subliniindu-se totodată și izvoarele sale ideologice: luminismul francez și ideile revoluției de la 1789. Preocupați de orientarea ideologică a lui Budai-Deleanu, cercetătorii nu au neglijat însă nici orientarea sa literară. Într-un studiu al său, întemeiat pe analiza atentă a celor două variante ale *Țiganiadei*, D. Popovici descifrează crezul literar al scriitorului, crez ce se înscrie ca un capitol în istoria ideilor estetice din cultura romînă și care ajută totodată la pătrunderea adevăratului sens al operei poetice. În aceeași ordine de idei, poate fi amintit și articolul Rosettei del Conte, *Limiti e caratteri dell'influenza italiana nella „Țiganiada" di I. Budai-Deleanu*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958 p. 195—202, unde *Țiganiada* este raportată la modele literare italiene. În sfîrșit, alte două articole tratează probleme referitoare la versul *Țiganiadei*, la stilul și limba acesteia. Este vorba de articolul lui L. Galdi, *Încă o dată despre metrul Țiganiadei*, în *Limba romînă*, an. VIII (1959), nr. 2, p. 59—69 și al Lidiei Sfîrlea, *Observații asupra limbii și stilului Țiganiadei lui Ion Budai-Deleanu*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, București, 1958, p. 139—182.

În afară de studiile consacrate *Țiganiadei*, cercetătorii noștri și-au îndreptat atenția și asupra activității științifce a scriitorului. Astfel, I. Gheție, în articolul *Prima gramatică romînă modernă*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan...*, p. 333—345, pornind de la cercetarea unor manuscrise inedite ale lui Budai-Deleanu, scoate în evidență orientarea nouă, modernă, a acestuia în domeniul gramaticii, precum și meritele sale deosebite în organizarea materialului și mai ales în fixarea terminologiei gramaticale științifice. Opiniile lui Budai-Deleanu despre modalitățile de construire a limbii romîne literare rețin atenția aceluiași cercetător în *Budai-Deleanu, teoretician al limbii literare*, în *Limba romînă*, an. VII (1958), nr. 2, p. 23—38. Plecînd de la constatarea mai veche că Budai-Deleanu este unul dintre creatorii fecunzi în domeniul lexicului romînesc, Luiza și Mircea Seche, în articolul *Creațiile lexicale personale ale lui I. Budai-Deleanu*, în *Limba romînă*, an. VII (1958), nr. 3, p. 39—47, sistematizează bogatul material oferit de textul *Țiganiadei* în funcție de mijloacele folosite de scriitor în procesul de creație lexicală.

Împlinirea a 140 de ani de la moartea lui I. Budai-Deleanu a oferit cercetătorilor și istoricilor noștri literari nu numai prilejul evocării poetului (Emil Boldan, *Un mare erudit și un valoros poet: Ioan Budai-Deleanu*, în *Luceafărul*, 1960, nr. 19), ci și al dezvăluirii unor valoroase materiale inedite privitoare la viața și opera acestuia. Astfel, articolele semnate de L. Protopopescu (*Din izvoarele biografiei lui I. Budai-Deleanu*, în *Luceafărul*, 1960, nr. 19 și *Date noi în legătură cu biografia lui Ion Budai-Deleanu*, în *Studii*, an. XIII (1960), nr. 5, p. 183 și urm.) și de Pompiliu Teodor (*Date noi despre Budai-Deleanu*, în *Tribuna*, 1960, nr. 32) aduc știri inedite de ordin biografic, iar grupul de trei articole publicate de Iosif Pervain în *Tribuna* reprezintă o valoroasă contribuție la studiul științific al operei scriitorului ardelean. Plecînd de la o atentă cercetare a manuscriselor lui Budai-Deleanu, I. Pervain demonstrează necesitatea unei ediții critice a variantelor I și II ale *Țiganiadei*, pentru deplina cunoaștere a mesajului social-politic al epopeii, (*Versuri inedite din „Țiganiada"*, în *Tribuna*, 1960, nr. 32), stabilește valoarea traducerii poetului romîn din Metastasio (*Ioan Budai-Deleanu și Metastasio*, în *Tribuna*, 1960, nr. 46) și analizează amănunțit manuscrisul 296 (v. Biblioteca Acad. R.P.R., Filiala Cluj, fondul Blaj), în care Budai-Deleanu își expune unele opinii privitoare la scrierea romînească cu alfabet latin (*Un manuscris puțin studiat al lui Ion Budai-Deleanu*, în *Tribuna*, 1960, nr. 25).

În încheiere, observăm că, deși s-a scris relativ mult despre Budai-Deleanu și mai ales despre *Țiganiada*, totuși lista studiilor închinate activității lui este destul de redusă în raport cu numărul mare și cu importanța lucrărilor sale literare, filologice, istorice și juridice. Se simte în primul rînd lipsa unei bibliografii complete, științifice,

a operei lui Budai-Deleanu, precum şi necesitatea publicării unor lucrări rămase în manuscris. Nu există apoi studii speciale privitoare la preocupările sale istorice şi juridice, pe baza cărora ar fi posibilă întocmirea unor lucrări de sinteză în domeniile respective. Apoi *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina* şi însăşi *Ţiganiada* ar reclama cîte o monografie ştiinţifică.

M. PROTASE

Lengyel Géza, **Ady a műhelyben.** Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1957. Jóleső érzéssel veszünk kézbe minden olyan könyvet, tanulmányt, mely eddig felderítetlen anyagot, rejtett összefüggést, újszerű értelmezést ad Ady Endre tevékenységéről, költészetéről. Örömünk még akkor is megmarad, ha a könyv csak lámpás és nem át-, csak megvilágítani akar homályban lévő jelenségeket. Lengyel Géza könyve nem egy esetben többre vállalkozik a lámpás szerepénél. Ady kortársa ő is,bár nem tartozott szoros környezetéhez. Tanulmányának módszere teljesen az irodalomtörténészé. Nem pletykákból, hallomásból, kétes forrásokból gyűjti egybe anyagát, hanem egykori konkrét dokumentumokból, fontos feljegyzésekből, levelekből, a korabeli hírlapirodalomból. Azt is mondhatnók, hogy mindezt a személyes ismeretség és kortárs mivolta nélkül is megtehetné. De nem így van. Lengyel könyve újból figyelmeztet egy égető kötelességre. Halaszthatatlanul meg kell szólaltatni az Ady holdudvarán kívül is még élő s vele kapcsolatban volt kortársait, ismerőseit. Ez a könyv meggyőzően bizonyítja, hogy mennyire jó szakismerői, felderítői lehetnek a kallódó, feledésbemerült forrásoknak, dokumentumoknak. S ez annál sürgetőbb feladat, mert még néhány év s az egész Ady-nemzedék úgyszólván teljesen kihal[1].

Az *Ady a műhelyben* nemcsak új anyagot tár fel, hanem számos ismert összefüggést is árnyaltabb, újszerű megvilágításba helyez. A szerző lelkiismeretes gyűjtőmunkát végzett elsősorban a *Budapesti Napló*val, a Vészi és Kabos családdal való kapcsolat mélyebb tisztázásáért. A földerített számos, eddig ismeretlen mozzanat, a közölt levelek, az Ady—Tisza, Ady és a darabont kormány, Ady és Bíró Lajos-viszony, valamint Vészi József szerepének vázlatos megrajzolása is mind értékes hozzájárulás az Ady-kérdés megoldásához. Lengyel Géza még a nagyváradi évekről, a költőnek e viszonylag jólismert s legutóbb is kutatott korszakáról is tud új mozzanatokat. Leveleket egészít ki, másokról lefújja a feledés porát, szinte pedáns munkával rekonstruál a hírlapokból, korabeli forrásokból egy-egy azóta homályossá vált esetet. Ady Lajost, Révész Bélát helyesbíti. Könyvének két, figyelmet magára vonó része van: A *Budapesti Napló* körüli események és a „varsányi nyár".

Adynak a *Budapesti Napló*nál eltöltött újságírói éveit nem ismerjük eléggé. Pedig ez a néhány esztendő rendkívül fontos költői kibontakozása és világnézeti fejlődése szempontjából egyaránt. Ez az időszakasz a „beérkezett" Adynak, az *Új Versek*, a *Vér és Arany* kötetének az ideje. De ugyanekkor szilárdul meg és teljesedik ki benne a forradalmi demokrata eszmeiség is. Lengyel fejezete nem keresi Ady költészete és politikai fejlődése közti mélyebb összefüggéseket, legtöbbször megmarad az adatszerű, tárgyilagos ismeretközlésnél. E tényfeltáró s -rendszerező eljárás szorosan összefügg célkitűzéseivel: alapot és kiindulást nyújtani a költő egész tevékenységét szintétizáló és tágabb összefüggésekben néző későbbi kutatók számára. S ebben a tekintetben derekas munkát végzett. Ki kell emelnünk — mégha nem is a kérdés teljes megoldásáról van szó — az Ady és a darabont kormány kapcsolatának részletes, sok tekintetben meggyőző rajzát. Lengyel Géza itteni érvelései a kor- és küzdőtárs érvelései, ki benne élt az akkori sajtóvilágban s épp ezért másnál jobban ismeri az egykori viszonyokat. Mégis úgy véljük, hogy Ady „csatlakozásának" mérlegelése, az érvek és ellenérvek felsorakoztatása mellett, a kérdés eldöntésekor fontos a költő e periódusának újságcikkeit s leveleit megvizsgálni: *magát az írót is megszólaltatni.* Azaz Lengyel lelkiismeretes gyűjtőmunkáját s magyarázatait ki kell egészíteni az Ady cikkek beható elemzésével s a korszak marxista jellemzésével.

A *Varsány* fejezetben a költő életének egy kevésbé ismert részével kerülünk közelebbi kapcsolatba. Fokozza az összegyűjtött anyag értékét az a tény, hogy a szerző gazdagon merít Vészi Margit eddig kiadatlan feljegyzéseiből és naplótöredékéből. A „varsányi nyár" érzékletes bemutatása Ady személyes életének néhány új mozzanatán kívül, újszerűen világít rá az Ady—Molnár Ferenc viszonyra is. Lengyel nem stilizál semmit a megtörténteken. S épp ezáltal, az

[1] **Hazánkban is élnek még, kik Adyt ismerték. Nemrég halt meg közülük Szentimrei Jenő, Papp Aurél.**

„emberi gyöngéket" sem elhallgató portré nemcsak hiteles, szuggesztív, hanem közvetetten költészetének mélyebb megértéséhez is hozzájárul (pl. Ady babonás hiedelemeinek, szokásainak leírása). Ez a fejezet is, miként az egész könyv újra azt igazolja, hogy Ady költészetét, egész tevékenységét csak életével való legszorosabb összefüggésben, a kor központi kérdéseinek tudományos ismeretében s a társadalmi élet mozgásirányainak tanulmányozásával tudjuk maradéktalanul megérteni és értékelni.

Az *Ady a műhelyben* — ismételnünk kell — mindenekelőtt oknyomozó, sokrétű, gazdag anyagfeltáró erényeivel tűnik ki. De ugyanakkor figyelemre méltó a szerző mértéktartó, céltudatos munkamódszere is. Lengyel Géza nem lép a szerteágazó Ady-kérdés nem egy esetben ingoványos területére. Szabatosan körülhatárolta feladatkörét s ezen belül hasznos, jó munkát végzett. S hogy befejezésül — mintegy felsorolásszerűen csak — mégis néhány fogyatékosságra, hiányra rámutatunk, nem okvetetlenkedésből tesszük, hanem az esetleges új kiadás javítása, kiegészítése érdekéért.

A szerző, úgy érezzük, kissé méltatlanul bánik Kardos értékes s a megírásakor sok szempontból úttörő jellegű Ady-tanulmányával. Ugyanakkor imitt-amott túlértékeli Bíró Lajos szerepét, politikai felfogását. Többször fordul elő könyvében ismétlés (37, 109, 359 lapokon stb.), ismert, sőt olykor közismert tényekkel is foglalkozik (*Holnap-antológia*). Többi fejezetéhez viszonyítva, kevesetmondó, tény- és gondolatszegény az *Új Versek*, az *Ady és Kosztolányi* fejezet.

Mindent összegezve azonban, Lengyel Géza Ady-könyve komoly nyeresége irodalomtörténetünknek s újabb lépésekkel viszi előre az Ady-kérdés marxista tisztázását. Ugyanakkor pedig bennünket, a Román Népköztársaság kutatóit, irodalomtörténészeit az Adyval kapcsolatos itteni teendőinkre figyelmeztet. Igaz: hazai könyvkiadásunk korántsem tekintette mostohagyermeknek a költő műveit. A felszabadulás után többször megjelentette Ady verseit románul, Costa Carei, G. G. Georgescu és V. Herman tolmácsolásai után legutóbb E. Jebeleanu kongeniális átültetésében. Egy füzetke után kiadta Ady *Vallomás a patriotizmusról* c. cikkgyűjteményét és válogatott novelláit két kötetben, mely mindmáig a nagy író legtöbb szépprózai írását magában foglaló kiadvány. Tennivaló mégis szerivel akad még. Sürgető feladatunk az Ady-dokumentumok teljes összegyűjtése, Ady hazánk irodalmával való kapcsolatainak feltárása, az Ady-versek román fordításának feldolgozása. Minderre a nagyváradi Ady-múzeum, a kolozsvári irodalomtörténeti múzeum nemcsak keretet, hanem lehetőségeket is ad.

PATAKI BÁLINT

Ady în atelier. (Rezumat.) În recenzie se tratează despre cartea lui Lengyel Géza *Ady în atelier.* Autorul cărţii, contemporan şi prieten cu marele liric, analizează activitatea poetică şi jurnalistică a lui Ady la începutul veacului nostru. Cu o aprofundare ştiinţifică remarcabilă şi cu metode istorice literare marxiste scoate la iveală unele date şi legături insuficient cunoscute pînă acum. Recenzia arată care este acest nou material, dar atrage atenţia şi asupra unelor lipsuri şi lacune. În încheiere se ocupă cu operele lui Ady tipărite în ţara noastră precum şi cu sarcinile ce le mai avem în legătură cu moştenirea lui literară.

Noi contribuţii la studiul literaturii romîne vechi. În cadrul operei de reconsiderare a mişcării noastre literare din trecut, au apărut în ultimul timp şi cîteva contribuţii preţioase în domeniul literaturii vechi romîneşti.

Ultimul volum apărut, al treilea, din *Studii şi materiale de istorie medie,* cuprinde două astfel de lucrări importante. Prima, un studiu amplu, însoţit de o reeditare (şi o nouă traducere romînească), a cronicii lui Baltasar Walther, se datoreşte lui Dan Simonescu şi reprezintă pe de o parte o sinteză a cercetărilor anterioare, pe de altă parte aduce concluzii noi şi preţioase într-o serie de probleme fundamentale ale cronicii. Se studiază astfel elementele autobiografice şi condiţiile apariţiei cronicii, aşa cum reies ele din chiar textul lui Baltasar Walther, e analizat conţinutul cronicii şi se trag concluzii interesante în legătură cu concepţia istorică şi metoda folosită de autorul ei. Dan Simonescu relevă astfel în cronica lui Baltasar Walther sentimente şi idei pe care nu le întîlnim în cronicile noastre interne din acea vreme: simpatia şi compătimirea pentru ţărănimea iobagă, atitudinea mai mult ostilă faţă de boierime, importanţa acordată factorului economic etc. De asemenea reiese că cronica lui B. Walther nu este o simplă înşirare cronologică de fapte, ci o lucrare pusă în slujba unei idei: solidaritatea popoarelor creştine împotriva invaziei turceşti. În urma

analizei interne a cronicii, Dan Simonescu ajunge la concluzia că contribuția personală a lui B. Walther e mai întinsă decît s-a crezut pînă acum.

A doua parte a studiului lui Dan Simonescu analizează raporturile dintre cronica lui B. Walther și cronicile interne contemporane pe de o parte, iar pe de altă parte argumentează independența acesteia față de celelalte izvoare narative contemporane despre Mihai Viteazul. În ce privește partea referitoare la Mihai Viteazul din letopisețul cantacuzinesc, Dan Simonescu este de părere că ea a fost scrisă, în mediu boieresc, curînd după moartea domnitorului și nu are legătură nici cu cronica oficială a voievodului, nici cu cea a lui Baltasar Walther. Noua ediția a cronicii latine a lui Baltasar Walther este însoțită de traducerea romînească a lui Papiu Ilarian, revizuită și completată.

În același volum, R. Pava aduce o convingătoare descifrare a faimoasei „criptograme" din *Psaltirea Șcheiană*, care a intrigat atîta timp pe cercetătorii literaturii noastre vechi. Urmărind demonstrația amănunțită și precisă a autorului articolului, constatăm că de fapt nici nu avem de a face cu o adevărată „criptogramă", ci numai cu un text deformat de către copiști, devenit aproape ininteligibil în manuscrisul *Psaltirii Șcheiene* ajuns pînă la noi. Textul e reconstituit literă de literă, iar data pe care o cuprinde criptograma e citită „26 octombrie 1514". Textul păstrat din *Psaltirea Șcheiană* fiind o copie de a doua sau chiar a treia mînă, însemnarea aparține unui (probabil primului) copist: ceea ce deplasează data traducerii cu încă cîțiva ani mai devreme.

Avem deci de aici înainte un punct sigur de sprijin și pentru explicarea condițiilor și cauzelor cărora se datoresc primele traduceri de texte religioase în limba romînă. Descifrarea „criptogramei" din *Psaltirea Șcheiană* va fi prilejul unei revizuiri a principalelor teorii de pînă acum în legătură cu această problemă.

Studiul Mariei Rădulescu, apărut în editura Academiei R.P.R., *Originalul slav al „Evangheliei cu învățătură" a diaconului Coresi*, cuprinde cîteva probleme legate de studiul filologic a trei versiuni ale colecției de omilii a patriarhului Ioan Caleca.

În colecția de manuscrise a Bibliotecii Naționale „Vasil Kolarov" din Sofia, autoarea a descoperit, în manuscrisul 304, versiunea slavă a predicilor din *Evanghelia cu învățătură* a lui Coresi din 1581, și a celor din *Codex Graecus 500* aflat în Biblioteca Academiei R.P.R. Manuscrisul 304, copiat în 1626 la Tîrnovo de ieromonahul Daniil, este o copie mai tîrzie a originalului slavon care a servit la traducerea romînească din *Evanghelia cu învățătură* a lui Coresi. Originalul grecesc al versiunii slave trebuie să fi fost o redacție foarte apropiată de cea păstrată în *Codex Graecus 500.*

Descoperirea unei versiuni slave, apropiată de cea care a servit ca original pentru traducerea *Evangheliei cu învățătură* de la 1581, este deosebit de importantă, pentru că ne permite un studiu mai amănunțit al lucrării lui Coresi, precum și concluzii mai precise în legătură cu limba romînă din secolul al XV-lea.

GEORGETA ANTONESCU

CRONICĂ

● În zilele de 21, 22 și 23 aprilie 1960, a avut loc sesiunea științifică a cadrelor didactice. La secția de filologie, subsecția de lingvistică s-au prezentat următoarele comunicări: acad. prof. E. Petrovici: *Problema romînilor apuseni. În legătură cu toponimicul „Pester" din sud-vestul Serbiei;* prof. D. Macrea: *Studiul limbii romîne literare;* conf. L. Popescu, lect. D. Dumitrașcu și lect. V. Pamfil: *Metoda materialismului dialectic și istoric în studiul limbii literare;* conf. I. Pătruț: *Genul substantivelor romînești de origine slavă;* conf. R. Todoran: *Cîteva precizări în problema delimitării limbii de dialect;* conf. M. Zdrenghea: *Legătura dintre limbă și gîndire pe baza dezvoltării categoriilor gramaticale și a părților de vorbire;* conf. Blédy G.: *Viața și activitatea filologică a lui Ștefan Körösi-Crișan;* lector E. Cîmpeanu: *Concepția stilistică a lui Ch. Bally;* asist. N. Goga: *Scriitorul și limbajul agitatoric;* lect. M. Opreanu: *Probleme de terminologie gramaticală romînă și italiană;* prof. Márton Gyula: *Román szókincsbeli hatás a moldvai csángó népköltészet nyelvváltozatában* (Influențe romînești în limba folclorului ceangăilor din Moldova); prof. Szabó T. A.: *A magyar felező számok kérdése* (Problema numeralelor de tipul lui „másfél", „harmadfél"); conf. Gálffy M.: *A másodlagos jelentésárnyalatú jelzői mellékmondatok kérdéséhez* (Contribuții la problema propozițiunilor atributive cu sens circumstanțial); lect. Szabó Z.: *Egy nyelvjárási jelenség történetéből* (Din istoria unui fenomen fonetic dialectal); asist. Gergely P.: *A személynév-típusok és a névöröklés kérdése Kalotaszegen* (Tipuri de nume de persoane și moștenirea lor în graiul de la Călățele); asist. Zsemlyei J., prep. principal Kósa F., prep. principal Vöő I.: *Tájékoztató az RNK-beli fazakasmesterség magyar szakszókincsének gyűjtéséről* (Asupra anchetei terminologiei maghiare a olăritului din R.P.R.); lect. Paszternák C., lect. Lukács L., asist. Nagy M.: *Pronunțarea lui „e", „я" neaccentuate în graiul lipovenilor din comunele Sarichioi și Jurilovca* (Reg. Dobrogea); asist. G. Ciplea: *Privire asupra graiurilor cehe din sudul Banatului;* conf. M. Bogdan: *Rolul sufixelor în determinarea accentului în limba engleză;* conf. M. Bogdan și asist. Semlyén É.: *Problemele vocalismului englez pentru studenții maghiari;* conf. L. Heim: *Prepoziția și contextul ei în limba engleză contemporană;* asist. M. Quittner: *Unele aspecte ale fonetismului englez și german;* lect. M. Nalic și lect. Szilágyi M.: *Evoluții semantice cu substrat social în limba germană.*

La subsecția de literatura s-au ținut următoarele comunicări: conf. I. Pervain: *Un jurnal de călătorie necunoscut al lui Gh. Barit, din 1845;* lect. D. Pop: *Influența lui Grigore Silași asupra concepției folclorice a lui G. Coșbuc;* asist. M. Curticean: *Din tradițiile realismului socialist: Ion Mehedințeanu;* șef cab. Balla E.: *Mihail Sadoveanu în revista „Korunk"* (1929—1940); prof. Csehi Gyula: *A forradalmi munkásirodalom kutatásának elvi kérdései* (Problemele principale ale cercetării literaturii muncitorești revoluționare); prof. Jancsó E.: *A kolozsvári magyar színészet kezdetei és a felvilágosodás* (Începuturile teatrului maghiar din Cluj și iluminismul); conf. Szigeti J.: *Mikes Kelemen ismeretlen kézirata* (Un manuscris necunoscut al lui Mikes Kelemen); lect. Antal A.: *A népköltészeti termékek keletkezésének kérdéséhez* (Contribuții privind problema nașterii poeziilor populare); prof. H. Jacquier: *Despre ultimul vers al „Cîntării lui Roland";* conf. M. Bogdan: *Caracterul pozitiv al mesajului lui Joseph Conrad;* lect. E. Tănase: *Din istoria*

raporturilor literare romîne și provansale; lect. I. Gheorghe: *O concepție romantică despre poezie, exprimată în imagini;* lect. Șt. Bitan: *Figura lui Lenin în poezia progresistă din Occident;* lect. Zeitler A.: *Date referitoare la prezentarea piesei „Țesătorii" de G. Hauptmann pe scenele patriei noastre;* conf. T. Weiss: *Considerații asupra utopiei sociale din antichitatea greacă.*

● În zilele de 9 și 10 aprilie 1960 s-a ținut sesiunea de comunicări a cercurilor științifice studențești. S-au prezentat, pe cercuri, următoarele comunicări: Cercul de l i m b a r o m î n ă: M. Iconaru: *Arta portretului, a descrierii și aspecte stilistice în nuvelele lui M. Sadoveanu;* M. Clopoțel, E. Crăciun, E. Stratan, A. Dogaru, A. Vînătoru și T. Suciu: *Observații asupra graiului din Sfăraș, raionul Huedin;* E. Dragoș: *Despre „superlativ" în Amintirile lui I. Creangă;* S. Mezin: *Observații de limbă și stil în drama istorică a lui B. Șt. Delavrancea — „Apus de soare";* D. Murgu: *Limba basmului Făt-Frumos din lacrimă de M. Eminescu.* Cercul de l i m b a m a g h i a r ă: M. Brauch: *Az RNK-beli mai magyar költészet metafóráiról* (Despre metaforele în poezia contemporană maghiară din R.P.R.); K. Nagy, L. Tibád: *Részlet Farnas község nyelvjárási monográfiájából* (Unele probleme de fonetică și morfologie în graiul din Sfăraș); T. Horváth: *Eminescu jelzőinek stilisztikai szerepéről a magyar fordításokban* (Epitetul eminescian în traducerile de limbă maghiară); M. Balázs: *Az ira és irt féle (elbeszélő és tjeles multú) igealakok küzdelme a XV. és XVI. század*ban (Lupta între formele verbale de tipul *ira* și *irt* în secolul al XV—XVI-lea); Cercul de l i m b a r u s ă: P. Ardeleanu: *Construcția sintactică în peisajele din: „Însemnările unui vînător" de Turgheniev;* Cercul de l i m b a e n g l e z ă: M. Matei și E. Nagy: *Accentul în limbile engleză, romînă și maghiară;* H. Schnell, V. Stana, Z. Takács: *Aspectul verbal în limbile engleză, romînă și maghiară;* Gh. Dragoș: *Sinonima în limbile engleză și romînă;* Cercul de l i m b a g e r m a n ă: W. Wagner: *Cu privire la geografia lingvistică săsească;* Cercul de l i t e r a t u r a r o m î n ă: C. Duică: *Figuri de țărani în opera lui G. Coșbuc;* D. Bolba: *Reportajul lui Geo Bogza;* S. Duicu: *Problema intelectualului în teatrul lui Camil Petrescu. Cercul de* f o l c l o r: L. Croitoru și J. Gyarmat: *Elemente comune în folclorul romîn și maghiar din Sfăraș;* A. Toșa: *De la folclorul sătesc la cel muncitoresc. Observații asupra folclorului din Mănăștur-Cluj;* D. Rebreanu: *Balada populară „Soacra și nora" în folclorul romînesc;* J. Tamás: *A romániai magyar munkásfolklor a két világháború között és szerepe a munkásmozgalomban* (Folclorul muncitoresc maghiar din Romînia între cele două războaie mondiale și rolul său în mișcarea muncitorească); Cercul de l i t e r a t u r a m a g h i a r ă: A. Kovács: *József Attila kommunista mozgalmi lirája* (Lirica comunistă a lui József Attila); H. Mózes: *Mihai Beniuc verseinek magyar fordításai* (Poeziile lui M. Beniuc în ungurește); Cercul de l i t e r a t u r a r u s ă: T. Pleș: *Piesele lui Cehov pe scena Teatrului Național din Cluj;* Cercul de l i t e r a t u r ă g e r m a n ă: H. Schuller: *Comentarii la opera lui Brecht „Mic organon pentru teatru".*

● Conferința pe țară a cercurilor științifice studențești, secția filologie, în anul 1960, a avut loc la Cluj, în zilele de 23—24 aprilie. La această conferință din partea studenților de la facultatea de filologie a Universității „Babeș—Bolyai" s-au ținut, pe subsecții, 13 comunicări, și anume: la subsecția de l i m b a ș i l i t e r a t u r a r o m î n ă: Doina Bolba: *Sursele originalității reportajului lui Geo Bogza;* Elena Dragoș: *Despre „superlativ" în Amintirile lui I. Creangă;* Livia Croitoru, Gyarmat János: *Relații folclorice romîno-maghiare în satul Sfăraș;* Alexandru Toșa: *Folclorul din Mănăștur-Cluj;* la subsecția de l i m b a ș i l i t e r a t u r a m a g h i a r ă: Brauch Magda: *A mai RNK-beli magyar költészet metafóráiról* (Despre metaforele poeziei maghiare contemporane din R.P.R.); Kovács Anna: *József Attila munkásmozgalmi költészete* (Poezia lui József Attila legată de mișcarea muncitorească); Balázs Margit: *Az i r a és i r t - féle igealakok küzdelme a XV. és XVI. században* (Lupta dintre formele verbale de tipul i r a și i r t din secolul al XV-lea și al XVI-lea); Livia Croitoru, Gyarmath János: *Román—magyar népköltészeti kapcsolatok Farnas községben (Hunyad rajon)* (Relații folclorice romîno-maghiare în satul Sfăraș (raionul Huedin); Czakkel Ibolya: *A jelző nyelvtani és stilisztikai szerepéről Asztalos István elbeszéléseiben* (Probleme gramaticale și stilistice în întrebuințarea atributului în nuvelele lui Asztalos István); Mózes Huba: *Beniuc lirája magyarul* (Lirica lui Beniuc în ungurește); Nagy Kálmán: *A farnasi nyelvjárás szótövei* (Rădăcinile nominale și verbale în graiul din Sfăraș); la subsecția de l i m b a ș i l i t e r a t u r a r u s ă: Petru Ardeleanu: *Construcția sintactică a descrie-*

rilor de natură în ciclul „Însemnările unui vînător" de I. S. Turgheniev; Teodor Pleș: *Cîteva mențiuni despre Cehov în critica noastră pînă la 23 August 1944.*

● Acad. prof. E. Petrovici a participat, în calitate de membru permanent, la conferința Comitetului internațional al slaviștilor, care s-a ținut la Sofia, între 11 și 15 noiembrie 1960, în vederea organizării celui de al V-lea Congres internaținal al slaviștilor, ce va avea loc în 1963 în capitala R. P. Bulgaria.

Cu prilejul acestei vizite, acad. E. Petrovici a ținut la Academia Bulgară de Științe, conferința „Isoglose slave pe teritoriul R.P.R. pe baza toponimicelor romînești de origine slavă" și la Facultatea de filologie a Universității din Sofia pentru studenți și cadrele didactice de la secțiile de slavistică și limba bulgară, două conferințe asupra studiilor de slavistică în R.P.R.

● În toamna anului 1960 (18—26 noiembrie) la Bologna s-a organizat o sesiune științifică comună a Universității din Cluj și a celei din Bologna, la care, din partea oamenilor de știință romîni, s-au prezentat comunicări din domeniul arheologiei (acad. C. Daicoviciu), chimiei (acad. R. Ripan), medicinii (acad. A. Moga) și lingvisticii (prof. D. Macrea).

La această sesiune științifică, care a avut de scop cunoașterea reciprocă, strîngerea legăturilor între oamenii de știință romîni și italieni și întărirea prieteniei dintre poporul romîn și italian, prof. D. Macrea, decanul Facultății de filologie a Universității „Babeș—Bolyai" a prezentat comunicarea cu titlul „Compoziția istorică a lexicului limbii romîne". La invitația făcută, aceeași comunicare a fost ținută și la Universitatea din Florența.

● Ca delegat al Asociației slaviștilor din R.P.R. în Comisia internațională de studii, acad. prof. E. Petrovici a participat la Colocviul de slavistică, cu tema „Mișcarea ideilor în țările slave, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, organizat la Uppsala (Suedia), în 20—21 august 1960, de Comisia internațională de studii slave de pe lîngă Comitetul internațional de studii istorice (în ajunul începerii celui de al XI-lea Congres internațional de științe istorice, care a avut loc la Stockholm, în 21—28 august 1960).

● La invitația Universității „Humboldt" din Berlin și a Universității „K. Marx" din Leipzig, prof. D. Macrea, decanul Facultății de filologie a Universității „Babeș—Bolyai", între 5—21 mai 1960, a ținut mai multe prelegeri la aceste universități despre vocabularul limbii romîne și despre problemele studierii limbii romîne literare.

● Între 20—24 septembrie 1960 a avut loc la Budapesta congresul internațional de fino-ugristică. La congres au participat lingviști, folcloriști, etnografi și alți specialiști din domeniul fino-ugristicii din U.R.S.S., Republica Populară Federativă Iugoslavia, Finlanda, Republica Democrată Germană, S.U.A. Din partea țării noastre a participat prof. Márton Gyula de la Catedra de limba maghiară a facultății de filologie de la Universitatea „Babeș—Bolyai".

● Între 10 mai și 8 iunie 1960, conf. I. Pătruț a făcut o vizită de studii în R. P. Bulgaria. La Sofia s-a interesat din aproape de lucrările lingviștilor bulgari în diferite domenii — slavistică, dialectologie, lexicologie etc. — și a prezentat, la Institutul de limba bulgară, comunicarea „Despre genul substantivelor romînești de origine slavă".

● La cursurile de vară de limbă și literatură, istorie și artă a poporului romîn, organizate în luna august 1960, la Sinaia, de Universitatea „C. I. Parhon" din București, acad. prof. E. Petrovici a ținut două prelegeri: „Structura dialectală a limbii romîne actuale", iar conf. I. Pervain prelegerea „Începuturile literaturii romîne moderne".

● La sesiunea științifică din 25—26 martie 1960 a Filialei din Cluj a Acad. R.P.R., acad. E. Petrovici a vorbit despre: *Orientarea muncii științifice la Institutul de lingvistică din Cluj.* În continuare s-au prezentat următoarele comunicări: I. Pătruț: *Morfologie și fonologie. Despre fonemele consonantice moi ale limbii romîne;* Gr. Rusu: *Evoluția în limba romînă a lui iod precedat de consoanele labiale și consecințele pe plan fonologic;* I. Stan: *O problemă de fonologie istorică. Evoluția lui ń în limba romînă;* acad. E. Petrovici: *Tratamentul lui o neaccentuat în elementele slave ale limbii romîne;* Al. Cristureanu și A. Stan: *Prenumele în Purcăreț (raionul Sebeș) în 1957;* B. Capesius: *Metoda statistică în cercetarea dialectului landlärisch;* G. Richter: *Calcuri lingvistice din limba romînă în graiurile săsești.*

● La institutul de lingvistică din Cluj s-au ținut cu regularitate ședințele săptămînale de comunicări, la care participă și cadrele didactice de la facultatea noastră. Au prezentat comunicări, tratînd diverse probleme de lingvistică romînă și maghiară, următorii: E. Petrovici, D. Macrea, G. Giuglea, Márton Gy., Szabó T. A., I. Pătruț, Blédy G., Gálffy M., P. Neiescu., P. Gradea, L. Ghergariu, Nagy M. ș. a.

● Institutul de lingvistică din Cluj a pregătit pentru tipar volumul V (1960) din „Cercetări de lingvistică" și fasc. 1—2 pe 1960 din „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények", cu colaborarea unor cadre didactice de la facultatea noastră.

● Institutul de lingvistică din Cluj a inițiat publicarea unei serii de *Materiale și cercetări dialectale*. In acest an a apărut primul volum și se pregătește volumul următor.

● Un colectiv de trei cercetători de la catedra de limba maghiară (Kósa F., Vöő I. și Zsemlyei J.) a început să se ocupe cu strîngerea materialului lexical maghiar din R.P.R. privind olăritul. In 1959 s-au făcut primele anchete cu un chestionar de 600 de cuvinte, în cinci localități din regiunile Maramureș și Mureș—Autonomă Maghiară. Lucrările sînt în curs.

ERRATA

Pag. Page	Rîndul Ligne	In loc de: Au lieu de:	Se va citi: Lisez:	Greșeala s-a făcut din vina:
8	25 de sus	ǭ̣	ọ	tipografiei
10	3 de jos	zóьcь	zọвcь	autorului
12	6 de sus	*termenul de zsintujăla*	termenul de *zsintujála*	„
13	13 d'en bas	*zęta*	*žęta*	„
96	23 de sus	(зъȣ	(зъȣлеанў)	tipografiei
105	10 de sus	[t tə]	[tɔtə]	autorului
106	14 de sus	[ə] din	[e] din	„
111	4 de jos	*sănătatea*	*sănătoasa*	„
123	8 de sus	cu	că	tipografiei
125	20 de sus	premediat	premeditat	autorului
164	14 de jos	De	„De	„
169	1 de sus	al	**și al**	„
172	15 de jos	plugari	*agricultori*	„
173	17, 18 de jos	vestiți adevărați	—	„
185	rîndul 13 de sus stg. trece înaintea rîndului 11 de sus			„
191	4 de sus stg.	sau	s-au	„
	14 de jos dr.	principale	principiale	„